

29. évfolyam

2014. 2. SZ.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

VAJDA ZOLTÁN

A kiadvány

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKM

Nemzeti Együttműködési Alap,
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Szegedért Alapítvány
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY
KOSZTA LÁSZLÓ
PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GÉZA
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmány

KÖKÉNY ANDREA Texas korai története a <i>Vasárnapi Újság</i> hasábjain	5
VENKOVITS BALÁZS „A császárságnak buknia kellett”. Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása	28
LÉVAI CSABA Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben. Henry Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához 1851–1852	47
VIDA ISTVÁN KORNÉL A nemzet nem szívesen látott vendége? Kossuth-ellenesség az Egyesült Államokban, 1851–1852	67
LÉNÁRT T. ANDRÁS Hatalom és film. Bevezetés a diktatórikus és demokratikus filmpolitikák történetébe	87

Műhely

VAJDA ZOLTÁN Szentimentalizmus a korai amerikai eszmetörténetben	105
GLANT TIBOR „Már a kubai rakétaválság sem a régi”. Gondolatok a hidegháború legforróbb pillanatának 50. évfordulója alkalmából	126
FODOR MÓNIKA „Elégszer mesélt” történetek. A narratív történelem és a történeti tudat szerepe az Amerikában élő diaszpóra magyarság identitásában ...	143

Múltidéző

Dokumentumok Henry Clay Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatására vonatkozó véleményével kapcsolatban (Fordította: <i>Lévai Csaba</i>)	160
---	-----

<i>Határainkon túl</i>	
„...ahhoz, hogy megértsük az embereket, először fel kell ismernünk, hogy egyszerre több világban élhetnek sikeresen”. Beszélgetés James W. Oberly amerikai történésszel (Az interjút készítette és fordította: Vajda Zoltán)	165
James W. Oberly műveinek válogatott bibliográfiája	175
JAMES W. OBERLY	
Amerikai magyar bevándorlók szerelmi történetének (1910) értelmezése (Fordította: Vajda Zoltán)	176
<i>Figyelő</i>	
„Távol Európától, de közel annak szabályaihoz”	
<i>(Eliga H. Gould. Among the Powers of the Earth: The American Revolution and the Making of a New World Empire. Cambridge: Harvard University Press, 2012)</i>	
PETERECZ ZOLTÁN	192
Egy leporolt könyv a magyar felvilágosodás irodalmának társadalomképéről	
<i>(Sándor István: Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész: Főúr és nemes. A szöveget gondozta: Scheibner Tamás – Szilágyi Márton – Vaderna Gábor. Ráció Kiadó, Budapest, 2012)</i>	
NAGY JÁNOS	197
Közép-Európa újkori történetéről: felvilágosodás, liberalizmus, zsidóság és '56	
<i>(Charles Kecskeméti, Pour comprendre l'histoire de l'autre Europe. Recueil d'essais, Paris, Honoré Champion, 2011)</i>	
BALÁZS PÉTER	203
Az 1973-as októberi háború: politika, diplomácia és hagyaték	
<i>(Asaf Siniver [ed.], The Yom Kippur War. Politics, Diplomacy, Legacy. London: C. Hurst and Co. Ltd., 2013)</i>	
VÉR ANDRÁS	209
<i>Számunk szerzői</i>	215

KÖKÉNY ANDREA

Texas korai története a *Vasárnapi Újság* hasábjain

Az Amerikai Egyesült Államok történetéről szóló művekből nagyon sokáig kimaradt a spanyol határvidék, így Texas korai története is, s legfeljebb az amerikai jelenlét röviden tárgyalt előzményeként jelent meg. A spanyol korszakról született írások eleinte szinte kizárólag negatív képet festettek róla, s a faji előítélet is erősen áthatotta őket.¹ Fordulatot az 1920-as évek hoztak, amikortól Herbert Eugene Bolton és tanítványai új szemszögből kezdtek el vizsgálni a spanyol múltat, s annak értékeit, a régió egyediségét hangsúlyozták.² A szerzők azonban nem törekedtek arra, hogy feltárják a kapcsolatot az általuk feldolgozott hatalmas anyag alapján elkészült esettanulmányok között, az ismereteket szintetizálják, és elhelyezték a spanyol gyarmatbirodalom, illetve az Egyesült Államok korai történetének összefüggéseiben. Árnyaltabb kép megrajzolására csupán az 1950-es évektől, a spanyol határvidék történetének az Egyesült Államokéhoz való kapcsolására pedig csak az 1980-as évektől került sor, az úgynevezett *New Western History* történészei révén.³ A hangsúly a kultúrák találkozására, a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális kölcsönhatásra helyeződött, s a kapcsolatok térbeli és időbeli változására. David J. Weber két nagyszabású műben elkészítette a spanyol és a mexikói határvidék egyes régióinak összehasonlító elemzését, s a korai időszak történései közötti folytonosság bemutatásával egyben a térség amerikai történelemhez való kapcsolódást is érzékeltette.⁴

A hazai szakirodalomban is viszonylag kevés figyelmet kapott Texas, a terület legtöbbször Latin-Amerika, illetve az Amerikai Egyesült Államok történetéhez kötődően került csak említésre. Kutatásaim során igyekeztem ezt a hiányt pótolni, s Texas korai történetének megismerésén kívül arra is választ találni, milyen pontokon kapcsolódott egymáshoz

¹ Az ún. fekete legenda kialakulásával és fogalmával kapcsolatban lásd: Anderle Ádám: *A „fekete legenda” Magyarországon a 19. és a 20. században*. Világtörténet, 7. évf. (1985) 3. sz. 4–11.; Weber, David J.: *The Spanish Frontier in North America*. New Haven – London, 1992. 336–341.

² Bolton, Herbert Eugene: *The Spanish Borderlands: A Chronicle of Old Florida and the Southwest*. New Haven, 1921. Bolton és tanítványainak munkájáról átfogó historiográfiai elemzést ad David J. Weber esszéje: *Turner, the Boltonians, and the Borderlands*. In: Weber, David J.: *Myth and the History of the Hispanic Southwest*. Albuquerque, 1988. 33–54.

³ Lásd például: Limerick, Patricia Nelson: *The Legacy of Conquest: The Unbroken Past of the American West*. New York, 1987.; Limerick et al., (eds.): *Trails: Toward a New Western History*. Lawrence, 1991.; White, Richard: *„It’s Your Misfortune and None of My Own”: A New History of the American West*. Norman, 1991.; Cronon, William et al., (eds.): *Under an Open Sky: Rethinking America’s Western Past*. New York, 1992.

⁴ Weber, David J.: *The Mexican Frontier, 1821–1846. The American Southwest under Mexico*. Albuquerque, 1982.; Weber, David J.: *The Spanish Frontier in North America*. New Haven – London, 1992.

az USA délnyugati határvidéke és Magyarország, mit tudtak egymásról a két távoli terület lakói.

Amikor Új-Mexikó kormányzója az első katonai és kereskedelmi expedíciót indította Texasba 1650-ben, Magyarország középső része még török uralom alatt volt. Miközben Buda visszafoglalását követően az ország a Habsburg Birodalom része maradt, a spanyol gyarmati kormányzat a 18. század folyamán arra tett kísérletet, hogy a Texasban élő őslakos indiánokat keresztény hitre térítse, és a birodalmi közigazgatásba integrálja. A központi kormányzattól távol azonban nagyon nehéz volt a spanyol missziós központokat fenntartani, és nem sikerült a határvidéki régióba jelentős népességet vonzani. Mindössze néhány település jött létre, s a lakosok száma még a 18. század végén sem haladta meg a három-négyezret.⁵

Amikor 1821-ben Mexikó kivívta függetlenségét, a fiatal állam számos belső problémával küzdött. Alkotmánya amerikai mintára készült, föderális és demokratikus kereteket határozott meg, de a gyarmati örökség és hagyományok miatt ezt nem volt könnyű megvalósítani a gyakorlatban. Az állam, a hadsereg és az egyház vezetői közötti hatalmi harcok, a föderalizmus és a centralizmus hívei közötti összetűzések, a tapasztalatlan s nem egyszer korrupt hivatalnokok hibái és visszaélései megakadályozták a politikai stabilitás kialakulását. Sorozatosak voltak a gazdasági válságok is. Ezért szinte lehetetlenné vált, hogy a még mindig gyéren lakott határvidéki tartományokra kellő figyelmet tudjon fordítani a kormány. Ráadásul Texas az expanzióra törekvő Amerikai Egyesült Államokkal volt határos, ahonnan folyamatosan érkeztek az angol-amerikai bevándorlók a területre, s számuk hamarosan meghaladta a hispán lakosságét. A mexikói kormány liberális földpolitikával, adó- és vámkedvezményekkel csábította a határvidékre az amerikai telepeseket, akik még állampolgárságot is kaptak. Mindaddig együtt is működtek a kormányzattal, amíg az nem szólt bele ügyeik intézésébe. Amikor azonban 1835-ben Santa Anna elnök centralista fordulatot hajtott végre, és a határvidék is szorosabb ellenőrzés alá került, majd pedig katonákat vezényeltek a térségbe, a texasiak más tartományok lakóival együtt a nyílt ellenállás mellett döntöttek.⁶

A texasi függetlenségi háború az angol-amerikai telepések irányításával zajlott. Az amerikai kormány hivatalos támogatást ugyan nem nyújtott, de a felkelők folyamatos segítséget kaptak az anyaországból érkező honfitársaiktól. Így, a Yucatán-félszigettel, Kaliforniával, Új-Mexikóval és más tartományokkal ellentétben, elszakadási kísérletük sikerrel járt. 1836. március 2-án megalakult a Texasi Köztársaság. Santa Anna az 1836. április 21-i San Jacinto folyó mellett lezajlott ütközetben fogságba esett, a velascói szerződésben elismerte Texas függetlenségét, és megígérte csapatai visszavonását a Rio Grande folyótól délre. Erre a mexikói kormány azonban nem volt hajlandó, és többször is kísérletet tett a terület visszaszerzésére.

Texas közvetlenül az elszakadás után felvételét kérte az Amerikai Egyesült Államokba. Mivel azonban sokan attól tartottak, hogy ezzel túlságosan megnőne a rabszolgatartó államok súlya az unión belül, a Kongresszus elutasította a kérelmet. Közel egy évtized telt el, amikor 1844-ben az expanzió feltétlen híve, James K. Polk lett az amerikai elnök. Azzal a javaslattal állt elő, hogy Texas felvételét ellensúlyozzák az északnyugaton lévő Oregon vidék betagozásával, s így északon és délen is a Csendes-óceánig terjesszék ki a határt. Kompromisszumos javaslatra épülő politikája sikerrel járt, így már megvalósulhatott az annexió. Texas 1845-ben az USA 28. állama lett. Az új állam határa azonban vitatott maradt. A Te-

⁵ Weber: *The Spanish Frontier in North America*, 153–154., 194–195.

⁶ Kökény Andrea: *Angol-amerikaiak Texasban, 1821–1845*. Szeged, 2007. 70–71., 80.

xasi Köztársaság első kongresszusának határozata ugyanis 1836-ban a Nueces folyó és a Rio Grande közötti területet is Texashoz tartozónak nyilvánította, annak ellenére, hogy texasi települések egyáltalán nem voltak a földszávon. Ezért a mexikói kormány nem akarta elismerni a Rio Grandét déli határként, ráadásul még mindig nem nyugodott bele Texas elvesztésébe. Így inkább vállalt egy olyan háborút, melynek kimenetele nem lehetett más, minthogy elszenvedje a nemzeti becsületén esett sérelmet.⁷

Az 1846–1848 között zajló mexikói–amerikai háború végén azonban Mexikónak nem csak Texasról, hanem az ország északnyugati részén lévő összes területéről le kellett mondania az Egyesült Államok javára. Az 1820-as évek elejétől 1848-ig terjedő időszak így jelentős változásokat idézett elő az amerikai kontinens geopolitikai viszonyaiban.⁸

E tanulmány célja az, hogy megvizsgálja, mit tudtak a korabeli Magyarországon Texasról, és hogyan ítélték meg a mexikói–amerikai határvidéken zajló eseményeket. Elsődleges forrásként a korabeli sajtót, a *Vasárnapi Újság*ban megjelent híreket és tudósításokat használtam fel.

Ismeretterjesztő folyóiratok az 1830-as években, a Vasárnapi Újság

Az 1820-as és 1830-as évek új korszakot jelentettek az európai újságírás történetében is. Az ipari forradalom és a polgári átalakulás nyomán fontossá vált, hogy a munkások több és korszerűbb ismeretekhez jussanak, mint elődeik. Ezért sok helyen átalakították a közoktatást, és nagyobb hangsúlyt helyeztek a természettudományos ismeretekre. Különböző társaságok alakultak a „hasznos ismeretek terjesztésére”, és a könyvek mellett megindult az ismeretek sajtó útján történő közvetítése is. A nyugat-európai országokban ekkor jelentek meg a tömegsajtó első formájaként a filléres újságok. A nyomdatechnika fejlődése és az olvasóközönség kiszélesedése lehetővé tette, hogy gyorsabban és olcsóbban, közérthető nyelven sokféle információ jusson el a publikumhoz. Míg Angliában és Franciaországban a kialakult polgárság és munkásság műveltségének bővítésére szolgáltak ezek a lapok, Magyarországon éppen azért volt szükség a „közhasznú ismeretek” terjesztésére, hogy ezek a rétegek egyáltalán kialakulhassanak. Ezt a célt szolgálta az 1834-től Lipcsében megjelenő *Garasos Tár* és a Pozsonyban nyomtatott *Fillértár*, valamint a Kolozsváron kiadott *Vasárnapi Újság* is.⁹

Erdély a 18. század végétől a magyar újságírás és kiadás jelentős központja lett. A konzervatív kormánypárt érveit a *Múlt és Jelenből* ismerhették meg az olvasók, míg a nemesi ellenzék programjának szószólója az *Erdélyi Híradó* című politikai hetilap lett. Bölöni Farkas Sándor amerikai és nyugat-európai úttjáról visszatérve tett javaslatot egy néplap megjelenítésére, amit a kolozsvári kaszinó támogatásával népies lapok és könyvek kiadására létrejött társaság is támogatott. Így született meg a *Vasárnapi Újság*, ami az *Erdélyi Híradó* melléklapjaként jelent meg, és a közhasznú ismereteken kívül politikai híreket is közölt.¹⁰ Szerkesztője Brassai Sámuel volt, aki a hazai viszonyokhoz tudta igazítani a lapot. A nyugati magazinokat és a *Garasos Tár*at jellemző, korabeli tudományos és technikai vívmányok bemutatásával foglalkozó cikkek helyett a lap nagyrészt gazdálkodással kapcsolatos ismeret-

⁷ Kökény: *Angol-amerikaiak Texasban*, 73–75., 92–94.

⁸ Kökény: *Angol-amerikaiak Texasban*, 94–95.

⁹ Szabolcsi Miklós: *A magyar sajtó története*. II/1. Budapest, 1979. 490–495.

¹⁰ Kókay György: *A magyar sajtó története a kezdetektől 1849-ig*. In: Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, 1994. 73.; Dersi Tamás – Szántó Tibor: *A magyar sajtó képeskönyve*. Budapest, 1973. 24.

tekkel és hasznos tanácsokkal látta el olvasóit, majd az 1840-es évektől kezdve részletesen beszámolt a rendi országgyűlések munkájáról is.

A *Vasárnapi Újság* megjelenését a *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban harangozta be Brassai Sámuel.¹¹ Megfogalmazása szerint az emberek gyakran tették fel a kérdést, „mi újság?”, ezért a lap céljaként az ismeretterjesztést, a jó példa követését és a haladás elősegítését jelölte meg. A következőképpen fogalmazott: „Alulírt tehát, tiszta hazafiui indulattól, embertársai szeretetétől gerjesztve és bátorítva, vállalta magára, hogy számos hazafiakban lap pangó ártatlan újságra való vágyásnak tehetsége szerént eleget tegyen, s erre nézve kiadjon és postán széljel küldjen egy új, értelmes és olcsó Újság levelet, melynek feljűlírása vagy címje lészen: Vasárnapi Újság. Ebben a világon történő nevezetes esetek, a föld kerekségén élő nemzetek különféle mivolta és szokásai, a természet és különböző országok és tartományok nevezetességei, u.m. csudára méltó, 's hasznokról vagy szép formájokról nevezetes állatok, fák, füvek, érczek és kövek, azoknak hasznai és ártalmi, országok és tartományok nevezetességei, bámulásra méltó nagyságú hegyek, vizek, barlangok, gyógyító erejű források és feredők, általjában minden, aminek tudása az embert érdekelheti, tiszta, egyszerű, és tanulatlantól is megérthető írás módjával elő fog adatni.”¹² Ezen kívül a lap útmutatást kívánt adni a gazdálkodáshoz, mesterségekhez, háztartáshoz is. Hogy minél szélesebb olvasóközönséghez jusson el, a szerkesztő a következő bejelentést tette: „Ezen közhasznú újság esmertetése, elősegítése tekintetéből az Erdélyi Híradó szerkesztője az első fertály évre ingyen kíván ezen újsággal minden érdemes olvasójának szolgálni.”¹³

A *Vasárnapi Újság* nyolc oldalas volt, minden oldal két hasábból állt. Az előfizetési díj kezdetben 24, majd 48 krajcár volt fél évre. Az első három vagy négy oldalon általában a gazdálkodással kapcsolatos írások szerepeltek, vagy olyan hosszabb cikkek, melyeket másik újságból vettek át. A következő oldalakon vegyes híreket és különböző irodalmi alkotásokból vett részleteket közöltek. Az utolsó két oldalon vagy az újság legvégén pedig külföldi hírek jelentek meg *Újságok* cím alatt.

A lap kiadói sajnos nem tüntették fel, honnan származtak a hírek, de feltehetően angol és német újságokból vették át őket.¹⁴ A korabeli vélemények érzékeltetésére a jelen tanulmányban gyakran hosszabban is idézem az egyes cikkeket. Az eredeti szöveget eredeti írásmóddal közlöm, ez azonban nem volt mindig következetes. Texas, Mexikó, Santa Anna neve például különbözőképpen szerepelt (Techász, Téghász, Mechikó, Meghikó, Szántánna, Santánna, Szánt Anna, stb.), valószínűleg attól is függően, milyen nyelvű volt a hírforrás.

A texasi függetlenségi háború

A *Vasárnapi Újság* első száma 1834. április 6-án került az olvasók kezébe, és különböző országokról tartalmazott ismertetéseket. Az első hír Texasról az 1836. február 14-i számban

¹¹ *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1834. február 22.

¹² *Vasárnapi Újság*, 1834. április első hetében.

¹³ *Vasárnapi Újság*, 1834. április első hetében.

¹⁴ 1837-ben a lap beszámolt arról, hogy az amerikai fővárosból milyen úton és milyen sebességgel jutott el a hír Angliáig: „Minő gyorsasággal jött meg az amerikai elnök izenete lehet látni a következő adatokból: szeptember 5dikén indult a hírnök Vashingtonból, estve 6-kor már Filadelfiába (29 n. mérföldnyire) vala, Újjorkba (48 2/3 mérföld) 10 óra 57 minutkor érkezett, 's 11-kor már hajón volt Angliába indulandó.” *Vasárnapi Újság*, 85. sz. 1837. október 29.

jelent meg, és a texasi függetlenségi háború előzményeiről szól. A cikk írója nem közölte, honnan származik az információ, és nem is kommentálta azt.

„Az észak-amerikai Egyesült országoknak szomszédja délfelől Mechikó (Mexico vagy Mejico) nevű roppant tartomány, mely igazgatása módjára nézve az elsővel nagyobb részint megegyezik; de még is örökös zűrzavarban, szegénységben és verekedésben él, csak azért, mivel lakóainak nincs elég eszök és mérséklésök szép törvényeikkel jól és csendesen élni. Ezen ország Techász (Texas) nevű tartománya éppen tő szomszédja az Egyesült országoknak és lakóai is nagyobbára ángolok. Ezek megunván a sok rendetlenséget, egy hirdetést bocsátának ki, melyben okul adják hogy Szántánna tábornagy a' Mechikói kormányt bitangolja 's az ország alkotmányát lábbal tapodja, minél fogva ők magokat függetleneknek hirdetik; a' többi tartományoknak is, melyek Szántánna zsarnokságát szívelni nem akarnák, segedelmöket ígérnek, 's a' végre hadi serget állítanak és ezt saját költségöken 's hitelökre talpon tartják és munkálkodtatják. Valóban neki is fogtak egy Szent Antal nevű erős vár ostromának, melyben a' Szántánna parancsaitól függő őrserg vala és azt meg is vették. Már ideigi uralkodást állítottak, egy fő és alkormányozót választván. Amannak Smith Henrik, ennek Robinzon a' neve.”¹⁵

A következő hír rövid volt, de fontos információt tartalmazott: „Téghász lakóai egy ország zászlót vettek fel az amerikai színekkel, de csak egyetlen egy csillaggal (az Egyesült országoké tizenhárom csillag) és ezen szókkal: »Függetlenség«”.¹⁶

1836. március elsején egy nem sokkal korábban alapított kis városban, Washington-on-the-Brazosban találkozott Texas településeinek ötvenkilenc küldötte. Az ülés első napján elnököt választottak, kijelöltek egy öttagú bizottságot a függetlenségi nyilatkozat megfogalmazására. A dokumentumot másnap egyhangú szavazattal elfogadták.¹⁷ A képviselők ezután hozzáálltak Texas új alkotmányának elkészítéséhez. Az USA és több államának alkotmányát is felhasználva, két hét alatt, 1836. március tizenhatodikára készült el a dokumentum. Sajátos texasi jellegzetesség lett, hogy az elnököt három évre választhatták – kivéve az elsőt, akit csak két évre –, egymás utáni két cikluson keresztül senki sem lehetett elnök, s a kongresszus beleegyezése nélkül az elnök nem vezethette csatába a hadsereget. Minden családfő egy *league* és egy *labor* földre tarthatott igényt, s legalizálták a rabszolgaság intézményét, de az afrikai rabszolgákkal történő kereskedelmet kalózkodásnak nyilvánították.¹⁸

A küldöttek még március negyedikén Sam Houstont választották az összes szárazföldi texasi erő főparancsnokává, hisz mialatt a képviselők kidolgozták a Texasi Köztársaság működésének politikai kereteit, a harc a mexikói hadsereggel tovább folytatódott. Sam Houston ezért hozzáállt a hadsereg toborzásához és megszervezéséhez. Gonzales közelében már körülbelül négyszáz katonája volt, de tudta, hogy a mexikói fősereggel való meg-

¹⁵ *Vasárnapi Újság*, 97. sz. 1836. február 14. Amikor a mexikói centralista erők serege 1835 kora őszén Texasba érkezett, általános ellenállásba ütközött. A felkelők december közepére elfoglalták San Antoniót. Eközben, 1835. november 6-án tizenkét texasi város küldöttei San Felipe de Austinban ideiglenes kormány felállításáról és önálló haderő szervezéséről döntöttek. A kormányzó Henry Smith, helyettese James W. Robinson lett, a hadsereg főparancsnokává pedig Sam Houstont választották. Weber: *The Mexican Frontier*, 250.; Richardson, Rupert Norval: *Texas, The Lone Star State*. New York, 1943. 103–107.

¹⁶ *Vasárnapi Újság*, 108. sz. 1836. május 1.

¹⁷ „*The Texas Declaration of Independence*”, *March 2, 1836*. In: Wallace, Ernest – Vigness, David M. (eds.): *The Documents of Texas History*. Austin, 1963. 98–99.

¹⁸ „*The Constitution of the Republic of Texas*”, *March 17, 1836*. In: Wallace–Vigness: *The Documents of Texas History*, 100–106. 1 *league* = 4428 *acre* = 1770 *ha*, 1 *labor* = 177 *acre* = 71 *ha*

ütközéshez még további felkészülésre van szüksége, ezért visszavonult kelet felé. A megrettent texasiak közül sokan elmenekültek San Antonióból, sőt az ideiglenes kormány is elköltözött, s átmenetileg a Galvestoni-öböl partján fekvő Harrisburg lett az új főváros. Houston terve viszont működni látszott. Seregéhez egyre többen csatlakoztak, nemcsak texasiak, hanem önkéntes egységek érkeztek Mississippi, Kentucky és Ohio államból is.¹⁹ Eközben viszont Santa Anna megosztotta erőit, s egy részüket – körülbelül ezerötyszáz katonát – kelet felé vezette, hogy üldözőbe vegye a visszavonuló texasiakat. A mai Houstonhoz közel, a San Jacinto folyó partján a texasiak nyolcszáz fős serege azonban meglepte s teljesen megsemmisítette a centralistákat.²⁰

A *Vasárnapi Újság* 1836 augusztusában tudósított a függetlenségi háborút eldöntő San Jacinto-i csatáról és arról, hogy Santa Anna a texasiak fogságába esett. „A’ meghikói tábor-nagy Szántanna miután a’ pártütő téghásziakat több ízben megverte volna, április 21-én egy erdőben les által elfogatott. Mivel Szántanna egyszer’smind a meghikói Egyesült országok elnöke vala, esete megtudására legottan más ideigi elnököt tevének, ’s a’ meghikói kongressz keményen meghatározta, hogy egy talpalatnyi földnek is elszakadását meg nem engedi, a’ téghászi pártütőkkel alkudozásba nem ereszkedik, hanem új vezért és sereget küld ellenek. Ez annyival szükségesebb, mivel a’ Szántanna elmaradott seregei nagyon szomorú állapotban vannak. Sőt Téghászból visszavonultak.” Az újság ismertette az amerikai Kongresszus állásfoglalását is: „Az északi Egyesült Országok főtanácsa a’ teghásziak iránt követendő módot egy biztosság megvizsgálása alá adván, ez azt a’ véleményét nyilatkoztatá ki, miszerint a’ Téghász függetlenségét meg kell ismerni, ha elégségesen megbizonyosodik, hogy a’ téghászi kormány fenn tudja tartani magát. Ezen szomszédos és barátságos készséget egyik tartományának elszakasztására alig ha annak idejében vissza nem kívánja szolgálni Meghiko. Rossz magot soha sem kell vetni, hull és kél ki az magára is elég.”²¹

Az október 2-i szám első három oldalát Mexikónak szentelte a szerkesztő. A cikk a korábbi tudósításokhoz hasonlóan Mexikó belső problémáiról, a politikai stabilitás hiányáról és annak okairól értekezett. „Ezen roppant ország eleven példája annak, miként változtathatja az emberi romlottság a természet minden kedvezései és a legjobb polgári alkotmány élet adó befolyása ellenére is az áldást átokká.”

A szerző részletesen bemutatta Mexikó domborzati viszonyait, természeti kincseit, tájait, éghajlatát, állat- és növényvilágát, valamint az ország közigazgatását, lakosságát. „Kiterjedése több hat akkoránál, mint az egész ausztriai birodalomé: Ausztria nagysága 12,500 négyzetmérföld, Meghikóé 76,000” – jegyezte meg. Megállapította, hogy hús „státusz”-ában nyolc millió lakos élt: „bészármazott” európaiak, kreolok és „eredeti meghikóiak vagy indiánok”, akik a népesség háromnegyed részét alkották. A lap ismertette Mexikó történelmét a spanyol gyarmati időszaktól a függetlenségi mozgalom eseményein keresztül az 1821-es elszakadásig és az 1824-ben elfogadott alkotmányig. Leszögezte, hogy a mexikói alkotmány mintájául az amerikai szolgált, de a benne foglalt elveket nehéz volt megvalósítani. A cikk írója a spanyol gyarmati időszakot okolta azért, hogy Mexikó nem tudott fej-

¹⁹ Perrigo, Lynn I.: *The American Southwest. Its People and Cultures*. Albuquerque, 1971. 123.; Fehrenbach, Theodore Reed: *Lone Star. A History of Texas and the Texans*. New York, 1968. 201. Érdemes megjegyezni, hogy később a mexikói kormány tiltakozását fejezte ki, arra hivatkozván, hogy az USA beavatkozott a küzdelembe. Igaz, hogy Jackson elnök nem adott ki semlegeségi nyilatkozatot, de reguláris amerikai erők nem érkeztek Texas megsegítésére.

²⁰ Fehrenbach: *Lone Star*, 232–233.; Kökény: *Angol-amerikaiak Texasban*, 79.

²¹ *Vasárnapi Újság*, 123. sz. 1836. augusztus 14.

lődni. „Mi módon kormányoztatott, míg európai kézben vala?” – tette fel a kérdést. Csak prédálás jellemezte, nem lehetett önálló ipara, csupán egy kikötője volt, könyveket alig nyomtattak, gátolták az iskolák alapítását. Mindezen okok hozzájárultak ahhoz is, hogy a függetlenség kivívása óta eltelt egy évtized alatt alig fejlődött gazdaságilag vagy éppen műveltség szempontjából. Ehelyett „szüntelen villongások” jellemezték, és gyakori volt a „katonai revolúció”.²²

A cikkben nem esett szó Texasról, de Mexikó bemutatása folytatódott az újság következő két számában. Először Mexikó erkölcsi állapotát jellemezte a szerző, nem épp pozitívan. „Képzeltetni, hogy a’ dolgok illy állásának következése a’ társaság minden rendének közönséges romlottsága, [...] lopás és gyilkosságok.” Ezután a mexikói katonasággal foglalkozott részletesen. Szintén negatív képet rajzolt: a katonai morál teljes hiányáról írt, gyűlevész seregek nevezte haderejét, amely hamar megfutamodik, győzelem esetén pedig feldúlja a vidéket.²³

Egy héttel később, a záró cikk Santa Anna hatalomra kerülését és elnökségét tárgyalta. „Egy időben nagy hírt szerzett vala magának, Európában is, de nagyon megcsalódtak benne. [...] Legfelsőbb rangra emelkedését tíz revolúciónak köszönheti, melyek nem hazafisága vagy vitézi bátorsága, hanem hitszegő alatomossága következése valának. Katonai tekintetben nincs neki sem nagy esze, sem vitézsége; csatapiacon többnyire mindég megverték. [...] Ilyen ember a meghikói Napóleona, ki Európában 200 embert sem tudna vezérelni” – vonta le a következtetést a szerző. A cikk a külföldiek helyzetével is foglalkozott. „Az idegen közgyűlöletben van Meghikóban”, hasonlóképpen, mint „a zsidók a középkori Európában”. Ennek oka a cikk szerzője szerint a „vallásos balvélemények”-ben rejlett. A spanyolok egykor azt hitették el a mexikóiakkal, hogy csak ők keresztények, s minden más nemzet eretnek, ezért „iszonyodni kell tőlök”, s kerülni őket, amennyire csak lehet. Ez a hit a lap szerint még a 19. század elején is erőteljesen befolyásolta a mexikóiak más népekhez való viszonyát.²⁴

1836. november elején a *Vasárnapi Újság* ismét a zűrzavaros mexikói helyzetről tudósított: „Meghikó feloszlással fenyegetetik. Az a hír szárnyal t. i. hogy az északi státuszai, melyek között az általunk több ízben emlegetett Szákatékas [Zakatekas] is van, Teghással együtt külön szövetségi országot akarnak állítani.” Arról is szólt a hír, hogy közben az USA déli államai, „hol a rabszolgatartás divatban van, szeretnék Téghaszt maguk mellé kapni s az Egyesült országok közé beiktatni, minél fogva az ő pártjok nagy gyarapodást, sőt többséget nyerne a kongresszban.”²⁵

1837. január 1-jén a lap beszámolt a Texas visszafoglalására irányuló mexikói előkészületekről.²⁶ Néhány héttel később az újság ismét foglalkozott a bizonytalan mexikói belpolitikai helyzet elemzésével. Ennek okairól a következőt írta: „Az ámerikai spanyol és portugál volt gyarmatok, függetlenségök megnyerésének pillanatjától fogva egyebet sem csináltak, hanem igazgatási módokat cserélgették és változtatták. [...] Ennek oka ugyan részint a gyarmatkoros rossz politikai nevelésökben fekszik, de következése mindenesetre az, hogy a’ szóban forgó tartományok mind gazdasági, mind műveltségi tekintetben csak ott állanak, ahol ezelőtt húsz-huszonöt évvel, és némely tekintetben rosszabbul is.”²⁷

²² *Vasárnapi Újság*, 130. sz. 1836. október 2.

²³ *Vasárnapi Újság*, 131. sz. 1836. október 9.

²⁴ *Vasárnapi Újság*, 132. sz. 1836. október 16.

²⁵ *Vasárnapi Újság*, 135. sz. 1836. november 6.

²⁶ *Vasárnapi Újság*, 142. sz. 1837. január 1.

²⁷ *Vasárnapi Újság*, 145. sz. 1837. január 22.

A tudósító a mexikói viszonyokkal hamarosan szembeállíthatta a stabilizálódó Texas helyzetét. 1836 szeptemberére választásokat írtak ki a fiatal államban. Ezen kívül dönteni kellett Texas alkotmányának elfogadásáról és az Egyesült Államokhoz történő csatlakozásról is. Az első, két éves terminusra Sam Houstont választották elnökké, s elsőpró többséget kapott az annexió ügye is.²⁸ „A meghikói köztársaság elpártolt tartománya Teghász, aligha célt nem ér függetlensége megnyerésében; mert a meghódoltatására indítandó újabb táborozás a mint látszik, csak a készülétnél maradt. Most már alkudozásokat emlegetnek az újságok egy meghikói követtel Santánna elbocsáttatása és a Teghász függetlenségének megismerése iránt; más részről az egyesült országokkal, hogy szövetségbe felvegyék. Egyik főfeltételül a rabszolga tartás fennmaradását tevék a teghásziak, kik tartományi elnököt is választának maguknak a Huszton (Houston) tábornagy személyében.”²⁹

Texas függetlensége és az Amerikai Egyesült Államok

Mindeközben Santa Annát Texasból az Egyesült Államokba vitték, hogy a Texas függetlenségéről szóló megállapodást semleges területen írhasa alá, „és ne mondhasa, hogy fogságában kéntelenségéből cselekedte”. A *Vasárnapi Újság* 1837. februári számában arról írt, hogy bár 1836 előtt a texasiak által lakott vidék határa sohasem húzódott a Nueces folyótól délre, a megállapodás nyomán „a határszél egy nagy folyóvíz, a Rio de Norte [Rio Grande] teendi, s Teghász akkora darab földet fog nyerni, mint fél Franciaország (4-5000 négyzetmérföldet)”.³⁰ A szerző szerint a texasiak az Egyesült Államokhoz kívántak csatlakozni, de az amerikai kormány mindaddig várni akart a felvétellel, amíg Texas helyzete véglegesen nem rendeződött. Ez valóban így is volt.

Két héttel később a lap arról adott hírt, hogy Andrew Jackson amerikai elnök a be nem avatkozás politikájára hívott fel. „Dzsakszon izenetet küldött a kongressznek, mellyben ki magyarázza, mi szerint az egyesült országok legjózanabb pólitikája azt kívánja, hogy a Meghikó és Teghász közti ügybe semmiképp ne elegendjenek, míg emez maga erején ki nem vívja függetlenségét és ez más országoktól is el nem ismertetik. Így tettek az ámerikaiak Meghikónak magának az anya (spanyol) országtoli elválásakor is” – szögezte le a cikk írója.³¹

A lap május elején számolt be Van Buren amerikai elnök beiktatásáról. Emellett azt is kiemelte, hogy a leköszönő elnök keresztülvitte az amerikai kongresszusban Texas függetlenségének elismerését. Ezt követően a szerző hangsúlyozta, hogy a független állam már állandó követet is küldött Washingtonba, „s a teghásziak követét a Van Búren béigtatási pompájára céremoniósan meg is hívták”.³²

A lap 1837 nyarán részletesen foglalkozott az Egyesült Államokban kibontakozó gazdasági és pénzügyi válsággal. „Ámerikában a mostanság úralkodó pénz szúke és rosز keres-

²⁸ Perrigo: *The American Southwest*, 124.; Fehrenbach: *Lone Star*, 246.

²⁹ *Vasárnapi Újság*, 147. sz. 1837. február 5.

³⁰ *Vasárnapi Újság*, 148. sz. 1837. február 12.

³¹ *Vasárnapi Újság*, 150. sz. 1837. február 26. Andrew Jackson az 1836. decemberi, amerikai Kongresszushoz intézett elnöki izenetében valóban óvatosságra intett Texas függetlenségének elismerésével és esetleges annexiójával kapcsolatban. Nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy a kormányzat maga is támogatja a déli államok rabszolgaság kiterjesztésére irányuló tervét. Fehrenbach: *Lone Star*, 249.

³² *Vasárnapi Újság*, 160. sz. 1837. május 7. Az Amerikai Egyesült Államok 1837. március 3-án ismer- te el Texas függetlenségét, másnap pedig beiktatták az új elnököt, Martin Van Burent. Fehrenbach: *Lone Star*, 250–251.

kedési környületek miatt az egy újjorkban 95 ház bukott meg” – írta májusban.³³ Júniusban is arról szólt a hír, hogy „a pénz szűke Ámérikában rettenetesre hágott, újjorkban számtalanok a bukások. Sem bánknótát, sem váltólevelet nem akar senki elvenni, kész vert pénz pedig természet szerint nincs elegendő a’ forgásra. Új Orleanból (Luiziána fővárosa) hasonlók a tudósítások.”³⁴

Az őszi hírek arról számoltak be, milyen megoldást dolgozott ki az amerikai kormány és a kongresszus a válság kezelésére.³⁵ Ennek kapcsán a lap kitért a demokrata és a whig párt gazdaságpolitikáját jellemző különbségekre is.³⁶ A *Vasárnapi Újság* két következő száma részletesen foglalkozott az amerikai pénzügyi válság hátterének és megoldásának témájával. Az Újságok rovatban az amerikai kongresszus Texas felvételével kapcsolatos vitáiról is tudósított a lap. „Az ámerikai kongresszt Texas sorsa foglalkoztatja. Bevegyék-e (ha csak ugyan végkép megválnak Meghikótól), vagy ne. Adams (volt elnök) indítványt tett, hogy sem a kongressz, sem a végrehajtó hatalom, sem a kormány akármelyik ága idegen független tartományt a szövetségbe ne vehessen, hanem eziránt csak az egész nép tehet tartozást.” A cikk szerzője ismét hangsúlyozta a Texas esetleges annexiója mögött meghúzódó déli érdekeket. „Ezen kérdés fontossága az Egyesült országokra nézve abban áll, hogy Texas rabszolgát tartó ország, s bevétele által a vele egy gondolkodású országok szózata erősödnék a szövetségben.”³⁷

A december 10-i szám az amerikai kongresszus munkájának befejezéséről tudósított, majd a gazdasági válság következményeivel kapcsolatban a következőt adta hírül: „A közlebről uralkodott s még most is részint tartó pénz szorultság miatt temérdeken költöznek el a tömött népességű tenger melléki tartományokból az Egyesült Országok nyugati vidékeire, nevezetesen Viszkonzinba.” Ott olcsó a föld, növekedik a népesség, így rövid idő alatt állam lehet, vonta le a szerző a következtetést.³⁸ A gazdasági válság miatt valóban sokan kényszerültek elhagyni otthonaikat az Egyesült Államok keleti és középső területein, s az elvándorlás nagymértékben felgyorsította nem csupán Wisconsin, de további nyugati területek benépesülését is.

A *Vasárnapi Újság* 1837-es záró számában *Téghász és az Egyesült Országok* címmel több oldalas cikk jelent meg Texas korai történetéről, az angol-amerikaiak betelepedéséről, Mexikóhoz és az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyáról. A szerző a bevezetőben arra hívta fel a figyelmet, hogy ez alkalommal az információt nem más újságokból vették át, hanem egy utazó megfigyeléseit közlik, aki épp a személyes tapasztalatszerzés folytán pártatlannak

³³ *Vasárnapi Újság*, 162. sz. 1837. május 21.

³⁴ *Vasárnapi Újság*, 165. sz. 1837. június 11.

³⁵ *Vasárnapi Újság*, 182. sz. 1837. október 8, 184. szám, 1837. október 22, 185. szám, 1837. október 29.

³⁶ *Vasárnapi Újság*, 185. sz. 1837. október 29. Az agrárrétegek s elsősorban a déli ültetvényesek céljait képviselő Demokrata Párt a szabad kereskedelem mellett foglalt állást, míg a kereskedő és iparos réteg érdekeit szem előtt tartó whigek (a majdani Republikánus Párt tagjai) a protekcionista vámpolitikát támogatták.

³⁷ *Vasárnapi Újság*, 187. sz. 1837. november 12. Az amerikai kongresszusban heteken keresztül folyt a vita az annexióról. John Quincy Adams heves felszólalásokban fejtette ki véleményét. Szerinte a texasi függetlenségi háború a rabszolgatartó déli államok összeesküvésének következtében tört ki, akiknek célja nem volt más, mint hogy további öt vagy hat rabszolgatartó államot csatoljanak az unióhoz. Az összeesküvés elméletéről lásd Richardson: *Texas, The Lone Star State*, 136.; Fehrenbach: *Lone Star*, 248–251.

³⁸ *Vasárnapi Újság*, 191. sz. 1837. december 10.

tekinthető.³⁹ Sajnos, nem tudjuk, ki volt ez az utazó, s beszámolója hogyan jutott el a lap-
hoz.

Az újság részletesen ismertette az első angol-amerikai település, az Austin kolónia ala-
pításának körülményeit: „Már 1820 előtt némely szerencse próbálók, főként indián keres-
kedők, át suhantak a határvonalon, s bántódás nélkül meghúzták magukat a Tégász kele-
ti szegletében. 1820-ban Asztin Mózes Misszúriban engedelmet nyere a spanyol felsőség-
től, hogy háromszáz katolika vallást tartó becsületes családot vihessen be s telepíthessen
meg Tégászba. [...] Asztin Mózes megholt, s a fia István folytatá a vállalatot. Mielőtt az új
telepedők birtokukba vették volna a földet, változás esett a kormányban s Meghikó füg-
getlennek hirdettetett; hanem az új igazgatás megerősíté némi módosításokkal a régítől
adott kiváltságot. A telepedők feje s ennek követői gazdagon elláttattak ingyen földdel,
olly feltételek alatt, hogy ezt birtokba vévén műveljék; hogy a katolika hitet vallják és hogy
az ország törvényeit megtartsák.” A cikk ezután az amerikai terjeszkedést elemezte. „Az
Asztin sikeres vállalata másokat is földek kérésére kísztetett. Sokan kaptak és adományai-
kat kereskedő társaságoknak adák el, minek következése a földek eladásávali nyerekedés
és egy rakás tudatlan s könnyen hívó ember bécsődülése lón.” A szerző kiemelte, hogy Te-
xasba a rabszolgatartó déli államokból érkezett a legtöbb bevándorló, céljuk az volt, hogy az
új területek révén majd többséget szerezzenek a kongresszusban. Kitért arra, hogy a mexi-
kói kormány elutasította az USA ajánlatát Texas megvételére, s intézkedéseket hozott az
amerikai bevándorlás korlátozására. Ezután a feszültségek növekedését és a függetlenségi
háború eseményeit ismertette. Santa Anna vereségével kapcsolatban megállapította, hogy
„a háborúnak nincs még vége”, s van esély Texas Mexikóhoz történő visszacsatolására.⁴⁰

Texas felvétele az Amerikai Egyesült Államokba

Az 1837-es karácsonyi szám után hosszú ideig nem esett szó Texasról. A területi terjeszke-
dést némileg elítélő cikk után több mint egy évvel az újság Mexikó-párti hangneme átme-
netileg megváltozott, s már a texasi bevándorlás ügyét támogatta, amikor felhívást tett köz-
zé „a szebb nem” számára. „Az ujan alakult tartományban, Tégászban, melynek Meghi-
kótól elszakadását megirtuk, az az eset, a mi a Romulus építette városban vala alapítása
idején, t. i. az erős nem (férfiak) száma aránytalanul felülhaladá a szépnem (néberek)
számát. [...] Hallják tehát szépeink: Minden nébber, a ki Tégász polgárhoz feleségül
menni ajánlkozik házassági ajándéku kap az országtól 2086, az az két ezer nyolcvan hat
hold jó mivelhető földet. Csak hajóra!”⁴¹ A lap 1834 és 1848 között megjelent számai közül
ez volt az egyetlen, ami Texast és Magyarországot együtt említette.⁴²

Legközelebb már ismét Mexikó és a spanyol uralom alól felszabadult többi latin-
amerikai ország belső problémáiról, Mexikó és Texas konfliktusairól, valamint Texas hely-
zetéről szóltak a hírek. „Megjegyzésre méltó, hogy minden országban, melynek népe egé-
szen vagy nagyobbára spanyol eredetű, jelenleg háború, mégpedig polgárháború van” – írta
a lap 1839 márciusában, s példaként Mexikó, Guatemala, Peru, Chile és Bolívia belső bi-

³⁹ „Az itt következő felvilágosítások nem újságokból vétettek, mint a melyek csak töredék s a párt-
szellemtől megvesztegetett tudósításokat adának; hanem egy értelmes és részrehajlatlan utazó
legújabb munkájából, kinek módja s akaratja is vala az igazságot kipuhatolni.” *Vasárnapi Újság*,
193. sz. 1837. december 24.

⁴⁰ *Vasárnapi Újság*, 193. sz. 1837. december 24.

⁴¹ Toldalék a *Vasárnapi Újság* 1839-i évi folyamához

⁴² E tanulmány szerzője sajnos nem talált adatot arról, akadt-e jelentkező a felhívásra, s ténylegesen
útra kelt-e ekkor valaki hazánkból Texasba.

zonytalanságát tárgyalta. Ugyanebben a számban azt is hírül adta, hogy „Téghász és Franciaország közt kereskedési alku kötött, mi szerint mindkét ország hajóinak egymás kikötőibe szabad járása lesz”.⁴³

1839. szeptember 29-én pedig a *Vasárnapi Újság* arról írt, hogy „Meghikóban még egyszer helyreállott a nyugalom, mivel Vusztámente [Bustamente, volt mexikói elnök] a főederalistákat megverte 's engedelmességre hajtotta.”⁴⁴ Egy hónappal később azonban, bár megállapította, hogy az országban „a sok baj után nyugalom van”, azt is hozzátette, hogy „három szép tartománya elszakadni készül, vagy már meg is tette. Ez annyival veszélyesb – fűzte hozzá –, hogy Téghász függetlenségét már némely hatalmak, mint például Franciaország, el is ismerte.”⁴⁵

1840–1841 folyamán csupán néhány hír jelent meg a lapban az Egyesült Államokról, de Mexikóról vagy Texasról semmi. A hosszú szünetet egy 1842 májusi hír kapcsán indokolta a szerző: „A meghikoiak [...] beütöttek Teghászba. Emlékezhetnek olvasóink, mennyit beszélénk néhány év előtt Szánt Anna fővezér vitézségéről s tán arról is, hogy mind e' mellett a' teghásziak a meghikoiakat megverték. Szánt Annát 50 napig békóban sanyargatták, s főbe is akarták löni, de végre szabadságát csakugyan visszanyerte.

Ezóta a' dolgok függőben állottak. Most Szánt Anna 8-14 ezer meghikoiával megújítja a háborút, még pedig olyan ügyesen és titkosan intézé a dolgait, hogy a teghásziak csak akkor vették észre a nagy hadi erőt, mikor már benn voltak az országban. Nehány helység már megadta magát, mert nemzet rokonság kötö a beütőkhez. A teghásziak is gyors készületet tesznek 's néhány nap alatt elhatározó ütközetet várhatni.”⁴⁶

Mexikó és Texas között azért nőtt ismét a feszültség, mert a Sam Houstont a fiatal köztársaság elnöki székében váltó Mirabeau Bonaparte Lamar 1841 júniusában megpróbálta az ország határait északnyugat felé, a még mexikói kézben lévő Santa Féig kiterjeszteni. Az expedíció kudarcot vallott, résztvevőit fogságba ejtették és Mexikóváros börtönébe zárták, majd 1842 márciusában Santa Anna parancsára megtorló hadjárat indult Texas ellen, amit ősszel újabb támadás követett.⁴⁷

Mindezekről 1843 tavaszán a következőképpen számolt be a lap: „Mexico hadsergeket küldött elpártolt tartományainak, Yucatánnak és Texasnak visszahodolítására. Az elsőnek a' sorsa az a' mit az ujvilág üres pusztáitól és gyilkoló klímájától várhatni: t. i. szükség és betegség emészti. A texasi vállalatnak furcsábban megy a' dolga. Egy ütközetben 400 mexicói és 4 texasi esett el. De mindjárt utána a' megveretett sereg a' győzedelmes egész serget elfogta 's elvitte Mexicoba. – Így írják Ámerikában az újságot.”⁴⁸ A hírt egy héttel később megerősítették: „A texasi újság második fele igaz, mert csakugyan 2 ezer mexikói 1000 texasit megvert és vagy 270-t, 2 főtiszttel fogságba vitt.”⁴⁹

⁴³ *Vasárnapi Újság*, 257. sz. 1839. március 21.

⁴⁴ *Vasárnapi Újság*, 283. sz. 1839. szeptember 29.

⁴⁵ *Vasárnapi Újság*, 287. sz. 1839. október 27. Mexikóban 1839 során Santa Anna arra tett kísérletet, hogy Bustamente elnököt kiszorítsa a hatalomból. A központi kormányzat gyengülését több tartományban is felkelések kísérték. Eközben 1839. szeptember 25-én az Egyesült Államok után másodikként Franciaország is elismerte Texas függetlenségét. Richardson: *Texas, The Lone Star State*, 140.

⁴⁶ *Vasárnapi Újság*, 420. sz. 1842. május 22.

⁴⁷ Richardson: *Texas, The Lone Star State*, 141–143.

⁴⁸ *Vasárnapi Újság*, 462. sz. 1843. március 12.

⁴⁹ *Vasárnapi Újság*, 463. sz. 1843. március 19.

A legközelebbi tudósítás már 1844 januárjában kelt, s az előző évet záró, szokásos elnöki üzenet tartalmáról számolt be. „Az Északamerikai Egyesült országok congresse szokás szerint megnyitá a múlt decemberben 's ugyan csak szokás szerint elnök Tyler úr egy hosszú üzenetet küldött bé, melyben a köztársaság kül- és belállításáról számol az országok küldötteinek. Egy dolgot emelünk ki belőle, mint ami mutatja, minő közjogi elvek divatoznak az óceánon túl. Az elnök t. i. igen helytelennek találja, hogy Mexico egy elpártolt tartományához, Texashoz még mind jogot tart, sőt haddal is készül meghódoltatására; tehát kényszeríteni kívánja a mexicói kormányt, hogy Texas függetlenségét ismerje el. Erősségei igazán ugyancsak erőssek!

1. Isten az embereket békére teremtette;
2. Minden háborúnak egyszer csak el kell végződnie;
3. Mexico 8 évig nem tudta visszaszerezni Texast, tehát hagyjon fel vele;
4. Az említett háboru alkalmatlan az Egyesült Országoknak;
5. Texas természeti fekténél fogva inkább tartozik az E. országokhoz, mint Mexicohoz;
6. A' texasi lakosok nagyobbára E. országai eredetűiek;
7. Legjobb lenne a dolognak véget vetni azért, hogy az E. országok közé bévennék;

Ennél az oroszán sem okoskodott hatalmasban a zsákmányosztáskor” – vontá le a következtetést a lap.⁵⁰

Néhány hónap múlva már Texas annexiójának esélyeit latolgatta a szerző: „Az északamerikai egyesült státusok, e' fúrfangos Jonathán és Texas, a' negédes lányka eddig is nyájason kacsingattak egymásra, most úgy össze szerelmesedtek, hogy hírszerint nem akarnak többé egymás nélkül élni. Tudhatta mindenki, aki az események folyamát szemmel tartotta, hogy e' lesz a' vége. Belészol-e Anglia és Frankhon e' két vágytárs a készülő szövetségésbe: hogy ne is szólna midőn ilyesmí a gonosz világ nyelvét nem szokta kikerülni. Egyébaránt Jonathán bácsi pennaharczokkal nem sokat gondol, tudja, hogy a' béke Napóleona, Lajos Fülep, 's a' szeretetre méltó angol királynő vagy az irek, chartisták és whigeaktól gyűlölt tory ministerium lassan sietendnek háborura tüzelni a népet egy az operencián túlfekvő hon ellen.”⁵¹

A két hónappal későbbi hír pedig megerősítette, hogy John Tyler támogatja Texas felvételét, akár katonai erővel is: „Az ámerikai praesidens daliás figyelemmel van Texásra Mexico ellen; közelebbről egy kis flottát küldött a' mexicói öbölbe 's egy kis jó serget a' határ szélekre, addig is míg maga módja szerint Amérikához kapcsolatnék a' kérelmes.”⁵²

1844 novemberében elnökválasztásra került sor az Egyesült Államokban, melyet a Demokrata Párt jelöltje, James K. Polk nyert. Erről 1845. január elején a *Vasárnapi Újság* is röviden beszámolt.⁵³ A leköszönő elnök utolsó intézkedéséről szóló hír pedig Texas annexióját tudatta. „Az északamerikai E. Országok praesidense utolsó üzenetét arra használta, hogy az egész világ fülehallottára egy országrablást mondjon ki: midőn Texasnak az E. Országok közé való felvételét egyenesen ajánlja és ezen esetbe azon tartomány 10 millió adóságát az E. Országok közpénztárával át akarja vétetni.”⁵⁴

Sam Houston még az 1842-es mexikói támadások után kezdeményezte a csatlakozásról szóló tárgyalások újrafelvételét az Amerikai Egyesült Államokkal. A pozitív válaszra azonban egészen 1843 októberéig várnia kellett. Az amerikai elnök, John Tyler, valószínűleg a

⁵⁰ *Vasárnapi Újság*, 507. sz. 1844. január 21.

⁵¹ *Vasárnapi Újság*, 524. sz. 1844. május 19.

⁵² *Vasárnapi Újság*, 530. sz. 1844. július 7.

⁵³ *Vasárnapi Újság*, 556. sz. 1845. január 5.

⁵⁴ *Vasárnapi Újság*, 558. sz. 1845. január 19.

Texasban növekvő brit befolyás következtében is, ekkor mutatott készséget a kapcsolatfelvételre. Houston két feltételt jelölt meg: az amerikai hadsereg álljon készenlétben, hogy megakadályozhassa az esetleges mexikói támadást Texas ellen, illetve tartsák titokban a tárgyalásokat. Végül 1844. április 12-én került sor az annexiós szerződés aláírására.⁵⁵ Az amerikai szenátus azonban 35:16 arányban elutasította a megállapodás ratifikálását. Többen nem kívánták a déli, rabszolgatartó államok számának növekedését, mások pedig nem akartak ilyen fontos döntést hozni az amerikai elnökválasztás előestéjén.⁵⁶ James K. Polk elnökké választása nyomán azonban ismét az amerikai kongresszus elé terjesztették Texas annexiójának kérdését, új formában. A két ház 'közös döntése' (*Joint Resolution*) ugyanis csak egyszerű többséget igényelt, s nem 2/3-os támogatást, mint a nemzetközi szerződések elfogadása. A Képviselőházban így már 120:98-as szavazati aránnyal elfogadták a javaslatot, s 27:25-ös szűk többséggel a Szenátusban is. Minthogy Polk elnök még nem lépett hivatalba (a második világháború előtt az amerikai elnökök beiktatása nem januárban, hanem márciusban történt), a dokumentumot John Tyler írta alá 1845. március elsején.⁵⁷ Texas egy államként nyert felvételt az Unióba, bár a törvény lehetővé tette, hogy a későbbiekben területéből további négy állam kiválhasson. A korábbi szerződés pontjaitól eltérően, melyek szerint az Egyesült Államok átvállalta volna Texas adósságát, és cserébe megkapta volna az állam birtokait, Texas megtarthatta közföldjeit – adósságainak törlesztése céljából.

Időközben változás történt Mexikóban is. A mérsékelt José Joaquín Herrera szerezte meg az elnöki tisztséget, Santa Annát pedig börtönbe zárták. 1845 februárjában a *Vasárnapi Újság* is beszámolt Santa Anna ismételt bukásáról: „Mexicóban ismét kormány változás van. A' Santana dictatorságának vége. [...] A congress újra összegyűlt, ideiglenes praesidentst választottak Herrera személyében. Így állott a dolog december 12kén. Hogy áll most, vagy áll-é még? Nem mernénk megeskünni réá.”⁵⁸

Egy hónappal később Polk elnök és az amerikai kongresszus azon tervéről szólt a hír, mely a délen megszerzendő Texas ellensúlyaként az északnyugati Oregon vidékre vonatkozott. A terület 1818 óta közös brit-amerikai igazgatás alatt állt, de viszonylag gyéren lakott volt. Az 1840-es évektől kezdve azonban egyre nagyobb számban érkeztek oda amerikaiak, akik a Willamette folyó termékeny völgyét kívánták művelés alá vonni. Az amerikai kormányzat tulajdonképpen a telepeseket követve erősítette meg kizárólagos igényét a vidékre.⁵⁹ A *Vasárnapi Újság* erről a következőképpen tudósított: „Az ámerikaiak minduntalan abba járnak, hogy az ángolok békeszeretét vagy ha úgy tetszik háborutóli iszonyodását próbára tegyék. Van t. i. egy roppant tartomány É. Ámérikában, melyet az ott folyó vizről Oregon vidékének neveznek. Ez most senkié, a' mennyiben a' rajta kóborló vad népeket senkinek tartják; de az ámerikaiak rég vágnak reá, 's az ángolok szintoly rég tiltakoznak az elfoglalása ellen. Most már az ámerikai képviselők kamarája meghatározta, hogy azt bizony foglalják el. Anglia bajosan engedéndi, mert az által a' Déli tengerreli közösüléstől ellenne

⁵⁵ „*The Treaty of Annexation*”, April 12, 1844. In: Wallace–Vigness: Documents of Texas History, 143–144.

⁵⁶ Richardson: *Texas, The Lone Star State*, 146.

⁵⁷ „*The Resolution Annexing Texas to the United States*”, March 1, 1845. In: Wallace–Vigness: Documents of Texas History, 146–147.; Perrigo: *The American Southwest*, 133.; Haley, James L.: *Texas, An Album of History*. Garden City, New York, 1985. 130.

⁵⁸ *Vasárnapi Újság*, 561. sz. 1845. február 9.

⁵⁹ Meinig, Donald William: *The Shaping of America. A Geographical Perspective on 500 Years of History*. Vol. 2, Continental America, 1800–1867. New Haven – London, 74–75., 107–108.; Clark, Malcolm, Jr.: *Eden Seekers. The Settlement of Oregon, 1818–1862*. Boston, 1981. 40., 42.

rekesztve, 's az angol, becsületből sokat elszenved ugyan, de a' ki a' tengeri utja körül jár, az az orra körül jár, 's ezt senki sem szereti, 's ha módja van, nem is szenved.

Két hét múlva arról írt a lap, hogy Santa Annát bíróság elé állították.⁶¹ A következő hír ismét Texasról szólt, s nem éppen barátságos hangnemben foglalta össze korai történetét. „Mexicohoz tartozott nem igen rég egy szép, termékeny mérsékelt hévségű tartomány, melyet Texasnak hívnak. Ha létez országbirtoki jog, úgy e' tartományt oly erős joggal mondhatná magáénak Mexico, a' milyennel csak kívánhatni. De mi történt? A' tartomány népetlen vala. A szomszéd E. Országokból emberek költözének oda, magánbirtokot szerzének, 's midőn elég erősnek érzék magukat, kinyilatkoztaták, hogy már nemcsak magánbirtokaik, hanem az ország is az övék. Mexicoról semmit sem akarának tudni, 's a' belső villongásokkal szaggatott gyenge anyaországtól az E. O. alattomos segédével függetlenségüket tettelesen könnyen ki is vítették. Így elszakasztva, most már az E. Országok nyujtják ki kezeiket, 's február végén a' congress mind két házában megállíták, hogy Texast rögtön hozá kell csatolni az Egyesült Országokhoz. Miolta országok fegyverrel hodoltatni nincs divatba, így szoktak szerezni e mi békeszerető és növekedő erkölcsiséggel, jogossággal dicsekvő időnkben. E' lépésnek más következményét még nem tudhatni, de hogy a' szabadság országában a' rabszolgák sorsa ez által még legalább félszázadig meg van szegezve, bizonyos.”⁶²

A *Vasárnapi Újság* 1845. május elején értesült a Santa Anna elleni perben született döntésről: „A mexicói congress Santa Anát örökös száműzésre 's minden vagyonának lefoglalására ítélte. [...] Mi egyébaránt nem mernők állítani, hogy a' Sant Ana életdrámájában ezen ítélet utolsó jelenés lenne.”⁶³ A hírhez közel három hónappal később a következőket fűzte hozzá a lap: „Texas függetlenségét törvényesen elismerte Mexikó. Santa Anna Venezuelába indulandó, hajóra ült, családja tagjain kívül senkitől sem kísérve. Temérdek pénzt viszen magával, de vagyonának nagyobb része a status kezében.”⁶⁴

Amikor Santa Annát elfogták, a brit kormány azonnal megpróbált hatni az új mexikói kormányra. Azt sugallta, hogy Texas függetlenségének elismerése késleltetheti, vagy meg is akadályozhatja az annexiót. Herrera kormánya ezért hamarosan bejelentette, hogy elismeri Texas függetlenségét, ha cserébe az elszakadt köztársaság beleegyezik, hogy sohasem lesz más állam tagja. A feltételekről egy előzetes szerződés is készült.⁶⁵ A megállapodást azonban végül sohasem ratifikálta a mexikói kongresszus. Ezek után, amikor a texasi kongresszus 1845 júniusában összeült, Anson Jones elnök két javaslatot terjesztett elő, Mexikóé és az Amerikai Egyesült Államoké. A törvényhozás mindkét házában szinte teljesen egyhangú volt a döntés az annexió mellett. A kérdést ezután egy népszavazáson megválasztott konvenció elé vitték, mely 1845. július negyedikén elfogadta azt.⁶⁶ Az új állam alkotmánya augusztus végére készült el,⁶⁷ s szintén népszavazás keretében, 1845. október tizenharmadikán fogadták el. Polk elnök 1845. december huszonkilencedikén írta alá a Texas felvételéről

⁶⁰ *Vasárnapi Újság*, 566. sz. 1845. március 16.

⁶¹ *Vasárnapi Újság*, 568. sz. 1845. március 30.

⁶² *Vasárnapi Újság*, 570. sz. 1845. április 13.

⁶³ *Vasárnapi Újság*, 573. sz. 1845. május 4.

⁶⁴ *Vasárnapi Újság*, 585. sz. 1845. július 27.

⁶⁵ „*A Preliminary Treaty with Mexico*”, May 19, 1845. In: Wallace–Vigness: Documents of Texas History, 147.

⁶⁶ „*The Annexation Offer Accepted*”, July 4, 1845. In: Wallace–Vigness: Documents of Texas History, 148.

⁶⁷ „*The Texas Constitution of 1845*”, August 28, 1845. In: Wallace–Vigness: Documents of Texas History, 149–159.

szóló törvényt. Texas az USA 28. tagállama lett.⁶⁸ A történekről természetesen beszámolt a *Vasárnapi Újság* is: „Texast a’ mult július 26-kán igtaták bé magok közé az Egyesült Statu-sok, a’ nemzeti csillagos lobogónak felverése által. [...] És Texas mint újdun szövetkezeti Status készíti is már a’ maga alkotmányát, mely a’ többiek között azt határozza, hogy a nem adózók választó polgári joggal nem birhatnak. Érdekes határozat ránk nézve!

Mexico pedig a szegény mostoha anya, haddal fenyegeti a’ leányát elrabló hatalmas szomszédot: nagy proclamatiókat bocsát ki, rendkívüli adókat szed fel, hogy majd a’ ministerelnök zsebébe folyjanak; mert a’ szomszédnak igen könnyü lesz megverekedni a’ szép tüzü, de nem nagy erejü Mexicoval, ’s talán még irgalmasságot mivelne, ha ennek egész armádáját a’ határszélen elfogná, ’s az oly szükön élelmezett mexicói katonákat az éhenhalástól megmentené.”⁶⁹

Az 1846–1848-as mexikói–amerikai háború

Az esetleges háború lehetőségét több alkalommal is latolgatta a lap. 1845 októberében ezt írta: „Mexico még nem támadta meg az Egyesült országokat, de ha jó szót kap Angliától, mely sok hadierőt szállított Amerikába, ’s a’ jó szó mellé még jó pénzt is, annál inkább még jól felkészült hadihajókat az E. országok tengerparti városainak megtámadására: akkor lesz tán harc és háboru, milyen soha nem volt még és soha nem leend. Várjuk el hát elébb a’ ’jó szót’ s akkor kívánjunk jó napot Mexicanak.”⁷⁰ Két héttel később már visszafogottabb volt a tudósítás: „Észak-Amerikában csak nem lesz háboru. Mexico látja, hogy mégis jobb lesz előre félni, mint utoljára rettegni, ’s hogy „veszett fejszének legalább a nyele forduljon” hajlandónak mutatkozik alkudozásra lépni az E. országokkal. Teli torokkal nyeli ugyan a keserüséget, de mit tehet a sors ellen? Nem ahogy akarnánk, hanem a’ mint lehet.”⁷¹ A decemberi hír pedig Mexikó számúzótt elnökéről szólt. „Santa Ana mexicói volt praesidensnek ismét virul a’ tulipán. A nép kegye hatalmasan felkezdté karolni – észre sem vesszük ’s megint felhágva látjuk az ugorka-fára. [...] De szüksége is van ám a megszorult Mexicanak oly erélyes férfiura mint Santa Ana, aki legalább oda merje hajítani a hadi kesztyűt az Egyesült Országoknak, ’s ha minden elveszne is, a’ becsületet fentartsa.”⁷²

Texas ügye mellett az újság foglalkozott az Egyesült Államok északnyugati terjeszkedésével, a brit–amerikai vitával is. Az angol gyarmatokon, Új-Zélandon és Indiában zajló eseményekkel kapcsolatos cikk ezért kitért Oregonra is: „kényesebb az Oregon kérdése, melyet az észak-amerikai unió nem akar bírói elhatározás alá bocsátni, miként Anglia kívánja, hanem törik szakad magához akarja ragadni a’ szép tartományt, mely Franciaországnál is téresebb. Texast elnyelte az unió ’s ezt valahogy csak elnyögte Anglia; de Oregont is kiejteni kezéből – egy oly szép konczot – szégyen ’s gyaláznak tartaná. Lehet hát reményünk egy hatalmas háboru kiütéséhez, mert nehezen fog megalkudni két eb egy csonton.”⁷³

1846 elején tovább folytatódott az esélyek latolgatása. „Az észak-amerikai praesidens a’ congressben szólott: az egész Oregon vidékét igényli, mint az Egyesült Országoknak kétség

⁶⁸ Perrigo: *The American Southwest*, 133–134.; Haley: *Texas, An Album of History*, 131.; Faragher: *Lone Star*, 263–267.

⁶⁹ *Vasárnapi Újság*, 594. sz. 1845. szeptember 21.

⁷⁰ *Vasárnapi Újság*, 598. sz. 1845. október 19.

⁷¹ *Vasárnapi Újság*, 600. sz. 1845. november 2.

⁷² *Vasárnapi Újság*, 605. sz. 1845. december 7.

⁷³ *Vasárnapi Újság*, 606. sz. 1845. december 14.

alá sem férhető jog szerinti birtokát.⁷⁴ „Az amerikai elnök és Congress egy toppot sem akar engedni; az egész Oregont követeli magának.”⁷⁵

Az amerikai terjeszkedés szélsőséges hívei nem elégedtek meg Texas és Oregon megszerzésével. 1846 februárjában már arról tudósított a *Vasárnapi Újság*, miszerint „[felmerült, hogy] nem csak Californiát, hanem az egész mexicói birodalmat az Egyesült Statusok uniójába akarják felvenni, s erre nézve Mexicóban és Washingtonban folynak titokban a tanácskozások.”⁷⁶

A lap a mexikói kormányváltásról és a bizonytalan politikai helyzetről is beszámolt: „Mexicóban Paredes tábornok a dictator. A régi kormány fel van oszolva, új minisztérium van alakulóban, oly honfiakból, kik Texasnak az országtól elszakadását tűzzel vassal is készek ellenzeni. Paredes legalább tudni sem akar semmit alkudozásról, hanem háborút akar a E. országokkal. Meglássuk mi lesz a nagy szándékból, mert pénzzel járják a bucsut, a pedig nincs a cappadoci királynak.”⁷⁷ A hír háttérében az állt, hogy Polk amerikai elnök 1845-ben Mexikóba küldte tárgyalni John Slidell Texas vitatott határáról, a Nueces folyó és a Rio Grande közötti területről, valamint Kalifornia megvételéről. Két millió dollárt ajánlottak a Rio Grande folyóig terjedő vidékéért. Ekkora volt egyébként az amerikai polgárok követelése a mexikói kormánnyal szemben, amit Polk hajlandó lett volna átvállalni. Az amerikai követet azonban hivatalosan senki nem fogadta Mexikóvárosban. A két ország között elkerülhetetlenné vált a fegyveres összecsapás. James K. Polk, hogy a mexikóiakat provokálja, Zachary Taylor tábornok vezetésével kétezer fős sereget küldött a Rio Grande vidékére. A mexikóiak pedig, miután hiába szólították fel az amerikaiakat a visszavonulásra, csapataikkal átkeltek a folyón, és 1846. április 25-én tizenegy amerikai katonát megöltek, ötöt pedig megsebesítettek. Az elnök május 11-én, arra hivatkozva, hogy „amerikai földön amerikai vért ontottak”, a kongresszus hozzájárulását kérte a hadüzenethez. Ezt a testület két nappal később, május 13-án megadta.⁷⁸ Mindazonáltal Polk érvelésének nem volt alapja, hisz a Nueces folyó és a Rio Grande közötti terület ténylegesen sohasem tartozott Texashoz.

Május közepén a *Vasárnapi Újság* Mexikóval kapcsolatban a külháború veszélyéről és a zűrzavaros belpolitikai helyzetről egyaránt tudósított: „Háboru van a nagy tengerentuli világban. Mexico minden jó tanácsunk mellett is, melyet a multkor adtunk vala neki, nagyra vette búfejét, megkísérte az E. országokkal birkózást s furfangos Jonathán mint izmosabb legény egész hidegvérrel, de szép irgalmasan torkon csipé a nyugtalankodót, és ha mégis nem nyugszik, ugy oda sujtja a földhöz, hogy nem tudni, mikép fogja magát felszedni. Mert a szegény Mexico most is a szétporlás pontján van – Yucatan, Uj-Mexico, California nagyon hajlandók külön szakadni s mint Texas az E. országokhoz állani. [...] Santa Ana a száműzött exprésidens kedvező nyilatást lát maga előtt a hona szívébe férkezhetésre s az E. országokkal is, mint írják, egyetértést ápolván, nem sokára Mexicoba fog teremni, hogy a felbomlott békét helyreállítsa. Szemfülesé a világ.”⁷⁹ Július elejére pedig eljutott az ol-

⁷⁴ *Vasárnapi Újság*, 609. sz. 1846. január 11.

⁷⁵ *Vasárnapi Újság*, 613. sz. 1846. február 8.

⁷⁶ *Vasárnapi Újság*, 614. sz. 1846. február 15.

⁷⁷ *Vasárnapi Újság*, 619. sz. 1846. március 22.

⁷⁸ Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, 2000. 50.; Kökény Andrea (ford. és sajtó alá rend.): *Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848)*. Szeged, 2001. 4.; Kluger, Richard: *Seizing Destiny. The Relentless Expansion of American Territory*. New York, 2007. 442–443.

⁷⁹ *Vasárnapi Újság*, 629. sz. 1846. május 31.

vasókhöz a Matamorosnál és Monterey városánál aratott amerikai győzelem híre is. „Az unio serge [Taylor vezetésével] megpaskolta a’ mexicoit, még pedig dupláson.”⁸⁰ Ennek ellenére a mexikóiak tovább folytatták a mozgósítást. „Mexico minden vesztesége mellett is nem akar békélni. A gazdag clerus maga ’s az egyházak roppant kincsével segíti a kormányt, hogy az átkozott eretnekek elleni háborút minél sietősebben bevégezhesse. Paredes [...] mintegy 15 ezer vitézzel indul a’ táborba hogy meghaljon a hazáért.”⁸¹

A lap folyamatosan igyekezett tudósítani a háború eseményeiről, de nem mindig jutott elég információhoz, vagy kételyek merültek fel a hírek hitelességével kapcsolatban. 1846 augusztusában ezt írta: „Az amérikai háboru foly, de nem tudjuk, miként foly. A’ csillagpá-lástos Jonathánnak azt tanácsolnók: Fészken kívül ne tolláskodjál; de ő azt mondja vissza: „egész Amérikai az én fészken” – Hát mentire hagyjuk.”⁸² Szűk két hónappal később pedig megjegyezte: „Mexicoról sokat írhatnak, de hireink igaz voltáról nem állhatunk jól. Jobb hát hallgatnunk.”⁸³

A mexikói–amerikai háború tulajdonképpen két fronton zajlott. A nyugati sereg, Stephen F. Kearny vezetésével, az amerikai flotta és John C. Frémont irreguláris csapatai segítségével hat hónap alatt elfoglalta Új-Mexikót és Kaliforniát. Ezt megelőzően, 1846 júniusában az amerikai telepesek Kaliforniában kirobbantották az ún. medve-zászlós felkelést (zászlajukon egy grizzly medve volt), és a terület függetlennek nyilvánították Mexikótól. Délen Zachary Taylor serege 1847 februárjában Buena Vistánál visszavonulásra kényszerítette Santa Anna seregét. Taylor utóda, Winfield Scott ezután partra szállt Veracruznál, majd harc nélkül bevette Pueblát, s megindult a főváros felé. Molino del Rey és Chapultepec erődjeinek elfoglalása után 1847. szeptember 14-én Mexikóváros is megadta magát. Santa Anna lemondott elnökségéről, s Mexikó anarchiába süllyedt. A mexikói ideiglenes kormány megbízottaival az Egyesült Államok képviselőjében Nicholas P. Trist találkozott Mexikóváros északi negyedében, Villa de Guadalupe Hidalgóban. A békeszerződést 1848. február 2-án írták alá.⁸⁴

A *Vasárnapi Újság* 1846 novemberében a következő hírt közölte a nyugati és a déli front eseményeivel kapcsolatban: „Az észak-amerikai hadsereg Uj-Mexico fővárosát Santa-Fét elfoglalta, ’s az egész tartomány legot az unióhoz lón csatolva, mint elébb california tartomány. A’ nagy sereg diadalmasan nyomul az ország belsejébe, s egy cseppet sem tágít a’ mióta Mexico által az unio béke ajánlatai vissza vannak utasítva. A mexicoi kormány is érelyesen teszi készületeit, s nem lesz oly könnyű a temérdek birodalmat zsebébe dugni Taylornak, a’ mint ő hiszi. Tengert nem lehet kalánnal kimeríteni.”⁸⁵ 1847 januárjában jelentős amerikai sikerekről számolhatott be a lap: „A’ mexicoi háboru most kezd igazán érdekessé válni. Az északamerikaiak, ha már csakugyan harcolniok kell, mit a’ Mexicobelieknek inkább tetszik, tüzön vizen neki fogtak a’ hadi munkának, ’s csak szuszsanni sem akarnak addig, míg minden mexicoi kikötőt és várerősséget el nem foglalnak. Tampico első, Veracruz ’s több más erősített helyek ostrom alatt. A’ hadi serget nagy tűzzel szaporítja a’ presidens, [...] Mexiconak már öt nagy tartománya el van foglalva, akkora terjedelmük,

⁸⁰ *Vasárnapi Újság*, 634. sz. 1846. július 5.

⁸¹ *Vasárnapi Újság*, 637. sz. 1846. július 26.

⁸² *Vasárnapi Újság*, 640. sz. 1846. augusztus 16.

⁸³ *Vasárnapi Újság*, 651. sz. 1846. november 1.

⁸⁴ Magyarics: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, 51.; Kökény: *Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között*, 4.; Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Szeged, 2010, 83.; Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*. Szeged, 1971, 262.; Kluger: *Seizing Destiny*, 461–481.

⁸⁵ *Vasárnapi Újság*, 653. sz. 1846. november 15.

mint az uniónak 13 eredeti statussa. Azon tartományok visszaadásáról nem is gondolkoznak – az unióból említi beléjük a népesség feleslege 's néhány év múlva új meg új televér statusokkal gyarapodik a' nagyszerű szövetség. Santa Ana a mexicói fővezér San Luis de Potosi városba vonta meg magát 30,000-re menő sereggel – egy középponti erős állásba Monterey és Tampico között, hol az egyesület fővezérét Tylort szándékozik bévárnai. Az eldöntő csata nem sokára meg fog történni.”⁸⁶

Bár az amerikai kormányzat újra és újra békeajánlattal élt, a mexikóiak elutasították azokat. „A mexicói háborúnak beveződéséhez nem igen van közelebből kilátás. A' mexicói congressus helybehagyta Santa Anának az unioi fővezérhez tett nyilatkozatát, hogy Mexico békealkudozásba nem fog elegendni, valamíg az unio seregei Mexico tartományait szárazon és vizen oda nem hagyják.”⁸⁷ Ennek viszont további amerikai előrenyomulás lett a következménye. „Az amerikai unio serege mindegyre borostyánt szaggat. A' mexicói sereg még mind késik a beljebb nyomuló ellenséggel megvívni, mert Santa Ana tanácsosbnak találja, ha nem is az országra, legalább saját személyére nézt a fontolva haladást. Egy elveszett csatája igen is könnyen szétfűná népszerűségi nimbusát. Azon mesterkedik a' furfangos fővezér, hogy dictatorrá tehesse magát honában, hogy aztán kedve szerint alkudozhassák az E. statusokkal 's minden esetre becses énjének biztosítást szerezzon.”⁸⁸ Két hónappal később a lap már beszámolhatott egy jelentős összecsapásról, a Buena Vista-i csatáról. „Valahára még is csak történt É-amerikában egy meglehetősen szép ütközet. 5000 unióbeli önkéntes a' Taylor vezérlete alatt 15,000 főnyi mexicói sereggel küzdött meg, a' melynek élén a' nagyhadí ügyességű Santa Ana volt. Két napig tartott a' vérengző csata, 's a' mindkét részről több ezerre menő veszteség után a' mexicói seregnek kellett hátrálni, mert Santa Ana jelentése szerint 40 órai éhség és szomjúság után egy marok rizsek, egy falat kétszersültök sem volt, hogy lelket verjenek magukba. Mihelyt felfrissítik magukat, újból kezdik az amerikai sereg megtámadását. Santa Ana magának tulajdonítja a' győzelmet. Taylor hasonlóan. Úgy látszik, mind a' két félnek kimerült az ereje. De már nem soká késend a' szép de nehéz kezdetnek szebb és könnyebb módni folytatása, 's egy kívánatos békeséggeli bévégzése.”⁸⁹

A katonai kudarc ellenére Santa Anna pozíciói megerősödtek. „Santa Anna már senkivel sem cserél kalapot. Ő elnöke, vagy jobban dictatora a' mexicói köztársaságnak. A' buenovistai ütközet kivívását most is magának tulajdonítja. Elég a' hozzá, hogy ő tartja kezeiben a kormánylapátot, 's az ő erélye nélkül Mexico csak egy napig sem állhat fenn. [...] A mexicói gazdag és hatalmas papság minden áron alkudni kíván a' washingtoni kormánnyal.”⁹⁰

Bár az amerikai csapatok Mexikóváros közelébe jutottak, Santa Anna nem volt hajlandó a Nicholas Trist vezette békeküldöttséget fogadni. Erről 1847 júniusában a következőket írta az újság: „Scott tábornok Mexico fővárosához közelít; sok várost és kikötőt elfoglaltak az amerikaiak. A' féllábú Santa Ana még sem akar alkunni, csak félvárlól felelget, 's inkább felteszi kockára a' másik lábát 's életét is egy végharcban, miglen békére hajlanék. Az unio csak kénytelen kellenen folytatja a háborut s célja mindenestre békét kötni. Ajánlott is már békekötést, melynek fő feltételei, hogy az E. Statusok déli határa ezentúl a' 26-dik szélességi fok legyen, hogy az unio Mexicanak az e' foktól észak felé eső darab földért (mely körülbelül 4 Magyarországot tesz) 15 millió dollárt fizetend, és hogy a' két köztársaság

⁸⁶ *Vasárnapi Újság*, 660. sz. 1847. január 10.

⁸⁷ *Vasárnapi Újság*, 667. sz. 1847. február 28.

⁸⁸ *Vasárnapi Újság*, 670. sz. 1847. március 21.

⁸⁹ *Vasárnapi Újság*, 677. szám, 1847. május 9.

⁹⁰ *Vasárnapi Újság*, 680. szám, 1847. május 30.

minden európai avatkozás ellen Amerikai ügyeibe dacszövetséget kössön.⁹¹ Három héttel később még mindig a mexikóiak kitartásáról szólt a hír. „A’ mexicóiak korlátlan hatalmu dictatort választottak, azon kikötéssel, hogy az egyesült statusokkal alkudozni még csak meg se is gondolja. Fővárosukat a’ végső csepp vérig akarják védeni.”⁹² „Santa Ana küldöttei felhívást hordnak szét az országban, a’ melyben minden mexicoinak 12-50 éves koráig fegyverbe állást és az egyesület polgárainak leöldöklését parancsolja.”⁹³ Két hét múlva az újabb amerikai békeajánlatról számolt be a lap: „Az Egyesült statusok kormánya folyvást ajánlja Mexiconak a’ békekötést mind a’ mellett is, hogy a háborut derekasan folytatja. A béke feltételei ezek volnának: Új-Mexico és California tartományok egy egyesült statusoknak átengedődnek, ’s az Egyesült statusok ezért Mexiconak nemcsak 3 millió dollárnyi kárpótlást fizetnek, hanem minden hadi költségi kármentesítésről is lemondanak. Ha e’ kötés sikerülni fog, úgy Polk elnök rendkívüli congressust hívand egybe, hogy a’ senatus a’ szerződésre megkívántató jóváhagyást mennél előbb megadja.”⁹⁴

Winfield Scott seregei eközben egyre közelebb jutottak a fővároshoz. Bár jelentős túlerővel kellett szembeszállniuk, s ahogy Mexikó belső területei felé hatoltak, egyre nehezebb volt az utánpótlásukat megszervezni, és nagy veszteségeket is szenvedtek, végül, 1847. szeptember 8-án, illetve 13-án sikerrel vették be Molino del Rey és Chapultepec erődjét. Erről 1847 októberében a következőképpen tudósított a *Vasárnapi Újság*: „Scott az e. statusok fővezére Santa Ana ’s Valencia mexicói tábornagyokat Mexico[város] közelében jól megverte. A’ vesztesek fegyverszünetet kértek és nyertek. A’ béke feletti alkudozások megnyiltak.”⁹⁵ „Mexicoban derék két ütközet volt ám. Az öreg Europa már rég nem mutatott fel hasonlót. A’ két csata négy napig tartott, 12,000 egyesületi küzdővén 20,000 mexicóival; azok vagy másfél ezer közlegényt és 90 tisztet, ezek meg hatezer közlegényt ’s csak tábornagyot 13-at vesztek, nem is számítva a’ többi tiszteket. A’ mexicóiak nem képzelt hősiességgel harcoltak; noha veszének harczban, de becsületben sokat nyertenek. Bár telnék bé rajtok a’ böles szava: Az okos gazda néha a’ kárt is hasznára fordítja.”⁹⁶

A novemberi hírek már a főváros elfoglalásáról szóltak. „Mexico város a’ Scott hatalmában. Meghódítása azonban mind két részre nézve iszonyu embervesztéssel ment véghez. [...] minden talpalattnyi földért viaskodtak az unios sergek. [...] September 15-én történt a’ főváros teljes elfoglalása. Szép móddal semmiképp sem tudtak volt összszabékülni – a mexicóiak még most sem akarnak.”⁹⁷ Az amerikai csapatok igyekeztek minél hamarabb stabilizálni a helyzetet Mexikóban. „Scott tábornok jól behelyezte magát Mexico fővárosába, ’s a’ sokáig számúzve volt rendet is visszaállította, úgy hogy ipar és kereskedés lassan lassan ismét rendes folyamatba indulnak. Santa Ana bizony hamis verő fény vala mindig az americaiak irányában, mint végre kiszült, de hontársai bizalmát sem bírja többé.”⁹⁸

A végső rendezéshez elengedhetetlen lett volna a békekötés, de a lap szerint ezt az anarchikus állapotok elég bizonytalanná tették. „Mexicoban Scottal senki sem akar alkudozni, ő hát az egész birodalomuraként viseli magát. Menynyi tábornok, anynyi mexicói presidens, ’s ha létre jöne is a’ békekötés, a’ mit lovon fogadnak a’ Santa Ana hontársai, gyalog meg

⁹¹ *Vasárnapi Újság*, 681. szám, 1847. június 6.

⁹² *Vasárnapi Újság*, 684. szám, 1847. június 27.

⁹³ *Vasárnapi Újság*, 685. szám, 1847. július 4.

⁹⁴ *Vasárnapi Újság*, 687. sz. 1847. július 18.

⁹⁵ *Vasárnapi Újság*, 700. sz. 1847. október 17.

⁹⁶ *Vasárnapi Újság*, 701. sz. 1847. október 24.

⁹⁷ *Vasárnapi Újság*, 704. sz. 1847. november 14.

⁹⁸ *Vasárnapi Újság*, 706. sz. 1847. november 28.

nem állják – az áll.”⁹⁹ 1848. január végén a lap még tudósított arról, hogy „a Mexicói congressus már hajlandó volt az E. statusokkali békealkura.”¹⁰⁰ A békekötésről azonban már nem jelent meg hír.

A következő számtól kezdve már a magyar és az európai események kerültek a szerkesztők figyelmének középpontjába. A *Vasárnapi Újság* részletesen beszámolt az 1848-as magyar rendi országgyűlésben a közteherviselésről folytatott vitákról, az európai forradalmi hullám egyes helyszíneiről, Sziciliában, Palermóban, Nápolyban, Párizsban „népmozgalom kerekedéséről”, valamint a különböző német tartományokban lévő „nagy forrongásról”.¹⁰¹ Március közepén hírt adott a bécsi forradalomról, a pozsonyi és a pesti eseményekről.¹⁰² Március 26-án közzétette a 12 pontot, áprilisban pedig a következőképpen foglalta össze a történeteket: „A legszebb tavasz van. A’ népek feltámadásának tavasza.”¹⁰³

1848 júniusában a lap tartalmát és megjelenésének gyakoriságát érintő változásokról értesítette az olvasókat Brassai Sámuel és Berde Áron felelős szerkesztő: „Lapunk 1848. év második felére régi szellemében, de új és bővített alakban jelenend meg.” A változásokat a következőképpen indokolták: „Most mindőn a haza, az Unio által szélyesedett és megszilárdult nagy haza dolgaiban minden honpolgárnak kisebb nagyobb részt kell venni, ezen dolgok folyamáról mindenkinek értesülni is szükséges. Ezen értesülés nagyobb terjedelmet kíván, mint a’ melyet lapunk eddigi alakja megengedett. Ennél fogva a Vasárnapi Újság ezentul hetenként kétszer, kisebb de tiszta betűkkel és így sokkal tartalmasabban fog megjelenni. Minden fél héten két félvéből álland, melyek közül egyik csupa politikai tartalmu leend. Ez a fél ív hazánk ügyei folyamáról értesit, olykor kívánatokat, téendőket sorol elé, olykor tetteket és véleményeket rostáland, irányokat tűz ki, javaslatokat tervez és terjeszt, hazai és külföldi eseményeket beszél elé. A másik fél ív „IPAR- és TERMÉSZETBARÁT” czim alatt a természet csodáit, földgömbünk és tartományai nevezetességeit ismerteti, gazdasági, házi és gyári ipari útasításokat adand.”¹⁰⁴

Ezt követően az Amerikai Egyesült Államokban történetekkel kapcsolatban csupán egyetlen hír szerepelt az újságban. 1848 őszén a kaliforniai aranylázzal tudósított: „Californiában a Sacramento folyó egy ága, oly aranytartó fővényt hajt, hogy egy ember napjában 200-400 forint árut is moshat. A vidékiek miveletlen hagyják a földjüket s oda sereglenek. – Lesz ott majd verekedés.”¹⁰⁵

A szabadságharc kezdete a *Vasárnapi Újság* szerkesztőinek munkáját is befolyásolta. Bár az olvasókat nem tájékoztatták előre, az 1848. november 9-ei számmal felfüggesztették a lap kiadását. Az Újságok rovat helyén csak egy rövid hír állt: „A keddi posta kimaradása lehetlenné teszi újabb tudósítások közlését. A vidéki közlekedés pedig anynyira felakadt, hogy biztos hírre tán a szomszéd faluból is alig számíthatunk.”¹⁰⁶

A magyar olvasók így 1848 folyamán a *Vasárnapi Újságból* már nem értesülhettek arról, mi lett Texas sorsa, s hogyan zárult a mexikói–amerikai konfliktus. Az 1848. feb-

⁹⁹ *Vasárnapi Újság*, 707. sz. 1847. december 5.

¹⁰⁰ *Vasárnapi Újság*, 714. sz. 1848. január 30.

¹⁰¹ *Vasárnapi Újság*, 717. sz. 1848. február 20., 720. sz. 1848. március 12., 721. sz. 1848. március 19.

¹⁰² *Vasárnapi Újság*, 721. sz. 1848. március 26.

¹⁰³ *Vasárnapi Újság*, 723. sz. 1848. április 9.

¹⁰⁴ *Vasárnapi Újság*, 1848. június 11-ei szám előtt.

¹⁰⁵ *Vasárnapi Újság*, új folyam, 35. sz. 1848. október 29.

¹⁰⁶ *Vasárnapi Újság*, új folyam, 38. sz. 1848. november 9.

ruár 2-án megkötött Guadalupe Hidalgo-i béke értelmében Mexikónak le kellett mondania nem csupán Texasról, hanem a Texas és a Csendes-óceán között fekvő összes területéről. Ez magában foglalta Kaliforniát, Új Mexikót s a mai Nevada, Utah, Arizona és Colorado nagy részét, közel 2,4 millió négyzetkilométert. Cserébe az USA 15 millió dollárt fizetett Mexikónak, és átvállalta az amerikai állampolgárok Mexikóval szemben támasztott követeléseit, mintegy 3 millió dollár értékben.¹⁰⁷

A mexikói–amerikai háborút lezáró béke végérvényesen megváltoztatta az erőviszonyokat az amerikai kontinensen. Az Egyesült Államok által Mexikótól megszerzett terület – Texast is beleértve – nagyobb volt, mint a függetlenségét kivívó USA 1783-ban. A békeszerződés nyomán, melyet az amerikai szenátus 1848 márciusában, a mexikói kongresszus pedig 1848 májusában ratifikált, az Amerikai Egyesült Államok délen és nyugaton elérte mai határát.

Összegzés

A *Vasárnapi Újság* 1836. február közepétől 1848. január végéig rendszeresen tudósított Texasról. Beszámolt a függetlenségi háború előzményeiről és eseményeiről, a Texasi Köztársaság létrejöttének körülményeiről és a fiatal állam történetéről, valamint Texas Mexikóhoz és az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő viszonyáról, az Unióba történő felvételéről és az azt követő mexikói–amerikai háborúról.

A lap szerkesztői sajnos egyetlen alkalommal sem közölték, honnan származnak információik. Nagy valószínűséggel angol és német nyelvű újságokból vették át őket, melyeknek minden bizonnyal voltak tudósítóik, ha nem is minden amerikai nagyvárosban, de a fővárosban és a keleti part fontosabb kikötőiben is. Az amerikai kontinensről általában szűk két hónap alatt jutottak el a hírek a magyar olvasókhöz. Ha összevetjük a tudósítások tartalmát az egyes eseményekkel, megállapíthatjuk, hogy legtöbb esetben megbízhatóak voltak a beszámolók, még akkor is, ha a szerkesztők néhány alkalommal kétségeiknek adtak hangot a hírek tartalmával és hitelességével kapcsolatban.¹⁰⁸ A Texasról szóló újságcikkeket három csoportba oszthatjuk: voltak olyanok, melyek a korabeli filléres újságok példáját követve leíró jellegű ország ismertetést tartalmaztak, voltak, amelyek egy-egy eseményről rövid tudósítást közöltek, s olyanok is, melyek magyarázatot fűztek a hírhez. Utóbbiaknál sajnos nem mindig derül ki, a magyar szerkesztő véleménye-e, amit olvashatunk, vagy így vették át a hírt egy másik laptól.

Az 1836-37-ben Mexikóról, illetve Texas és Mexikó viszonyáról közölt írások többsége negatív képet festett az országról, s az elmaradott viszonyok okaként a spanyol gyarmati

¹⁰⁷ „*Treaty of Guadalupe Hidalgo*”. In: Israel, Fred L. (ed.): *Major Peace Treaties of Modern History, 1648–1967; with an Introductory Essay by Arnold Toynbee*. Vol. 2. New York, 1967. 733–751.; Békeszerződés az Amerikai Egyesült Államok és a Mexikói Köztársaság között. Ford. és sajtó alá rendezte Kökény Andrea, DOCUMENTA HISTORICA 52, JATE Press, Szeged, 2001. A békeszerződésről lásd még: Perrigo: *The American Southwest*, 134.; Meinig: *The Shaping of America*, 151–152.; Kluger: *Seizing Destiny*, 471–481.; Chávez, Alicia Hernández: *México. Breve historia contemporánea*. FCE, México, 2000. 214.; Vázquez, Josefina – Meyer, Lorenzo: *México frente a Estados Unidos (Un ensayo histórico, 1776–1993)*. México, 1995. 61.; Salvat, Juan – Rosas, José Luis: *Historia de México*. Tomo 11. México, 1986. 1806.

¹⁰⁸ Például: „A congress újra összegyűlt, ideiglenes praesidentst választottak Herrera személyében. Így állott a dolog december 12kén. Hogy áll most, vagy áll-é még? Nem mernénk megeskünni réá.” *Vasárnapi Újság*, 561. sz., 1845. február 9. „Az amériakai háboru foly, de nem tudjuk, miként foly.” *Vasárnapi Újság*, 640. sz. 1846. augusztus 16.; „Mexicoról sokat írhatnak, de hireink igaz voltárol nem állhatunk jót.” *Vasárnapi Újság*, 651. sz. 1846. november 1.

múltat jelölte meg. A lap Texas elszakadását jogosnak tartotta, s azzal indokolta, hogy a területre eredetileg mexikói engedéllyel bevándorolt angol-amerikaiak a gazdaságilag és politikailag is bizonytalan helyzetet, valamint Santa Anna mexikói elnök központosító intézkedéseit megelégedve fogtak fegyvert. Texas Egyesült Államokhoz történő csatlakozásával kapcsolatban azonban már sokkal kritikusabb volt a szerkesztők állásfoglalása. Egyrészt átvették azt az amerikai és európai kortársak közül is sokak által osztott véleményt, miszerint Texas függetlenségének hátterében a rabszolgatartó déli államok összeesküvését kell keresni, s amint a terület az Unió tagjává válik, további négy vagy öt ültetvényes gazdálkodásra épülő államot alakítanak ki belőle. Másrészt, bár bemutatta az újság azokat a gazdasági okokat is, amelyek az amerikai telepesek nyugatra költözését motiválták, az amerikai terjeszkedés újabb lépését, Texas felvételének tervét egyenesen „országablásnak” nevezte.¹⁰⁹ A mexikói-amerikai háború kapcsán világosan kiderült a tudósításokból, hogy egyenlőtlen felek küzdelme zajlott, s emiatt, valamint a zűrzavaros mexikói belpolitikai helyzet folytán az amerikai sikerekhez nem férhetett kétség, de a lap azt is kiemelte, hogy a mexikóiak „nem képzelt hősiességgel harcoltak”.¹¹⁰

Magyarország és Texas egyetlen hírben került együtt említésre, amikor a texasi bevándorlást támogatva felhívást tett közzé a lap a „szebb nem” számára, hogy földbirtokért cserébe feleségül menjenek Amerikába.¹¹¹ Bár a *Vasárnapi Újság* az 1830-as, 1840-es évek során az Újságok rovatban folyamatosan hírt adott Európa és a világ eseményeiről, s így Texas, Mexikó és az Amerikai Egyesült Államok viszonyáról is, emellett pedig ismertette a reformkori Magyarországon zajló változásokat, kimondott párhuzamot egyszer sem vont a függetlenné váló Texas és a Habsburg Birodalomhoz fűződő viszonyt megváltoztatni készülő magyarok helyzete között. Vélhetően ennek az is oka volt, hogy a szerkesztők által vállalt cél nem egy politikai lap kiadása, hanem „közhasznú ismeretek” terjesztése volt, melyek során hírt adtak a „világon történő nevezetes esetekről” is.¹¹²

ANDREA KÖKÉNY

The Early History of Texas as Reflected in Vasárnapi Újság

When Mexico adopted a federal constitution in 1824 and a liberal colonization law in 1825 that opened up Texas to immigration, the Hungarian diet of 1825 marked the beginning of the „Age of Reforms”, a series of liberal measures that finally led to the Revolution and War of Independence of 1848-1849, the abolishment of feudal bonds and privileges, the establishment of a Hungarian government, and an attempt to liberate Hungary from Habsburg rule. In the meantime, after Santa Anna’s centralist turn in 1836, Texas became an independent state, and then was annexed to the United States of America in 1845.

The purpose of this paper is to examine what the Hungarians knew about the early history Texas and the events of the Texas Revolution and how they reflected on the changes in the Mexican-American borderland region. The analysis is based on an important primary source of the period, the articles of *Vasárnapi Újság*. It was published in Kolozsvár be-

¹⁰⁹ *Vasárnapi Újság*, 558. sz. 1845. január 19., 594. sz. 1845. szeptember 2.

¹¹⁰ *Vasárnapi Újság*, 701. sz. 1847. október 24.

¹¹¹ Toldalék a *Vasárnapi Újság* 1839-i évi folyamához

¹¹² *Vasárnapi Újság*, 1834. április első hetében

tween April, 1834 and November, 1848. Just like the Western European „penny magazines” of the era, the publishers of *Vasárnapi Újság* intended to produce an inexpensive paper and provide people who were unable to obtain formal education or were interested in the latest scientific developments with practical and useful information and miscellaneous news about the world.

The first news item about Texas appeared in the February 14, 1836 issue and discussed the origins of the Texas Revolution. The weekly paper analysed the situation in the borderland region and regularly informed the Hungarian public about the history of the Texas Republic and the Mexican–American War of 1846–1848 that broke out after the annexation of Texas. At the end of January, 1848, when *Vasárnapi Újság* reported on the final phase of the war, the Hungarians were getting ready to fight their own revolution.

VENKOVITS BALÁZS

„A császárságnak buknia kellett”

*Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása**

Az 1860-as évek nagy kihívásokat és jelentős változásokat hoztak Észak-Amerikában. Az Egyesült Államokban a polgárháború, Mexikóban pedig a francia beavatkozás, majd a Habsburg Miksa császár nevével fémjelzett második császárság alapvető politikai, társadalmi és kulturális átalakulásokat eredményezett. Miksa császár 2014-ben százötven éve foglalta el Mexikó trónját; az intervenció folyamata és a császárság bukása részben összekapcsolódott az északi szomszéd területén zajló polgárháborúval, alapvető kérdéseket vetett fel az amerikai külpolitika vonatkozásában, ugyanakkor a nagyszámú magyar származású résztvevő és azok beszámolóit következtében a „mexikói kaland” befolyásolta a Magyarországon Mexikóról kialakult képet is.¹ Az eseményekkel foglalkozó legtöbb magyar tanulmány megemlíti a részt vevő magyar katonák írásait, azonban az elsődleges források részletes elemzését még csak részben végezték el. A jelen tanulmány célja, hogy a mexikói történéseket Amerika-közi megközelítésben tárgyalva bemutassa a magyar részvétel kulcskérdéseit, illetve a korabeli magyar újságcikkekben, tanulmányokban, könyvekben megjelent írások Mexikó-képre gyakorolt hatását. A beszámolók nem egyszerűen csak dokumentálták az eseményeket, hanem betekintést is nyújtottak a mexikói mindennapokba, az ismeretlen ország reprezentációján keresztül pedig az írók magyar identitásának kérdéseibe is. Egy esettanulmány keretében két magyar útleírást mutatok be részletesebben.

A második mexikói császárság

Mexikó 1821-ben nyerte el függetlenségét, azonban ezt nem fellendülés, hanem komoly gazdasági nehézségek és kihívások követték, miközben nem sikerült megoldani a gyarmati időszakban gyökerező társadalmi és politikai problémákat sem.² A függetlenséget követő évtizedeket regionális ellentétek, háborúk, területi veszteségek, egyenlőtlenség és jelentős társadalmi gondok jellemezték. Még a század közepén is elmondható volt, hogy „az állandó

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

¹ Természetesen magyarok nemcsak a mexikói eseményekben vettek részt az évtized során. Az amerikai polgárháború történetében is számos magyarral találkozhatunk. Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Vida István Kornél: *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest, 2011.; uő: *A régóta elnyomottak barátai: Magyar katonák az észak-amerikai polgárháború néger ezredeiben*. Aetas, 23. évf. (2008) 2. sz. 68–82.

² A történelmi áttekintés alapja, ha azt másképpen nem jelölöm: MacLachlan, Colin M. – Beezley, William H.: *El Gran Pueblo: A History of Greater Mexico*. New Jersey, 2004.

háborúk miatt az ország alig-alig fejlődött függetlensége elnyerése óta”,³ miközben egyre nőtt az idegen befolyás. A politikai instabilitás jól tükrözi az időszak hektikus voltát: 1824 és 1854 között több mint negyven elnöki adminisztráció volt hatalmon Mexikóban, ami még akkor is megdöbbentően magas szám, ha tudjuk, hogy néhányan többször is magukhoz ragadták a kormányzást (Santa Anna egymaga például több mint tíz alkalommal).

Az ország lemaradása még inkább szembeötlő volt az északi szomszédal való összehasonlítás esetén, amellyel Mexikó történelme többször is összefonódott a 19. század során. Ennek legszembetűnőbb bizonyítéka volt Texas kiválása (1836) és az 1846 és 1848 közötti háború, amely következtében Mexikó területének több mint felét elveszítette. Mindeközben (illetve ezzel összekapcsolódva) az Egyesült Államok területe gyors ütemben növekedett, a két ország gazdasági teljesítőképessége terén szintén jelentős különbségek mutatkoztak,⁴ infrastrukturális tekintetben is: 1860-ra tizenöt mérföld vasútvonal épült Mexikóban, míg az USA-ban ekkorra már harmincezer mérföldnyi pálya állt rendelkezésre.⁵ Ezt a fajta Amerika-közi összehasonlítást a korabeli (magyar és egyéb országokból származó) utazók is gyakran elvégezték, és Mexikót az Egyesült Államokkal szembeállítva elmaradott és gyakran alsóbbrendű országnak mutatták be, amely nem képes önállóan megbirkózni a nemzetet szétszakító problémáival.⁶

A politikai vezetők is látták az ország gondjait, azonban a kihívásokra adott válaszokban már nem egyeztek álláspontjaik, ami kettészakította az országot liberális és konzervatív táborokra, folyamatos belviszályokat eredményezve. A függetlenséget követő, Agustín Iturbide nevével fémjelzett első császárság ugyan megbukott, és helyét a köztársasági forma vette át, a konzervatív táborban megfogalmazódott, hogy Mexikó stabilizálásában segíthetne a monarchia visszaállítása, azonban olyan uralkodóval, aki neves európai uralkodócsaládból származik.⁷ A liberális–konzervatív csatározásoknak (és ezzel egy második császárság tervének) egy időre véget vetett az 1855-ös liberális győzelem, azonban ez sem hozott hosszabb távon megnyugvást, hiszen az 1857-es alkotmányt követően (amely megszüntette az egyház privilégiumait, szólás- és sajtószabadságot biztosított stb.) 1858-ban újabb polgárháború tört ki. Az úgynevezett Reformháború 1861-ben ért véget. Ebben az időszakban látogatták meg az országot, és írtak róla olyan kiemelkedő magyar útleírók, mint László Károly, Xántus János vagy Rosti Pál. Az általuk közvetített Mexikó-kép jól tükrözte az országban zajló kaotikus állapotokat, és, bár sokszor eltúlozva és alaptalanul, meglehetősen negatív képet festettek az amerikai nemzetről. Többször írtak a zaklatott politikai folyamatokról, az országot sújtó gazdasági gondokról, az utasokat fenyegető banditákról. Ahogyan látni fogjuk, ezek a folyamatok alapvetően meghatározták a mexikói emberekről, társadalomról kialakult véleményüket, így a Magyarországon formálódóban lévő Mexikó-képet is.

³ Foster, Lynn V.: *Mexikó története*. Budapest, 1999. 113.

⁴ Raat, W. Dirk – Brescia, Michael M.: *Mexico and the United States: Ambivalent Vistas*. Athens, GA, 2010. 63.

⁵ Lynn: *Mexikó története*, 114.

⁶ Lásd például: Buchenau, Jürgen: *Mexico Otherwise: Modern Mexico in the Eyes of Foreign Observers*. Albuquerque, 2005.; illetve magyar vonatkozásban: Venkovits Balázs: *Describing the Other. Struggling with the Self: Hungarian Travel Writers in Mexico and the Revision of Western Images*. *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing*, vol. 12. (2011) No. 2. 28–47.

⁷ Szabó Sára H. – Horváth Gyula: *Habsburg Miksa és a mexikói császárság: A mexikói belpolitikai viszonyok és a casus belli*. *Világtörténet*, 25. évf. (2003) Ősz/Tél, 52.

A háború a liberálisok győzelmével ért véget, a zapoték származású Benito Juárez lett az ország új vezetője. A rossz gazdasági helyzet azonban nem tette lehetővé, hogy a politikai és gazdasági életet konszolidálja. Az ország anyagi nehézségei miatt Juárez két évre felfüggesztette a külföldi kölcsönök törlesztését, ami Európában heves reakciókat váltott ki. A hitelezők nem értették meg (vagy talán inkább nem akarták megérteni) Mexikó súlyos helyzetét, és Franciaország, Spanyolország és Anglia közösen léptek fel az országgal szemben. A három ország kijelentette, elfoglalják Mexikó vámházait annak érdekében, hogy biztosítsák a kölcsönök visszafizetését, azonban azt ígérték, hogy nem fognak az ország belügyeibe olyan módon beavatkozni, ami a szabad választásokat vagy a kormányzást sértené.⁸

A katonai akció során 1861 és 1862 fordulóján elfoglalták Veracruzot. Ezzel a lépéssel szerették volna biztosítani, hogy Mexikó megfizeti tartozásait, azonban egyre egyértelműbbé vált az is, hogy Franciaország nagyobb terveket szövögetett.⁹ Miután a mexikói kormány garantálta, hogy az adósságot visszafizeti, az angol és spanyol csapatok kivonultak, míg a franciák Mexikóban maradtak, és megkezdték terveik megvalósítását; Franciaország számára az itt szerzett befolyás és hatalom új piacokat és alapanyagokat biztosíthatott, egyben korlátozhatta volna az Egyesült Államok befolyásának további kiterjesztését Latin Amerikában.¹⁰

A mexikói konzervatívok kérésére és támogatásával III. Napóleon a monarchia visszaállítását tűzte ki célul Mexikóban. Az Egyesült Államokban zajló polgárháború miatt nem fenyegetett az amerikai beavatkozás veszélye, így az idő megfelelő volt a tervek megvalósításához, főleg mivel Angliának és Spanyolországnak sem volt érdeke a francia tervekbe beleszólni. A monarchia létrehozását támogatta az egyház (amelyet jelentősen sújtottak a korábbi liberális intézkedések), illetve a mexikói lakosság egy része is, hiszen a „császárságtól azt várták, hogy véget vet az évtizedes pártharcoknak, polgárháborúknak, megteremtve a belső békét elindítja az igencsak megkésett gazdasági fejlődést”.¹¹

Bár 1862. május 5-én Pueblánál a francia csapatokat legyőzték a mexikói erők (*Cinco de Mayo* ma is Mexikó egyik nemzeti ünnepe), később a többször megerősített csapatokat nem tudták feltartóztatni, és a franciák elfoglalták a fővárost, miközben Juárez északra menekült. A monarchisták az elkövetkező időszakban egyre nagyobb területeket vontak ellenőrzésük alá, azonban a liberális erőket soha nem sikerült teljesen megsemmisíteniük. A franciák és a mexikói konzervatívok az ország vezetésére az osztrák főherceget, a harminckét éves Habsburg Ferdinánd Miksát (Ferenc József öccsét) kérték fel, aki ezt elfogadta, majd I. Miksa császárként Mexikó trónjára lépett 1864-ben. Miksa és felesége, Sarolta 1864. május 28-án érkezett meg Veracruzba.

Az új vezető igyekezett véget vetni a liberálisok és konzervatívok között feszülő ellentéteknek, azonban politikájával pontosan ennek ellenkezőjét érte el. Az új uralkodó sokkal liberálisabb gondolkodású volt, mint azt a konzervatívok feltételezték; intézkedéseivel elidegenítette az őt támogató konzervatív szövetségeseit, miközben a liberálisokat (köztársaságjakat) továbbra sem sikerült maga mellé állítania. Miksa tudatosan próbálta legitimálni jelenlétét és a mexikói népet maga mellé állítani, miközben a külvilág felé is azt igyekezett kommunikálni, hogy a helyzet Mexikóban stabilizálódik (ennek demonstrálására kirándulásokat is tett az ország különböző pontjaira). Még megérkezése előtt azzal kísérlete meg törvényesíteni hatalmát, hogy csak akkor vállalja a felkérést, ha a mexikói nép is mellette

⁸ Russell, Philip R.: *The History of Mexico*. New York, 2010. 223.

⁹ MacLachlan–Beezley: *El Gran Pueblo*, 62.

¹⁰ Russell: *History of Mexico*, 223.

¹¹ Szabó–Horváth: *Habsburg Miksa*, 54.

áll. Mexikóba való érkezését követően is különböző módokon igyekezett megnyerni a lakosságot olyan tevékenységekkel, amelyeket Robert Duncan úgy jellemez, mint „az első PR kampány a mexikói emberek megnyerésére”.¹² Így próbálta például felhasználni a függetlenség napi ünnepeket saját politikai legitimációjához.¹³

A külfölddel való kapcsolat is fontos volt az uralkodó számára, hiszen míg az európai hatalmak támogatták Miksát, az Új Világ országainak nagy része nem őt, hanem Juárezt ismerte el az ország vezetőjének.¹⁴ Így volt ez az Egyesült Államokkal is, mely álláspontjának megváltoztatására Miksa propagandát folytatott az északi szomszédnál, főleg a polgárháború befejezését követően.¹⁵ Ennek érdekében New Yorkban ügynökséget hoztak létre, mely többek között sajtókampányt indított, rövid történelmi kiadvány kiadását tervezte Mexikóról (a császárság előnyeit hangsúlyozva), emellett az üzleti kapcsolatok bővítését helyezték előtérbe, és bizonyos esetekben akár a megvesztegetés lehetősége is felmerült. A tervek megvalósításában egy (korábban magyar származásúnak hitt¹⁶) volt katona, Estván Béla is részt vállalt. Miksa céljait azonban nem sikerült elérni, az Egyesült Államok nem ismerte el Miksa császárságát.

Az USA beavatkozásának kérdése minden, a mexikói eseményekkel foglalkozó tanulmányban szerepel, ezért érdemes egy pillantást vetnünk erre a témára. A franciák beavatkozása az amerikai kontinensen a Monroe-elv egyértelmű megsértését jelentette, azonban a doktrínára egyszer sem hivatkoztak az amerikai kormány hivatalos levelezésében (az újságok és politikusok viszont többször is emlegették).¹⁷ A polgárháború alatt talán súlytalan is maradt volna annak emlegetése, hiszen az Egyesült Államok nem tudott katonailag beavatkozni a Mexikóban zajló eseményekbe. Az Unió kerülte a közvetlen konfliktust a franciákkal, és miközben egyet nem értését fejezte ki, semleges maradt.¹⁸ A polgárháború alatt ennek azért is volt jelentősége, mert az Unió nem akarta kockáztatni, hogy a franciák esetleg a Konföderációt támogassák. A déliek pedig már felajánlották Miksa elismerését, ha Mexikó francia támogatást szerzett volna ezért cserébe a Konföderáció számára,¹⁹ ezt azonban Miksa nem fogadta el. 1865 után egyre növekedett a diplomáciai nyomás a franciákon.²⁰ William H. Seward amerikai külügyminiszter leveleiben egyre ellenségesebb hangnemet ütött meg, azonban az is egyértelművé vált, hogy nem hajlandó egy háborút kockáz-

¹² Duncan, Robert H.: *Political Legitimation and Maximilian's Second Empire in Mexico, 1864–1867*. Mexican Studies/Estudios Mexicanos, vol. 12. (1996) No. 1. 28.

¹³ Duncan, Robert H.: *Embracing a Suitable Past: Independence Celebrations under Mexico's Second Empire, 1864–6*. Journal of Latin American Studies, vol. 30. (1998) No. 2. 249–277.

¹⁴ Duncan: *Political Legitimation*, 36.

¹⁵ Lásd például: Frazer, Robert W.: *Maximilian's Propaganda Activities in the United States, 1865–1866*. The Hispanic American Historical Review, vol. 24. (1944) No. 1. 4–29.

¹⁶ Vida István Kornél: *Magyar katonák a Konföderáció hadseregében. Estván Béla szélhámos pályafutása*. In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból Impérium: Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Budapest, 2007. 72–87.

¹⁷ Bancroft, Frederic: *The French in Mexico and the Monroe Doctrine*. Political Science Quarterly, vol. 11. (1896) No. 1. 42.

¹⁸ US Department of State, Office of the Historian: *French Intervention in Mexico and the American Civil War, 1862–1867*. Elérhető: <http://history.state.gov/milestones/1861-1865/FrenchIntervention>

¹⁹ Duncan: *Political Legitimation*, 36.

²⁰ MacLachlan–Beezley: *El Gran Pueblo*, 70.

tatni Franciaországgal Mexikó miatt.²¹ A köztársasági erők szempontjából a polgárháború lezárása más szempontból is fontos volt. Juárez erői egyre könnyebben fértek hozzá az Amerikából származó fegyverszállítmányokhoz, és bíztak az amerikaiak támogatásában.²² Több északi veterán is csatlakozott a mexikói köztársasági erökhöz (míg néhányan, főleg korábbi konföderációs katonák, a monarchistákat támogatták).²³

Ugyanakkor Miksának nem csak az amerikaiak meggyőzésével akadt problémája. A Habsburg uralkodó nem tudta maga mellé állítani a mexikói népet, sőt, ahogyan láttuk, korábbi szövetségeseit (köztük az egyházat) is elidegenítette. Képtelen volt a gazdaságot a terveknek megfelelően fejleszteni, hatalmát nem tudta megszilárdítani az alatt az idő alatt, amíg a francia csapatok támogatását élvezte, és a nemzetközi események is egyre inkább nehezítették helyzetét. Mindezt tetézte az a tény, hogy az amerikai polgárháború lezárása, valamint Poroszország megerősödése és a mexikói kaland nagy költségei is arra kényszerítették Napóleont, hogy kivonja csapatait Mexikóból, és feladja amerikai expanziós törekvéseit. A francia támogatás (és amerikai elismerés nélkül) Miksa mexikói császársága összeomlott. A nehézségek ellenére Miksa Mexikóban maradt, a császárpárti erőket Querétárobán összpontosították, azonban a liberális erők felülkerekedtek, a császár fogságba esett, és 1867. június 19-én a juaristák kivégezték, véget vetve ezzel a második császárságnak Mexikóban.

Magyar részvétel és növekvő érdeklődés

Habsburg Miksa kérésére 1864 októberében megalakult a franciáktól független Osztrák–Magyar Önkéntes Császári Hadtest. A toborzás Ljubljanában zajlott, és összesen majdnem 7000 katonára indult el Mexikó felé, ahol mind a császár védelmében, mind pedig a harcokban részt vettek.²⁴ Ezen belül 1047 magyar vállalt szerepet a mexikói kalandban.²⁵ A légió tizenöt csatában vett részt, és 177 magyar vesztette életét az amerikai országban.²⁶ 1866-ban Miksa feloszlatta a hadtestet, így a legtöbben haza is tértek. Néhány magyar azonban a császárság bukását követően is Mexikóban maradt, és többen sikeres pályát futottak be a későbbiekben.²⁷

Magyar szempontból az események hosszú távú hatása a magyarországi Mexikó-kép fejlődésében érhető leginkább tetten. A résztvevők beszámolóit, az általuk írt levelek, újságcikkek, könyvek befolyásolták a Magyarországon kialakuló Mexikó-képet, hiszen ezek az írások nemcsak a katonai eseményekről és a magyar katonák részvételéről szólnak, hanem bemutatják magát az országot és az ott élő embereket is. Ugyanakkor sok érdekességgel szolgálnak a magyarokról és Magyarországról is, hiszen ahogyan azt az utazási irodalomról mindig el szokás mondani, egy útleírás legalább annyit elárul az íróról, mint a szövegekben bemutatott idegen országról. Miksa mexikói kalandját megelőzően Magyarországon Mexi-

²¹ Miller, Robert Lyal: *Arms across the Border: United States Aid to Juárez during the French Intervention in Mexico*. Transactions of the American Philosophical Society, vol. 63. (1973) No. 6. 60.

²² MacLachlan–Beezley: *El Gran Pueblo*, 70.

²³ Miller: *Arms across the Border*, 7.

²⁴ Jancsó Katalin: *Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császáranak szolgálatában*. Tiszatáj, 65. évf. (2011) 1. sz. 72–79.

²⁵ Tardó Lajos: *Az 1864-67. évi mexikói 'önkéntes hadtest' magyarországi résztvevői*. Hadtörténelmi Közlemények, 109. évf. (1990) 2. sz. 145–171.

²⁶ Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, 2004. 258. (42. lábjegyzet)

²⁷ További információért lásd például: Torbágyi: *Magyarok Latin-Amerikában*, 261–262.

kőről leginkább külföldi útleírások fordításai jelentek meg, illetve az 1850-es évek végétől magyarok tollából származó útleírásokból is tájékozódhattak a Mexikó iránt érdeklődők. Szente-Varga Mónika ezt az időszakot a szórványos kapcsolatok idejének nevezi.²⁸ László Károly a *Vasárnapi Újság* számára küldött leveleket, amelyek folytatásban jelentek meg 1859 és 1868 között. Xántus János *Utazás Kalifornia déli részeiben* című könyve tartalmazott egy Mexikóval foglalkozó részt²⁹ (bár kitalált események és másolt források alapján³⁰). Rosti Pál 1861-ben adta ki *Úti Emlékezetek Amerikából* című könyvét, amely az egyik leg-átfogóbb útleírás volt Mexikóról, és úttörő jelentőségű fényképei alapján készült számos illusztrációt is tartalmazott.³¹ Mivel mindhárman jártak/éltek az Egyesült Államokban is, az északi szomszéd gyakran szerepelt a leírásokban egyfajta harmadik referenciapontként. Mexikó még nem igazán jelent meg önállóan, inkább csupán egy folytonos háromszög alakú összehasonlítás egyik elemeként.³² Ezek a magyar írók gyakran átvették a nyugati nézőpontot, és Mexikóról ennek megfelelően írtak: főleg az Egyesült Államokkal vagy Nyugat-Európával összehasonlítva az ország elmaradottnak minősült, akár alsóbbrendűnek is, és László és Xántus is szükségesnek tartotta az Egyesült Államok befolyásának növekedését Mexikó fejlődéséhez. Mexikó képének alapvető elemei közé tartozott: a természet szépsége és mássága, a lustának és gyakran alsóbbrendűnek mutatott lakosság, a szép és csábító mexikói nők, az utasokat veszélyeztető banditák és a hektikus politikai, társadalmi helyzet. Bár a természet szépségét mindannyian hangsúlyozták, ezzel szembeállították a társadalom „kietlenségét” és problémáit, összességében a nyugati utazókhöz hasonlóan meglehetősen negatív képet festve a nemzetről.

A negatív kép megváltoztatására főleg a századfordulón, Porfirio Díaz kormányzása alatt születtek próbálkozások magyar szerzők részéről is. A második császárság alatti és a közvetlenül azt követő időszak nem a kép megváltoztatása (bár erre is történt kezdeményezés), hanem más okok miatt játszott fontos szerepet: a korábbi időszakhoz képest Mexikó sokkal érdekesebbé vált Magyarországon, az USA-tól függetlenebb kép kezdett kialakulni a nemzetről, és Miksa császár alakja, illetve a császárság eseményei a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé váltak. Magyarországon egyértelmű igény mutatkozott információkra egy olyan Mexikóról, amelyet egy Habsburg vezet. Ez az elvárás korabeli újságokban is megmutatkozott: „Most, midőn nemcsak hogy hadi tudósítások gyakran érkeznek a mexikói csatatéren küzdő francia hadsereg előhaladásáról, hanem ez ország trónja az osztrák uralkodó család egyik főhercegének ajánlatot fel, bizonyosan nem veszik rősznéven e lapok olvasói, ha velők együtt egy pillantást vetünk az ottani életviszonyokra.”³³

1863-ban így vezették be Fanny Calderón de la Barca 1843-ban megjelent útleírásának fordítását mint egy Mexikóról szóló hiteles forrást. Azonban ennél újabb, részletesebb információra is mutatkozott igény, melynek eredményeképpen több publikáció is megjelent. Ezek közé tartozott például Szokoly Viktor könyve *Mexikó története Miksa császárig* címmel, amely 1866-ban jelent meg, és amely szerint „alig van ország, melynek ösmertetése

²⁸ Szente-Varga Mónika: *A gólya és a kolibri: Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig*. Budapest, 2012.

²⁹ Xántus János: *Utazás Kalifornia déli részeiben*. Pest, 1860.

³⁰ Madden, Henry Miller: *Xántus, Hungarian Naturalist in the Pioneer West*. Palo Alto, 1949.

³¹ Rosti Pál: *Úti Emlékezetek Amerikából*. Pest, 1861.

³² Venkovits: *Describing the Other*, id. mű

³³ Szeberényi L.: *Mexikói élet*. Vasárnapi Újság, 1863. október 25., 1863. november 1.

ennél vonzóbb olvasmányt képezhetne”.³⁴ Szokoly használta és utalt Rosti fent említett könyvére (és hangsúlyozta is, hogy az nem önállóan Mexikóról szól), és céljaként fogalmazta meg, hogy annál olcsóbb és ebből kifolyólag szélesebb körben elérhető könyvet adjon ki. A *Hazánk s a Külföld* így mutatta be Szokoly (az újság szerkesztőjének) könyvét: „Mióta Mexikó trónjára egy ausztriai főherceg lépett, kit tengerentuli útjára számos hazánkfia is elkísért, – azóta e birodalomnak ismerése ránk magyarokra nézve kétszeresen érdekessé vált.”³⁵

A hírek és itthon megjelent Mexikóval kapcsolatos publikációk mellett a mexikói kaland több résztvevője is közölt írásokat. A katonai beszámolók korábban is fontos szerepet töltek be az utazási irodalomban, hiszen a katonai réteg volt az, amely gyakran mások által nem ismert, nem látogatott helyekre is eljutott. „Katonáink – mind az emigránsok, mind az Osztrák Császárság, majd később az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének tagjai – a világ szinte minden hadszínterén ott voltak, és közöttük szép számmal akadtak olyanok, akik háborús és úti élményeik leírásával gazdagították földrajzi szakirodalmunkat, jelentősen hozzájárultak a magyarság geográfiai ismereteinek bővítéséhez.”³⁶ A Mexikóban harcoló magyar katonák azért is fontosak, mert ahogyan azt Tardy Lajos és Nagy Miklós Mihály is megjegyzi, a keresztes hadjáratok óta nem jártak magyar csapatok (szervezett kötelék-ként) ilyen távol hazánktól, és a legtöbb magyar e háború révén ismerte meg Mexikót.³⁷

Miksa mexikói császársága kapcsán számos katona levele jelent meg magyarországi újságokban. Közéjük tartozott Nikolics Emil, akinek harctérről írott levelei már 1866-ban olvashatók voltak a *Hazánk s a Külföld* lapjain.³⁸ Sarlay Pál mérnök és tolmács leveleit a *Vasárnapi Újság* közölte 1867-től. Ezekben szerepeltek leírások mind az Egyesült Államokról, mind pedig Mexikóról.³⁹ Burián István beszámolója a *Jász-Kunságban* jelent meg 1868-ban „Egy mexikói önkéntes naplójából” cím alatt. Nagy valószínűséggel ennél több beszámoló is jelenhetett meg korabeli lapokban, aminek a kutatását mindenképpen folytatni kell, miközben kiadatlan forrásokból is valószínűleg találhatunk még mindeddig ismeretlen darabokat.⁴⁰

Miksa rövid uralkodásának lezárása és a császár 1867-es kivégzése valamelyest véget vetett az ország iránti érdeklődésnek, főleg mivel Sente-Varga szerint az ezzel kapcsolatos hírek már eleve nem álltak az érdeklődés homlokterében, hiszen a magyar sajtó leginkább a

³⁴ Szokoly Viktor: *Mexikó története Miksa császárig, különösen ős- és újabbkori története, állam-szervezete, azték műveltségi története s különböző népfajaira vonatkozólag*. Pest, 1866. Előszó, n. p.

³⁵ *Hazánk s a Külföld*, 1866. március 18. Lásd még; Nagy Miklós Mihály: *Magyar hadiutazók: Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből*. Budapest, 2001. 49.

³⁶ Nagy Miklós Mihály: *Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede*. A Földrajz Tanítása, 7. évf. (1999) 5. sz. 11–17.

³⁷ Tardy: *Mexikói önkéntes hadtest*; Nagy Miklós Mihály: *Háry János utódai. A magyar katonai utazási irodalom*. Kortárs, 5. évf. (2004) 12. sz. 91–104. Elérhető online: <http://www.kortars-online.hu/regiweb/0412/nagy.htm>

³⁸ Nagy Miklós Mihály: *Újkori magyar katonautazók*. Magyar Tudomány, 44. évf. (1999) 8. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/00700/00775/00008/1999_08_06.html.

³⁹ Sarlay Pál: *Eredeti levél Mexikóból*. Vasárnapi Újság, 1868. december 27. 638–639.; *Mexikóból*. Vasárnapi Újság, 1867. november 24., december 1.

⁴⁰ Egy nemrégiben talált napló például ismertetésre került a következő helyen: Lukáts Gyula: *Egy önkéntes naplója Miksa császár mexikói kalandjáról* (forrásközlés). Elérhető: http://socialhistorics.blog.hu/2008/11/29/egy_onkentes_naploja_miksa_csaszar_mexikoi_kalandjarol.

Kiegyezéssel volt elfoglalva.⁴¹ A Mexikóról alkotott kép további fejlődését gátolta az a tény is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és Mexikó közötti diplomáciai kapcsolatok megszakadtak, és azokat csak 1901-ben állították helyre. Ugyanakkor a részt vevő magyarok beszámolóit az elkövetkező években is megjelentek, és tovább erősítették Miksa alakjának befolyását a magyarországi Mexikó-kép alakulásában. Ezek közül a két legfontosabb Szenger Ede 1877-ben kiadott műve (*Mexiko felvidéke élet- és kórtani tekintetben*), amely az orvosi leírás és úti beszámoló különleges egyvelege, illetve Pawlowszki Ede könyve (*Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása, kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Mexikói élet – utazási élmények*), amely 1882-ben jelent meg, s a katonai események bemutatása mellett érdekes bepillantást enged a mexikói mindennapokba is a második császárság idején.⁴² A korábbi útleírásokhoz képest alapvető változás, hogy a két író egy megszálló hadsereg tagja volt, aminek köszönhetően újfajta nézőpontot képviselnek a magyarországi útleírások között. Háttérük megmutatkozik abban, ahogy leírják Mexikót, és főleg Pawlowszki esetében a könyv a megszállás magyarozására és legitimálására is szolgál. Mivel ez volt a két legrészletesebb, könyv terjedelmű munka az eseményekkel kapcsolatban, így ezeket elemzem a további esettanulmányban.

Birodalmi nézőpont és a beavatkozás szükségességének igazolása

A magyar utazók mexikói útleírásaik során gyakran átvették a nyugati, birodalmi nézőpontot, és Mexikót a perifériaként, elmaradott országgént mutatták be, amelynek szüksége van ezen hatalmak segítségére, beavatkozására. Tették ezt akkor is, ha ugyanez a nézőpont őket és hazájukat gyakran hasonlóképpen festette le. Ez korábban egy felvett szerep volt, a francia intervencióban való részvétel esetében azonban valóban egy birodalmi, megszálló hadsereg tagjaiként utaztak és írtak, s ez nyilvánvalóan befolyásolta az országról alkotott képüket. Ennek következményeként az útleírások gyakran, főleg Pawlowszki esetében a katonai beavatkozás szükségességét hivatottak igazolni. Szenger munkájában némileg bonyolultabb a helyzet, hiszen ő írásában alapvetően elhallgatja utazásának eredeti célját, és megpróbál újfajta álláspontot képviselni Mexikóval szemben, gyakran kritizálva is a korábbi írókat. Összességében azonban munkája szintén alsóbbrendűnek mutatja be a mexikóiakat, főleg az „előretörő kaukáz fajjal” szemben, így ha nem is közvetlen módon, de indokkal szolgál a fehér európaiak beavatkozására Mexikóban. A két könyv részletes elemzése előtt vessünk egy pillantást az írókra.

Dr. Szenger Ede a mexikói eseményekben résztvevő egyik magyar orvos volt. Viszonylag keveset tudunk életéről, azonban ez a kevés információ is érdekes életet fed fel. Szenger 1833-ban született Pesten, itt szerezte orvosi diplomáját, majd a Rókus Kórházban dolgozott.⁴³ Az önkéntes hadtest tagjaként Mexikó több részén is járt, később ő lett az osztrák katonai kórház vezetője Pueblában, 1867-ben pedig szemtanúja volt Miksa kivégzésének, ahogyan arról a *Vasárnapi Újság* is beszámolt.⁴⁴ Szenger Mexikóban maradt a császárság bukását követően is, és magánpraxisba kezdett San Luis Potosiban.⁴⁵

⁴¹ Sente-Varga: *A Gólya és a kolibri*, 25.

⁴² Szenger Ede: *Mexiko felvidéke élet- és kórtani tekintetben*. Budapest, 1877.; Pawlowszki Ede: *Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Mexikói élet. Utazási élmények*. Budapest, 1882.

⁴³ Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona*. Budapest, 1993. 370.

⁴⁴ *Vasárnapi Újság*, 1904. augusztus 14.

⁴⁵ Sente-Varga: *A Gólya és a kolibri*, 24.

Egy évtizeddel később tért vissza hazájába, és megmaradt feljegyzései alapján (a hazauton több anyaga megsérült, tönkrement) megírta Mexikóról szóló könyvét. Szállási Árpád szerint ez nemcsak érdekes útleírás, hanem a magyar orvosi geográfia korai példája is.⁴⁶ Könyvében nemcsak orvosi információkat közölt, hanem tapasztalatait összekötötte az ország és az emberek leírásával, miközben a munkája végén összekapcsolta orvosi észleléseinek eredményét és a korábban a mexikóiakról kialakított képet, kritizálva a korábbi útleírókat, amiért túl gyorsan hamis következtetéseket vontak le a lakossággal kapcsolatban.

Hazatérése után folytatta orvosi munkáját, majd egy hosszabb cikket írt a *Magyarország és a Nagyvilág* számára Miksa kivégzésének kilencedik évfordulójára.⁴⁷ A Néprajzi Múzeumban több érdekes tárgyat találhatunk, amelyeket Szenger Mexikóból hozott haza és hagyott hátra az utókornak.⁴⁸ Szenger 1876-ban kérte felvételét a Budapesti Királyi Orvosegyesületbe, és az év végén taggá is választotta a közgyűlés.⁴⁹ Szenger hagyatéki levelezéséből kiderül,⁵⁰ hogy pénzt hagyott az Egyesületre (több másik szervezet mellett), amiből létrehozták a Szenger Ede díjat és a Szenger Ede Segélyalapot; az előbbi a kiemelkedő tanulmányokat díjazta, az utóbbi pedig a szegénységben élő orvosokat és az elhunyt orvosok nehezségeivel küzdő családrait segítette. Szenger 1904. szeptember 6-án hunyt el.

Tizenöt évvel Miksa kivégzését követően Pawlowszki Ede készítette el az egyik legrészletesebb leírást a második császárság utolsó napjairól, Mexikó földrajzának és lakosságának bemutatása mellett. Életéről azonban szintén viszonylag kevés információ áll rendelkezésünkre.⁵¹ Pawlowszki 1834-ben született Pesten egy lengyel–magyar származású családban. Már 1850-ben belépett a hadseregbe, ahol tizenegy évig szolgált. 1859-ben részt vett az olasz hadjáratban, és a solferinói csatában való részvételéért kitüntetés is kapott. 1860 elején elhagyta a hadsereget, azonban 1864-ben újra belépett, amikor önkéntesként csatlakozott Miksa mexikói seregéhez, és tette mindezt úgy, hogy korábbi rangját nem kapta vissza.

1865-ben érkezett meg Veracruzba, és később eljutott Mexikó számos városába. Több fontos csatában is részt vett, és egyre magasabbra jutott a ranglétrán, több kitüntetésben is részesült.⁵² Mexikói életével kapcsolatban a saját könyve a legfőbb forrásunk. Miksával egy időben esett fogságba, azonban (Porfirio Díaz közbenjárására⁵³) szabadon engedték. Európába való visszatérésekor szemtanúja volt Miksa temetésének Bécsben. Hazatérését követően visszatért a hadseregbe, majd a honvédelmi minisztériumban dolgozott. Halála pontos időpontját nem ismerjük, valamikor 1923 és 1928 között hunyhatott el.⁵⁴

⁴⁶ Szállási, Árpád: *Report by a Hungarian Physician on Mexico in the Nineteenth Century*. Hungarian Medical Journal, vol. 2. (2008) No. 4. 687–689.

⁴⁷ 1876. június 18.

⁴⁸ További információ és képek: <http://public.neprajz.hu/neprajz.01.06.php?bm=1&af=&kf=Szenger>.

⁴⁹ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai, 1876.

⁵⁰ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai, 1904 (47.1), 1905 (48.1).

⁵¹ Az életrajzi áttekintés alapja: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1891–1914. A további részletek Pawlowszki könyvéből, illetve Nagy Miklós Mihály munkáiból származnak, ahogyan az jelölve van.

⁵² *The French Commemorative Medal for Mexico*. Elérhető: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/mxfrench.htm>.

⁵³ Torbágyi: *Magyarok Latin-Amerikában*, 260.

⁵⁴ Nagy: *Pawlowszki*, 16.

Mind Szenger, mind pedig Pawlowszki könyve egy évtizeddel Miksa kivégzését követően került kiadásra. Ennek több oka is lehet: ahogyan fentebb említettük, 1867-ben a Kiegyezést követően a Mexikó iránti érdeklődés csökkent; a diplomáciai kapcsolatok megszűnésével a kulturális kapcsolatok is szüneteltek, ilyen könyvek kiadására valószínűleg nem volt igény.

Mexikó felvidéke élet- és kórtani tekintetben

Szenger orvosi eredményeit felhasználva mutatta be Mexikót, összehasonlítva az idegent az ismerőssel, kiemelve a különbségeket az otthona (Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia) és Mexikó között. Őt is foglalkoztatták Mexikó jellegzetességei, és fontosnak tartotta megvitatni a két ország, kultúra közötti különbségek okait is. Szenger könyve az egyik első olyan útleírás, amely önállóan foglalkozik Mexikóval. Mivel Szenger mexikói útját megelőzően nem utazott az Egyesült Államokba, és mexikói élményeinek leírása önmagában érdeklődésre tarthatott számot, a fentebb említett háromszög alapú reprezentáció sokkal inkább háttérbe szorul nála, mint a korábbi leírásokban, aminek köszönhetően függetlenebb Mexikó-kép rajzolódik ki. Az északi szomszéd nem szerepel folyamatosan harmadik referencia pontként az otthon és az idegen föld bináris meghatározása mellett, csak röviden, néhány összevetésben jelenik meg (meteorológiai összehasonlítások vagy egy rövid megjegyzés erejéig az USA további expanziójával kapcsolatban), az Egyesült Államok már nem szolgál modellként, mint például László vagy Xántus esetében. Szenger összehasonlításaiban Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia vagy általánosságban Európa szerepel Mexikóval szemben, a Monarchia birodalmi nézőpontjával való azonosulás következtében a szerző számára nem volt szükséges harmadik referenciapont közbevetése.

Szenger munkája orvosi szempontból is fontos mű, a szerző felhasználta a legújabb orvosi és tudományos eredményeket, felhívta a figyelmet a tiszta víz és levegő fontosságára, és részletesen bemutatott különböző betegségeket is. A mi szempontunkból jelenleg azonban nem a szoros értelemben vett orvosi aspektus az érdekes, hanem leírása az országról és lakosságáról.⁵⁵ Szenger szól Mexikó földrajzi és meteorológiai sajátosságairól, legfőbb célja az, hogy bemutassa a környezet, klíma, földrajzi elhelyezkedés hatását az emberekre, a test fejlődésére, miközben dokumentálja azon betegségeket, amelyeknek mind a helyiek, mind az országba látogatók ki lehetnek téve. Szerepelnek munkájában azok az alapvető adatok, amelyek a legtöbb útleírásban fellelhetők (népesség, népsűrűség, földrajzi adatok), az olyan információk, mint a meteorológiai táblázatok könnyen lehetővé tették az olvasók számára, hogy összehasonlítsák az ismerőst az ismeretlennel (ezt az eszközt egyébként László Károly is használta leveleiben). Szenger szerint földrajzi szempontból az ország (pontosabban az általa leírt vidék) legfontosabb jellemzői a magas tengerszint feletti magasság és a levegő viszonylag alacsony éleny (oxigén) tartalma, illetve a kisebb légnyomás. Látni fogjuk, hogy ezeknek a jellemzőknek fontos szerep jut a lakosság leírásában, megítélésében.

Szenger taxonómiájának megfelelően Mexikó lakossága az amerikai, „kaukáz” és az etióp fajokból tevődik össze, amelyek az ország történelme során különböző keverék fajokat hoztak létre.⁵⁶ Hasonlóan más írókhoz, Szenger is hangsúlyozta, hogy nehéz az egyes fajokhoz tartozó emberek pontos számát meghatározni, hiszen bár a kasztok megszűntek, azok

⁵⁵ Az egészséggel és betegségekkel kapcsolatos írások ritkán jelentek meg a magyar útleírásokban. Rosti utalt bizonyos betegségekre és azok társadalmi következményeire, vonatkozásaira (Rosti: *Úti Emlékezetek*, 152–153.), de részletes orvosi információ korábban nem szerepelt ilyen jellegű leírásokban.

⁵⁶ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 12.

öröksége tovább él, és a kevert csoportokhoz tartozó emberek igyekeznek fehéreként érvényesülni. Szenger szerint, ha valakit indiánnak hívnak, az sértésnek számít, míg ha egy nőre azt mondják, hogy fehér, az egyenlő azzal, mintha azt mondanák, hogy szép.⁵⁷ Szenger számításai szerint a fehér lakosság tényleges száma közelebb áll a 600 000-hez, mint a hivatalos 2 millióhoz. A lakosság nagy részét a kevert népesség teszi ki, mivel ők a legerősebbek és legéletrevalóbbak.

Rostihoz hasonlóan Szenger is az indiánokat nevezi a tősgyökeres amerikai fajnak. Bemutatásukat egy orvosi érdeklődésű könyvnek megfelelően a külső, biológiai leírással kezdi (bőrszín, magasság, az arc jellegzetességei stb.), azonban társadalmi és kulturális kérdéseket is feszeget. Szenger szerint az indiánok erősek és jó munkások, miközben türelmesek is. Úgy tűnik, mintha teljes sztoicizmusban élnének, azonban, „csak legyen alkalom és fellobban a félig alvó tűz, fellázadnak, mint pld. Yucatanban, elégtételt vesznek elnyomóikon, s fehér vagy meszticiz ki kezökbe kerül, kínos halállal múl ki”.⁵⁸ Az őslakosok a leírásokban bátrak (vö. például László és Xántus beszámolóival) és ravaszak, jó mentális képességekkel rendelkeznek. Az indiánok soha nem felejtik, írja Szenger, hogy a fehér ember elvette őseik földjét.

Szenger felhívja a figyelmet arra, hogy az indiánok a civilizáció sokkal fejlettebb fokán álltak, azonban szerinte visszaesésük nem csak a spanyolok általi elnyomás miatt következett be. Szenger az indiánokat is hibáztatja: mivel nem bíznak a fehérekben (valljuk be nem alaptalanul), az indiánok mindig gyanakvóak, és semmit nem fogadnak el – írja Szenger –, ezért ez a csoport egyedül marad és „így magára hagyatva a mai versenyben nem képes és nem is akar sort tartani”.⁵⁹ Az európaiakkal való kapcsolat következtében (alkohol, fegyverek, háborúk) számuk napról napra csökken. „Ennek következtében az amerikai tiszta fajoknak nincs jövőjük, s akár nehezedjék rájuk a fehér ember igája súlyosan vagy nem, ezentúl már mindegy, el fognak tűnni, miként eltűnt régen meglehetősen magos kulturájuk.”⁶⁰ Szenger szerint az indiánok elzárták magukat a fehér lakosságtól, és még azt sem fogadták el tőlük, ami számukra hasznos lehetett volna, „s így nem marad más hátra, mint az elpusztulás.”⁶¹ „Az amerikai faj hanyatlik, nem életképes. Több mint háromszáz esztendeje, hogy az előrenyomuló kaukáz fajjal érintkezik, ragaszkodva azonban ősi szokásaihoz, ettől elzárkózik, tőle nem vesz föl semmit, a civilizatio rá hatni nem bír, s így nem marad egyéb e faj kihálásánál. [...] e népek kimondták maguk fölött a halálos ítéletet saját dacosságuk, haladni nem akarásuk által, és nem akarván beleszokni az új viszonyokba, a világalomra hivatott kaukáz faj előtt el fognak tűnni, az éjszakamerikai indusok ki fognak irtatni, a mexikoiak pedig lassan kihalni vagy a kaukázsal elegyedve a vegyes fajokba beolvadni”.⁶² Ez a még 19. századi mértékkel is alapvetően rasszista megnyilvánulás a „kaukáz faj” felsőbbrendűségét hirdeti. Míg Alexander Humboldt (és olyan követői, mint például Rosti) szerint az indiánok degradációja a spanyolok elnyomása miatt következett be, Szenger az őslakosokat teszi felelőssé, és úgy mutatja be őket, mint akik a fehér faj előrehaladása útjában állnak – ennek megfelelően a mexikói indiánok esetleges eltűnése természetes és szükségszerű folyamatnak tűnik. Ez a vélemény, ha nem is közvetlen módon, de egyfajta igazolást ad az európai beavatkozásra (amelyben Szenger is részt vett), hiszen az ide érkező eu-

⁵⁷ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 13.

⁵⁸ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 14.

⁵⁹ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 15.

⁶⁰ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 15.

⁶¹ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 58.

⁶² Szenger: *Mexiko felvidéke*, 60.

rópaiak egyfajta természetes módon az ország fejlődését segítik elő, akár az ott élő emberek akarata ellenére is. Az indiánok eredetéről folytatott vitába Szenger nem szeretett volna bekapcsolódni, mivel „az amerikai ember honnan eredetének eldöntése nem e könyv feladata; eldönteni valjon foly-e ereiben Ádám apánk vére vagy sem, nem ide tartozik”.⁶³ Azonban leírásaiban egyértelműen amellel foglal állást, hogy a fajok közötti különbségek nem eredendők, hanem nagyrészt környezeti hatások következményei.

A kreolok (Mexikóban született spanyol származású lakosok) esetében a fizikai jellemvonások (izomzat, testfelépítés stb.) megvitatása szintén keveredik munkájában a társadalomra vonatkozó megjegyzésekkel. Szenger szerint ők nem igazán különböznek a spanyoloktól, és a bőrük színének és származásuknak köszönhetően úgy gondolják, hogy más országok nemességével egyenrangúak. Udvariasak, vendégszeretők, ugyanakkor könnyelműek és pazarlók. Az országban élő külföldiek mellett ők adják az ország értelmiségét. Szenger leírásaiban nem figyelhető meg olyan mértékű ellenszenv a kreolokkal szemben, mint például a korábbi magyar leírásokban, talán azért sem, mert ő hosszabb ideig élt közöttük.

Első látásra a mesztic lakosság (fehér és indián szülők gyermekei) tűnik fel Szenger könyvében a legnegatívabb fényben. Ez jól látható már a külső jegyek bemutatásánál is (például a ronda arcra való utalással), ami Szenger szerint jól mutatja, hogy ezek az emberek bármire képesek.⁶⁴ Kedvesnek és előzékenynek tűnnek, azonban ravaszak és alattomosak. A meszticet utálja az indián, a fehérek pedig lenézik őt. Ugyanakkor nem jellemzik őket az indiánok és kreolok rossz tulajdonságai (a melankólia és a büszkeség), ezért Szenger véleménye szerint ez a csoport a leginkább életrevaló és legaktívabb, azonban az erkölcstelenségre is ők a legfogékonyabbak. Szenger szerint a mesztic lakosság „át fog alakulni” a későbbi generációkban, és egyre inkább a fehérekre fog hasonlítani. Egyértelműen ez tűnik kívánatosnak Szenger számára, hiszen a többi embert a fehér fajhoz méri. Negatív bemutatásuk ellenére Szenger így ír a meszticekről: „Mexico jövője a meszticé (ha t.i. az európai kivándorlás az éjszak-amerikaiak rostáján át ide ki nem terjeszkedik, a meszticeket el nem nyomja, vagy saját fájába be nem olvasztja)”. Arra hivatkozva, hogy a keverék fajokban megtalálható az a „törekvés, hogy a nemzetségek folytán egyik vagy a másik tiszta faj felé közeledjenek” a gyengébb faj jellemvonásai majd eltűnnek, és az erősebb kaukáz faj tulajdonságai diadalmaskodnak. Azonban megjegyzi: „...a mai meszticben az európainak több sajátságai találnak kifejezést, de jelentkeznek rajta bizonyos vonalok, melyek az indus eredetre visszavezethetők, s azért mai alakjában sem az egyik, sem a másik, hanem egy új nép...”⁶⁵ Szenger egyértelmű faji preconcepciói jól megmutatkoznak ezekben a leírásokban, a később bemutatott orvosi megjegyzések pedig összekapcsolódnak előítéleteivel, és egyfajta igazolást nyújtanak a Mexikó lakosságáról kialakított képhez.

Mexikó orvosi szemmel

A könyv „Mexico földje” című része jól mutatja, hogy miként befolyásolja és alakítja az író háttérére, érdeklődési köre azt, ahogyan látja és láttatja olvasóival az idegen országot és annak lakóit. Ez az a rész, amiben Szenger leírja az országba való megérkezésének élményeit és utazásait. Fontos megjegyeznünk, hogy a szövegből nem derül ki Szenger Amerikába érkezésének eredeti célja, Miksát nem is említi közvetlen módon. Ebben alapvetően eltér Pawlowszkitól és a többi magyar beszámólótól is. Szenger igyekezett elhatárolni magát az

⁶³ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 52.

⁶⁴ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 16.

⁶⁵ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 61.

eseményektől, és valószínűleg nem akart politizálni egy alapvetően orvosi közönségnek szánt könyvben, amelyet megpróbált a tudományos diskurzus részeként publikálni. Sokkal inkább bevándorlóként ír, aki Mexikóban letelepedett, és így bennfentes információkkal rendelkezik az országról; az, hogy egy megszálló hadsereg tagjaként érkezett az országba, nem derül ki szimplán a szövegéből. Ez jól látszik Mexikóba érkezésének leírásakor is: „--- egy új ország, mely talán az egyiknek nem nyújt egyebet kora sirnál, a másíknak talán viszontagságos életet, a harmadíknak meglehet jólétet, de – hazát egynek sem! Azonban a koczka el van vetve s holnap virradóra »I bonis avibus«!”⁶⁶ Ebből úgy tűnhet az olvasónak, mintha Szenger kivándorlásra kényszerült emigráns lenne, és nem konkrét céllal Mexikóba érkező önkéntes katonáorvos. Ugyanakkor látásmódjában Szenger teljesen azonosul a birodalmi, „gyarmatosító” nézőponttal: számára a lakosság nagy része nemcsak egyszerűen „más”, de alsóbbrendű is, így az európai jelenlét magyarázható, hiszen fejlődést, előrelépést hozhat Mexikónak. Annak ellenére, hogy Szenger több évet élt a mexikóiak között, ez az álláspontja nem igazán változott, és kevés szimpátiát mutatott a mexikóiak iránt. Igaz ez még akkor is ha – ahogyan látni fogjuk – a doktor igyekezett újfajta megközelítést képviselni Mexikó leírása, bemutatása vonatkozásában.

Utazása kezdetén az első benyomások az országról több mint negatívák. Mint ahogy a legtöbb utazó, aki kelet felől érkezett Mexikóba, Szenger is bemutatja Veracrutz, az olvasó elé táruló kép azonban kiábrándító: „Visszataszító a kép, mely élénkbe tárul, kellemetlen benyomást okoz a kietlen pusztaság sárga színe, s csak a kényszag hiányzik, hogy oly vidéket higyjünk szemünk előtt, melyet Isten átka sújtott.”⁶⁷ Szenger nem említi az intervenció csapatok partraszállását ugyanazon a helyen, hanem a várost főleg orvosi szempontból mutatja be. Veracruz leírása szinte minden korábbi útleírásban szerepelt, azonban valamennyi között a Szenger által festett kép talán a legellenségesebb. Külön taglalja a város környezetének káros hatásait, azok betegséget okozó körülményeit, és a város negatív képének további erősítésére halálzási adatokat és statisztikákat, illetve a leggyakoribb betegségeket és azok okait is felsorolja.

A város bemutatását követően Szenger hasonló képet fest Mexikóról, mint tette azt például Rosti, aki Mexikó természeti szépségét helyezte előtérbe az ország ábrázolása során. Az ország belsejében tett utazásai alatt (Córdoba, Orizaba stb.) gyakran költői stílusban dicséri a természet szépségét, amely túltesz Közép-Kelet Európán. A látvány legtöbbször emberek nélküli, azonban Szenger a technikai, infrastrukturális fejlődés jeleit is látja, így elmozdul már azoktól a korábbi beszámolóktól (például László munkájától), amelyek ennek hiányáért bírálták Mexikót.

A korábbi útleírókhoz hasonlóan Szenger is megjegyzi, hogy a helyi lakosságban felfedezhető egyfajta „erőhiány,” ami éles ellentétben áll az európai és amerikai étellel és követelményekkel (szorgalom, kemény munka stb.). Ezért, ahogyan Szenger írja, a külföldi utazók gyorsan és könnyen észrevették a lakosság ezen tulajdonságát, s ezt összevetették saját elvárásaikkal és olyan képet festettek Mexikóról, ami „minden, csak hízogó nem”.⁶⁸ „Sok idő kell ahhoz, hogy az idegen először is kibontakozzék önhittségéből és felfuvalkodottságából; továbbá hogy önmagán is észrevehessen egyes fogyatkozást, s ez által a szomszédok helyzetének és cselekvési módjának higgadt és részrehajlatlan megítélésére képesíttessék.”⁶⁹ Szenger érvelése szerint a lakosság erőhiányára és gyengeségére (lustaságára, aho-

⁶⁶ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 18.

⁶⁷ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 18.

⁶⁸ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 211.

⁶⁹ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 211.

gyan azt korábban írták), azaz „különleges állapotára,” az utazók nem találtak megfelelő magyarázatot, ezért arra jutottak, hogy a lustaság és az azzal asszociált negatív jellemvonások a lakosság társadalmi és politikai állapotát tükrözik (ezt jól szembe lehetett állítani az USA vagy Nyugat-Európa polgárainak jellemvonásaival, így a fölé- és alárendelt viszonyt is könnyen igazolni lehetett). Szenger ezzel szemben úgy érvelt, hogy ezek a jellemvonások a környezeti körülmények eredményei, az alacsonyabb légnyomás és a levegő kisebb oxigéntartalma okozza őket.

Szenger véleménye szerint a korábbi útleírásokban megjelent „éretlen és lenéző” nézetek csakis az európai utazók „saját szemlélő tehetségök és látkörök korlátoltságának szegénységi bizonyítványa”.⁷⁰ Ennek megfelelően álláspontja szerint bár e tulajdonságok jelen vannak („minden iránybani erőfogyatkozás, bizonyos foku erélytelenség az élet különböző helyzetekben, kisebb munkaképesség, kényelemszeretet”⁷¹), ezek elsősorban a környezeti körülmények hatásai, és csak másodsorban vezethetők vissza társadalmi okokra, szokásokra. Szenger azt is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy ez nem jelenti azt, hogy a lakosság beteg lenne, „ez egy sajátságos állapot”. Ebben a tekintetben Szenger próbált „igazságosabb” (és talán modernebb) képet nyújtani a mexikói lakosságról. Ha európaiak költöznének ebbe a régióba, írja Szenger, ők is ki lennének téve ugyanezen környezeti hatásoknak, és ennek megfelelően egy idő után hasonló jellemvonásokat mutatnának. Ennek ellenére Szenger nem tudta teljes mértékben maga mögött hagyni a korábbi diskurzust, hiszen megismétli ugyanazokat a jellemvonásokat és összességében, ahogyan fentebb láttuk, nem nyújt pozitívabb képet a mexikóiakról, mint elődei. Mindössze újfajta magyarázatot ad a helyi lakosok „elmaradottságára” és az európaiaktól való különbségeire. Az őslakosokat ő is alsóbbrendűnek tekintette, és ahogyan láttuk, véleménye szerint a „tisza amerikai fajnak” nincsen jövője az előrenyomuló kaukáz fajjal szemben. Érdekes érvelést mutat be Szenger, de továbbra is alapvetően befolyásolta nézőpontját a korabeli faji felsőbbrendűségbe vetett hit, s összességében megismételte a korábbi sztereotípiákat, még akkor is, ha ezt egyfajta tudományos fátyollal takarta le.

Pawłowski Ede Mexikója

Egy 1882-ben a *Vasárnapi Újság* hasábjain megjelent könyvismertetés szerint Pawłowski műve volt az első terjedelmesebb munka magyar nyelven Miksa mexikói császárságával kapcsolatosan.⁷² Könyve egyértelműen egyedülálló betekintést nyújtott a császárság végnapjaiba, azonban a mi szempontunkból az is legalább ennyire fontos, hogy az ország bemutatásával a katonai és úti beszámolók különleges elegyét hozta létre. Míg Szenger könyvében a Miksára és a mexikói kalandban való részvételre való hivatkozások nem vagy csak indirekt módon fedezhetők fel, Pawłowski beszámolójában az európai beavatkozásban való részvétel a könyv elejétől kezdve hangsúlyos és központi fontosságú elem. Pawłowski is a megszálló hadsereg tagjaként érkezett Mexikóba, így ő szintén egyértelműen birodalmi nézőpontból közelíti meg az ország leírását. Ez hivatott legitimálni mind Miksa, mind pedig a saját jelenlétét az amerikai országban.

Nagy Miklós Mihály szerint Pawłowski könyve új fejezetet nyitott a katonai útleírások magyarországi történetében.⁷³ A század végére a Monarchia tisztikara már megfelelő okta-

⁷⁰ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 211.

⁷¹ Szenger: *Mexiko felvidéke*, 212.

⁷² *Miksa mexikói császárról*. Vasárnapi Újság, 1882. szeptember 3.

⁷³ Nagy: *Háry János utódai*, id. mű.

tást kapott földrajz terén is, és „ennek hatására háborús élményeit is egészen más, mondhatnánk, geográfiai szemüvegen nézi”.⁷⁴ Ezek a katonák beszámolóikban nemcsak a katonai eseményeket írták le, de figyeltek „a táj és társadalom hangulatának érzékeltetésére is”, és sokszor az ország bemutatása előtérbe került a katonai események leírásával szemben. Pawlowszki előtt, Nagy érvelése szerint, a katonai utazók alapvetően két csoportra oszthatók: az első azokat az utazókat foglalja magában, akik elsősorban a katonai eseményekről számoltak be, és akiknél a földrajzi információk csak másodlagosak voltak. A második csoportba azok az írások tartoztak, ahol az idegen ország bemutatása lépett az előtérbe, és a katonai vonatkozások akár teljesen el is tűntek.⁷⁵ A mexikói események és Pawlowszki könyve ezt a kettős felosztást változtatta meg, mivel abban a földrajzi és katonai leírások egyaránt fontosak. „Pawlowszki az első olyan magyar katona, aki tudatosan egyszerre lát és látat véres harcokat, mexikói tájat és a mindennapi élet apróbb dolgait. Nála hadügy és geografiikum már egyidejűleg van jelen, és ez a szemlélet lassan áthatja a magyar katonai utazási irodalmat.”⁷⁶

Néha ugyan feltűnt az Egyesült Államok Pawlowszki leírásaiban,⁷⁷ de Szengerhez hasonlóan itt sem állandó referenciapontként. Mexikó sokkal önállóbban jelent meg, mivel az ott zajló események önmagukban is érdekesek voltak a magyar olvasók számára. Alapvetően Szokolyi fent említett bevezetőjét lemásolva, Pawlowszki így ír Mexikóról: „ezen csodás államnak nem csak a császárság ideje alatti ujabbkori története, a Queretaróban előfordult kebelrázó eseményeivel, hanem annak hajdana, régi lakói, forradalmi, változatos éghajlata s egy külön földrész természeti életét egyesítő változatos kincsei, annyira megragadják a képzelmet, s annyi tanulságost nyújtanak, hogy alig van ország, melynek ismertetése ennél vonzóbb olvasmányt képezhetne.”⁷⁸

Szintén Szokolyihoz hasonlóan Pawlowszki hangsúlyozta, hogy szükség van Magyarországon Mexikóról szóló, olcsó könyvekre (Rosti munkájával ellentétben), melyekhez mindenki hozzájuthat. Pawlowszki ilyen könyvet készített, de ahogyan ez lenni szokott, abból legalább annyit megtudunk róla és utazásának indokairól, mint Mexikóról és a mexikóiakról.

Pawlowszki egyértelműen meghatározza könyve kiadásának okát és célját: magyarul csak kevesen számoltak be a császárság időszakának eseményeiről, és Magyarországon még mindig érezhető a Miksa kalandja iránti érdeklődés. Pawlowszki legfőbb célja az, hogy megbízható leírást adjon az eseményekről (a sok megbízhatatlan külföldi munkával szemben), miközben kellemes szórakozást is nyújt az olvasóknak. Miközben folyamatosan az akció legitimitását próbálta bizonyítani, és Miksa uralkodásának történetére koncentrált, betekintést biztosított a mexikói életbe is. A császárságba vetett hit hatása egyértelmű: gyakran említi Miksát, és a Habsburg főherceg mindig pozitív színben tűnik fel, mint egy félreértett uralkodó, akire Mexikónak nagy szüksége lett volna. Pawlowszki szerint a katonai akció szerencsétlen kimenetelű volt, azonban saját részvételére mindvégig büszke maradt, és szerencsésnek tartotta magát, amiért Miksát személyesen ismerhette. Ez a látásmód döntően meghatározta az útleírás mondanivalóját és struktúráját.

Pawlowszki könyve alapvetően kettős képet rajzol Mexikóról: egyrészt ő is hangsúlyozza a természet szépségét, sokszínűségét, azonban ezzel szemben ő is kedvezőtlenül nyilat-

⁷⁴ Nagy: *Háry János utódai*, id. mű

⁷⁵ Nagy: *Magyar hadiutazók*, 18–19.

⁷⁶ Nagy: *Magyar hadiutazók*, 19.

⁷⁷ Lásd például: Pawlowszki: *Miksa császár*, 8.

⁷⁸ Pawlowszki: *Miksa császár*, Előszó.

kozik az ott élő emberekről: a mexikóiak nem képesek békében élni, és nem állnak készen arra, hogy civilizált, modern életet éljenek. Egyfajta sértődöttség tapasztalható leírásaiban a császárság sikertelensége miatt, amiért egyértelműen a mexikóiakat hibáztatja. A hektikus mexikói politikai életet azzal illusztrálja Pawlowszki, hogy hangsúlyozza, 1810 óta folyamatos felfordulások közepette él az ország, és az elmúlt negyven évben legalább ugyanennyi kormányfője volt Mexikónak. Valószínűtlen, írja, hogy ebben a természet kincseivel megáldott országban sokáig élvezhetnék a tartós béke áldásait.⁷⁹ Ezzel szemben gyakran hangsúlyozza a megszálló hadsereg felsőbbrendűségét,⁸⁰ kiemelve, hogy Miksa azért ment Mexikóba, hogy segítsen az országnak. A mexikóiak azonban egyszerűen *nem voltak képesek* észrevenni, hogy miként segíthetne a Habsburg országuk állapotán: „Ha az újra meg újra előfordult zavargásoknak, melyek Mexikót önállósága óta feldúlták, valódi okát keressük fel, különösen pedig a szoldateska fegyelmezetlenségében, mely a világ ezen egyik leggyönyörűbb országára annyi szerencsétlenséget árasztott.”⁸¹

Az útleírásokat (főleg a nyugati utazási irodalomban) gyakran használták arra, hogy bebizonyítsák, bizonyos területek és emberek számára *szükséges* a külső hatalom dominanciája. Az efféle leírásokban gyakran szerepelnek olyan kifejezések, mint az ‘alsóbbrendű’ vagy ‘alattvaló fajok,’ ‘alárendelt emberek,’ ‘függőség,’ ‘terjeszkedés’ és ‘hatalom’.⁸² Edward Said is hangsúlyozta, hogy az imperializmus nem egyszerűen területi csata, hanem narratív konfliktus is a reprezentáció irányításáért.⁸³ Pawlowszki esetében is tetten érhető a birodalmi nézőpont, a gyarmatosító megközelítés. A mexikói kaland nála civilizációs küldetés, és az útleírásában igazolni próbálja egy birodalmi/gyarmatosító hadsereg jelenlétének jogosságát. Műve szerint a beavatkozás nemcsak szükségszerű volt, hanem a helyi lakosok számára még előnyös is – még akkor is, ha ők ezt nem képesek észrevenni.

Miksa leginkább a hős áldozat szerepében tűnik fel,⁸⁴ aki saját életét is feláldozta Mexikóért, annak békéjéért és jólétéért. Bukásának legfőbb oka a helyi lakosság tudatlansága volt, a jó birodalmi intézmények azért buktak el és maradtak hatástalanok, mert az emberek nem voltak képesek megérteni azokat, és nem azért, mert azok nem voltak megfelelőek a mexikói kontextusban: „A császár sok próbát megkísérlett, hogy a mexikóiaknak az ország gazdagságáról felvilágosítást adjon, hogy őket a munkásságra szoktassa, és hogy civilizált országhoz illő rendszabályokat és törvényeket teremtsen; de a mexikóiak inkább szeretik a henyé és könnyű életet és éppen ebben rejlik annak főoka, hogy a császárságnak buknia kellett, mert a jó intézmények nem találtak az országban elegendő pártfogásra és kitarató támogatásra.”⁸⁵ Az ország könnyen paradicsommá válhatott volna Pawlowszki szerint, azonban ezt éppen saját lakossága akadályozta meg.⁸⁶

Mexikó politikai, katonai szempontból hektikus képe korábban is szerves részét alkotta a Magyarországon Mexikóról kialakult percepcióknak. Az országról érkező hírek mellett a magyar utazók (László, Rosti, Xántus) is mindannyian úgy mutatták be Mexikót, mint az állandó harcok, csatározások helyszínét. Míg László és Xántus az Egyesült Államokban lát-

⁷⁹ Pawlowszki: *Miksa császár*, 4.

⁸⁰ Pawlowszki: *Miksa császár*, 63.

⁸¹ Pawlowszki: *Miksa császár*, 10.

⁸² Buchenau: *Mexico Otherwise*, 9.

⁸³ Said, Edward W.: *Culture and Imperialism*. New York, 1993.

⁸⁴ Pawlowszki: *Miksa császár*, 28., 32.

⁸⁵ Pawlowszki: *Miksa császár*, 14.

⁸⁶ Pawlowszki: *Miksa császár*, 142.

ta azt a tényezőt, amely az országot kimentí ebből a helyzetből (mint egy olyan hatalom, aki rendet tud tenni az országban, ki tudja használni annak adottságait, és modernizálni tudja azt), Pawlowszki esetében a Miksa által vezetett monarchia tudott volna konszolidációt teremteni. Miksa kivégzésével azonban a mexikóiak ismét magukra maradtak: „Csak egyet ért el vele Juarez, hogy a császár elítélése következtében nem egy hamar fog az ő dolgukba valamely európai ember avatkozni, hogy a jó útra térítse és észre hozza őket.”⁸⁷

Mexikó katona szemmel

Pawlowszki könyvének két fejezete (IV. rész „Mexikó főváros” és V. rész „Mexikói utazásom”) első pillantásra úgy tűnik, mintha azok elsődlegesen a Mexikóban tett utazásokról szólnának, azonban ezekben a részekben is keverednek az útleírások és katonai beszámolóik elemei. Míg Szenger esetében egy orvos szemével láthattuk Mexikót, Pawlowszkinál egy katona percepciói lépnek az előtérbe. Querétaro bemutatásánál például említésre kerül a táj, az épületek és földrajzi adatok, azonban mindenről katonai szempontból ír. Santa Cruz kolostor „szilárd építése és nagy kiterjedésénél fogva várkastélyhoz hasonlítható, de azon hátránnyal bír, hogy megvédésére aránylag sok erő igényeltetik”.⁸⁸ Az épülettel szemben álló hegység „ágyulövésnyi távolságban” helyezkedik el, és a legszebb látképek is általában katonai történésekhez kötődnek. Pawlowszki épületekről és emberekről szóló leírásai fontos csaták és egyéb események emlékeztetői, így az ország ábrázolása egybeforr a mexikói kaland áttekintésével.

A szövegből fontos információkat kaphatunk az önkéntes csapatok toborzásáról, megszervezésükről és szállításukról, bemutatja a Magyarországról Mexikóba tett utazást is. (Már önmagában ezért is megérne egy új, kritikai kiadást ez a könyv, idegen nyelven is.) Mexikóba érkezésekor Pawlowszki feleleveníti az európai ábrázolás kvintesszenciáját: látható a hófödte Orizaba, melyet követ Veracruz bemutatása. Szengerénél valamivel pozitívabb Pawlowszki leírása: Veracruz kellemes hatást gyakorol az oda látogatókra, zsidó életével, egyedi ruhákkal és az erkélyekről lefelé kacsingató (és dohányzó) szépséges señoritákkal.⁸⁹ A szöveg azonban itt is átalakul katonai leírássá. Míg Szenger a város elhelyezkedésének orvosi következményeit taglalta, Pawlowszki annak lehetséges védelméről ír, bemutatja, hol tartják a politikai foglyokat, és a katonai helyőrséget is részletesen leírja. Még a Veracrutzól Mexikóvárosba tartó utazás bemutatásába is belekeverednek az ellenséggel való hősies találkozások emlékei,⁹⁰ és a külföldi erők jelenlétének igazolására tett kísérletek.

A könyvben Mexikó elbűvölő, érdekes országgént jelenik meg, és Pawlowszki folyamatosan hangsúlyozza az anyaország és az idegen nemzet közötti különbségeket. Pawlowszkit érdekelte az építészet, a mindennapi események, művészetben Rosti hatása is felfedezhető, hiszen a korábbi magyar utazóhoz hasonló témákat említ a magyar katona is. Az ekkorra már ikonikussá vált és ismétlődő képek Mexikóról itt is megjelennek, például az azték napkő és a mexikóvárosi székesegyház. Ugyanakkor a korábbi utazókhoz képest Pawlowszkit kevésbé érdeklik a mexikói emberek. A lakosságról csak mellékesen és nagyon leegyszerűsítő módon ír. Míg magát az országot érdekesnek és szépnek találta, a lakosságot alsóbbrendűnek tekintette, néha még azt is kijelentve, hogy civilizált osztály nem is létezik az ország-

⁸⁷ Pawlowszki: *Miksa császár*, 143.

⁸⁸ Pawlowszki: *Miksa császár*, 37.

⁸⁹ Ez a korábbi összes, mexikói nőkről megjelent sztereotíp reprezentációt ötvözi.

⁹⁰ Pawlowszki: *Miksa császár*, 187–191.

ban.⁹¹ Pawlowszki három fő csoportot említett a populáción belül, az indiánokat, feketéket (akik Dél-Amerikából jönnek) és a kreolokat. Az utóbbiakat további három alcsoportra osztja: a mulattokra, meszticekre és zambókra. Ugyanakkor nem mutatja be egyik csoportot sem részletesebben, hanem csak általánosságban beszél az amerikai ország lakosságáról, gyakran ismételve a korábbi sztereotípiákat is. Valószínűleg Szenger könyvének hatására Pawlowszki is megemlíti a következőket: „A városi nép Mexikóban általában nem szokott nagyon korán felkelni, de azért nem mondhatni őket restnek. [...] A mexikói igen mérsékelt életű, mit különben az éghajlat hoz magával.”⁹²

Annak ellenére, hogy a könyv bevezetésében Pawlowszki azt állította, hogy az ország ősi múltja és lakosai kifejezetten érdekesek, ő egyike azon kevés utazóknak, akik szinte semmit nem írtak az indiánokról. Néhány indián falura és katonára való hivatkozástól eltekintve nem kerül sor az életük, múltjuk vagy lehetséges jövőképük megvitatására. A nők ezzel szemben többször is említésre kerülnek a könyvben, és őket a társadalom többi részétől különbözően, sokkal pozitívabban kezeli: „A hintók persze még régi alakuak, de a benne ülő hölgyek akármely európai nagy városbelivel bátran versenyezhetnek, úgy szépségben, mint öltözék tekintetében is; mindig csinnal öltözködve szoktak megjelenni e sétatéren.”⁹³ A színházba szépen felöltözött nők elvárásolják a férfiakat. Ugyanakkor a nőkről is megjegyzi, hogy bár bizonyos mértékig elegánsak, tudatlanok és ritkán olvasnak egyebet, mint a Bibliát. Annak ellenére, hogy Pawlowszki könyvéből hiányoznak azok a részletes leírások, amelyeket egy útikönyvtől elvárhatnánk, a magyar katona könyve hozzájárult ahhoz, hogy fenntartsa a magyarok érdeklődését a távoli országgal kapcsolatban, és fontos szerepet játszott abban is, hogy a mexikói kaland a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé váljon.

Az 1860-as évek mexikói történései, ha csak egy rövid időre is, de ráirányították a magyarok figyelmét az amerikai országra, és az eseményekben részt vevő magyarok beszámolóit hozzájárultak a Mexikó-kép evolúciójához. A korábbi útleírásokhoz hasonlóan ezek a munkák is alapvetően negatív képet sugároztak az országról (főleg annak lakosságáról), azonban az változást jelentett, hogy az ország önállóan is elég érdekesnek bizonyult ahhoz, hogy róla akár önálló könyvek szülessenek. Szintén az események (és részben az itt említett írások) hatására Miksa mexikói császársága a magyarországi Mexikó-kép szerves részévé vált. Ezt jól mutatják a századfordulón megjelent népszerű geográfiai kiadványok, amelyek szinte mindegyike megemlíti Mexikóval kapcsolatban ezt az eseményt és annak magyar vonatkozásait, illetve a későbbi útleírások a Miksával kapcsolatos helyeket már turista látványosságként, egyfajta emlékhelyként tárgyalják. A korábbi utazók sem fejeztek ki együttérzést vagy szimpátiát a mexikóiakkal, nem húztak párhuzamokat Mexikó és Magyarország hányattott sorsa között, hiszen nem akartak azonosulni az elmaradottnak ítélt amerikai állammal. Ez talán meglepőbb az olyan írók esetében, mint László vagy Xántus, Pawlowszki és Szenger viszont a megszálló hadsereg tagjaiként utaztak az országba, így egy ilyen fajta azonosulás saját jelenlétük létjogosultságát kérdőjelezte volna meg. Ugyanakkor a lakosság elmaradottságának bizonygatása volt hivatott legitimálni jelenlétüket mint a Mexikót segítő hadsereg tagjait. Az itt tárgyalt időszakot követően, a tanulmányban elemzett szövegekre részben reflektálva, részben azokat visszautasítva újfajta írások is megjelennek és egy újfajta Mexikó-kép kezd kialakulni, ha nem is explicit módon, de az itt bemutatott magyar utazókat és írókat is komolyan bírálva.

⁹¹ Pawlowszki: *Miksa császár*, 109.

⁹² Pawlowszki: *Miksa császár*, 148.

⁹³ Pawlowszki: *Miksa császár*, 145.

BALÁZS VENKOVITS

“The Empire Was Destined to Fall”: Maximilian von Habsburg and the Hungarian Image of Mexico

The 1860s brought immense challenges for North America: a Civil War in the United States and European intervention in Mexico. The Second Mexican Empire (with Maximilian von Habsburg on the throne) resulted in major political, social, and cultural changes and had both inter-American and transatlantic repercussions. After an inter-American overview of the Mexican events in the first part of my paper, the second section of the article discusses the happenings from a Hungarian perspective. As more than a thousand Hungarians participated in Maximilian’s “Mexican venture,” their involvement and reports influenced the image of Mexico in Hungary considerably. The country was “put on the map” in Hungary, a more independent portrayal of the American nation emerged, and the events of the Second Empire became an integral part of the Hungarian image of Mexico. The accounts describe Mexico and present its population, however, they tell just as much about the writers and the questions of their Hungarian identity. I analyze the publications of Hungarian participants and provide a case study of two special forms of travel writing, a soldier’s and a doctor’s book on Mexico, serving as special adaptations of the imperial view often aimed at supporting the legitimacy of French intervention, Habsburg Maximilian’s ascent to the throne, and Hungarians’ own presence in the far-away country.

LÉVAI CSABA

Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben

Henry Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához (1851–1852)

Kossuth Lajos (1802–1894) egyesült államokbeli látogatása az amerikai–magyar kapcsolatok történetének egyik legismertebb fejezete. A régebbi magyar szakirodalom hajlamos volt Kossuth Amerikába érkezését olyan diadalútként ábrázolni, melynek során a nagy magyar hazafi az amerikai közönséget elbűvölve meggyőzte azt a magyar ügy támogatásáról.¹ A helyzet azonban az volt, hogy az amerikai társadalom és politika bizonyos csoportjai erőteljesen ellenezték azt az európai beavatkozási politikát, amit Kossuth az amerikaiaknak javasolt.² Ez az erőteljes ellenállás döntő szerepet játszott abban, hogy Kossuth politikai céljai elérése tekintetében kudarcot vallott az Egyesült Államokban.

Sokat írtak már Kossuth fiaskójának okairól s arról, hogy ebben milyen szerepet játszott az amerikai belpolitika. Többek között Várdy Béla, Timothy M. Roberts, Daniel W. Howe, Vida István Kornél és jómagam is felhívtuk a figyelmet azokra a tényezőkre, amelyek az amerikai politikusok elutasító magatartásának hátterében álltak. Ezek közé tartozott a rabszolgatartó rendszerről akkoriban zajló vita, az Egyesült Államok politikai és gazdasági érdekei és külpolitikai hagyományai, valamint azok a taktikai hibák, amelyeket maga Kossuth követett el.³ A témát tárgyaló szerzők közül többen arra is rámutattak, hogy egyes amerikai politikusok milyen szerepet játszottak az események illetően alakulásában. Vasváry Ödön és Várdy Béla írtak arról, hogy miként viszonyult Kossuth látogatásához Millard Fillmore el-

¹ Pivány Jenő: *Magyarok Északamerikában*. Budapest, 1944. 13–14.

² Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban: Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Budapest, 2000. 53–54.; Várdy Béla: *Kossuth és az amerikai rabszolgakérdés*. Valóság, 45. évf. (2002) 9. sz. 27–29.; Jánossy Dénes (szerk.): *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*. 1. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940–1948. 167–168.

³ Várdy Béla: *Kossuth amerikai diadalútja 1851–1852-ben*. Debreceni Szemle, 6. évf. (1998) 3. sz. 337–339.; Várdy: *Magyarok az Újvilágban*, 51–55.; Várdy: *Kossuth és az amerikai rabszolgakérdés*, 21–31.; Howe, Daniel W. – Roberts, Timothy M.: *The United States and the Revolutions of 1848*. In: Evans, R. J. W. – Strandmann, H. P. (eds.): *The Revolutions in Europe 1848–1849: From Reform to Reaction*. Oxford – New York, 2000. 172–173.; Lévai, Csaba: *Charles Loring Brace és Magyarország képe az Amerikai Egyesült Államokban, 1848–1852*. In: Brace, Charles Loring., *Magyarország 1851-ben. Máriabesenyő – Gödöllő*, 2005. 293–327.; Vida István Kornél: *Hungarian Emigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary*. Jefferson, North Carolina – London, 2012. 9–13.; Vida István Kornél: *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest, 2011. 35–38.; Vida István Kornél: *A nemzet nem szívesen látott vendége? Kossuth-ellenesség az Egyesült Államokban, 1851–1852* ebben a számban.

nők (1800–1874), más történészek pedig arról számoltak be, hogy milyen motívumok vezették Daniel Webster külügyminisztert (1782–1852).⁴ Egyes szakemberek azt is megemlézték, hogy Henry Clay (1777–1852), egy másik vezető amerikai politikus is erőteljesen ellenezte Kossuthnak azt a javaslatát, hogy az Egyesült Államok a más államok ügyeibe történő intervenció megakadályozása érdekében avatkozzon be az európai nagyhatalmi politika ügyeibe.⁵ Ezek a szerzők azonban nem vállalkoztak annak részletes feltárására, hogy Clay miért lépett fel Kossuth Egyesült Államokban propagált eszméi ellen. Pedig Henry Clay szenátor, egykori háromszoros elnökjelölt az 1850-es évek elején az egyik legismertebb amerikai politikusnak számított. Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* elfogadása után egy évvel született, Kossuth Egyesült Államokba érkezésekor hetvennégy éves Henry Clay a korabeli amerikai politika nagy öregjeként rendkívüli tekintéllyel és befolyással rendelkezett. A hatalmon lévő Whig Párt egyik legfontosabb vezetője volt, ami azt jelenti, hogy véleménye jelentős befolyással bírhatott arra, hogy a Whig pártvezetés milyen álláspontot alakított ki Kossuthra és amerikai látogatására vonatkozóan. Claynek ezt a meghatározó szerepét nemigen vették figyelembe a kérdéssel foglalkozó magyar származású történészek. Jánossy Dénes volt az egyetlen, aki viszonylag részletesebben tárgyalta Henry Clay felfogását, azonban a Kossuth emigráció angliai és egyesült államokbeli tapasztalatait összefoglaló két kötetes munkájában ő is csak szórványosan utalt rá, és nem alkotott róla összefoglaló véleményt.⁶ Az amerikai történészek érthető módon több figyelmet fordítottak annak vizsgálatára, hogy mi volt Henry Clay felfogása Kossuthról és a „magyar kérdéstről”, azt azonban általában kizárólag az amerikai belpolitika szempontjából tanulmányozták. A szándékom ebben az írásomban az, hogy a magyar és az amerikai történészek megközelítési módjait kombinálva, Kossuth és az amerikai belpolitika egymással szorosan összefüggő kérdéseit egységes problémaként vizsgáljam.

Az 1850-es évek elején két kérdés állott az amerikai politika homlokterében:

1. A „magyar kérdés”, vagyis tágabb értelemben véve az a probléma, hogy az Egyesült Államok miként viszonyuljon az 1848–1849-es magyar, illetve európai forradalmak leveréséhez;
2. A rabszolgatartó rendszer területi kiterjesztésének problémája.

Ez a két „ügy” nem csupán a politikai életben, hanem Henry Clay gondolkodásában is szorosan összekapcsolódott egymással. Ebben a tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy Henry Clay miért ellenezte olyan elszántan Kossuthnak azt az eszméjét, miszerint az Egyesült Államok valamilyen módon avatkozzon be Magyarország érdekében az európai nagyhatalmi politikába. Úgy vélem, hogy ez a kérdés csakis akkor válaszolható meg, ha a korabeli amerikai politika két nagy problémáját úgy fogjuk fel, mint amelyek egymással szorosan összekapcsolódva jelentek meg Clay politikai gondolkodásában. E cél megvalósítása érdekében először röviden összefoglalom a korabeli amerikai politika „nagy öregjének” karrierjét és politikai krédóját. Ezt követően azt tárgyalom, hogy a „magyar kér-

⁴ Vasváry, Ödön: *Magyar Amerika*. Szeged, 1988. 81–82.; Várdy: *Kossuth amerikai diadalútja 1851–1852-ben*, 334., 337.; Várdy: *Magyarok az Újvilágban*, 52.; Várdy: *Kossuth és az amerikai rabszolgakérdés*, 22.; Lévai: *Charles Loring Brace és Magyarország képe*, 309–320.

⁵ Howe–Roberts: *The United States and the Revolutions of 1848*, 173.; Nolan, Cathal J: *Detachment from Despotism: U.S. Responses to Tsarism, 1776–1865*. *Review of International Studies*, vol. 19. (1993) No. 4. 349–368.; Lévai: *Charles Loring Brace és Magyarország képe*, 319.; Oliver, John W.: *Louis Kossuth's Appeal to the Middle West – 1852*. *The Mississippi Valley Historical Review*, vol. 14. (1928) No. 4. 481–495.

⁶ Jánossy Dénes (szerk.): *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*. 1. kötet. Budapest, 1940–1948.

dés” milyen hatást gyakorolt Henry Clay felfogására, majd annak vizsgálatára térek rá, hogy milyen véleményt fogalmazott meg a rabszolgatartás területi kiterjesztésével kapcsolatban. Végezetül annak magyarázatára teszek kísérletet, hogy a magyar forradalom és a rabszolgaság összekapcsolódó kérdései miként határozták meg Clay Kossuth Lajosra vonatkozó felfogását.

Henry Clay 1848 előtti politikai pályafutása

Henry Clay 1777. április 12-én született a Virginia állambeli Hanover megyében, amely akkoriban még az állam határvidéki régiójának számított. Jogi tanulmányokat követően a 18. század végén Kentuckyba költözött, ahol nagyon sikeres jogi praxisba kezdett. Egyre nagyobb ismertsége arra ösztökélte, hogy politikai pályára lépjen. 1803-ban Kentucky törvényhozásába, 1806-ban pedig már a washingtoni Szenátusba választották be. Hosszú politikai karrierje során többször és meglehetősen sokáig szolgált a szövetségi Szenátusban (1806–1807, 1810–1811, 1831–1842, 1849–1852). Amikor nem volt szenátor, többször a szövetségi Képviselőházba is beválasztották (1811–1814, 1815–1821, 1823–1825). Háromszor volt valamely párt hivatalos elnökjelöltje (1824, 1832, 1844), 1825 és 1829 között pedig külügyminiszterként szolgált John Quincy Adams (1767–1848) kormányában. Nem kívánok kitérni Clay politikai pályájának minden elemére, hanem azokra a részletekre koncentrálok, amelyek tanulmányom célja szempontjából lényegesek. Ez azt jelenti, hogy azokat az erőfeszítéseit állítom a középpontba, amelyek arra irányultak, hogy békés megoldást találjon a rabszolgatartó rendszer területi kiterjesztésének problémájára.

Henry Clay kulcsszerepet játszott az 1820. évi úgynevezett Missouri kompromisszum létrehozásában. A Missouri terület unióba való felvételéről kibontakozott vita volt az első alkalom, amikor a rabszolgaság kiterjesztésének kérdése a nemzeti politika homlokterébe nyomult. A Missouri terület 1803-ban, Louisiana Franciaországtól való megvétele során került az Egyesült Államok birtokába. Minthogy a területre főként a rabszolgatartó déli államok lakói vándoroltak be, Missouri tagállami felvételkor javasolt alkotmánya elismerte a rabszolgaság intézményét. Erre az időre az északi államok lakossága már felülmúlta a déliekéét, ami azt jelentette, hogy az északi képviselők többségbe kerültek a washingtoni Képviselőházban.⁷ A Missouri alkotmányáról folytatott képviselőházi vita során egy New York-i

⁷ Az alkotmány rendelkezései szerint „a képviselőket és a közvetlen adókat az Unió részét alkotó államok között számarányuknak megfelelően kell elosztani” (I. Cikkely, 2. paragrafus, második bekezdés). Ez azt jelenti, hogy a tízévente tartott népszámlálások alkalmával megállapítják az unió összlakosságát, illetve az egyes tagállamok lakosságát, s a képviselőházi helyeket annak megfelelően osztják el a tagállamok között, hogy azok lakossága az összlakosságnak mekkora hányadát teszi ki. Akkoriban a tagállamok lakosságának megállapításakor nem vették figyelembe „az adót nem fizető indiánokat”. A „szabad személyek” mellett beszámították viszont a „bizonyos számú évig szolgálat teljesítésére kötelezett személyeket” illetve „minden egyéb személy számának háromötödét”. Ez utóbbi csoport a rabszolgák háromötödének figyelembe vételét jelentette, ami a déli, rabszolgatartó államoknak kedvezett. Ezt az ún. „háromötödös szabályt” az északi államok azért fogadták el az 1787. évi alkotmányozó konvención, mert az egyúttal jelentős többlet adóterhet rótt a rabszolgatartó államokra. A közvetlen adókat ugyanis szintén a „háromötödös szabály” alapján osztották el, s mivel a beszámított háromötödnyi rabszolga népesség nem fizetett adót, ezt a többletet a rabszolgatartó államok adófizető fehér állampolgáira kellett terhelni. 1820-ra már a „háromötödös szabály” sem tudta ellensúlyozni az északi képviselők fölénybe kerülését a Képviselőházban. Minderre részletesebben lásd: Lévai Csaba: *Szabadságot a szolgaság fenntartásával: Az amerikai forradalom alapdokumentumai és a rabszolgaság kérdése*. In: ifj. Barta János – Pallai László (szerk.): *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára*. Debrecen, 2004. 139–152.; *Az Amerikai*

képviselő olyan javaslatot terjesztett be, amely Missouri felvételének feltételül a rabszolgaság fokozatos felszámolását szabta. A kialakult északi többségnek megfelelően a Képviselőház el is fogadta a javaslatot, amely azonban a Szenátusban nem ment át. Ekkoriban ugyanis tizenegy szabad, illetve tizenegy rabszolgatartó állam két-két szenátora ült az amerikai törvényhozás „felső házában”, vagyis „az, hogy melyik fél fogja a szövetségi kormányzat fölötti ellenőrzést gyakorolni, attól függött, hogy engedélyezik-e vagy sem a rabszolgaságot Missouriban és a Louisiana megvételekor megszerzett többi területen”.⁸ Henry Clay volt a fő építőmestere annak a kompromisszumnak, amely ideiglenes nyugvópontra juttatta ezt a vitát. Ennek értelmében Missourit ugyan rabszolgatartó államként vették fel az unióba, viszont ahhoz szabad államként az a Maine is csatlakozhatott, amelynek területe eddig Massachusetts-hez tartozott. Azt is elhatározták, hogy a Louisiana megvételevel megszerzett területen a 36. fok 30. perc szélességi körtől északra szabad, attól délre pedig rabszolgatartó államok szervezhetők. Ez alól csak maga Missouri jelentett kivételt. A missouri rabszolgatartásról folytatott viták során Clayt főként az az aggodalom vezérelte, hogy a Kongresszus a rabszolgaság területi kiterjesztésének szabályozásával kiterjesztheti hatalmát a tagállamok fölé. Ez volt az első példa arra, hogy Henry Clay a „nagy kompromisszumszerző”-ként lépett fel a rabszolgatartó rendszer területi kiterjesztését támogató, illetve az azt ellenző erők vitájában.

A második ilyen alkalomra az 1830-as évek elején, az úgynevezett „nullifikációs válság” idején került sor. Az ipar támogatása érdekében Clay a magas védővámokat alkalmazó protekcionista politika híve volt. Döntő szerepet játszott az 1828-ban törvénybe iktatott magas, átlagosan a vámköteles áruk értékének 61 százalékát kitevő behozatali vámok elfogadtatásában.⁹ Ezek azonban nem kedveztek a déli államok politikai életében kulcsszerepet játszó ültetvényes elit gazdasági érdekeinek, mivel számukra az lett volna a kedvező, hogy az Európába irányuló mezőgazdasági exportjukért cserébe szabadon szerezhessék be onnan a számukra szükséges iparcikkeket. Bár 1832-ben csökkentették a vámtételeket, ez nem elégítette ki Dél-Karolinát, ahol népi választás alapján olyan konvenciót hívtak össze, amely alkotmányellenesnek nyilvánította az 1828-ban és 1832-ben elfogadott, általuk csak „förtelmes tarifák”-ként emlegetett vámokat, s ez alapján „nullifikálta”, vagyis érvénytelenítette azokat az állam területére vonatkozóan. A konvenció 1833. január elseji hatállyal megtiltotta a szövetségi vámok beszedését Dél-Karolinában. Andrew Jackson elnök (1767–1845) „arra szólította fel a Kongresszust, hogy olyan »kényszerítő törvényt« fogadjon el, amely fegyveres erő alkalmazására hatalmazta volna fel az elnököt a vámok beszedése érdekében Dél-Karolinában”.¹⁰ Így alakult ki a „nullifikációs válság”, amelyben Henry Clay újból a „nagy kompromisszumszerző” szerepét játszotta. Mindenáron el akarta kerülni a polgárháború kitörését, s a színtalpak mögött megállapodott John C. Calhounnal (1782–1850), a vezető dél-karolinai politikussal, a „nullifikációs doktrína atyjá”-val.¹¹ Clay „olyan kompromisszumos megoldást javasolt, hogy a vámokat kilenc év alatt fokozatosan egysége-

Egyesült Államok alkotmánya. In: Urbán Aladár (szerk.): *Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez 1774–1918.* Budapest, 1981. 43.

⁸ Jones, Maldwyn A.: *The Limits of Liberty. American History 1607–1980.* Oxford, 1983. 112.

⁹ Hughes, Jonathan: *American Economic History.* Boston, 1990. 154.

¹⁰ Jones: *The Limits of Liberty*, 144.

¹¹ John C. Calhoun politikai gondolkodására lásd: Vajda, Zoltán: *John C. Calhoun's Republicanism Revisited.* Rhetoric and Public Affairs, Vol. 4. (2001) No. 3. 433–457.; Vajda Zoltán: *Rasszizmus és a fejlődés eszméje John C. Calhoun politikai gondolkodásában.* Aetas, 16. évf. (2001) 1. sz. 72–86.; Vajda, Zoltán: *Innovative Persuasions: Aspects of John C. Calhoun's Political Thought.* Szege, 2007.

sen 20 százalékos szintre csökkentsék”.¹² A Kongresszus 1833. március elsején becikkelyezte a Clay javaslatán alapuló törvényt, amelyet két héttel később a dél-karolinai konvenció is elfogadott.

Az 1840-es évek végére Henry Clay az egyik legbefolyásosabb amerikai politikussá vált, amikor is az amerikai politikának a korábban már említett két nagy kérdéssel kellett szembenéznie.

Henry Clay az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc Egyesült Államokra gyakorolt hatásáról

Amint Daniel W. Howe és Timothy Roberts rámutatott, „az Egyesült Államok paradox módon viszonyult az 1848-as forradalmakhoz. Egyfelől ugyanis az ő nemzetük is egy forradalomnak köszönhető létezését, és az amerikaiak rendkívül büszkék is voltak erre a forradalmi örökségre. Ez arra ösztökélte őket, hogy üdvözljék és a sikerét kívánják az 1848-as európai forradalmaknak. Ugyanakkor a legtöbb amerikai egyfajta távolságtartást is érzett azokkal az eseményekkel kapcsolatban, amelyekről olvasott.”¹³

A két történész e távolságtartás számos forrását megnevezte tanulmányában. Az európai forradalmak – különösen Közép- és Dél-Európában – „etnikai csoportok nemzeti céljainak megvalósítását is célul tűzték. Az amerikai állampolgári tudatot azonban nem a nemzeti értelemben vett származás, hanem a republikánus ideológia határozta meg.”¹⁴ Ezért nagyon sok amerikai idegenkedett ezen európai forradalmak nemzeti-etnikai jellegű célkitűzéseitől. Howe és Roberts arra is felhívták a figyelmet, hogy az amerikai katolikusok egy része a miatt aggódott, hogy az európai és az itáliai forradalmak a pápa befolyását és világi uralmát fenyegetik. Az európai politikai bizonytalanság bizonyos amerikai üzleti csoportok érdekeivel is ellentétben állt, annál is inkább, mivel az egész világgazdaságban a visszaesés jelei mutatkoztak. Ők a rend, az üzleti bizalom visszatértét kívánták, és üdvözölték az uralkodók abszolutizmusra épülő rendszerinek helyreállítását.¹⁵ Az 1848-as forradalmak eredményeként megszüntették a rabszolgaságot a francia és a dán fennhatóság alatt álló nyugat-indiai szigetgyarmatokon, más országokban – például Magyarországon – pedig megvalósult a jobbágyfelszabadítás. Egyes déli politikusok potenciálisan veszedelmes példaként tekintettek ezekre a fejleményekre. Egy másik, egyedül jegyzett tanulmányában Timothy Roberts ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy – északi kollégáikhoz hasonlóan – sok déli értelmiségi is támogatta a magyar ügyet. Egyes déli szerkesztők ugyanis párhuzamot láttak Magyarország és a Dél helyzete között. A *Southern Literary Messenger* egyik szerkesztőségi cikke szerint „[ti. a magyarok – L. Cs.] teljes mértékben tudatában vannak veszélyes helyzetüknek [...] a szlávok által gyűlölvén, a világ népei között elszigetelve, egyedül maradtak, hogy [...] ellenálljanak az ellenük irányuló összeesküvésnek”. A részlet egy a déli olvasók számára sokat mondó szójátékot is magában rejtett. A cikk szerzője ugyanis a magyarokat fenyegető szlávok megjelölésére a „Slaves” kifejezést használta a nyelvtanilag

¹² Jones: *The Limits of Liberty*, 144.

¹³ Howe–Roberts: *The United States and the Revolutions of 1848*, 158. Az 1848–1849-es európai és magyarországi forradalmak egyesült államokbeli fogadtatására lásd még: Vida: *A nemzet nem szívesen látott vendége?* – ebben a számban.

¹⁴ Howe–Roberts: *The United States and the Revolutions of 1848*, 158. Az amerikai republikánizmus gyökereire lásd: Lévai Csaba: *A republikánizmus-vita: Vita az amerikai forradalom eszmétörténeti hátteréről*. Budapest, 2003.; Vajda Zoltán. *Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében*. Aetas, 13. évf. (1998) 4. sz. 39–68.

¹⁵ Howe–Roberts: *The United States and the Revolutions of 1848*, 172–173.

helyes „Slavs” helyett. A „Slaves” pedig rabszolgákat jelent angolul. Timothy Roberts megjegyzi ugyan, hogy a „Slave” és a „Slav” kifejezések összekeveredő alkalmazása „összhangban volt a korabeli amerikai időszaki kiadványok nyelvhasználatával [...] a déli folyóirat kontextusba helyezett nyelvhasználata és a magyarok helyzete iránt megnyilvánuló szimpátiája mégis úgy hangzik, mintha egy öntudatos déli önértékelést olvasnánk”.¹⁶ A magyar ügy e kedvező megítélésével szemben a déli újságírók általában elítélték az 1848-as francia forradalmat. Roberts szerint az eltérő megítélés oka az volt, hogy „a magyarok nem támogattak szocialista utópiákat, és nyugat-indiai ültetvényeik sem voltak, ahol felrémlt a rabszolga-felszabadítás fenyegetése. Ráadásul úgy látszott, hogy – Franciaországtól eltérően – Magyarország nem próbálja meg forradalmát az amerikai határok közelében vagy azon belül fekvő területekre kiterjeszteni. A déliek osztották az északiaknak a franciák kóros forradalmi múltjával szembeni ellenérzését. Magyarországnak ugyanakkor nem volt olyan korábbi forradalmi identitása, ami egy félresiklott forradalomhoz kapcsolta volna.”¹⁷

Henry Claynek az 1848–1849-es európai és a magyar forradalmakról alkotott felfogása szintén nagyon összetett volt. Egyrészt üdvözölte az európai liberálisok azon erőfeszítéseit, hogy az Óvilágban republikánus kormányzatokat hozzanak létre. Amint Calvin Colton, Clay műveinek szerkesztő-kiadója rámutatott „mélységesen szimpatizált Magyarországgal; szeretete a mártír hazafit [ti. Kossuthot – L. Cs.], aki a társaságába került”.¹⁸ Ugyanakkor erőteljesen elvetette azt a beavatkozási politikát, amit néhány amerikai politikus és Kossuth támogatott.

Mint ismeretes, Zachary Taylor elnök (1784–1850) – aki egyébként az Egyesült Államok terjeszkedésének híve volt – Ambrose Dudley Mann (1801–1889) személyében egy amerikai megbízottat küldött Magyarországra 1849 nyarán. S bár Mann csak július 30-án érkezett Bécsbe, s nem is utazott tovább Magyarországra, nem ismerte el annak függetlenségét, küldetése mégis jelentős diplomáciai feszültséget eredményezett az Egyesült Államok és a Habsburg állam között. Sokan és sokat írtak már erről az ügyről és arról, hogy Johann Georg Hülseman lovag Ausztria washingtoni ügyvivője, illetve Daniel Webster amerikai külügyminiszter milyen szerepet játszott abban.¹⁹ Minthogy tanulmányom középpontjában Henry Clay Kossuthra vonatkozó felfogásának elemzése áll, e diplomáciai konfliktus részletes ismertetésétől ezúttal eltekintek. Mindenesetre Mann utasításainak bizonyos részletei, az a tény, hogy John M. Clayton külügyminiszter (1796–1856, külügyminiszter 1849–1850) nyilvánosságra hozta a küldetés tényét a *New York Tribune* című lapban, valamint Taylor elnöknek az Unió helyzetéről 1849 decemberében elmondott beszédének egyes kitételei arra készítették Hülsemannt, hogy hivatalos tiltakozást nyújtson be az amerikai kormánynak. Valamivel később Lewis Cass szenátor (1782–1866) – aki a Demokrata Párt elnökjelöltje volt az 1848-as elnökválasztáson – egy határozattervezetet nyújtott be a Szenátus Külügyi Bizottságához arra vonatkozóan, hogy az Egyesült Államok függessze fel

¹⁶ Roberts, Timothy M.: *“Revolutions Have Become the Bloody Toy of the Multitude”: European Revolutions, the South, and the Crisis of 1850*. *Journal of the Early Republic*, Vol. 25. (2005) No. 2. 259–283.

¹⁷ Roberts: *“Revolutions Have Become the Bloody Toy of the Multitude”*, 273.

¹⁸ Clay, Henry: *The Works of Henry Clay. Volume 3*. Ed. by Calvin Colton: New York – London, 1904. 221.

¹⁹ Pivány Jenő: *Mann Dudley Ambrus küldetése*. *Századok*, 44. évf. (1910) 2. sz. 353–371.; Várdy: *Magyarok az Újvilágban*, 46–48.; Lévai: *Charles Loring Brace és Magyarország képe*, 302–320.; Howe–Roberts: *The United States and the Revolutions of 1848*, 170.; Mills, Kelly T.: *America’s First Attempt at Intervention in East Central Europe*. *East European Quarterly*, Vol. 29. (1995) No. 1. 1–11.

a diplomáciai kapcsolatot Ausztriával. Cass egyértelműen Henry Clay támogatásával számolt, ám meglepetésére a kentuckyi politikus egy hosszú, a Szenátusban elmondott beszédben háritotta el a közeledését. Mint Clay rámutatott, Cass javaslatának elfogadása a bécsi amerikai ügyvivő visszahívását vonná maga után, s attól félt, hogy „mindennek természetes következménye az Ausztria elleni azonnali hadüzenet lenne”.²⁰ A diplomáciai kapcsolatok felfüggesztése helyett Henry Clay azt ajánlotta Cassnek, hogy az Egyesült Államok nyújtson menedéket a magyar menekülteknek. Arra emlékeztette kollégáját, hogy a bécsi amerikai ügyvivő visszahívásával csak „bezárnánk az ajtót az Ausztriával való érintkezés előtt, s így semmit sem nyernénk, amivel a szenvedő magyarokon segíthetnénk”.²¹ Ráadásul, egy ilyen eljárás „megfosztaná országunk kereskedőit és tengerészeit azoktól az előnyöktől, amelyek egy képviselőnk bécsi jelenlétéből fakadnak”.²² Válaszában Cass arra figyelmeztetett, hogy a kentuckyi politikus az 1820-as évek elején támogatta az új latin-amerikai köztársaságok elismerését. Clay azonban tagadta, hogy akkori viselkedése analógiaként szolgálhatna a magyar ügygel kapcsolatban, minthogy a dél-amerikai köztársaságokkal ellentétben „Magyarország sajnos hirtelen és az amerikai világ meglepetésére elbukott. Leigázták, szétzúzták”.²³ A kentuckyi politikus egyértelműen elvetette a Cass által támogatott beavatkozási politikát. Arra szólította fel michigani kollégáját, hogy határozza meg pontosan a más népek ügyeibe való beavatkozás határait: „Törökország vonatkozásában azt mondhatnánk, hogy az Önök vallása eltűri a többnejűséget, ezért minden kapcsolatot megszakítunk Önökkel, amíg meg nem változtatják vallásukat vagy társadalmi szokásaikat.”²⁴ Clay álláspontja szerint az Egyesült Államoknak azt kellene elítélnie, hogy Oroszország beavatkozott a háborúba, s ezért nem értette, hogy Cass miért azt javasolja, hogy Ausztriával függesszék fel a diplomáciai kapcsolatokat, és miért nem azt, hogy Oroszországgal. Minthogy Magyarország a Habsburg Birodalom részét alkotta, Cass javaslata arra szólítaná fel az Egyesült Államokat, hogy „avatkozzon be Ausztria és birodalma egy része közötti viszonyát érintő kérdésben; s pontosan arra szólítottunk fel, hogy ezt tegyék. Ezzel azonban teljesen ellentmondanánk e kormány egész politikájának és azoknak az elveknek, amelyek alapjait elsőként Washington fektette le, s amelyeket eddig minden utódja követett”.²⁵ Beszédének végéhez közeledve Clay újból elméleti oldalról közelítette meg a kérdést: „Uram, amennyiben a nemzetek védelmezőjévé és más hatalmak bírálójává akarunk válni, újból megkérdem a tiszteletre méltó szenátort, hogy hol a határ, s hogy miért korlátozza javaslatát Ausztriára?”²⁶ Beszédét az Egyesült Államokra utalva azzal zárta, hogy „ez egy nagy ország [...] amelynek nagysága nagy felelősséggel jár [...] hogy el tudjuk kerülni a szükségtelen háborúkat, hogy szilárdan megtartsuk jogainkat, de ne sértsük meg mások jogait”.²⁷

Ebből a beszédből világosan kitetszik, hogy Clay már majdnem két évvel Kossuth Egyesült Államokba érkezése előtt is elvetette az európai beavatkozás eszméjét. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen Kossuth személyét vagy elveit utasította el, hanem elvi alapon és más

²⁰ Hay, Melba P. (ed.): *The Papers of Henry Clay: Candidate, Compromiser, Elder Statesman, January 1, 1844 – June 29, 1852*. Vol. 10. Lexington, 1991. 643.

²¹ *The Papers of Henry Clay*, 10. 644.

²² *The Papers of Henry Clay*, 10. 644.

²³ *The Papers of Henry Clay*, 10. 644.

²⁴ *The Papers of Henry Clay*, 10. 644.

²⁵ *The Papers of Henry Clay*, 10. 644.

²⁶ *The Papers of Henry Clay*, 10. 644.

²⁷ *The Papers of Henry Clay*, 10. 645.

okok miatt ellenezte a beavatkozási politikát. Henry Clay további motivációinak megértése érdekében szólnunk kell a korabeli amerikai politikáról. Az 1840-es évek amerikai belpolitikájának központi kérdései az ország területi terjeszkedése és ezzel összefüggésben a rabszolgaság problémája voltak. Texas Unióba való belépése (1845) és a Mexikó ellen győztesen megvívott háború (1846–1848) eredményeként az Egyesült Államok területe jelentősen megnőtt. Nagyjából a mai Kalifornia, Nevada, Utah, Arizona, Új Mexikó és Texas államok területe került ekkor amerikai fennhatóság alá, amelyek korábban Mexikóhoz tartoztak. Az Egyesült Államok tehát egyáltalán nem utasította el az észak-amerikai kontinens más országainak ügyeibe való beavatkozást akkor, ha az összhangban volt vélt nemzeti érdekeivel. Henry Clay eredetileg ellenezte a Mexikó elleni háborút, mivel úgy gondolta, hogy az fel fogja vetni a rabszolgatartó rendszer területi kiterjesztésének veszedelmes kérdését. Az Egyesült Államok terjeszkedését főként a középnyugati államok és a Demokrata Párt támogatta. Ilyen körülmények között egy új csoport kezdett kialakulni a Demokrata Párton belül az 1840-es évek közepén. Ez az *Ifjú Amerikának (Young America)* nevezett csoportosulás nem csupán az Egyesült Államok terjeszkedését propagálta, hanem az amerikai kormányt arra szólította fel, hogy támogassa a külföldön kibontakozó liberális, republikánus politikai mozgalmakat. Úgy vélték, az amerikai köztársaság kötelessége a republikánus kormányzat egész világon való elterjesztésének elősegítése. A csoport elnevezése is az olyan korabeli európai forradalmi mozgalmakra utalt, mint az *Ifjú Itália, Németország vagy Írország*. Az *Ifjú Amerika* legtöbb vezetője fiatal, középnyugati származású politikus volt. A csoport egyik legaktívabb tagja az a George N. Sanders (1812–1873) volt, aki Henry Clayhez hasonlóan szintén Kentuckyból származott.²⁸

Merle Curti hívta fel a figyelmet arra, hogy az 1840-es évek közepéig visszanyúló ellentét feszült a két kentuckyi politikus között.²⁹ Az 1844-es elnökválasztáskor Henry Clay volt a Whig Párt elnökjelöltje, s az is egyértelműnek látszott, hogy Martin Van Buren (1782–1862) lesz demokrata párti ellenlábasa. Az akkori amerikai politika fő kérdése Oregon és Texas Unióba való belépése volt, s az utóbbi csatlakozása a rabszolgaság területi kiterjesztésének problémáját is felvetette. A két reménybeli elnökjelölt úgy vélte, hogy ez utóbbi kérdés egyrészt végtelenen megosztaná a nemzetet, másrészt pedig nagy valószínűséggel egy Mexikó elleni háborúhoz vezetne. Clay és Van Buren is egy olyan értelmű nyilatkozatot bocsátott ki, amely szerint „az annexió nem tanácsos, mivel valószínűleg egy Mexikó elleni háborúhoz vezet”.³⁰ Henry Clayt a Whig Párt országos konvenciója hivatalosan is elnökjelöltté választotta, mégpedig olyan programmal, amely hallgatott Texas kérdéséről. Ugyanakkor – részben a Texas annexióját elvető fentebb említett nyilatkozatának köszönhetően – Van Buren nem tudta megszerezni a Demokrata Párt elnökjelöltségét a nyíltan terjeszkedés párti James K. Polkkal (1795–1849) szemben. A Demokrata Párt hivatalos programjába belefoglalták Oregon és Texas annektálását, mégpedig azzal a formulával, hogy csak a két terület „visszafoglalása”-ról, illetve „visszacsatolása”-ról van szó. A közvéleményről pedig úgy látszott, hogy egyértelműen a területi expanzió pártján áll. Kentuckyban George N. Sanders volt Texas annektálásának legfőbb támogatója, akinek ilyen irányú agitációja döntő szerepet játszott abban, hogy Henry Clay „hallgató” álláspontjának feladására és Texasszal kapcsolatos véleményének nyilvánosságra hozatalára kényszerült. Clay egy nyilatkozatot adott ki, amelyben kijelentette, hogy a rabszolgaság kiterjesztésének problémája nincs összefüg-

²⁸ Az *Ifjú Amerika* mozgalomra lásd még: Vida: *A nemzet nem szívesen látott vendége?* – ebben a számban.

²⁹ Curti, Merle E.: *Young America*. The American Historical Review, vol. 32. (1926) No. 1. 34–55.

³⁰ Jones: *The Limits of Liberty*, 180.

gésben Texas kérdésével. Fél szívvvel Texas anektálása mellett foglalt állást, mondván, arra „becstelenség és háború nélkül, az Unió közös egyetértésével, igazságos és tisztességes feltételekkel” kell sort keríteni.³¹ Maldwyn A. Jones szerint Clay nyilatkozatának „lehet, hogy valóban volt némi jótékony hatása Délen, összességében azonban hibásnak bizonyult, mivel emiatt sok északi támogatóját elveszítette, különösen New York-ban, a kulcsállamban. Ha Clay itt nyert volna, ő lett volna az elnök, azonban a rabszolgaságot ellenző whig szavazók elegendő számban szavaztak át a Szabadság Pártra (*Liberty Party*) ahhoz, hogy az államot Polk nyerje meg.”³² Nem vitás, hogy Henry Claynek ekkor volt a legnagyobb esélye arra, hogy elnyerje az elnöki hivatalt. Az elnökválasztási verseny nagyon szoros volt, és a demokrata jelölt csak nagyon kis különbséggel nyert. A választók politikai aktivitását jól mutatja, hogy az elnökválasztáson a választásra jogosultak 78 százaléka vett részt. Polk 1 338 464 népi, illetve 170 elektori szavazatot kapott, míg Clayre 1 300 097 választópolgár és 105 elektor szavazott.³³ Láttuk, hogy George N. Sanders milyen fontos szerepet játszott Clay végzetesnek bizonyult nyilatkozata kikényszerítésében, ami döntő módon járult hozzá a kentuckyi politikus végső választási vereségéhez. Nem meglepő tehát, hogy Henry Clay nem szimpatizált azzal az *Iffjú Amerikával*, amelynek Sanders volt az egyik vezetője. Azt is érdemes megjegyezni, hogy nem sokkal Kossuth amerikai útja után, 1853-ban Sanderst amerikai konzulnak nevezték ki Londonba, ahol nagyon szoros kapcsolatot alakított ki az akkoriban ott tartózkodó Kossuthal és más emigráns forradalmi vezetőkkel.³⁴

Sandersen kívül Stephen A. Douglas (1813–1861), James Shields (1806–1879), William Richardson (1811–1875), William Corry, William Polk és William R. Smith számítottak még az *Iffjú Amerika* vezető személyiségei közé. Polk és Smith kivételével valamennyien a Középnnyugatról származtak.³⁵ Az 1848-as európai forradalmak kitörése pedig lehetőséget nyújtott az *Iffjú Amerika* politikusainak, hogy eszméiket és programjukat a gyakorlatba ültessék. 1848 elnökválasztási év is volt az Egyesült Államokban, s ilyen körülmények között a Demokrata Párt választási programja több utalást is tartalmazott az európai forradalmakra. Hivatkozott a népszuverenitás elvére és megemlítette, hogy az európai nemzetek „az Óvilágban köztársaságokat hoztak létre a despotizmus romjain”.³⁶ A Demokrata Párt elnökjelöltje az a Lewis Cass lett, aki ugyan nem volt az *Iffjú Amerika* tagja, de ő is támogatta a területi expanzió és a beavatkozás politikáját.³⁷ A Mexikó felett aratott győzelem ugyanebben az évben felvetette a rabszolgatartó rendszer területi kiterjesztésének veszélyes kérdését. Henry Clay attól félt, hogy ilyen körülmények között az *Iffjú Amerika* elszánt tagjai és radikális szövetségeseik megragadhatják az alkalmat, hogy az országos politika szint-

³¹ Malone, Dumas (ed.): *The Dictionary of American Biography, Vol. 2.* New York, 1960. 178.

³² Jones: *The Limits of Liberty*, 181. Az *American Anti-Slavery Society*ből (Amerikai Rabszolgaság Ellenes Társaság) kiváló Szabadság Párt 1840-ben jött létre, és azokat a rabszolgaság ellenes erőket tömörítette, amelyek az alkotmányban egy alapvetően rabszolgaság ellenes dokumentumot láttak, és úgy vélték, hogy a fennálló politikai rendszeren belül kell fellépni a rabszolgatartó rendszer megszüntetéséért. Velük szemben az Amerikai Rabszolgaság Ellenes Társaság és egyik vezetője, William Lloyd Garrison (1805–1879) úgy gondolta, hogy az alkotmány valójában a rabszolgatartókat szolgálja, s ezért a hivatalos politikai rendszeren kívül kell a rabszolgaság megszüntetéséért küzdeni.

³³ Chudacoff, H. P. – Escott, P. D. – Katzman, D. M. – Norton, M. B. – Paterson, Th. G. – Tuttle, W. M.: *A People and a Nation: A History of the United States.* Boston, 1994. Appendix A-31.

³⁴ Curti: *Young America*, 48.

³⁵ Curti: *Young America*, 38.

³⁶ Howe–Roberts: *The United States and the Revolutions of 1848*, 168–169.

³⁷ Curti: *Young America*, 36.

jén lássanak hozzá a terjeszkedés és a beavatkozás programjának megvalósításához.³⁸ Nem csoda, hogy ilyen előzmények után Clay erőteljesen ellenezte az *Ifjú Amerika* eszméit, és szembehelyezkedett Lewis Cass fentebb említett javaslatával.

Bár a Szenátus nem fogadta el Cass javaslatát, a szenátorok mégis arra kötelezték az 1848-ban végül megválasztott whig párti Zachary Taylor elnököt, hogy tisztázza álláspontját Ambrose Dudley Mann magyarországi küldetésével kapcsolatban. Az elnök a vonatkozó iratanyag átküldésével tett eleget a kérésnek, ám ehhez olyan bevezetőt csatolt, amelyik 1850. szeptember 30-án kiváltotta Ausztria tiltakozását. Időközben, 1850. július 9-én Taylor elnök váratlanul meghalt, s helyére az a Millard Fillmore (1800–1874) alelnök lépett, aki Henry Clay közeli barátja volt. Fillmore Daniel Webster személyében új külügyminisztert nevezett ki, aki 1850. december 21-én hosszú és részletes jegyzékben válaszolt Ausztria panaszára. Sokan és sokat írtak már Webster e híres írásáról és arról, hogy az milyen újabb feszültséghez vezetett Ausztria és az Egyesült Államok viszonyában.³⁹ Webster ünnepest választ az Egyesült Államokban is kedvezően fogadták, s ennek részeként a Szenátusban egy javaslatot terjesztettek be arra vonatkozóan, hogy kormányköltségen tízezer példányban nyomtassák ki azt. Henry Clay azonban egy 1850. december 30-án elmondott beszédében a javaslat ellen szólalt fel. Újból arra hívta fel kollégái figyelmét, hogy Magyarországot már legyőzték. Azt a kérdést tette fel, hogy ilyen körülmények között helyes politika-e az Egyesült Államok részéről „Ausztria és Oroszország további ingerlése [...] egy olyan ügy miatt, ami már a múlté, ami már bevégeztetett”.⁴⁰ Clay támogatásáról biztosította a whig kormányzat lépéseit, amelyek „nagy képességekről tanúskodnak, mint minden általában véve is, ami ebből a forrásból származik”. Ellenezte azonban, hogy bármi szükség lenne „ezen irat [ti. Webster válaszáról van szó – L. Cs.] terjesztésére az Egyesült Államok népének”.⁴¹ Véleménye szerint ugyanis további példányokra „nincs szükség az Egyesült Államok népe számára”, mivel „őket kielégítik azok az elvek, amelyeket ezen ország halhatatlan Atyja fektetett le elsőként, s mely elvekhez attól a naptól fogva általánosan ragaszkodnak”.⁴² Henry Clay George Washingtonnak (1732–1799), az Egyesült Államok első elnökének 1796. szeptember 17-én elmondott híres búcsúüzenetére utalt, amely meghatározta az addig követett amerikai külpolitika alapjait, s amelynek több passzusa is vonatkoztatható volt arra a szituációra, amelyben a kentuckyi politikus ezt a beszédét elmondta. A nagy francia forradalom és az ennek következtében kirobbant európai háború légkörében Washington óvott attól, hogy az egyik fél melletti túlzott lelkesedés és elkötelezettség belesodorja az Egyesült Államokat az európai háborúba. Lehetnek ugyanis „korrupt vagy megtévesztett polgárok (akik a kivételezett népet istenítik), hogy saját országuk érdekeit szegényezés nélkül elárulják vagy feláldozzák, néha még népszerűséget is élvezvén, ezáltal az erényes kötelességtudat, a közvélemény iránti parancsoló tiszteletteltség vagy a közjó iránti dicséretes buzgóság színében tüntetvén fel az ambíció, korrupció vagy elvakultság alapjait vagy a nevetséges engedékenységét”. Washington mondatai 1796-ban a franciák ügyével szimpatizáló Demokrata-Republikánus Párt ellen irányultak, akik a francia forradalom iránti amerikai szimpátiát belpolitikai célokra is igyekeztek hasznosítani. Henry Clay 1850 decemberében ugyanezt az érvelést szegezte szembe az *Ifjú Amerika* politikusaival, akik az európai és a magyar forra-

³⁸ *The Papers of Henry Clay*, 10. 944.

³⁹ Várdy: *Magyarok az Újvilágban*, 47.; Vasváry: *Magyar Amerika*, 57–58.; Lévai: *Charles Loring Brace és Magyarország képe*, 309–313.

⁴⁰ *The Papers of Henry Clay*, 10. 837.

⁴¹ *The Papers of Henry Clay*, 10. 837.

⁴² *The Papers of Henry Clay*, 10. 838.

dalom iránti, az amerikai közvélemény szemében is népszerű elkötelezettségükkel veszedelmes és káros európai háborúba sodorhatják az Egyesült Államokat, mindezt ráadásul azért, hogy belpolitikai céljaikat megvalósítsák. Ezért Clay teljes mértékben egyetértett Washington azon megállapításával, hogy „Európának megvannak a maga elsődleges érdekelt-ségei, melyekhez nekünk nincs vagy nagyon távoli közünk van. Ennek következtében Európa gyakori viszályokba bonyolódik, melyeknek indítékai alapvetően idegenek a mi érdekeltségeinktől. Ebből következően nem lehet bölcs számunkra, ha mesterséges kötelékek által belekeveredünk politikájuk hétköznapi viszálykodásaiba vagy az ott kialakuló és felbomló barátságokba vagy ellenségeskedésekbe”.⁴³ Henry Clay a továbbiakban is erre a washingtoni hagyományra alapozva ellenezte a beavatkozási politikát.

Beszédének további részében Clay az Egyesült Államok példájának felidézésével azt a kérdést tette fel kollégáinak, hogy mi történe akkor, ha az amerikai unió egyik állama „felázadna a szövetségi kormányzat ellen, és valamelyik európai hatalom információszerezés céljából egy ügynököt küldene ide, ahogyan a mi ügynökünket Magyarországra küldték”. Bizonyos volt abban, hogy mindez „erőtéljes érzelmeket váltana ki Egyesült Államok szer-te”. Azt is hozzátette, hogy „az ő [ti. az ausztriai kormány – L. Cs.] helyzetükbe kellene behelyezniünk magunkat”, mielőtt az Egyesült Államok bármilyen további lépést tenne Magyarország vonatkozásában. Tanulmányom szempontjából Clay beszéde e részletének több szempontból is nagy jelentősége van. Világos, hogy nem értett egyet Mann Magyarországra küldésével. Amint arról a későbbiekben részletesebben is szót ejtek, a „magyar kérdés”-ről folytatott véleménycsere időben majdnem teljesen egybeesett azzal a rabszolgaságról folytatott vitával, amely a híres 1850. évi kompromisszum megkötéséhez vezetett, és ennek létrehozásában Henry Clay újból döntő szerepet játszott. Ilyen körülmények között az arra való utalás, hogy a tagállamok egyike fellázadhat „a szövetségi kormányzat ellen”, a korabeli amerikai közélet egyik legérzékenyebb kérdésére tapintott rá. Ebből a részletről az is világosan kiderül, hogy Magyarország és a rabszolgaság kérdése teljes mértékben összekapcsolódott Clay gondolkodásában.⁴⁴ Beszédének hátralévő részében megerősítette a whig kormány Ausztriával kapcsolatos politikáját, bár azt is hozzátette, hogy „abban a dokumentumban [ti. Websternek a Hüsemann jegyzékére adandó válaszában – L. Cs.]” nem lenne bölcs bármi olyasmit „mondani, amit egy másik kormányzatnak szemrehányásként kell értelmeznie”. Beszédének végén Henry Clay újból azt hangoztatta, hogy „nincs szükség olyan sok példány kinyomtatására, mint ami a javaslatban szerepel”, minthogy „azok az elvek, amelyeket ez az irat tartalmaz, rögzültek és szilárdan élnek az amerikaiak szívében és gondolkodásában”, s Webster válaszában publikálása csak „tovább növelné a feszültséget egy külföldi kormányzat és a miénk között”.⁴⁵ Jelentős mértékben Clay erőfeszítéseinek eredményeként értékelhető, hogy a Szenátus végül elutasította a Webster válaszában tízezer példányban történő kinyomtatására vonatkozó javaslatot.

⁴³ *Washington búcsúüzenete*. In: Bódy Pál – Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 1620-1980*. Budapest–Pécs, 2001. 147.

⁴⁴ Azok a szerzők, akik számba vették Kossuth Lajos egyesült államokbeli kudarcának okait – ezek között az 1848–1849-es európai forradalmak hatását – vagyis az európai ügyektől távolságot tartó washingtoni külpolitikai hagyományt, és a rabszolgaság kérdését is általában megemlítették, viszont ezt a két kérdést nem kapcsolták össze egymással, hanem két különálló okként kezelték. Jó példa erre: Várdy: *Kossuth amerikai diadalútja 1851–1852-ben*, 336–338. Henry Clay és Daniel Webster példája azonban azt mutatja, hogy a korabeli amerikai politikusok ezt a két problémát egymással szorosan összefüggő kérdésként értelmezték. Webster ilyen irányú gondolkodására lásd: Lévai: *Charles Loring Brace és Magyarország képe*, 302–320.

⁴⁵ *The Papers of Henry Clay*, 10. 838.

Mire Kossuth Lajos 1851. december 4-én az Egyesült Államokba érkezett, a hetvennégy éves Henry Clay már halálos beteg volt. Kossuthot jelentős részben az *Ifjú Amerika* képviselői, illetve a Szenátusban olyan terjeszkedés és beavatkozás párti politikusok támogatták, mint Lewis Cass, Stephen A. Douglas, William Henry Seward (1801–1872) és James Shields. Kossuth 1851. december 30-án érkezett meg Washingtonba, s alig valamivel több, mint egy héttel később, 1852. január 7-én a Kongresszus fogadást adott a tiszteletére. Ezen a fogadáson Daniel Webster külügyminiszter válaszolt Kossuth beszédére. S bár összességében Webster mondandójának hangvétele mérsékelt volt, mint a Hülsemann tiltakozására adott válaszáé, mégis olyan kitételeket tartalmazott, hogy „Ausztia jobb és erősebb kormányzattal rendelkezne a jövőre nézve, ha hatalmát az örökletes és a német tartományokra korlátozná, különösképpen pedig, ha Magyarországon egy erős, józan és független szomszédos nemzetet látna”.⁴⁶ Ilyen előzmények után kereste fel Kossuth washingtoni szállásán Henry Clayt két nappal később. Clayt egyre jobban aggasztotta Kossuth népszerűsége és befolyása, valamint az, hogy olyan terjeszkedés és beavatkozás párti politikusok támogatták, akik az ő politikai ellenfelei voltak. Henry Clay nem volt könnyű helyzetben, mivel egyrészt mindenképpen ki akarta fejezni a Kossuth és a magyarok iránti rokonszenvét, másrészt viszont az Egyesült Államok esetleges európai beavatkozásával kapcsolatos álláspontját is egyértelművé kívánta tenni. A Kossuthot a Henry Clay szállására elkísérő amerikai politikusok között a kentuckyi politikus régi ellenfele, Lewis Cass is ott volt. Ez is egyértelműen megerősíti azt, hogy Clay ekkor elmondott beszédét csakis az amerikai belpolitika kontextusában lehet maradéktalanul értelmezni.

Henry Clay betegágyában fekvéssel kezdte beszédét, hogy milyen nagyra tartja Kossuth politikusi és szónoki képességeit. Rámutatott, hogy az „Ön bámulatos és elragadó ékesszólása lakosságunk [...] nagy részére – sőt kongresszusi tagjaink közül is néhányra – delejes hatást gyakorolt”. Szemtanúként beszédének ezen a pontján Clay kezével a Kossuthot elkísérő amerikai politikusok csoportjára mutatott, akik között – mint láttuk – Lewis Cass is ott volt. Ezen udvarias gesztus után nyíltan megmondta Kossuthnak, hogy „Ezzel a témával kapcsolatban remélem, meg fogja nekem engedni, hogy azzal az őszinteséggel és nyíltsággal szóljak, amely összhangban áll azzal a jelentőséggel, amellyel a téma az Ön és az én számomra is bír, s amely nyíltság mindkettőnk – mint a szabadság tisztelőit – megillet”. Clay biztosította a magyar politikust, hogy „a legélénkebb szimpátiával viseltetem minden, a Magyarországon és minden más országban a szabadságért vívott küzdelem iránt, s ebben a tekintetben, úgy hiszem, honfitársaim általános érzését fejezem ki”. A következő mondatban azonban már kijelentette: „Ugyanakkor, Uram, hazám kedvéért meg kell engednie, hogy tiltakozzam azon politika ellen, amit neki javasol”. Henry Clay azt a „súlyos és fontos kérdést” tette fel, hogy „egy nemzet rendelkezik-e azzal a joggal, hogy magára vállalja a nemzetek körében a nemzetközi jog végrehajtását, vagyis, hogy az Egyesült Államoknak megvan-e az a joga, hogy megszabja Oroszországnak, hogy milyen legyen a körülötte lévő nemzetekkel fenntartott kapcsolata”. A kentuckyi politikus szerint Kossuth „anyagi segítségért” jött Amerikába, és azt kívánja, hogy az Egyesült Államok ültesse át a gyakorlatba azokat a nyilatkozatait, amelyeket Oroszország és Ausztia, illetve Magyarország vonatkozásában tett. Clay szerint ezzel Magyarország korábbi kormányzója háborút javasol az Egyesült Államok, illetőleg Ausztia és Oroszország között. Arra figyelmeztette Kossuthot, hogy „lehetetlen volna olyan nagyságú és számú hadsereg és fegyverek átküldése az óceán túloldalára, amelyek elegendők lennének Oroszország és Ausztia ellen

⁴⁶ Webster, Daniel: *Speech at the Kossuth Banquet*. In: *The Writings and Speeches of Daniel Webster*. Vol. 13. Boston, 1903. 461.

[...] Szárazföldön Oroszország sérthetetlen a számunkra, ahogyan mi is azok vagyunk az ő számára. Ami az Oroszország és ezen ország közötti tengeri hadviselést illeti, az a kereskedelem kölcsönös zavarásával járna, de ezen túlmenően más aligha történne [...] Kevés kikötője van, kereskedelme korlátozott, a mi gazdag és kiterjedt kereskedelmünk azonban hadihajói prédájává válhatna.” Mindez azt jelenti, hogy az Egyesült Államoknak nem áll érdekében, hogy háborút viseljen ilyen erős európai birodalmak ellen. Henry Clay szerint képmutatás lenne az amerikai köztársaság részéről, ha támogatná az Európában történő beavatkozást, amikor erős, és elvetné azt, amikor gyenge. Azzal érvelt, hogy az európai despotikus hatalmak példaként hivatkozhatnának az amerikai intervencióra, amellyel megindokolhatnák az amerikai kontinensen történő beavatkozásait. Mindezek alapján Clay arra a következtetésre jutott, hogy az európai zsarnoki kormányzatok elleni küzdelemben az Egyesült Államok valódi szerepe az, hogy példát mutasson az Óvilág elnyomott nemzetei számára. Azon be nem avatkozási politika következtében, „amelyhez Washington ideje óta ragaszkodunk, példa nélküli virágzáson mentünk keresztül, s ezzel nagyobb szolgálatot tettünk a világszabadság ügyének, mint amit a fegyverek által elérhettünk volna. Megmutattuk a többi nemzet számára a nagysághoz és a boldogsághoz vezető utat”. Egy Magyarország vagy egy európai köztársaság oldalán vívott európai háborúval az Egyesült Államok „semmit sem tudna elérni, [...] s ha e háborúban Magyarország elbukna, s mi vele bukánk, mi maradna a szabadság barátainak utolsó reménye világszerte? Nekünk magunknak, Magyarországnak és a szabadság ügyének is sokkal jobb, ha bölcs, békés rendszerünkhöz ragaszkodva és a távoli európai háborúkat kerülve, égve tartjuk lámpásunkat ezen a nyugati parton, hogy minden nemzet számára világítson, mintsem hogy teljes kihunyását kockáztassuk a már elbukott és elbukó európai köztársaságok romjai között.”⁴⁷ Henry Clay tehát egyértelműen elvetette a Magyarország érdekében történő beavatkozás eszméjét. Nagyon érdekes, hogy az Egyesült Államok Európára vonatkozó hagyományos külpolitikáját Amerika kivételességének eszméjével támasztotta alá.

A Kossuth jelenlétében elmondott beszéd volt Clay utolsó közszereplése, minthogy valamivel több mint hat hónap múlva, 1852. június 29-én elhunyt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a még életében keletkezett későbbi írásaiban ne említette volna Kossuthot és a „magyar kérdés”-t. Nem sokkal Kossuthal való találkozása után például kapott egy levelet Theodore Freylinghausentől (1787–1862), egy korábbi New Jersey-i szenátortól, aki alelnökkjelölt társa volt az 1844-es elnökválasztás idején. Levelében Freylinghausen megemlégtette, hogy „nagy örömmel hallotta a józanság és igazság szavait a magyar politika izgalmas kérdésére vonatkozóan”.⁴⁸

Betegsége miatt Henry Clay nem tudott részt venni a kongresszusi banketten, amelyet 1852. február 22-én Washington születésnapjának tiszteletére rendeztek. A meghívásra adott válasz azonban újabb lehetőséget biztosított számára, hogy kifejezze az Egyesült Államok hagyományos külpolitikájához való ragaszkodását, amelynek elvi alapjait annak első elnöke fektette le. Valószínűleg Kossuthra és az őt támogató amerikai politikusokra célozva fejtette ki Clay, hogy „komoly kísérletet láttunk arra, hogy az Egyesült Államokat rávegyék, hogy eltávolodjon a béke és a semlegesség hozzá közel álló nagy elveitől, attól, hogy nem bonyolódik szövetségbe külföldi hatalmakkal, s hogy magunkat új országunk növekedésére, fejlesztésére és felvirágoztatására korlátozzuk, s hogy e helyett belevessük magunkat [...]

⁴⁷ *The Papers of Henry Clay*, 10. 944–946.

⁴⁸ *The Papers of Henry Clay*, 10. 948.

Európa háborúiba”.⁴⁹ Clay üzenete néhány nappal később megjelent a *Daily National Intelligencer* című újságban, vagyis álláspontja ismertté vált a közvélemény számára.

Időközben Kossuth elindult egyesült államokbeli körutazására. A Középnnyugaton, Nyugat-Pennsylvaniában és Ohióban melegen ünnepelték, kentuckyi fogadtatása viszont már nem volt ilyen szívélyes.⁵⁰ Louisville városa nem is hívta meg hivatalosan, s amikor ott egy dohányfészkerben beszédet mondott 1852. március 4-én, nemcsak támogatói, hanem ellenzői is jelen voltak, s az utóbbiak megzavarták a beszédét. John W. Oliver Kossuthnak ezt a viszonylag hideg fogadtatását annak a „közömbös attitűd”-nek tulajdonította „amellyel Henry Clay viszonyult hozzá, mivel [...] álláspontja jól ismert volt választói előtt, s mindez segített elfojtani a Kossuth iránti lelkesedést a kék füvek államában”.⁵¹ Jánossy Dénes ezzel szemben a sajátos déli gazdasági érdekekkel magyarázta mindezt. Szerinte Oroszország katonai beavatkozása helyreállította az európai stabilitást, minek következtében újra indulhattak a Dél és az Európa közötti gazdasági kapcsolatok. Kossuth mindenesetre szükségét érezte annak, hogy megmagyarázza beavatkozást sürgető politikáját a kentuckyi közönségnek. Egy másik Louisville-ben tartott beszédében is meg akarta győzni hallgatóságát a beavatkozási politikai helyességéről. Azzal érvelt, hogy csak a kis nemzetek engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy távol tartásuk magukat a világpolitika nagy eseményeitől. Az olyan nagy országok azonban, amilyen az Egyesült Államok sok ezer szállal kötődnek a világhoz. Ha egy nagyhatalom a semlegesség álláspontjára helyezkedik, az már önmagában beavatkozást jelent az egyik érdekelt fél oldalán. Vagyis a Magyarország, illetve az Ausztria és Oroszország közötti konfliktusban az Egyesült Államok semlegessége az európai abszolutizmus melletti beavatkozással egyenértékű. Az Egyesült Államok semlegessége oda vezethet, hogy az európai abszolutizmus beavatkozik az amerikai köztársaság ügyeibe. Kossuth azt a kérdést tette fel, hogy miért folytat az Egyesült Államok ilyen káros külpolitikát. A jelenlétében elmondott beszéde alapján Kossuth ezt főleg Henry Clay szenátor befolyásának tulajdonította.⁵²

Ezzel a beszédével Kossuth nyílt támadást intézett Clay ellen, és ennek híre nem csupán a kentuckyi politikushoz, hanem Johann Georg Hülsenmannhoz is eljutott. Egy ismeretlen címzettnek 1852. március 30-án írott levelében Clay megállapította, hogy „Sohasem értetem, hogy Mr. Kossuth mit mondott rólam Louisville-ben. Én biztosan semmi okot nem adtam neki arra, hogy megsértődjön”. Kifejtette, hogy a Kossuth jelenlétében elmondott beszéde nem minősíthető magánügynek, mivel rajtuk kívül még számosan jelen voltak. Ebből következően „Amit mondtam [...] különféle módon, néha pedig ellentmondásosan adták vissza az újságok”. Henry Clay szerint Thomas Ewing (1789–1871) is jelen volt, amikor Kossuth meglátogatta, így ő igazolni tudja, mi igaz a megjelent tudósításból. Mi több, még egy előszót is csatolt a szöveghez, amely a Kossuth iránti „tökéletes tiszteletről” tanúskodik. Clay arról is biztosította ismeretlen levelezőtársát, hogy beszéde alatt „érzelmeimet és nyelvhasználatomat teljesen ellenőrzésem alatt tartottam”.⁵³

A louisville-i eseményekről Ausztria washingtoni ügyvivője is értesült. Hülsenmann egy Schwarzenberg herceghez 1852. március 16-án intézett jelentésében bizonyos elégedettséggel állapította meg, hogy „úgy tűnik, Kossuth elkövette azt az indiszkréciót, hogy egy

⁴⁹ *The Papers of Henry Clay*, 10. 955.

⁵⁰ Oliver: *Louis Kossuth's Appeal to the Middle West – 1852*, 487–492.

⁵¹ Oliver: *Louis Kossuth's Appeal to the Middle West – 1852*, 492–493. A „kék füvek állama” (Blue Grass State) Kentucky hivatalos beceneve.

⁵² *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, 328–332.

⁵³ *The Papers of Henry Clay*, 10. 962.

Louisville-ben elmondott beszédében megtámadta Clay urat, ami nagyon kedvezőtlen benyomást keltett, főleg azért, mert az ő államában [...] történt és egy olyan pillanatban, amikor ez a kitűnő férfiú nagyon beteg Washingtonban, és valószínűleg már soha nem fogja elhagyni az ágyat”.⁵⁴

Kossuth és Clay neve a Szenátusban is elhangzott ezekben a napokban. William Henry Seward szenátor – az *Ifjú Amerika* tagja – idézte fel 1852. március 9-én újból, hogy az 1820-as évek elején Henry Clay támogatta az új latin-amerikai köztársaságok elismerését. Seward feltette a kérdést, hogy miként ellenezheti Clay a Magyarország érdekében történő intervenciót, amikor harminc évvel ezelőtt támogatta a Spanyol Birodalom ügyeibe történő beavatkozást.⁵⁵

Időközben Kossuth folytatta egyesült államokbeli körútját, és 1852. március 27-én New Orleansba érkezett. Itteni fogadtatása azonban a louisville-inél is hidegebb volt. Jánossy Dénes ezt Kossuth általános déli elutasításának, valamint annak tulajdonította, hogy a magyar politikust még egy demokrata párti városi kormányzat hívta meg a városba, oda érkezésekor azonban már whig vezetőség állt a település élén.⁵⁶ Kossuth maga továbbra is úgy gondolta, hogy Clay kedvezőtlen véleménye döntő szerepet játszott mindebben. A New Orleans-i whig sajtó erőteljesen bírálta Kossuth louisville-i beszédét. Ebben a helyzetben szükségét érezte annak, hogy tisztázza a whig politikusra vonatkozó álláspontját, ezen túlmenően a déliek rokonszenvét is igyekezett megszerezni. Az amerikai sajtó jelentései szerint Kossuth beszédében csak áttételesen utalt Henry Clay külpolitikai érvelésére. E beszámolók alapján sokan arra a következtetésre jutottak, hogy Kossuth elfogadta a kentuckyi politikus eszméit. Éppen ezért Kossuth a New Orleansban elmondott beszédében tisztázni kívánta Clayhez való viszonyát, s ezért személyes találkozásukra is kitért. Elmondta, hogy annak súlyos betegsége miatt nem kívánt vitázni az idős szenátorral. Látogatását magánügynek tekintette, s nem gondolta, hogy Clay beszéde nyilvánosságra fog kerülni. Arról nem is beszélve, hogy a sajtó félreértelmezte a halálos beteg szenátorral szembeni tartózkodását. Beszédének második részében pedig párhuzamot vont Magyarország és a Dél helyzete között. Szerinte Magyarország alkotmányos önkormányzatáért harcolt, s ez a Dél számára is nagyon fontos érték. Világos, hogy Kossuth felismerte, ez az érvelés milyen fontos a Dél számára a rabszolgaság területi kiterjesztéséről folytatott elkeseredett viták közepette. Beszéde a Louisville-ben elmondotthoz képest sokkal mérsékeltbb hangvételű volt, kijelentette, nem azt akarja, hogy az Unió háborút indítson Magyarország érdekében, csupán az amerikai nép rokonszenvét kéri.⁵⁷

Hülsemann ezúttal is nagyon jól értesültnek bizonyult. Egy Schwarzenberg hercegnek 1852. április 8-án küldött levelében megállapította, „Kossuthot annak ellenére nagyon hidegen fogadták New Orleansban, hogy magyarázatot adott a Clay úr elleni támadásaira”.⁵⁸

Mindezek alapján világos, hogy Henry Clay „magyar kérdésről” és Kossuthról megfogalmazott véleményét részben az amerikai belpolitika fejleményei határozták meg. Másrészt viszont arra az is befolyást gyakorolt, hogy milyen felfogást alakított ki a rabszolgaság területi kiterjesztésére és az afro-amerikaikra, illetve a Dél „sajátos intézményére”, a rabszolgatartó rendszerre vonatkozóan.

⁵⁴ *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, 654.

⁵⁵ *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, 333.

⁵⁶ *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, 341–343.; Oliver: *Louis Kossuth's Appeal to the Middle West – 1852*, 495.

⁵⁷ *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, 342–343.

⁵⁸ *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában*, 755.

Henry Clay és a rabszolgartartó rendszer kérdése

Amint arról már szó esett, a Mexikó felett aratott győzelem óriási területek birtokába juttatta az Egyesült Államokat. Ez a területi nyereség újból felvetette a rabszolgartartó rendszer kiterjesztésének kérdését, amit a kaliforniai aranyláz kitörése 1848 januárjában csak tovább erősített. Az aranyláz miatti gyors bevándorlásnak köszönhetően Kalifornia népessége 1849 végére meghaladta a százezer főt, ami máris jelentősen meghaladta azt a szintet, ami az állammá szervezéshez szükséges volt.⁵⁹ Zachary Taylor elnök nem ismerte fel a probléma jelentőségét, és Kaliforniát, illetve Új Mexikót arra szólította fel, hogy szerkesszék meg alkotmányukat, és kérjék felvételüket az Unióba. Ezzel az elnök gyakorlatilag nem vette figyelembe azt a túlfűtött vitát, ami arról bontakozott ki, hogy a Kongresszusnak jogában áll-e a rabszolgaság kérdésének szabályozása a még állammá nem szervezett territóriumokon, amelyek a szövetségi kormány közvetlen fennhatósága alatt álltak. Taylor ezzel a lépéssel lényegében az érintett államokra bízta, hogy maguk döntsenek a rabszolgaság kérdéséről. 1850 márciusában a kaliforniai alkotmányozó konvenció egy rabszolgaság ellenes alkotmányt fogadott el, akárcsak Új Mexikó néhány hónappal később. A déli rabszolgartartó államokat ezek a fejlemények több ok miatt is nagy riadalommal töltötték el. Kalifornia területének körülbelül a fele, valamint egész Új Mexikó a Missouri kompromisszumban megállapított vonaltól délre feküdt, ahol az 1820-ban kötött megállapodásnak megfelelően rabszolgartartó államokat kellett volna szervezni. Mint láttuk, a washingtoni Képviselőházban az 1810-es évek óta északi többség volt, míg a Szenátusban tizenöt rabszolgartartó, illetve tizenöt szabad állam szenátorai ültek. Ilyen körülmények között a rabszolgaság déli támogatói riadót fújtak „mivel nem látszott valószínűnek, hogy a még megmaradt territóriumok rabszolgartartó államokká válnak, s ha egyszer északi többség alakul ki, az állandó lesz, és végül elég nagy lesz ahhoz, hogy egy rabszolgaságot eltörlő alkotmány-kiegészítés elfogadását tegye lehetővé”.⁶⁰ Ezen alapvető probléma mellett kisebb kérdések is terítékre kerültek. Az északiak szerették volna megszüntetni a rabszolgaságot a szövetségi kormány közvetlen ellenőrzése alá tartozó fővárosban, míg a déliek hatékonyabb szökevény rabszolga törvény elfogadását szorgalmazták. Texas pedig igényt tartott Új Mexikó területének egy részére.

Ilyen körülmények között ült össze a 31. Kongresszus 1849 decemberében, amelynek tagjai között az akkor hetvenkét éves Henry Clay is jelen volt. A „nagy kompromisszum-szerző” úgy gondolta, hogy ebben a vész helyzetben vissza kell térnie a Szenátusba. Egy újabb kompromisszum tervezetét dolgozta ki, amely az összes vitás kérdésre megoldást javasolt, s azt 1850. január 29-én terjesztett be. Ez időben majdnem egybe esett a beszédével, amelyben Lewis Cass azon javaslata ellen szólalt fel, hogy az Egyesült Államok függessze fel a diplomáciai kapcsolatokat Ausztriával. Clay javaslata a következő pontokat tartalmazta:

1. Kaliforniát szabad államként vegyék fel az Unióba.
2. Mivel a rabszolgaság ott még nem létezik, a Mexikótól megszerzett többi terület vonatkozásában „nem lenne célszerű, ha a Kongresszus törvényt hozna akár a bevezetéséről, akár kirekesztéséről az említett terület bármely részén”.

⁵⁹ Az állammá szervezés menetrendjét a Konföderációs Kongresszus által 1787-ben elfogadott *Északnyugati Rendelet (Northwest Ordinance)* szabályozta. Eszerint „bármikor ezen nevezett államok bármelyikének lakossága eléri a 60 000 szabad lakos számát, az ilyen állam képviselői által befogadtatik az Egyesült Államok Kongresszusába, bármely tekintetben az eredeti államokkal egyenrangúan, és szabadságában áll majd állandó alkotmányt és államkormányzatot kialakítani”. Bódy–Urbán (szerk.): *Szöveggyűjtemény*, 133–134.

⁶⁰ Jones: *The Limits of Liberty*, 192.

3. Texas lemond Új Mexikó bizonyos területeire támasztott igényéről.
4. Az Egyesült Államok „gondoskodni fog nevezett állam [ti. Texas – L. Cs] minden törvényes és jóhiszemű nyilvános adósságának kifizetéséről, amelyek az Egyesült Államokhoz való csatlakozás előtti időből származnak”.
5. Washingtonban és körzetében megszüntetik a rabszolgaságot, ha a Columbia körzet, illetve Maryland állam lakossága ehhez beleegyezését adja, és a tulajdonosok kárpótlást kapnak.
6. Washingtonban és a Columbia körzetben megszüntetik a rabszolga kereskedelmet.
7. A Kongresszus új, hatékonyabb szökevény rabszolga törvényt fogad el.
8. „A Kongresszusnak nincs hatalma megakadályozni vagy megtiltani a rabszolga kereskedelmet a rabszolgatartó államok között.”⁶¹

Henry Clay javaslata elkeseredett vitát váltott ki a Szenátusban. A korabeli amerikai politika másik „nagy öregje”, Daniel Webster alapvetően támogatta Clay tervezetét, azonban a legtekintélyesebb déli vezető John C. Calhoun élete utolsó beszédében „kitartott amellett, hogy a Délnek alkotmányos joga, hogy rabszolgákat vigyen be a territóriumokra, és egy olyan alkotmány-kiegészítés érdekében emelt szót, amely helyreállítja a régiók közötti politikai egyensúlyt”.⁶² A New York-i William H. Seward – az *Iffjú Amerika* tagja – szintén ellenezte Henry Clay javaslatát, csak éppen északi szemszögből nézve tartotta kevésnek azt. Taylor elnök kitartott saját, fentebb említett állammá szervezési elképzelései mellett, és erőteljesen ellenezte a kompromisszumot. Clay maga is elkövette azt a hibát, hogy tervezetét egységes javaslatként nyújtotta be, ami azt eredményezte, hogy mindazok felleptek ellene, akik akár csak egy kis részletét is rossznak találták. A kiábrándult és már nagyon beteg Clay 1850 júniusának végén úgy döntött, hogy elhagyja Washingtont, és úgy látszott, nincs remény a kompromisszum elfogadására. Zachary Taylor elnök azonban 1850. július 9-én váratlanul meghalt. Helyére a New York-i Millard Fillmore alelnök lépett, aki a Whig Párt mérsékelt szárnyát képviselte, s aki Clay közeli barátja volt. Fillmore a Whig Pártban és a Kongresszusban élvezett befolyását Henry Clay tervezete mögé állította, s az az illinoisi Stephen A. Douglas szenátortól is támogatást kapott. Douglas azt javasolta, hogy az egységes törvényjavaslatot bontsák hat részre, és egyenként tárgyalják azokat. Ezen erőfeszítéseknek köszönhetően a Kongresszus 1850. szeptember kilencedike és huszadika között elfogadta Clay javaslatának fő elemeit. A Kongresszus jóváhagyta, hogy Kaliforniát szabad államként vegyék fel az Unióba, és arról is döntött, hogy a Mexikótól megszerzett területeket két territóriumra osztják. Új Mexikó és Utah állammá szervezésének tekintetében a Kongresszus a Stephen A. Douglas által javasolt „népszuverenitási doktrínát” (*popular sovereignty*) alkalmazta, ami azt jelenti, hogy a két terület lakosaira bízta annak eldöntését, hogy a rabszolgaságot elismerő vagy azt elvető alkotmányt fogadják el. A kompromisszum részeként a Kongresszus egy új szökevény rabszolga törvényt is elfogadott, amely „a rabszolga tulajdonosoknak megengedte, hogy hatósági végzés nélkül is letartóztathassák a feltételezett szökevényeket, a szökéssel vádolt rabszolgáktól megtagadta az esküdtszék előtti tárgyalást és azt a jogot, hogy saját érdekében bizonyítékokat mutassanak be, a rabszolga szökevények segítői számára pedig kemény büntetéseket helyezett kilátásba”.⁶³

⁶¹ *Dokumentumok*, 137–138.

⁶² Jones: *The Limits of Liberty*, 193.

⁶³ Jones: *The Limits of Liberty*, 194.

Henry Clay véleménye a rabszolgaságról

Az 1850. évi kompromisszum minden eleme mögött a rabszolgaság problémája húzódott meg. Hogy megérthessük, Henry Clay miért kötelezte el magát egy újabb kompromisszum mellett, a rabszolgaságról és az afro-amerikaiakról kialakított véleményét is szükséges röviden áttekinteni. Ez ugyanis nagymértékben meghatározta a kentuckyi politikusnak a rabszolgaság területi kiterjesztéséről vallott felfogását, ami viszont alapvetően befolyásolta a Kossuthhoz való viszonyulását is.

Henry Clay maga is rabszolgatartó volt. Mégis valamiféle középutas megoldás kialakítására törekedett a rabszolgaság kérdését illetően. Nem értett egyet az olyan radikális abolitionisták elképzeléseivel, amilyen például William Lloyd Garrison (1805–1879) volt, mégis „nemzeti jellemünk legnagyobb szégyenfoltját”-nak nevezte a rabszolgaságot.⁶⁴ Úgy gondolta, a fokozatos felszabadítás és a „kolonizáció” jelentheti ezt a középutas megoldást. Clay 1799-ben tette az első kísérletet arra, hogy gyakorlatba ültesse elképzeléseit. Ekkor egy a rabszolgák fokozatos felszabadítására vonatkozó javaslatot terjesztett be Kentucky alkotmányozó konvencióján. Eszerint „1855-től vagy 1860-tól kezdődően, a rabszolgának született gyerekek 25 éves korukban elnyernék szabadságukat”.⁶⁵ Ugyanakkor Thomas Jeffersonhoz hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy a rabszolgák fokozatos felszabadítása után nincs remény arra, hogy a fekete és a fehér faj képviselői az Egyesült Államok határain belül békésen együtt éljenek, mivel a két fajt nagyon eltérő fizikai és erkölcsi jegyek jellemzik.⁶⁶ Ezért azt javasolta, hogy a felszabaduló feketék hagyják el az amerikai köztársaságot. Henry Clay legalkalmasabb célterületüknek azt a Libériát tekintette, amelyet éppen ebből a célból hoztak létre a nyugat-afrikai partvidéken 1820-ban. Clay szerint a felszabaduló feketék afrikai „kolonizációja” több szempontból is a legelőnyösebb megoldást jelentené. Egyrészt békés megoldást eredményezne az egyesült államokbeli rabszolgaság egyre súlyosabb problémájára, másrészt pedig a felszabaduló feketék a kereszténység és a civilizáció zászlóvivői lehetnének Afrikában. Henry Clay 1816-ban az egyik alapító tagja volt *Az amerikai szabad színes emberek kolonizációs társaságának* (*The Society for the Colonization of Free People of Color of America*; röviden: *American Colonization Society*). Az 1820-as évekre pedig Clay már az ország egyik legtekintélyesebb politikusának számított, így módon a rabszolgaságról alkotott nézetei nagy hatást gyakoroltak a fiatalabb politikus nemzedék gondolkodására. Így például a fiatal Abraham Lincolnra (1809–1865) is. Amint Vida István Kornél rámutatott, „nem volt véletlen, hogy Lincolnt kérték fel arra, hogy elmondja a Clayt magasztaló emlékbeszédet. Azért dicsérte Clayt, mert a végletek közötti középutas ál-

⁶⁴ Idézi: Vida, István K.: „Sustained by Mr. Jefferson”: *Colonizationism as Jeffersonian Heritage in Abraham Lincoln’s Thinking*. *Eger Journal of American Studies*, vol. 12. (2010) No. 1-2. 596.

⁶⁵ Vida: „Sustained by Mr. Jefferson”, 596.

⁶⁶ Vida: „Sustained by Mr. Jefferson”, 596. Thomas Jefferson rabszolgaságra vonatkozó nézeteire lásd: Lévai Csaba: „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos”. *Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája*. *Aetas*, 16. évf. (2001) 1. sz. 5–26.; Lévai Csaba: *Politika, média és történetírás: Thomas Jefferson és Sally Hemings esete*. *Aetas*, 23. évf. (2008) 2. sz. 83–94.; Vajda Zoltán: *Limited Expectations: Thomas Jefferson on the Moral Sentiments of Blacks and Race Relations*. In: Vajda Zoltán (szerk.): *Kultúrán innen és túl – Írások Rozsnyai Bálint tiszteletére*. Szeged, 2009. 277–286.; Vajda Zoltán: *Spaces of Sympathy: Thomas Jefferson’s Sentimental Conception of Black Inferiority*. In: Németh Lenke – Simon Zoltán – Tarnóc András – Varró Gabriella (szerk.): *Mítoszok bűvöletében. Ünnepi kötet Virágos Zsolt Kálmán 70. születésnapjára*. Debrecen, 2012. 160–167.

laspontot foglalt el, idézte a kolonizációt szorgalmazó beszédeit, s magáévá tette annak a fokozatos felszabadításra és az azt követő kolonizációra vonatkozó eszméit.”⁶⁷

Összegzés

Henry Clayt a „nagy kompromisszumszerző”-nek nevezték, mivel politikai krédójának alapvető elemét képezte, hogy békés megoldást találjon a rabszolgaság problémájára, amely az 1850-es évek elejére az amerikai politikai élet középpontjába került. Ellenezte a rabszolgaságnak az Egyesült Államok határain belüli további kiterjesztését, mivel úgy vélte, hogy az végül az Unió felbomlásához vezethet. Kossuth Lajost – aki az Egyesült Államok európai beavatkozása mellett szállt síkra – az amerikai politikai élet azon szegmense támogatta, amely az amerikai köztársaság további területi terjeszkedését is pártolta. Az Egyesült Államoknak a Mexikó elleni háborúban (1846–1848) aratott győzelme és az 1848–1849-es európai forradalmak kitörése következtében, egyes amerikai politikusokban felerősödött a további terjeszkedés melletti elkötelezettség. Ez különösen az *Iffjú Amerika* csoport tagjaira volt jellemző. Mint láttuk, az amerikai belpolitika és a terjeszkedés párti politikai erőkkkel szembeni ellenérzései világos módon befolyásolták Claynek a „magyar kérdés”-ről és Kossuthról kialakított álláspontját. Ilyen körülmények között a rabszolgaság területi kiterjesztéséről és a maga kompromisszumos javaslatáról folytatott elkeseredett viták közepette Henry Clay Kossuthban és törekvéseiben olyan erőt látott, amely az Unió megmentésére irányuló kísérleteit veszélyeztetik. Így a rabszolgaság felszámolására és a feketék kolonizációjára vonatkozó középútas elképzelése is jelentősen befolyásolta a kentuckyi politikus Kossuthról alkotott véleményét. Összegzésképpen megállapítható, hogy Henry Clay alapvetően két egymással összefüggő ok miatt ellenezte azt a külpolitikát, amit Kossuth az Egyesült Államoknak javasolt: az egyik ok az volt, ahogyan az amerikai belpolitika tükrében az 1848–1849-es európai és magyar forradalmakat értelmezte, a másik pedig az arról alkotott felfogása, hogy milyen következményekkel járhat a rabszolgaság területi kiterjesztése.

LÉVAI CSABA

A Hungarian Politician in the Labyrinths of American Politics: Henry Clay and Lajos Kossuth's visit in the United States, 1851–1852

Henry Clay (1777–1852) was one of the most influential American politicians in 1851–1852 when Lajos Kossuth (1802–1894) visited the United States. Also, he was one of the American politicians who opposed vehemently the policy of European intervention Kossuth proposed to the American public and politicians. There were two major issues in American politics at that time: the territorial expansion of slavery and the impact of the European revolutions of 1848–1849. Clay wanted to find a peaceful solution to the problem of slavery and he opposed the further expansion beneath the borders of the United States since it would raise again the question of the territorial expansion of slavery, which could ultimately lead to the dissolution of the union. Kossuth promoted the intervention of the United States into European affairs, and he was assisted by those segments of American politics which also supported the further territorial expansion of the American republic. As a result of the victory of the United States against Mexico in the war of 1846–1848, and the outbreak

⁶⁷ Vida: „Sustained by Mr. Jefferson”, 597.

of the European revolutions of 1848–1849, there was a strong affection among some American politicians towards further expansion, especially among the members of the group “Young America” who aided Kossuth in the United States. Under such circumstances, in the midst of the embittered debates about the territorial expansion of slavery and his proposal concerning compromise, Clay saw in Kossuth and in his ambitions a force that could endanger his efforts to save the union.

VIDA ISTVÁN KORNÉL

A nemzet nem szívesen látott vendége?

*Kossuth-ellenesség az Egyesült Államokban, 1851–1852**

Az amerikai–magyar kapcsolatok történetével foglalkozó művek kivétel nélkül kiemelt jelentőséget tulajdonítanak Kossuth Lajos 1851–1852-es amerikai látogatásának és előadó körútjának. Valóban, Kossuth volt az első olyan magyar, akinek neve széles körben ismertté vált a tengerentúlon, és korántsem túlzás azt állítani, hogy közvetve Kossuth helyezte el Magyarországot a világtérképeken az Egyesült Államokban. Nem kevésbé fontos, hogy Kossuth és Amerikába látogató, esetleg ott letelepülő követői ültették el a tengerentúlon a „szabadságharcos magyar nemzet” – ahogyan Várdy Béla nevezi¹ – képét, amely csaknem száz évvel később, az 1956-os forradalom idején került megerősítésre. A történeti emlékezetben – az anyaországban éppúgy, mint az amerikai–magyar közösségen belül – Kossuth amerikai útja a mai napig diadalmenetként él, amely a tengerentúli magyar diaszpórán belül igazi Kossuth-kultusz kialakulásához vezetett. A kultusz két tetőpontját Kossuth New York-i szobrának 1928-as felavatása és az ehhez kapcsolódó úgynevezett Kossuth-zarándoklat, illetve a magyar politikus mellszobrának 1990-es felavatása a washingtoni Kapitólium körtermében képezték.²

Az események felületes szemlélőjének valóban az lehet a benyomása, hogy Kossuth pályafutásának egyik csúcspontjára ért az Egyesült Államokban. 1851. decemberi diadalmas partraszállása New Yorkban és a lelkes fogadtatás, amelyben része volt, kivétel nélkül részletes tárgyalásra kerül a szakirodalomban. Ritkábban szerepel azonban az a tény, hogy alig fél esztendővel később Kossuth teljesen mellőzve, az amerikai közvélemény által tökéletesen elfeledve hagyta el az országot. Közvetlenül távozását követően az egyik New York-i napilap éppen erre a különös kettősségre hívta fel a figyelmet: [Kossuth] „olyan pompa és külsőségek közepette és lelkesedés által övezve érkezett a városba, amely régen egy győzelmes hadvezért illetett volna egy római diadalmeneten; ám végül titokban, álruhában távozott, anélkül, hogy akár egyetlen éljenző is istenhozadót mondott volna neki.”³

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban*. Budapest, 2000. 54.

² A Kossuth-zarándoklatról lásd: Mathey, Éva: *Chasing a Mirage: Hungarian Revisionist Search for U.S. Support to Dismantle the Trianon Peace Treaty, 1920–1938*. PhD Disszertáció. Debrecen, 2012. 123–134.; a Kossuth-szobor avatásáról: *Dedication by the Congress of the Bust of Lajos (Louis) Kossuth. Proceedings in the U.S. Capitol Rotunda, March 15, 1990*. Washington, 1990.

³ *New York Herald*, 1852. július 22. Idézi: Spencer, Davis S.: *Louis Kossuth and Young America: A Study of Sectionalism and Foreign Policy, 1848–1852*. Columbia, 1977. 170.

Mindez legalább olyan izgalmas kérdéseket vet fel, mint az amerikai látogatásának kezdeti szakaszát övező hatalmas lelkesedés okainak vizsgálata. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy milyen erők fordultak Kossuth ellen amerikai útja során, és mennyiben járult ez hozzá a magyar politikus látogatásának kudarcához, – hiszen a kudarc összességében tagadhatatlan. Az alábbiakban bemutatásra kerül Kossuth amerikai látogatásának általában nem vizsgált háttere: megkíséreljük a Kossuth-ellenes csoportok azonosítását, elemezzük, milyen okok miatt foglaltak állást Kossuthtal szemben, és hogyan fejtették ki tevékenységüket, illetve végül értékeljük, mennyiben járulhattak hozzá a magyar politikus amerikai útjának eredménytelenségéhez.

Az „Ifjú Amerika” mozgalom és a „Nemzet Vendége”

Az 1848–1849-es európai forradalmi hullám eseményeit rendkívüli érdeklődés övezte az Egyesült Államokban is. Különösen a forradalmak korai republikánus szakasza nyerte el az amerikai közvélemény rokonszenvét, hiszen sokan meg voltak győződve arról, hogy az európai forradalmárok az amerikai típusú demokráciát másolják az Óvilágban. Különösen az itáliai és a magyar önrendelkezésért és egységért folytatott fegyveres küzdelmet kísérték kiemelt figyelemmel, és az amerikai sajtó rendszeresen párhuzamba állította ezeket saját „forradalmi atyáik” függetlenségi törekvéseivel.⁴ Az európai függetlenségi mozgalmak éppen arra az időszakra estek, amikor az Egyesült Államok elveszítette saját nagy forradalmi generációjának utolsó tagjait is: például az ország második elnöke, John Quincy Adams és a Federalista Párt egyik vezéralakja, Harrison Gray Otis is 1848-ban hunyt el. Mindez sokak szemében komoly aggodalomra adott okot, és felvetette a kérdést: az Egyesült Államok vajon az Alapító Atyák által kikövezett úton halad-e? Egy újság szerkesztője egyenesen így fogalmazott: „Néhány év múlva egyetlen szem sem marad abból a varázslatos láncból, amely összeköti a jelenkort hazánk múltjával.”⁵

Az amerikaiak az európai eseményeket is ebben a kontextusban értelmezték, éppen ezért nagy csalódással vették tudomásul, amikor egymás után buktak el a szabadságküzdelmek a monarchiák pusztító nyomása alatt, és hamarosan csak a magyar és az itáliai mozgalom maradt talpon. Az amerikai sajtó ujjongva fogadta a magyar Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátását, különösen miután ismertté vált, hogy a hasonló amerikai dokumentum mintájára készült.⁶ Részben ennek köszönhetően az amerikai kormány késznek mutatkozott elismerni a független Magyarországot, és Dudley A. Mann személyében kormány megbízottat küldött a térségbe, aki azonban már csak Bécsig juthatott, ugyanis addigra a magyar csapatok letették a fegyvert Világosnál 1849 augusztusában.⁷

A magyar szabadságharc karizmatikus vezetője, Kossuth Lajos azonnal felkeltette az amerikai közvélemény érdeklődését, amely egy George Washingtonhoz hasonlóan a nemzeti önrendelkezésért és a politikai–alkotmányos reformokért folytatott harc vezéralakjaként tekintett rá. Ez az érdeklődés pedig segítette Magyarországot is ismertté tenni – George

⁴ Lásd: Morrison, Michael A.: *American Reactions to European Revolutions, 1848–1852: Sectionalism, Memory, and the Revolutionary Heritage*. Civil War History, vol. 49 (2003) No.2. 111–132.

⁵ Idézi: Higham, John: *From Boundlessness to Consolidation: The Transformation of American Culture, 1848–1860*. Ann Arbor, 1969. 17.

⁶ Az amerikai és a magyar nyilatkozat közötti párhuzamról lásd: Lévai Csaba: *The Relevance of the American Revolution in Hungarian History from an East-Central-European Perspective*. In: Newman, Simon P. (ed.): *Europe's American Revolution*. Basingstoke, 2006. 108–110.

⁷ Lásd: Pivány Jenő: *Mann Dudley Ambrus küldetése*. Századok, 44. évf. (1910) 5. sz. 353–371.

S. Boutwell, Massachusetts kormányzója erről így írt: „Magyarország [korábban] csupán egy kis pont volt Európa térképén, és Kossuthról, az ipari és társadalmi fejlődés vezetőjéről nem írtak és nem beszéltek az Atlanti-óceánnak ezen a partján. 1848 után azonban egyetlen külföldi ország szülöttjének neve és pályafutása sem volt olyan ismert, mint az övé.”⁸

Mindezek tükrében az amerikai sajtó érthető csalódással vette tudomásul a magyar szabadságharc leveréséről érkező híreket. Az amerikaiak szemében a menekülésre kényszerülő Kossuth a demokrácia mártírjává vált, ami tovább növelte népszerűségét a tengerentúlon. Ennek köszönhetően az amerikai olvasók akkor sem vesztették szem elől, amikor az Oszmán Birodalom „vendégszeretét” élvezte a kis-ázsiai Kütahyában, ami elsősorban személyes biztonságát szolgálta, hiszen Bécs minden követ megmozgatott, hogy elfoghassa a magyar szabadságharc vezéralakját.

Az amerikai politikai életben éppen ezekben az évtizedekben formálódott egy „Ifjú Amerika” (*Young America*) néven ismertté vált csoport, amely a szabadkereskedelmet, a társadalmi reformot, valamint az európai republikánus, arisztokrata-ellenes mozgalmaknak nyújtandó támogatást tűzte zászlajára. Tagjai azt vallották, elérkezett az idő, hogy az Egyesült Államok felülvizsgálja az egyenesen George Washingtontól származó izolacionista külpolitika tradícióját, átértékelje a 19. század első felét meghatározó Monroe-doktrínát és a nyilvánvaló elrendelés (*Manifest Destiny*) elvét, aktívabb szerepet vállalva a nemzetközi politika porondján.⁹

Azt, hogy az amerikai politikai elit is aktívan foglalkozott a Kis-Ázsiába internált Kossuth és a magyar menekültek sorsával, mi sem mutatja jobban, mint Henry S. Foote, Mississipp-i szenátora indítványa a Kongresszusban, amelyben felvetette, hogy az amerikai kormány vesse latba minden befolyását Kossuth kiszabadítására. A törvényhozás közös határozatban felhatalmazta Millard Fillmore elnököt, hogy biztosítsa a haditengerészet Földközi-tengeren állomásoztatott egyik hajóját Kossuth és kísérete Egyesült Államokba való szállításához: Kossuthnak és társainak, a „polgári és vallási szabadság hazátlan bajnokainak [...] a köztársaság határain belül kívántak biztonságos és állandó menedéket biztosítani”.¹⁰ A végül Kossuth szabadságát eredményező meghívást az tette lehetővé, hogy maga a szultán is örömmel „szabadult meg” kényelmetlenné vált vendégétől, akinek személye szinte folyamatos diplomáciai feszültséget eredményezett Ausztriával.¹¹

⁸ Boutwell, George Sewall: *Reminiscences of Sixty Years in Public Affairs*. Vol. 1. New York, 1902. 184. Az 1848–1849-es európai és magyarországi forradalmak egyesült államokbeli fogadtatásához lásd még: Lévai Csaba: *Charles Loring Brace és Magyarország képe az Amerikai Egyesült Államokban, 1848–1852*. In: Lévai Csaba: *Amerikai történelem és történetírás*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2013. 308–340.; Lévai Csaba: *Henry Clay and Lajos Kossuth's Visit in the United States, 1851–1852*. *Eger Journal of American Studies*, Special Issue in Honor of Professor Zsolt Kálmán Virágos, vol. 13. 2012. 219–241. Lévai Csaba: *Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben: Henry Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához (1851–1852)* – ebben a számban.

⁹ A kérdés alapos elemzését lásd Spencer: *Louis Kossuth*, i. mű; Danbom, David B.: *The Young America Movement*. *Journal of the Illinois State Historical Society*, vol. 67. (1974) Issue 3. 294–306.; Eyal, Yonatan: *The Young America Movement and the Transformation of the Democratic Party, 1828–1861*. Cambridge, 2007. 93–115. Szintén: Lévai Csaba: *Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben* – ebben a számban.

¹⁰ Bills and Resolutions. Senate. 31st Congress, 2nd Session, S.58. 1851. február 17. 1–2.

¹¹ Az amerikai diplomáciai lépésekről lásd: Glant Tibor: *Ninety Years of United States-Hungarian Relations*. *Eger Journal of American Studies*, vol. 13. (2012) 163–164.

Az egykori kormányzó 1851. szeptember 10-én lépett az amerikai haditengerészet *U.S.S. Mississippi* nevű fregattjának fedélzetére, ám a hajó kapitányának az amerikai kormánytól kapott egyértelmű utasításai ellenére megszakította útját Gibraltárban, hogy a hajót elhagyva Angliába látogathasson (az eset és következményeinek részletes leírását lásd később). A szigetországban három hetet töltött, ahol ízelítőt kapott abból, ami hamarosan a tengerentúlon várt rá: fogadta London polgármestere, számos várost felkeresve több tucat nyilvános beszédet tartott angolul, nem ritkán többezres tömeg előtt.¹²

Az amerikai közvélemény Kossuth angliai látogatása minden részletéről értesült. A lapok idézték beszédeit, ódákat zengtek szónoki képességeiről és angol nyelvtudásáról. Birminghami beszédéről tudósítva a *Trenton State Gazette* így fogalmazott: „Kossuth [angliai] beszédei minden olvasót megleptek. Az, hogy ilyen energikusan és folyékonyan, ennyire kevés hibával tudja magát angolul kifejezni, önmagában is csodálatos. Még csodálatosabb azonban a beszédeit jellemző, mélyről jövő, valóban természetes érzelem, a mélyen szántó filozófia, a logikai tisztaság, a következetesség, a magasztos vallásosság, a legjobb és legtiszteletreméltóbb elvekre és érzelmekre történő állandó hivatkozás, valamint a fennkölt ékes-szólás.”¹³

A bostoni *Daily Atlas*, nem kevesebb lelkesedéssel, az „Évszázad Emberének” nevezte a magyar politikust.¹⁴

A közelgő amerikai látogatását övező hatalmas érdeklődésről értesülve Kossuth úgy döntött, mielőbb folytatja korábban megszakított útját, és kíséretével november 20-án felszállt a *Humboldt* gőzösre, amely útnak indult New York felé. A tizenöt napig tartó viharos hajóút alatt igencsak meggyűlt a baja a tengeribetegséggel, ám nem sokat pihenhetett: tanácsadóival, elsősorban Pulszky Ferencsel megpróbálta megtervezni az Egyesült Államokbeli útja során követendő stratégiát.

A New York-i napilapok izgatottan várták a híradást, hogy mikor tűnik fel a hajó az amerikai partokon a várva-várt hírességgel. A *Humboldt* végül 1851. december 4-én siklott be lassan a Staten Island-i 4-es móló mellé, de Kossuthnak még egy napot kellett várnia, amíg az Egyesült Államok földjére léphetett. A szabályok szerint rövid időre karantén alá helyezett hajó fedélzetén elsőként New York városának járványügyi parancsnoka üdvözölte az alábbi szavakkal: „Isten hozta a Szabadság Földjén! [...] Amerika [...] az élő bizonyítéka, hogy az ember önmaga kormányzására teremtett. Hatalmas világitótoronyként emelkedik az égre, világszerte emlékeztetve erre a szabadság szerelmeseit.”¹⁵

Amikor Kossuth végre elhagyhatta a hajót, a fogadtatás, amelyben részesült, talán csupán LaFayette márkí 1824–1825-ös amerikai látogatásához volt mérhető.¹⁶ A „Nemzet Vendégét”, ahogyan meghívása körülményei miatt gyakran nevezték, százezrek várták New Yorkban, gigászi tömegjelenetek és soha nem látott közlekedési dugók árán juthatott csak el a neki szervezett díszfogadások helyszínére. A Kossuth-láz nem ismert határokat: nem

¹² Kossuth angliai útjáról lásd: H. Haraszi Éva: *A Kossuth-láz Angliában*. Budapest, 2003. Erről lásd még Lévai Csaba írását ebben a számban.

¹³ *Trenton State Gazette*, Trenton, NJ, 1851. november. 29. 2.

¹⁴ *Daily Atlas*, Boston, MA. 1851. december 2. 2.

¹⁵ *Report of the Special Committee Appointed by the Common Council of the City of New York, To Make Arrangements for the Reception of Gov. Louis Kossuth, the Distinguished Hungarian Patriot*. New York, 1852. 24–25.

¹⁶ A hasonló célokat kitzúzó európai előadó körutakról az Egyesült Államokban lásd Vida István Kornél: *“Passing the Plate for Revolution”: European Forty-Eighters’ Fund-Raising Tours in the United States* In: *Od exsilii do exile. Przymus w migracjach* (ed. Anna Mazurkiewicz). *Studia Historica Gedanensia* 5, 2014, 267–285.

akadt olyan társadalmi rendezvény a városban, amelyre ne hívták volna meg díszvendégként, divatba jött a Kossuth-szakáll és -kalap, ahogyan több ezer újszülött is a Kossuth keresztnevet (!) kapta a magyar politikus iránti tisztelgésért. (Egy 1849-ben született fiú egyenesen az Eljen Kossuth Wilcox nevet kapta a keresztségben.)¹⁷ Hasonlóképpen Kossuthról nevezték el Iowa állam 1851 januárjában alapított új megyéjét is, ahogyan több település is az ő nevét viselte.

Kossuth az [amerikai] „nemzet rokonszenvét az európai lázadóknak nyújtott gazdasági és katonai támogatásra akarta váltani” – foglalta össze David S. Spencer történész útjának fő célját.¹⁸ A magyar politikus valóban nem rejtette véka alá szándékait: „Bízom benne [...] hogy az Egyesült Államok nagylelkű rokonszenve nem ismeri majd ezt a szót: ‘távolság’; alázatosan kérem, hogy ez az ifjú óriás nyújtsa testvéri karját egész Európa felé, hogy szabadságra és függetlenségre segítse” – fejtette ki New York-i látogatása legelső napján.¹⁹

Kossuth nem nehezen megfogható, elvont szolidaritásra és támogatásra számított, hanem komolyan bízott benne, hogy az Egyesült Államok kormánya beavatkozik, és támogatást nyújt az európai szabadságküzdelmeknek, amelyek mielőbbi ismételt kitörését biztosra vette. Az 1848–1849-es liberális mozgalmak bukásából tanulva az egyes országok felkelőinek együttműködésében és az amerikai fegyveres segítségében látta a monarchiák és zsarnoki rendszerek megbuktatásának kulcsát. Az Egyesült Államok szerepe a Kossuth-féle képletben a „beavatkozás a be-nem-avatkozásért” lett volna: ha kell, fegyverrel is távol tartani a cári Oroszország csapatait Európától.

Kossuthnak céljai megvalósításához természetesen pénzre volt szüksége, így amerikai előadóútja során igyekezett minél több adományt gyűjteni a magyar szabadság ügyével rokonszenvező, összesen több százezer főre rugó amerikai hallgatósága körében. Ehhez a Giuseppe Mazzini által kidolgozott ún. Nemzeti Kölcsön rendszeréhez²⁰ hasonlólt dolgozott ki: a Magyar Alap nevében kötvényeket bocsátottak ki 1, 5, 10, 50 és 100 dolláros címletekben Kossuth képmásával és aláírásával. A kötelezvénnyeken a következő szöveg szerepelt: „Bemutatáskor tulajdonosának egy évvel a független magyar kormány megalakulását követően ... dollár fizetendő az Államkincstárban vagy bármely londoni és new yorki képviselőnél.” Sokszor a kötvények megvásárlása és felmutatása volt a feltétele annak, hogy valaki meghallgathassa Kossuth egy-egy előadását, és a lelkes tömegek nem is fukarkodtak az anyagi támogatással.

Amerikai körútja első két hónapjában a legtöbb rendezvényre minden jegy elkelt, és idő hiányában Kossuthnak több meghívást kellett lemondania, mint amennyit elfogadhatott. Mindenki látni-hallani akarta az „Emberi Szabadság Bajnokát:” „A legnagyobb római tábornok is büszke lett volna ilyen diadalra” – írta James Ford Rhodes amerikai történész, aki szerint „valóban nem mindennapi látvány volt, hogy a hidegvérű angolok és közönyös hollandok leszármazottjai ilyen lelkesedésre voltak képesek egy olyan férfiért [...], aki

¹⁷ Lásd: Papp, Susan M.: *Hungarian Americans and Their Communities of Cleveland*. Cleveland, 1981. 84.

¹⁸ Spencer: *Louis Kossuth*, 10.

¹⁹ *Report of the Special Committee*, 25.

²⁰ Mazzini tíz millió frank értékben kívánt nemzeti kölcsönt kibocsátani, amelyet ígérete szerint kamatokkal együtt az olasz szabadságküzdelem sikere után felálló szabad itáliai kormány fizetett volna vissza. Lásd: Mazzini Eleuterio Felice Forestinek írt levele. Mazzini, Giuseppe: *Scritti editi ed inediti. Edizione Nazionale*. Vol. 45. Imola, 1905–43, 59–61.

egyedül azért tarthatott igényt hírnévre, mert bátran harcolt és bölcsen cselekedett egy sikertelen forradalomban”.²¹

Kossuth sokkal kevesebb sikert könyvelhetett el a hivatalos politikai körökben. Bár meghívást kapott, hogy beszédet tartson a Kongresszus együttes ülésén (LaFayette márki mellett az egyetlen külföldi volt, akit addig ez a megtiszteltetés ért), és fogadta Millard Fillmore elnök is a Fehér Házban, az amerikai kormány több csatornán keresztül is egyértelművé tette, hogy szigorúan magánszemélyként tekint rá és nem egy ország hivatalos államfőjeként. Daniel Webster külügyminiszter, aki nem sokkal korábban kisebb diplomáciai konfliktusba is került Kossuth miatt Ausztriával, ez alkalommal sokkal tartózkodóbb volt: „Nagy óvatossággal kell kezelni a helyzetet, amikor Mr. Kossuth ide érkezik, hogy Szkülától és Kharübdisztól is távol maradjunk. Tisztelettel fogadjuk majd, azonban semmilyen bátorítást nem kaphat arra nézve, hogy az ország jelenlegi politikájától valamilyen mértékben eltérünk” – figyelmeztetett egy levelében 1851 decemberében.²² Nem sokkal később így fogadkozott egyik barátjának: „Maximális személyes és egyéni tisztelettel bánok vele [Kossuthal], de ha a beavatkozás politikájáról beszél nekem, süket leszek, mint egy ágyú.”²³ Fillmore hasonlóan kezelte a magyar politikust: a Fehér Házban tartott fogadáson, amikor Kossuth hosszú szónoklatba kezdett, az amerikai elnök a következő szavakkal fojtotta belé a szót: „Magánemberként rokonszenvvel tekintetem Önökre bátor küzdelmükben [...] Azonban nemzetünk politikája [...] változatlan maradt országunk alapításától fogva [...] Ha országa visszanyeri szabadságát, legnagyobb áldásként azt kívánom Önnek, hogy visszatérhessen szülőhazájába, ha azonban ez sohasem következik be, csak megismételni tudom szavaimat, amelyekkel Önt és társait itt üdvözöltem, és imádkozom azért, hogy az Úr áldása kísérje önöket, bárhová vezeti is sorsuk.”²⁴

Az elutasítás, bármennyire finoman csomagolták is, egyértelmű volt. Kossuth meglehetősen felháborodottan vette tudomásul az amerikai kormány elzárkózását a remélt újabb magyar szabadságharc bármilyen támogatásától, így agitációs tevékenységét a következő hónapokban igyekezett Washingtontól és New Yorktól távolabbi államokra koncentrálni és minél nagyobb anyagi támogatást szerezni. Tévesen hitte azonban, hogy az amerikai kormány csak valamiféle elszigetelt véleményt fogalmazott meg, és személye, illetve a magyar szabadság ügye továbbra is az amerikai közvélemény egyöntetű támogatását élvezi. Az alábbiakban számba vesszük azokat a csoportokat, amelyek markánsan Kossuth-ellenes álláspontot foglaltak el, és amelyek tevékenysége folyamatosan aláásta a magyar politikai népszerűségét, támogatottságát, nem ritkán szavahihetőségét is.

Kossuth és az amerikai katolikus egyház

Kossuth amerikai útja során a katolikus egyház bizonyult egyik leghevesebb kritikusanak. Az amerikai katolikus egyház az 1840-es évek elejéig még viszonylag csekély befolyással bírt, hiszen hívőinek száma alacsony maradt, azonban az 1840-es évek második felében, el-

²¹ Rhodes, James Ford: *History of the United States, From the Compromise of 1850 to the Final Restoration of Home Rule at the South in 1877*. Vol. 1. New York, 1893–1906. 223., 236.

²² Daniel Webster Franklin Havenhez írt levele. 1851. december 23. In: *The National Edition of the Writings and Speeches of Daniel Webster*. Vol. 18. Boston, 1903. 497.

²³ Daniel Webster Richard Blatchfordhoz írt levele. 1851. december 30. In: Wiltse, Charles M. et al (eds.): *The Papers of Daniel Webster, Correspondence*. Vol. 7. Hanover, NH, 1974–1986. 96.

²⁴ Idézi: Mayer, Henry: *All on Fire: William Lloyd Garrison and the Abolition of Slavery*. New York, 1998. 426.

sősorban az Írországból pusztító burgonyavész miatt soha nem látott méreteket öltött az ír bevándorlás az Egyesült Államokba, így a zömmel katolikus írek tömeges megjelenése jelentősen megnövelte az amerikai katolikus egyház érdekérvényesítő erejét.

Az amerikai katolikus egyház bizalmatlanul tekintett Kossuthra, ahogyan elítélte az európai szabadságküzdelmeket is, elsősorban antiklerikális jellegük miatt. Különösen igaz volt ez New York első érsekére, az ír származású John Hughes-ra, aki minden lehetőséget megragadott arra, hogy élesen bírálja az európai liberális mozgalmakat.²⁵

1851 novemberében, miközben New York városa Kossuth fogadásának lázában égett, Hughes figyelmeztette híveit, hogy semmilyen körülmények között ne vegyenek részt a rendezvényeken, és ne támogassák Kossuthot, akit demagógnak és a katolikus egyház ellenségének tartott. 1851. december 11-én ezt írta levelében a washingtoni osztrák követnek: [Kossuthot] „és mindenkit, akit fajtájából ismerek, a katolikus egyház és az emberiség békéje ősellenségének tartok, ezért bizonyosra veszem, hogy célkitűzéseiket nem kísérheti áldás. A keresztény hitnek és a nemzetek békéjének tartozunk azzal a könyörületességgel, hogy minden igaz és tisztességes módon megakadályozzuk erőfeszítéseiket a lehető legrövidebb időn belül. Nem kételkedem benne, hogy Ausztria ügye, szemben a Kossuth és özszeesküvő társai által hangoztatottal, valóban igaz ügy.”²⁶

A volt magyar kormányzóról személyesen így nyilatkozott: „Ami magát Kossuthot illeti, inkább szánalmat érek iránta, mintsem haragot. Szenved, lelkiereje megtört, vagy hamarosan meg fog törni, csalódott küldetésében ebben az országban; mostanra lelke mélyén már megundorodott a harsány, üres, félrevezető üdvrivalgástól, amely érkezését kísérte.”²⁷

Hughes részletesen beszámolt saját „talpraesett és sikeres erőfeszítéseiről, amelyekkel semlegesítette [Kossuth] befolyását”. Végül kétséget sem hagyott álláspontja felől: „Az egyház nem támogatja a forradalmakat.”²⁸

A New York-i érsek erőfeszítései nem maradtak eredmény nélkül: Kossuth Lajos látogatása a városban szinte teljesen visszhangtalan maradt a katolikus körében éppúgy, mint az ír-amerikaiak között. Hughes támogatókra talált Új-Angliában is: Orestes A. Brownson, az ismert gondolkodó és aktivista, korának talán leghíresebb áttért katolikus az Egyesült Államokban, szintén élesen bírálta a magyar politikust és az amerikai Kossuth-lázat. Véleménye szerint az amerikai nép „bizonyosságát adta jellemzően rossz ízlésének, amikor őt [Kossuthot] választotta hőskultusza célpontjának [...] Kossuth személyében másodrangú forradalmárt választottak.”²⁹ Brownson arra is figyelmeztetett, hogy a magyarok ügyének támogatásával az „Ifjú Amerika” mozgalom veszélybe sodorja az országot, mivel a Washingtoni eredő izolacionizmust feladva felforgató és vallásellenes szélsőségek pártját fogja. Szerinte a volt magyar kormányzó „összeesküvést hirdetett minden törvényes hatalommal, illetve az összes vallással szemben, kivéve annak imádatát, amit istenkáromló módon Isten-Népnek vagy Nép-Istennek neveznek. Támadást indított az erkölcs, a törvények, a rend és valójában maga a társadalom ellen.”³⁰

²⁵ Curti, Merle: *Austria and the United States, 1848–1852*. Smith College Studies in History 11. (1926) no. 3. 213.

²⁶ Idézi: Hassard, John R. G.: *Life of the Most Reverend John Hughes, D.D., First Archbishop of New York*. New York, 1866. 342.

²⁷ Hassard: *Life of the Most Reverend John Hughes*, 342.

²⁸ Hassard: *Life of the Most Reverend John Hughes*, 345.

²⁹ *The Works of Orestes A. Brownson*. Vol. 16. New York, 1966. 213.

³⁰ Idézi: Brownson, Henry Francis: *Orestes A. Brownson's Middle Life From 1845–1855*. Detroit, 1899. 422.

Hughes és Brownson hívó szavára az új-angliai – egyébként számszerűleg nem meghatározó – katolikuság bojkottálta Kossuthot például bostoni látogatása idején is, egyértelművé téve a magyar politikus számára, hogy esély sem kínálkozik arra, hogy megnyerje magának az amerikai katolikus hallgatóságot és az írek jelentős részét, így a továbbiakban nem is tett komolyabb erőfeszítéseket erre.

Kossuth és az abolicionista mozgalom

A rabszolgák felszabadításáért küzdő amerikai abolicionista mozgalom kiemelt figyelmet szentelt az európai forradalmaknak, Kossuth Lajost pedig az emberi szabadság bajnokának tartotta. A mozgalom tagjai minden befolyásukat latba vetve támogatták a magyar politikus és menekült-társai meghívását az Egyesült Államokba, azzal a nem titkolt elképzeléssel, hogy olyan egyetemes értékeket képviselnek, amelyek az amerikai abolicionizmus feltétlen hívévé teszik, növelve a mozgalom támogatottságát és elfogadottságát. Az abolicionista vezetők, William Lloyd Garrison és Wendell Phillips bíztak benne, hogy a magyarországi jobbagység felszámolója felemeli szavát az amerikai rabszolgák mellett is, különösen miután angliai útja során elismerését fejezte ki, amiért a brit kormány korábban eltörölte a rabszolgaságot Brit Nyugat-Indiában. Kossuth reakciója az amerikai sajtóban is nagy visszhangot kapott, ami – érthető módon – sokak szemében Kossuthot az egyetemes szabadság szószólójaként ábrázolta. Nem volt ez másként az afrikai-amerikai vezetők esetében sem: például egy az ohioi Cincinnatiiben tartott gyűlésen, amelyen a rabszolga felkelések és a fehér erőszakkal szembeni fegyveres fellépés lehetőségét vitatták meg, a küldöttek abbéli reményüknek adtak hangot, hogy mielőbb eljön egy „fekete Kossuth”, aki elhozza a rabszolgáknak a hón áhított szabadságot.³¹

A mozgalom nem minden tagja bízott ennyire a magyar szabadságharc vezetője amerikai látogatásának sikerében. Henry C. Wright a *Liberator* hasábjain nyílt levélben igyekezett lebeszélni Kossuthot az amerikai körútjáról addig, amíg nem ismerkedik meg alaposabban az amerikai rabszolgaság rendszerével és az azt övező vitákkal: „Nem tudom elviselni a gondolatot, hogy a férfi, aki Magyarországon a szabadság iránt érzett szeretete és bátorsága miatt harcolt, ontotta véré, került börtönbe, kényszerült száműzetésbe Európa zsarnokai által üldözve, most ide látogasson és megalázza lelkét, férfiasságát az Amerikai Rabszolgaság undorító démonja előtt. Ha ide látogat, EZ FOG TÖRTÉNNI.

Elvész – önmaga, barátai és a szabadság ügye számára mindörökké, ha a rabszolgasággal megátkozott partjainkra lép. Gyanútlanul esik majd abba a hálóba, amelyet az itteni republikánus és keresztény zsarnokok terítenek elé [...] Beteggé tesz a gondolat, hogy egy ilyen férfiú, miután annyit fáradozott és szenvedett a szabadság ügyéért, a mi Websterjeinkhez, Clayjeinkhez, Fillmore-jainkhoz hasonlóan megalázza nemes lelkét egy olyan gonosz, gyáva, rosszindulatú démon előtt, mint az Amerikai Rabszolgaság [...] Keressétek fel a NAGY SZÁMÚZÓTTET az ebben a köztársaságban élő három millió rabszolga nevében és nyissátok fel a szemét, hogy meglássa, ki és mi [...] kényszeríti ezeket az ártatlan, teremtményeket rabszolgaságra, amelyből egyetlen óra elviselhetetlenebb, mint az az idő, amely miatt ő és hívei fellázkodtak Ausztria ellen.”³²

Valóban, a Kossuth személyébe vetett – talán túlzott – bizalom New York-i megérkezését követően néhány nap alatt meginogni látszott. Kossuth, aki elsősorban a magyar ügy érdekeit tartotta szem előtt, azt a stratégiát választotta, hogy nem avatkozik be az amerikai

³¹ Spencer: *Louis Kossuth*, 26–27.

³² Idézi: *The Liberator*, vol. 21. 1851. november 7. 179.

belpolitika kérdéseibe. Az 1850-es kompromisszum elfogadása óta eltelt rövid időt és az országot megosztó szekcionális vitákat tekintve úgy döntött, hogy a rabszolgaság helyzetét nem az univerzális szabadságjogok felől, valódi filantrópként közelíti meg, ahogyan azt legtöbben várták tőle, hanem szigorúan az Egyesült Államok belügyének tekinti és nem kommentálja. Az abolicionista mozgalom – különösen a Garrison által fémjelzett radikális irányzata – elfogadhatatlannak tartotta Kossuth hallgatását, és elégedetlenségét korántsem rejtette véka alá a sajtóban. Garrison ezt írta „Kossuth megbukott!” című cikkében: „A koc-ka el van vetve. Minden további spekuláció felesleges, ami Kossuth álláspontját illeti a rabszolgaság kérdéséről. Süket, tudatlan és vak kíván maradni! [...] Kossuth meglapul, kitér, kétszínűsködik; nem lát semmilyen szennyfoltot az amerikaiak jellemén, semmilyen el-entmondást abban, hogy rajonganak a szabadságért, ugyanakkor embereket tenyésztenek a rabszolgapiacra és a vágóhídra!”³³

Edmund Quincy, a *National Anti-Slavery Standard* főszerkesztője Kossuth látogatását „tökéletes kudarcnak” nevezte, hiszen „eladta magát a rabszolgatartók pártjának, és letérdelt, hogy megcsókolja a nőket ostorral verő rabszolgatartók lábát, noha kegyetlenkedéseik mellett az orosz cár rémtettei is elbújhatnak.”³⁴ Kossuth feltehetően akkor fordította végleg maga ellen a mozgalom képviselőit, amikor egy csoport fekete abolicionistával közölte, hogy nem kíván velük tárgyalni, mivel ez politikailag kényelmetlen helyzetbe hozná, és szinte ajtót mutatott nekik.³⁵

Az abolicionisták egyértelmű párhuzamot vontak a magyar szabadságharc és mozgal-
muk céljai között. Az üldözött, politikai menekült Kossuth amerikai látogatásának különle-
ges aktualitását az adta szemükben, hogy alig néhány hónappal korábban került elfogadás-
ra az új szökevényrabszolga-törvény, amely nagyobb felhatalmazást adott a rabszolgatar-
tóknak a szökött rabszolgák felkutatására, és súlyos pénzbírságot helyezett kilátásba min-
den északi lakos számára, aki nem segíti a hatóságokat a szökevények kézre kerítésében. A
National Anti-Slavery Standard figyelmeztetett: „Az egyszerű Jerry megmenekülése az
Egyesült Államok kormányától Syracuse-ban éppen olyan öröndetes esemény, mint az,
hogy Kossuth menedékre lelt az osztrák despotizmus elől.”³⁶ Természetesen, hívták fel a fi-
gyelmet az abolicionisták, ha más okból is, de Kossuth maga is menekült volt, így képmuta-
tás az amerikai közvélemény részéről, hogy egy külföldi szabadsága miatt aggódik, miköz-
ben a rabszolgák millióinak sorsa teljesen hidegen hagyja őket. John Greenleaf Whittier, a
befolyásos kvéker költő, az abolicionista mozgalom híveként lelkesen támogatta a magyar
szabadság ügyét és Kossuthot, azonban maga is felhívta a figyelmet az ellentmondásra,
amely a külföldi szabadságharcos ünnepi fogadtatása és a szököttrabszolga-törvény csön-
des tudomásul vétele között feszült. 1851-ben írt „Kossuth” című költeményében egyértel-
mű párhuzamot vont: „Ki fogja ujjongva/Köszönteni a nagy Menekültet/? Nem az, aki
minden bizalmat elárulva/Visszataszítja a rabszolgaság fájdalmas poklába/Hazánk sötét
bőrű Kossuthjait.”³⁷

A szenzációhajhász amerikai közvélemény mellett magát Kossuthot támadta William
Ellery Channing transzcendentalista költő is, aki szerint a magyar politikus hitelét veszítet-

³³ *The Liberator*, vol. 21. 1851. december 19. 203.

³⁴ Idézi: Honeck, Mischa: *We Are the Revolutionists: German-Speaking Immigrants and American Abolitionists After 1848*. Athens, GA, 2011. 27.

³⁵ Fox-Genovese, Elizabeth – Genovese, Eugene D.: *The Mind of the Master class: History and Faith in the Southern Slaveholders*. Cambridge, 2005. 58.

³⁶ „Prédikáció Syracuse-ban” *National Anti-Slavery Standard*, 1851. október 23. 2.

³⁷ *The Complete Writings of John Greeleaf Whittier*. Vol. 4. New York, 1894. 72.

te azáltal, hogy nem foglalt egyértelműen állást a rabszolgotartás anakronisztikus, kegyetlen rendszerével szemben. „Az amerikai rabszolga Kossuthhoz” című versében így figyelmeztette:

„Fordulj hát felénk, törődéssel és imával,
Az Úr adjon hozzá erőt nemes szívednek!
Ne vesztegesd szavaidat üres szólamokra,
Hontalan rabszolga, fogd a rabszolgák pártját.”³⁸

Kossuth patriotizmusa is ellenszenvvel töltötte el az abolicionista mozgalom szószólóit, elsősorban azért, mert hazaszeretét és a magyar szabadság ügyének képviselését láthatóan az egyetemes szabadság eszméjének képviselője elé helyezte. Még 1849-ben, jóval amerikai látogatása előtt, Kossuth hazafiasságát Garrison egyenesen Jézus Krisztus eszmeiségével állította szembe a *Liberator* hasábjain: „Kossuth kétség kívül nagyszerű példája annak, amit a világ »hazafiasságként« ismer [...] Ezáltal viszont Kossuth nem több egy magyar férfinél [...] Túlzottan helyi, territoriális, nemzeti [...] [Ezzel szemben] Jézus érzéseiben és cselekedeteiben korántsem volt helyi vagy nemzeti [...] Szívét akkorára tárta, mint az univerzum, az emberek iránt érzett szeretete elfogulatlan volt, országa pedig az egész világ.”³⁹ A csalódott Garrison ugyanezt olvasta Kossuth fejére, miután meghallgatta első amerikai beszédeit, és rezignáltan vette tudomásul: „Magyarország képviselésében van itt – ez az első számú és egyetlen célja.”⁴⁰ Saját és az abolicionisták elégedetlenségét jól mutatja, hogy valóságos sajtókampányt indítottak a magyar politikus ellen, amelyben követelték, hogy emelje fel a hangját az amerikai rabszolgaság ellen. Természetesen William Lloyd Garrison és lapja, a *The Liberator* volt a Kossuth-ellenes kritika szócsöve: 1852 első heteiben számos cikkben indított támadást ellene. A kampány 1852 februárjában érte el tetőpontját, amikor Garrison az Amerikai Rabszolgaság-ellenes Társaság (*American Anti-Slavery Society*) nevében nyílt levelet intézett Kossuthhoz „Szabadság és Rabszolgaság az Egyesült Államokban” címmel, amely – az abolicionista társaság más releváns dokumentumaival egyetemben – önálló kötet formájában is napvilágot látott. Garrison így ostromozta Kossuthot:

„Egyetlen olyan téma van, amelyet gondosan elkerült, mintha pusztá említése is bűn lenne: a RABSZOLGASÁG. Ez az egyetlen szennyfolt, amely nemzetünk pajzsát ékteleníti, és elkerülte az ön figyelmét: a csaknem kiirtott indián törzsek és az Afrikából származók millióinak vére. Egyetlen tény van, amelyről nem kíván tudomást venni: ennek az óceántól–óceánig elterülő országnak minden hatodik lakosa láncra vert rabszolga, tulajdöntárgy, piacra bocsátható árucikk – jogaik és szabadságuk visszaállításának követelése ma a legyűlöltebb és legkockázatosabb cselekedet! Ezidáig, bár önnek volt szeme, nem látott, volt füle, de nem hallott semmit – csakis azt, amiről úgy gondolta, hogy népszerű az emberek körében, és bizonyosan elősegíti saját terveit.”⁴¹

³⁸ Channing, William Ellery: „*The American Slave to Kossuth.*” In: *Letter to Louis Kossuth, Concerning Freedom and Slavery in the United States.* Boston, 1852. 110.

³⁹ Garrison, William Lloyd: „*Patriotism and Christianity – Kossuth and Jesus.*” *The Liberator*, 1849. augusztus 31.

⁴⁰ „*Kossuth: Speech of William Lloyd Garrison, at the Melodeon, Thursday Evening, Jan. 29, 1852.*” *The Liberator*, 1852. március 5.

⁴¹ Garrison, William Lloyd: *A Letter to Louis Kossuth Concerning Freedom and Slavery in the U.S.* Boston, 1852. 5–6.

Garrison szavaiból már egyértelműen kiténik, hogy számára Kossuth végleg hitelét veszítette, és már egyáltalán nem bízik abban, hogy a jövőben mozgalma és az egyetemes emberi szabadság ügye mellé áll: „Uram, ön gyáva és bűnös módszerekkel keres támogatást Magyarország számára [...] Hát ide jutottunk, óh Kossuth, hogy fél és nem mer szólni, önző és nem mer szánalmat érezni. Egy magyar csakis a magyarokért és nem az emberiségért? [...] Ne öltse hát tovább magára a szabadság bajnokának jelmezét, ne beszéljen arról, hogy isteni sugallat irányítja lépteit, és soha ne idézze szemrehányóan a Káin-féle kérdést: »Hát őrzője vagyok én testvéremnek?»⁴²

A magyar politikus azért folyamodott a hallgatás politikájához, mivel tartott attól, hogy amennyiben az amerikai társadalmat mélyen megosztó rabszolgaság kérdésében állást foglal, maga ellen fordítja a déli államok közvéleményét és a komoly politikai befolyással rendelkező rabszolgaság-ellenes osztályt. Nem volt azonban tudatában, hogy régen elkésett „semlegességi nyilatkozatával”, hiszen a Dél szemében az európai liberális mozgalmak vezetői csakis társadalmi felforgatók lehettek, akik a gyűlölt abolicionista mozgalom természetesen szövetségeseivé váltak. Kossuth semmilyen támogatásra nem számíthatott ezekben az államokban, miközben hallgatásával az abolicionistákat is magára haragította, így hamarosan légüres térben találta magát, ami részben magyarázza, miért csökkent hihetetlen tempóban a látogatása iránti érdeklődés, ami nyilvánvalóan az anyagi támogatás megcsappanását is jelentette.

Kossuth és a Dél

A magyar politikus meghívására az Egyesült Államokba egy rabszolgaság-ellenes déli állam, Mississippiben szenátora, Henry S. Foote tett javaslatot az amerikai törvényhozásban. Az országba érkező Kossuthnak azonban feltehetően kevés fogalma volt arról, milyen szekcionális ellentétek feszülnek Észak és Dél között a rabszolgaság intézményének jövőjét illetően. 1851-ben, alig néhány hónappal azt követően, hogy az ország addigi története legsúlyosabb szecessziós válságát élte meg, amely során kézzelfogható közelségbe került a déli államok kilépése az Unióból, minden esemény – így Kossuth látogatása is – kizárólag ennek kontextusában volt értelmezhető. A magyar politikus elkövette azt a hibát, hogy konfliktusba került az amerikai politika nagy veteránjával, a „Nagy Békéltető”-nek is nevezett Henry Clayjel, aki az elmúlt évtizedekben három alkalommal is segített megőrizni az ország egységét a szekciók közötti konfliktusok élét sikeresen elvevő kompromisszumok révén. Clay – aki maga is rabszolgaság-ellenes volt – nem tudott azonosulni a Garrison-féle abolicionista mozgalommal, bár maga is úgy gondolta, hogy a rabszolgaság „szörnyű szennyfolt a nemzet jellemén”. A megoldást a fokozatos rabszolgaság-felszabadításban és az 1850-es években egyre nagyobb népszerűségnek örvendő kolonizációban látta.⁴³ Ebben a kontextusban értelmezte a 19. század derekának másik nagy amerikai kérdését is: a területi terjeszkedést. Clay elfogadhatatlannak tartotta az Egyesült Államok határainak kiterjesztését, mivel ez véleménye szerint elkerülhetetlenül újból felszínre hozta volna a vitákat a rabszolgaság területi terjeszkedéséről, amelyek előbb-utóbb az Unió felbomlásához vezethetnek.⁴⁴ Kossuth az

⁴² Garrison: *A Letter to Louis Kossuth*, 8.

⁴³ Lásd: Vida, István Kornél: 'Sustained by Mr. Jefferson': *Colonizationism as Jeffersonian Heritage in Abraham Lincoln's Thinking*. *Eger Journal of American Studies*, vol. 12. (2010) No. 1-2. 596.

⁴⁴ Lásd: Lévai, Csaba: *Henry Clay and Lajos Kossuth's Visit in the United States, 1851–1852*. *Eger Journal of American Studies*, Special Issue in Honor of Professor Zsolt Kálmán Virágos, vol. 13. 2012. 239.; Lévai Csaba: *Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben: Henry*

Egyesült Államok beavatkozását kérte európai belügyekbe, és éppen azoknak a politikai köröknek a támogatásában bízhatott, amelyek az ország területi expanzióját is zászlajukra tűzték. Clay viszont nem tartotta szalonképesnek ezt az „Ifjú Amerika” mozgalmat, mivel nézete szerint a hagyományos semlegességpárti külpolitika feladásával egyenesen az Unió egységét tették kockára, amelynek megőrzéséért ő maga olyan régóta fáradozott.

A hetvenhárom éves Clay Kossuth amerikai látogatása idején már súlyos, valójában halálos beteg volt. A magyar politikust azonban hajlandó volt fogadni, és Kossuth abban bízott, hogy Clay támogatása újabb lendületet adhat a magyar ügy eredményes képviselésének. A találkozóra 1852. január 9-én került sor: a beteg, köhögési rohamoktól szenvedő Clay betegágyában fogadta a magyar kormányzót a washingtoni National Hotel 32-es szobájában, a Pennsylvania Avenue és a Sixth Street sarkán. Clay biztosította a magyar forradalmárt: „a legélénkebb szimpátiával viseltem minden, a Magyarországon és minden más országban a szabadságért vívott küzdelem iránt”, azonban egyértelművé tette, hogy Kossuth ennél többre aligha számíthat: „hazám kedvéért meg kell engednie, hogy tiltakozzam azon politika ellen, amit javasol neki.”⁴⁵ Szerinte az amerikai külpolitikai tradíciók feladása túlzott kockázattal járna: „Megmutattuk a többi nemzet számára a nagysághoz és a boldogsághoz vezető utat [...] De ha egy olyan háborúval, amivel semmit sem tudnánk elérni, belegabalyodnánk az európai politika összekuszálódott hálójába, s ha e háborúban Magyarország elbukna, s mi vele buknánk, mi maradna a szabadság barátainak utolsó reménye világszerte? Nekünk magunknak, Magyarországnak és a szabadság ügyének is sokkal jobb, ha bölcs, békés rendszerünkhöz ragaszkodva és a távoli európai háborúkat elkerülve, égve tartjuk lámpásunkat ezen a nyugati parton, hogy minden nemzet számára világítson, mintsem hogy teljes kihunyását kockáztassuk a már elbukott és elbukó európai köztársaságok romjai között”⁴⁶

Végül Clay megfogta vendége kezét és így szólt: „Isten áldja önt és családját! Isten áldja országát! Remélem, valamikor szabad lesz.”⁴⁷ Kossuth a haldokló férfi iránt érzett tiszteletből meg sem próbált vitába szállni vele, és csöndben távozott. Arra azonban nem számított, hogy privátnak hitt látogatása részletei az amerikai sajtóban is napvilágot látnak, mégpedig nem sokkal azt megelőzően, hogy a keleti partot elhagyva megkezdte körútját az Egyesült Államok középnyugati régiójában, majd Délen. Kossuth szokatlan visszafogottságát az amerikai sajtó egyértelmű vereségként értelmezte, és bizonyítottan vélte, hogy Kossuth képtelen Clay logikus érvelésére választ találni.⁴⁸

Kossuthot a Mason–Dixon vonaltól délre korántsem fogadta akkora lelkesedés, amely útja korábbi állomásait jellemezte. Nem maradt itt sem támogatók nélkül: továbbra is élvezte Henry S. Foote bizalmát, aki személyesen hívta meg Mississippi államba, illetve hívei között tudhatta Pierre Soulét is, Louisiana állam demokrata szenátorát.⁴⁹ Sőt, még Henry Hughes, a kor egyik prominens rabszolgaságpárti gondolkodója is mellette foglalt állást:

Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához (1851–1852) ebben a számban.

⁴⁵ Colton, Calvin. (ed.): *The Works of Henry Clay: Comprising His Life, Correspondence, and Speeches*. Vol. 3. New York, 1904. 222.

⁴⁶ *The Works of Henry Clay*, 223–224. Szintén idézi: Lévai Csaba: *Egy magyar politikus az amerikai belpolitika útvesztőiben: Henry Clay viszonyulása Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatásához (1851–1852)* ebben a számban.

⁴⁷ Remini, Robert V.: *Henry Clay. Statesman for the Union*. New York, 1991. 778.

⁴⁸ Rogers, William Warren: *The 'Nation's Guest' in Louisiana*. The Journal of Louisiana Historical Association. Vol. 9. No. 4. (1968/ősz). 358.

⁴⁹ Genovese: *The Mind of the Master Class*, 59.

Kossuthot Keresztelő Jánoshoz hasonlította, aki felkészíti a világot Jézus Krisztus eljövete-
lére.⁵⁰ Mindez azonban kivételnek számított, és Kossuthot jellemzően gyanakvás, egyszerű
közöny, néhol pedig nyílt ellenszenv fogadta a déli államokban.

Elsőként Henry Clay államába, Kentuckyba látogatott el, ahol Louisville-ben tartott be-
szédében (érdemes megjegyezni, hogy a város nem hívta meg hivatalosan) kitért találkozá-
sára Clayjel. Részletesen kifejtette, miért gondolja, hogy Clay álláspontja téves, és hogy az
Egyesült Államoknak igenis be kell avatkoznia a magyar szabadság ügye mellett. Figyel-
meztette, hogy az amerikai külpolitika tradicionális izolacionista irányvonala nemcsak az
európai liberális mozgalmak sorsát pecsételi meg, hanem lehetővé teheti az európai abszol-
utista hatalmak beavatkozását az amerikai köztársaság ügyeibe is.⁵¹ Közvetve bár, de Clayt
is felelőssé tette, amiért az amerikai külpolitika képtelen az ország nemzetközi pozíciójának
megfelelő felelősségvállalásra. Kossuth Clay-ellenes kirohanása nagy sajtóvisszhangra ta-
lált, amely sokat ártott a magyar politikus népszerűségének. Nem csoda, hogy a washingtoni
osztrák követ, Johann Georg Hülsemann nem titkolt elégedettséggel jelentette az inci-
denst feletteseinek, rámutatva, hogy Kossuth súlyos hibát követett el azzal, hogy Clayt saját
államában megsértette.⁵² Beszédének híre magához Clayhez is eljutott, aki így reagált rá:
„Sohasem értettem, hogy Mr. Kossuth mit mondott rólam Louisville-ben. Én biztosan
semmi okot nem adtam neki arra, hogy megsértődjön.”⁵³

Az incidens hatással volt Kossuth déli körútjának további állomásaira is. Tervezett
louisianai látogatása egyébként is erősen megosztotta az állam közvéleményét, amit csak
tovább fokozott a kellemetlen eset híre. A louisianai Baton Rouge-ban az állami törvényho-
zás tárgyalt egy határozati javaslatról, amely elismerné Kossuthot „az emberi szabadság
ügyének mártírjaként”, ugyanakkor leszögezné: „Bár Louisiana nem hívhatja meg vendég-
ként [Kossuthot] (amennyiben egyáltalán ide látogat), de a szabadság hazájából elűzött
harcosaként szívélyes fogadtatásban lesz része. Feltéve, ha – tette hozzá a javaslat írója –
tisztázza magát a vádak alól, hogy bizalmasan vagy nyilvánosan gúnyt űzött beszélgetéséből
Henry Clayjel, hazánk egyik legnagyobb államférfijával, aki egész életét országunk fel-
virágoztatásának és érdekének szentelte, illetve bírálta nemzeti hitvallásunk szent doktri-
náit.”⁵⁴ A javaslatot végül leszavazták, azonban az jól mutatja a déli közvélemény megosz-
tottságát.

Kossuth feltehetően örömmel hagyta el Kentuckyt és utazott a Missouri-állambeli St.
Louisba, ahol ismét fényes fogadtatásban volt része, elsősorban a városban letelepedett
nagy lélekszámú német közösségnek köszönhetően. Azt azonban nem láthatta, hogy koráb-
bi taktikája, miszerint nem egy-egy támogatói csoportra koncentrált, hanem a lehető legszé-
lesebb közönséget célozza meg, sokakat már ellene fordított. Különösen igaz volt ez a né-
met-amerikai közösség vezetőire. A szintén '48-as német menekült, Friedrich Hecker így
írt erről: „Amikor Kossuth és udvartartása megérkezett ide, emlékeztünk még rá, hogy New
York-i megérkezésekor milyen ridegen és fennhéjázóan utasította el a németek melegszívű
üdvözlését, miközben buzgón rázta az amerikaiak kezét. Megfigyeltük, hogy minél nyuga-
tabbra haladt, egyre barátságosabb lett, amikor felismerte, hogy a kíváncsi helyiek csak úgy

⁵⁰ Ambrose, Douglas: *Henry Hughes and Proslavery Thought in the Old South*. Baton Rouge, 1996. 66.

⁵¹ Lásd: Lévai: *Henry Clay*, 232–233.

⁵² Jánossy Dénes (szerk.): *A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*. Budapest, 1940–1948. 654.

⁵³ Idézi: Lévai: *Henry Clay*, 233.

⁵⁴ Idézi: *New Orleans Daily Picayune*, 1852. március 17. 1.

néznek rá, mint egy érdekes elefántra, ám semmi egyébire nem számíthat részükről. Végül már egyedül a németekért lelkesedett – mi azonban látjuk lelke mélyén a németek gyűlöletét, ezért úgy döntöttünk, hogy nem támogatjuk.”⁵⁵ Kossuth a város híres szabadtéri piacán, a Soulard Marketen tartott beszédet hatalmas tömeg előtt, amelyben élesen kritizálta a pápaságot és a jezsuitákat. Ezzel végleg maga ellen fordította a város ír katolikus lakosságát, akik egyébként támogatták monarchia-ellenessége miatt, ám az ír papok ezt követően kifejezetten tiltották a Kossuth-összejöveleken való részvételüket.⁵⁶ A déli sajtó beszámolója Kossuth St. Louis-i látogatásáról korántsem volt hízelgő sem a magyar politikusra, sem pedig hallgatóságára nézve: „A szélhámós Kossuth újabb emberekből csalta ki dollárjaikat. Nem mindenhonnan tűntek el még a bolondok nyugaton” – írta egy alabamai napilap.⁵⁷

Kossuth március végén érkezett meg New Orleansba, ahol amerikai útja egyik legnagyobb kihívásával kellett szembenéznie. A legjobb indulattal is csupán közömbösnek nevezhető, helyenként nyíltan ellenséges déli közvélemény maga mellé fordítása egyetlen módon volt elképzelhető: színt kellett vallania a rabszolgaság kérdésében. Erre New Orleansban tartott beszédében kerülhetett volna sor, azonban Kossuth továbbra is ragaszkodott pártatlanságának hangoztatásához: „Ellenségeim azt tanácsolják, hogy ne támogassanak engem. Miért? Talán mert nincs igazam? Ó, nem, hanem azért, mert néhány abolitionista is támogatja ügyünket. Nos, mi közöm van nekem az abolitionizmushoz vagy az abolitionizmus-ellenességhez? Semmi az égvilágon. Ez nem tartozik rám: nem vagyok az Egyesült Államok állampolgára; sem jogom, sem szándékom nincs beavatkozni az önök belügyeibe. Saját országom érdekében vallom, hogy joga van saját intézményeit szabályozni, éppen ezért tiszteletben kell tartanom, és tiszteletben is tartom, mások hasonló jogait.”⁵⁸ Beszédének az abolitionisták körében természetesen negatív visszhangja volt, azonban legtöbbszörük valójában már korábban letett arról, hogy a magyar szabadságharc vezére soraikba áll, esetleg csak támogatásáról biztosítja őket. Amit New Orleansban elmondott, ugyanakkor a déli közvélemény meggyőzéséhez is kevésnek bizonyult: személyes kisugárzása és szónoki képességei nagy hatást gyakoroltak közönségére, azonban a magyar ügyet kevesen tartották támogathatónak. A *Picayune* vezércikke így fogalmazott: „Láthatóan különbséget tettek Kossuth, a száműzött hazafi és az általa tárgyalt kérdések között. Senki sehol nem hajolt meg nagyobb tisztelettel a magyar vezető személyes adottságai előtt, mint azok, akik mereven elzárkóztak attól a politikától, amelynek követésére az országot rábeszélni igyekezett.”⁵⁹

A *New Orleans Daily Delta* ennél sikeresebbnek értékelte Kossuth látogatását a városban. Bár a közönség először hűvösen hallgatta, később „mindannyiukat elbűvölte varázslatos ékesszólása,” és „csodálatot, valamint őszinte tiszteletet éreztek zsenialitása és indítékai iránt, illetve rokonszenveztek terveivel”.⁶⁰ „Összességében Kossuth New Orleans-i látogatása is csak kudarcként értékelhető, hiszen nem sikerült jelentősebb számú támogatót a magyar ügy mellé állítani, azonban – ahogyan William Warren Rogers történész megjegyzi

⁵⁵ Idézi: Freitag, Sabine. *Friedrich Hecker: Biographie eines Republikaners*. Stuttgart, 1998. 176.

⁵⁶ Börnstein, Heinrich: *Memoirs of a Nobody: the Missouri years of an Austrian radical, 1849–1866*. St. Louis, MO, 1997. 167.

⁵⁷ *Macon Republican* (Tuskegee, AL), 1852. március 25. 2.

⁵⁸ Idézi: *New Orleans Daily Picayune*, 1852. március 31. 1.

⁵⁹ *New Orleans Daily Picayune*, 1852. április 2. 2.

⁶⁰ A *Daily Delta* cikket idézi: *Pensacola Gazette*, 1852. április 24. 2.

– „New Orleans nem hagyta válasz nélkül személyes vonzerejét, és a város polgárai rokonszenvvel viseltettek az általa képviselt ügy iránt.”⁶¹

New Orleans azonban kivételnek számított, hiszen déli útja során jellemzően közönyre és ellenállásra talált. Alabamába érkezve csalódottan nyilatkozta az egyik napilap riportérének: „Mindig és mindenhol azt látom, hogy déli úriemberek falanxként tornyosulnak velem szemben.”⁶² Ebben azonban a rabszolgaság kérdésén kívül fontos szerepet játszott az is, hogy Kossuth a hagyományos amerikai külpolitika feladását kérte az amerikai kormánytól, amit a déli elit nagy többsége elutasított. Pulszkyné nem véletlenül jegyezte fel naplójába Kossuthal tartva déli körútján: „A különös intézmény erősen konzervatívvá teszi az embereket.”⁶³

Az sem könnyítette meg a magyar politikus dolgát, hogy a déli sajtóban számos olyan cikk jelent meg, amelyben megkérdőjelezték hőstetteit a magyar szabadságharcban. Az amerikai útja során gyakran karddal az oldalán mutatkozó Kossuthot sokan katonának, hadvezérnek tartották, és a Délen, ahol a lovagias erényeknek, a fizikai teljesítménynek és a bátorságnak nagy jelentőséget tulajdonítottak, sokak szemében a volt magyar kormányzó egyszerűen gyáván elmenekült hazájából, cserbenhagyva híveit. Erre ráérezve, ellenfelei igyekeztek minden elérhető fórumon lejáratni és a gyávaság bélyegét rásütni.⁶⁴

Az 1850-es kompromisszum újból felkorbácsolta a szekcionális indulatokat az Egyesült Államokban, elsősorban azért, mert a déli közvélemény meg volt győződve arról, hogy az Észak durván beavatkozik belügyeikbe. Ettől a körülménytől nehéz volt elvonatkoztatniuk Kossuth látogatása kapcsán is, és sokan tették fel a kérdést, hogyan hagyhatja Kossuth az északi beavatkozás kérdését figyelmen kívül Délen, miközben az amerikai beavatkozás mellett kampányol Magyarország érdekében. Amikor viszont Kossuth megpróbálta őket arról biztosítani, hogy maximálisan támogatja az egyes államok jogainak biztosítását, magára haragította az unionisták jelentős csoportját északon, miközben a déli ültetvényes arisztokrácia bizalmát sem nyerte el.

Arról, hogy valójában mit is várhatott Kossuth déli körútjától, Elizabeth és Eugene Genove annyit jegyeznek meg – nem kevés iróniával –, hogy „valaki közönlhetne volna vele, hogy a déli ültetvényesek ritkán fecsérelik a pénzüket bármilyen ügy támogatására”.⁶⁵ Alabamai látogatását követően a magyar politikus még rövid körutat tett Észak- és Dél-Karolinában, illetve Georgiában, azonban a közvélemény érdeklődése szinte teljesen elpárolgott személye és az általa képviselt ügy iránt, így nem maradt más választása, mint meglehetősen keserű szájjal visszatérni északra.

Az amerikai közvélemény és Kossuth személyisége

Kossuth Lajos személye és a magyar szabadság ügye már jóval amerikai látogatása előtt felkeltette az amerikai közvélemény érdeklődését, noha alig akadt a tengerentúlon olyan személy, aki akár egyszer is találkozott volna vele. A Kossuthról kialakult kép kezdetben teljes egészében az európai sajtóból átvett híradásokból-leírásokból származott, illetve az olvasók rendkívüli kíváncsiságának kielégítésére egyre több angolszász tudósító igyekezett

⁶¹ Warren: *The Nation's Guest*, 364.

⁶² *Montgomery Advertiser and State Gazette*, 1852. április 13.

⁶³ Idézi: Pulszky, Francis – Pulszky, Theresa: *White, Red, Black: Sketches of American Society in the United States*. Vol. 2. New York, 1853. 17.

⁶⁴ Lásd: Genovese: *The Mind of the Master Class*, 60.; a gyávaság vádjáról lásd: *Biblical Repertory and Princeton Review*, 1852. 461–462.

⁶⁵ Genovese: *The Mind of the Master Class*, 60.

Kossuth közelébe jutni – már kis-ázsiai internálása idején is. Ezt a lehetőséget Kossuth ki is használta: a brit és az amerikai sajtónak is eljuttatta üzeneteit, amelyek segítettek elnyernie a közvélemény szimpátiáját és előkészíteni tengerentúli előadóútját. Egyik nyílt levelét több amerikai lap, így a *New York Tribune* is közölte: „Amerika dicsőséges példája erőt adott számunkra az áruló osztrák elnyomás elleni harcban. Amerika nyomdokában maradhatunk eltökéltek a veszély napjai alatt – Amerika rokonszenve minden magyar reménye és vigasza mostani szerencsétlenségünkben. Legyen az önök országa örökké hatalmas, dicsőséges és szabad!”⁶⁶

Az amerikai sajtó többnyire rokonszenvvel tekintett a magyar szabadságharcosokra, és folytatásokban követte nyomon Kossuth sorsának alakulását – amennyire a transzatlanti kommunikáció ezt lehetővé tette. Szintén támogatónak nyilatkoztak arról, hogy az amerikai kormány elérte Kossuth szabadulását és egy hadihajót küldött, hogy az amerikai nemzet meghívására az Egyesült Államokba szállítsa.

A feladatra kijelölt *U.S.S. Mississippi* hadihajó kapitánya és legénysége az első amerikaiak között voltak, akik személyesen találkozhattak a magyar szabadságharcossal és kíséretével. John C. Long kapitányt George Perkins Marsh, az Egyesült Államok konstantinápolyi követe előre figyelmeztette, hogy Kossuth bárhol kész lesz elhagyni a hajót és újból lángra lobbantani elbukott forradalmát akár az amerikai semlegesség árán is, így utasította, hogy a hajó „a lehető legkevesebb kikötőt érintse, és a lehető legrövidebb időt töltsen azokban”.⁶⁷ Marshnak egyébként is nagyon rossz volt a véleménye Kossuthról, akit élelemmel és gyakran saját zsebéből pénzzel is támogatott, azonban – ahogy egy levelében meg is jegyezte – „Kossuthban nem akadt annyi tisztesség, hogy akár egyszer is köszönetet nyilvánítson.”⁶⁸

Long parancsa értelmében nem engedte Kossuthnak elhagyni a hajót a földközi-tengeri út kikötőiben, amit az dühöngve vett tudomásul. Panaszlevelekkel árasztotta el az amerikai diplomácia és haditengerészet képviselőit a régióban és követelte szabadon bocsátását „úszó börtönéből”. Nagyon rövid idő alatt sikerült maga ellen fordítania szinte mindenkit, akivel kapcsolatba került – az amerikai haditengerészet földközi-tengeri parancsnoka, Charles W. Morgan például így írt róla: „Az ördög szállta meg ezt az úriembert. Lehetetlen megfékezni [...] Olyan, mint az erdőtüz.”⁶⁹

Az amerikaiak számára hamarosan egyértelművé vált, hogy Kossuth nem szándékozik egyenesen az Egyesült Államokba hajózni – bár még Franciaországban sikerült a hajó fedélzetén tartani, Gibraltárban végül elhagyta a Mississippi fedélzetét, hogy Angliába utazzon. Az amerikai hadihajó Kossuth kíséretének egy részével folytatta az útját, míg Kossuth nekikezdett angliai előadó körútjának.

A hajó New York-i megérkezése után az eset leírása az amerikai sajtóban is megjelent. Az óvatosabbak egyszerűen kommunikációs problémákról, félreértésről írtak, egyes újságok azonban azzal vádolták, hogy „úgy viselkedik, mint egy hódító, és nem mint egy menekült”, aki céljai elérése végett attól sem riad vissza, hogy az Egyesült Államokat kompromitálja. Első alkalommal ekkor merült fel lehetőségként az is, hogy Kossuth csak kampányolni érkezik az Egyesült Államokba és esze ágában sincs végleg a tengerentúlon letelepedni. A

⁶⁶ Kossuth nyílt levele Dr. Frank Taylornak. Idézi: *New York Tribune*, 1851. március 11. 1.

⁶⁷ Marsh Longnak, 1851. szeptember 6. US Congress, Executive Documents, 32 Congress, 1 Session, 8, No. 78. 49.

⁶⁸ Marsh Solomon Footnak, 1852. április 26., idézi: Lowenthal, David: *George Perkins Marsh, Versatile Vermonter*. New York, 1958. 128.

⁶⁹ Morgan John L. Hodge-nak, 1851. szeptember 23. Senate, Executive Documents, 32 Congress, 1 Session, 8. No. 78. 2.

cikk írója megjegyezte, hogy a friss hírek „minden bizonnyal lehűtik majd a Kossuth iránti lelkesedést Amerikában”.⁷⁰ Az *Albany Evening Journal* szintén kritikusan fogalmazott: „Minden bizonnyal meginog majd a bizalom annak az embernek a bölcsességében, aki iránt óriási a lelkesedés Amerikában. Egyéb beszámolók alapján attól tartunk, hogy a Magyar Tábornokot veszélyes szándékok vezérlik.”⁷¹ A *New York Times* viszont Kossuth védelmére kelt, és 1852. január 22-én egész oldalas cikkben foglalkozott a kérdéssel. Eredeti dokumentumok sorával és a Mississippi több nevét vállaló és névtelenséget kérő tisztjére hivatkozva cáfolta a Kossuth elleni vádakat. Long Kossuthnak írt leveléből idézte azokat a sorokat, amelyekben biztosította, hogy „sohasem állította, hogy [...] Kossuth kompromittálta az amerikai zászlót”.⁷²

Bár a közvetlen vádakat sikerült cáfolni, sokak szemében Kossuth személye már korántsem volt olyan makulátlan, mint korábban, az amerikai közvélemény előtt szinte teljesen ismeretlenül. Sokan arroganciával vádolták, amiért az amerikai kormány segítségét kihasználva az amerikai külpolitika tradicionális doktrínáinak felrúgását követelte. Nathan Sargent, Whig, majd republikánus politikus így emlékezett vissza a magyar politikus látogatására: „Itt járt egy arrogáns külföldi, akire csaknem istenként tekintettek, és aki nem egyébre vetemedett, mint elítélni a be-nem-avatkozás nemzeti irányelvét, amelyet oly bölcsen Washington hagyott ránk örökül, és amelyhez utódjai olyan hűségesen ragaszkodtak. Arcátlan módon ennek az irányelvnek a megváltoztatását követelte kormányunktól.”⁷³ Az észak-karolinai William Valentine hasonlóképpen vélekedett: „Kossuth egy öntelt bajkeverő, és még enyhén fogalmaztam. Noha a kezdetektől ismerte az ország politikai irányelveit, el akarta magyarázni nekünk a washingtoni politika valódi jelentését.”⁷⁴

Benjamin F. Hunt ezredes Charlestonból szintén „végtelen önteltséggel és elbizakodottsággal” vádolta a magyar szabadságharc vezetőjét: [Kossuth] „harcba hívna bennünket az oroszországi jobbágyok felszabadítására, Lengyelország nemzeti önrendelkezésének helyreállítására, Magyarország vérző sebeinek gyógyítására, az Írországot ért igazságtalanságok megtorlására, az Anglia bányáiban és zsúfolt gyáraiban görnyedő szerencsétlenek megsegítésére [...] eközben, Észak és Dél, Kelet és Nyugat [...] és mostani nagyságunk és gazdasági virágzásunk mind semmivé lennének, mint egy múltó álom.”⁷⁵

A *Southern Quarterly Review* szintén azt olvasta Kossuth fejére, hogy nem viselkedett eléggé alázatosan amerikai útja során: „Nem úgy érkezett az Egyesült Államokba, ahogyan azt polgáraink várták, vendégszerető emberek meghívottjaként, vagy menekültként egy biztonságosabb lakóhelyre, hanem hatalmas apostolként, hogy kioktasson bennünket a népek összetartozásának elméletéről, és megtanítson nemzetközi jogainkra és kötelességeinkre.”⁷⁶

Az újságcikk írója megkérdőjelezte a Kossuth-kultusz jogosságát is: „Kossuth személyében korántsem egyesül a hős és a szónok. Ahogyan Magyarországon szerepelt vezetőként, túl könnyen elhagyva a még el sem vesztett csata mezejét, itt bemutatott neveltséges önteltséget, propaganda-beszéde, az, hogy illetlen módon beavatkozik más országok belügyeibe,

⁷⁰ *Boston Daily Evening Transcript*, 1851. november 1. XXII. 2.

⁷¹ *Albany Evening Journal*, 1851. november 4. 2.

⁷² *The New York Times*, 1852. január 22. 1.

⁷³ Sargent, Nathan: *Public Men and Events from the Commencement of Mr. Monroe's Administration, in 1817, to the Close of Mr. Fillmore's Administration, in 1853*. Philadelphia, 1876. 382.

⁷⁴ Valentine naplóbejegyzése. 1852. február 28. Idézi: Genovese: *The Mind of the Master Class*, 60.

⁷⁵ Idézi: Way, William: *History of the New England Society of Charleston, South Carolina, 1819–1919*. Charleston, SC, 1920. 216–217.

⁷⁶ *Kossuth and Intervention*. Southern Quarterly Review, Vol. 6. Issue 11. 1852 július, 221.

kevessé adnak tanúbizonyságot mérsékelt bölcsességéről, helyes ítélőképességéről, tántoríthatatlan lelkiéről, pedig ezek lennének egy nagyszerű ügy megteremtőjének vagy védelmezőjének az ismérvei.”⁷⁷ Végül Kossuthot Don Quijote alakjához hasonlítva az alábbi végkövetkeztetést vonta le: „A kóbor magyar politikust Washington tábornokhoz hasonlítani nemcsak a halott emlékének megcsúfolása, de az élők józan ítélőképességének is.”⁷⁸

A Kossuth-ellenességnek gyakran az európai és az amerikai szokások és kultúra közötti különbség volt az oka. Az amerikaiak számára különös volt, hogy Kossuth jelentős számú kísérettel utazott, akik között számos katona is akadt. Benjamin Perley Poore, korának egyik legnépszerűbb újságírója így írta le Kossuth kíséretét a Brown’s Hotel kongresszusi lakosztályában: „Sleppjének tagjai őrt álltak lakosztályának ajtaja előtt, muskétákkal és szurronnyal felfegyverkezve, miközben előszobája zsúfolásig megtelt személyzetének tagjaival [...] Minden jel szerint katonai táborban nőttek fel, mivel egész nap tivornyáztak, majd sarkantyús csizmában dőltek be az ágyba, ellátták magukat itallal, borral, szivarral, és gyakran kárt tettek a bútorokban is. Tekintélyes szállodai számlájukat a Kongresszusnak kellett állnia.”⁷⁹

Poore visszaemlékezéseiben a Kossuth látogatásával foglalkozó fejezetnek a „Hatalmas Szélhámosság” címet adta. Ezzel részben arra utalt, hogy sokak szerint Kossuth a saját céljaira akarta felhasználni az Egyesült Államok támogatását, és visszaélt az amerikai nép vendégszeretetével, részben pedig Poore értelmezése azoknak a vádaknak köszönhető, amelyek szerint Kossuth az amerikai útja során összegyűjtött adományokat saját céljaira használta fel.

Alig egy héttel azután, hogy Kossuth elhagyta az Egyesült Államokat, James Gordon Bennett a *New York Herald* hasábjain azt a vádat fogalmazta meg, hogy hitelezői elől menekült, ezért kellett teljes titokban, álnéven kereket oldania. Hasonló vádak már korábban is felmerültek Kossuth személye ellen, amelyek mögött követői magyar ellenségeit vélték felfedezni, akik áruló módon „gyanúsították, rágalmazták, és még attól sem riadtak vissza, hogy Kossuth leghalálosabb ellenségének, az akkor osztrák követnek, Hülsemann-nak hamis, hazug adatokat adjanak el” – írta Kende Géza.⁸⁰ Kossuth titkára, László Károly így emlékezett vissza a sikkasztási vádakra: „Kossuthot azzal rágalmazták, hogy a magyar ügyre gyűlt pénzt saját zsebébe rakta. Ez gyalázatos s csak megsértett hiúságból, megbántott magánérdekből eredett ellenséges, aljas rágalom [...] Ha Kossuth csak azt fogadta volna el s tette volna saját zsebébe, mit a lelkesült amerikaiak, különösen a gazdag kvékerek [...] akartak neki magának és családjának adni ajándékul: Kossuth Amerikából gazdagon jöhetett volna el és nem szegényen, mint valósággal érkezett Angolországba. De ő a maga részére adott ajándékokat visszautasította s a magyar ügyre adottakat híven kezelte.”⁸¹

Konklúzió

Kossuth Lajos amerikai körútja összességében kudarccal végződött. Nem sikerült elérnie fő célját: az amerikai kormány nem nyújtott semmiféle segítséget Magyarországnak, és egyértelművé tette, hogy a jövőben sem számíthat erre, amennyiben kitorne az újabb szabadság-

⁷⁷ *Kossuth and Intervention*, 224.

⁷⁸ *Kossuth and Intervention*, 229.

⁷⁹ Poore, Benjamin Perley: *Perley’s Reminiscences of Sixty Years in the National Metropolis*. Vol. 1. Washington, 1886. 405.

⁸⁰ Kende Géza: *Magyarok Amerikában*. 1. kötet. Cleveland, 1927. 110–111.

⁸¹ Idézi: Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban*, 49–50.

küzdelem, amelyben sokakhoz hasonlóan töretlenül bízott. A legtöbb, amit az Egyesült Államok az adott helyzetben ajánlhatott a magyar szabadságharc menekültjeinek, a biztonságos menedék volt, és Kossuth számos követője élt is a lehetőséggel: 1860-ig összesen mintegy 2700 Kossuth-emigráns telepedett le a tengerentúlon. Kossuth azonban máshogy döntött, noha látogatása előtt az amerikai közvélemény biztos volt benne, hogy „az amerikai Nyugaton telepedik le, és napjait filozofikus visszavonultságban éli majd”.⁸² Kossuth, aki minden figyelmét az újabb európai forradalom kirobbantásának szentelte, úgy érezte, túlzottan elszigetelődne Amerikában, és végleg kikerülne az európai események vérkeringéséből, így visszautasított minden ajánlatot a letelepedésre.

Amerikai előadóútjának sikertelensége számos okkal magyarázható. Kossuth nem bizonyult eléggé tájékozottnak az amerikai politika erőviszonyait illetően, illetve stratégiája, hogy teljesen semleges álláspontra helyezkedve nem nyilvánít véleményt az amerikai belpolitika kérdéseit illetően, eleve kudarcra volt ítélve: ahelyett, hogy támogatókra tett volna szert általa, bizalmatlanságot keltett személye iránt szinte minden érintettben. Különösen igaz volt ez a rabszolgaság kérdésével kapcsolatban – súlyos hiba volt azt gondolnia, hogy egyensúlyozhat az egymásnak feszülő csoportok között. Tévedése miatt ellene fordult az abolicionista mozgalom, azonban a rabszolgatartó Dél szimpátiáját így sem sikerült megszereznie – teljesen légüres térbe került. Ráadásul éppen legfőbb vonzerejét veszítette el az amerikai közvélemény szemében, amely lázasan kereste az Alapító Atyák által az Egyesült Államok születésekor megfogalmazott értékek egyetemes továbbélését. Várdy Béla szavaival: „Magyar nemzeti és egyéni érdekek szempontjából Kossuth politikája érthető volt, de visszanézve mégis elhibázottnak tűnik. Elvtelennek tetsző taktikázásával ugyanis aláásta morális hitelét, s ennek következtében elvesztette a haladó amerikai társadalom jelentős részének támogatását.”⁸³

Mint a fentiekben látható volt, számos csoport foglalt állást Kossuthtal szemben amerikai útja során. Az ellenérzések egy része teljesen független volt az amerikai viszonyoktól és Kossuth személyes döntéseitől, azonban jelentős részüik hibás taktikázásának volt köszönhető. Útjának kudarcára azonban mindez csak részben adhat magyarázatot; Kossuth tévedett akkor, amikor abban bízott, hogy az amerikai belpolitikai kérdések részletes elemzése és alapos ismerete nélkül, pusztán személyes kisugárzásával képes lesz meggyőzni az amerikai politikai vezetést a washingtoni izolacionizmus feladására és a magyar szabadság ügyének támogatására. Több mint másfél évszázad távlatából visszatekintve úgy tűnik, hogy útja nem is végződhetett mással, mint kudarcral, és a legtöbb, amit elérhetett, az volt, hogy saját személyén keresztül rövid időre Magyarországra irányította az angolszász világ figyelmét.

⁸² Spencer: *Louis Kossuth*, 49.

⁸³ Várdy: *Magyarok az Újvilágban*, 54.

ISTVÁN KORNÉL VIDA

*The Unwelcome Guest of the Nation?
Anti-Kossuth Sentiment in the United States, 1851–1852*

After the collapse of the Hungarian War of Independence in 1849, Lajos Kossuth and many of the participants of the revolutionary movement were forced into exile and were offered temporary shelter in the Ottoman Empire, which was probably the only way how they could escape the retaliation of the Habsburgs. Eventually, their freedom was brought about by the United States, which, in response to the pressure of the American public, invited him to visit the country as the Nation's Guest in 1851. His half-a-year lecture tour in America is regarded as one of the pivotal episodes in the history of Hungarian-American links and it contributed to forming the freedom-fighter image of Hungarians overseas. Most works discussing Kossuth's visit have presented it as a major success citing Kossuth's immense popularity in the United States as a proof. What they have failed to explain, however, was why Kossuth had lost basically all his previous popularity towards the end of his visit and why he proved to be unable to secure American support – financial, political and military – for a new Hungarian freedom struggle. This paper seeks the answers to the questions what powers turned against Kossuth during his 'Tour de America' and how their activities contributed to the overall failure of his tour.

LÉNÁRT T. ANDRÁS

Hatalom és film

Bevezetés a diktatórikus és demokratikus filmpolitikák történetébe

Minden kormányzó erő, amely hatalma fenntartására törekszik, befolyása alatt kell, hogy tartsa a kommunikáció főbb csatornáit. A kommunikáció és az információ feletti teljes vagy részleges kontroll teszi lehetővé, hogy a vezető réteg ideológiája, a társadalom és a külvilág felé vetített kép megfeleljen az azt kialakító személyek elvárásainak, és még azelőtt kiküszöböljék a lehetséges anomáliákat, mielőtt a nemkívánatos információknak egyáltalán esélyük lenne eljutni a célszemélyekhez.¹

A 20. század társadalmát alapvetően megváltoztatta a film megszületése és gyors népszerűvé válása. Újszerűsége abban rejlett, hogy olyan érzéseket, gondolatokat fejezett ki a képek, a zene, a párbeszéd és a hangeffektusok segítségével, melyekre semmilyen más médium, művészeti ág vagy nyelv sem volt képes. Ez a tulajdonsága tette a történelem során a mozgóképet a propaganda és a diktátorok egyik legfontosabb eszközévé. A film bizonyos mértékben már az első világháború idején fontos szerepet játszott a hadviselő felek tömegtájékoztató és befolyásoló tevékenységében, de igazi jelentőségre először az 1930-as években a Szovjetunióban és a spanyol polgárháborúban tett szert, majd a második világháborúban már kulcsfontosságú propagandaeszközként tekintettek rá.

A diktatúrák és demokráciák filmpolitikájának kutatása a nyugat-európai és amerikai történetírásban népszerű tudományterületté vált, Magyarországon azonban még kevesen foglalkoznak e témával. Egy adott nemzet filmjei a történészek számára értékes forrásokat jelenthetnek, mivel rajtuk keresztül az országgal, társadalommal, politikai berendezkedéssel kapcsolatban új információkra tehetnek szert, és eddig nem vizsgált összefüggéseket fedezhetnek fel.²

Az alábbiakban rövid elméleti bevezető után a hatalom és a film(politika) viszonyát kívánom bemutatni három ország, három különböző ideológiai és politikai formáció – a demokrácia és a tekintélyelvű rendszerek – példáján keresztül. A mozgóképet a diktatúrák kiemelt helyen kezelték a múltban, a bel- és külföld irányában folytatott politikájuk lényeges elemeként tekintettek a filmpolitikához kapcsolódó törvénykezésre, intézményi háttérre, valamint a konkrét alkotásokban megjelenő propaganda-üzenetekre és a cenzúrára. A demokrácia pedig, ahogyan látni fogjuk, gyakran folyamodik hasonló, kevésbé demokratikus-

¹ A 21. századi tömegkommunikációs eszközök világában egy ilyen szándék egyre kevésbé garantálja a sikert, elsősorban az internetnek köszönhetően. A hatalom és a társadalom viszonyát elemző művek száma igen nagy. Három alapvető kötet: Arendt, Hannah: *The Human Condition*. Chicago, 1958.; Castells, Manuel: *Comunicación y poder*. Madrid, 2009.; Zaller, John: *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge, 1992.

² Erről lásd részletesen: Lénárt András: *A film mint történeti forrás*. Aetas, 25. évf. (2010) 3. sz. 159–171. E tanulmányomban historiográfiai betekintést is nyújtok a film és a történelem területét összehangba hozó, interdiszciplináris szemléletű kutatások eddigi főbb eredményeiről.

nak tűnő eszközökhöz szándékai érvényesítése érdekében. Célom az, hogy általános képet alkossak arról, milyen módon viszonyult a filmpolitikához az ideológiai paletta két ellentétes oldalán álló huszadik századi autoriter rendszer (Magyarország és Spanyolország), valamint milyen hasonlóságokat fedezhetünk fel az előbbiekkal egy demokrácia (az Amerikai Egyesült Államok) mozgókép-politikájában. A két diktatúra esetén azt a korszakot vizsgálom, amelyben a vonatkozó filmpolitikák főbb vonalai formálódtak és megjelentek a gyakorlatban is: Spanyolország esetében ez a periódus a spanyol polgárháború (1936–1939) és az azt követő két évtized, amikor Francisco Franco tábornok és a körülötte kialakult szélsőjobboldali csoportosulás megszilárdította hatalmát, míg Magyarország kapcsán a második világháborútól az 1960-as évek végéig tart a vizsgált periódus. Mindkét ország történelmében az említett időszakok azok, amelyekben még valódi autoriter rendszerről beszélhetünk, ahol a „puhulás” még csak nyomokban és esetlegesen jelenik meg, és alapvetően a tekintélyelvű döntéshozatal a jellemző. E két országot komparatív szempontból (is) vizsgálom, bemutatva, hogy milyen azonosságok fedezhetők fel a diktatúrák filmpolitikájában, bizonyos esetekben függetlenül azok ideológiai meggyőződésétől. A különbségeket pedig éppen a politikai eltérések indokolják. Harmadik példaként áll szemünk előtt a demokratikus filmpolitika, melyhez illusztrációként a világ legjelentősebb filmnagyhatalmát, az Amerikai Egyesült Államokat választottam. Az USA e szempontból történő vizsgálata jelzi, hogy a filmpropagandára és a cenzúrára vonatkozó döntések egy demokráciában is felmutathatnak autoriter vonásokat, amennyiben azok a bel- és külpolitika érdekeinek alávetve születnek.³

Bevezető gondolatok: a propaganda és a cenzúra

Ahhoz, hogy egy hatalmon lévő csoport eredményesen tudja befolyásolni az uralma alatt álló népet, szükséges a saját nézőpont kizárólagossá, egyeduralmódóvá tétele, valamint az ellentétes vélemények elhallgattatása. Diktatúrákban és demokráciákban mindkét tevékenység központi szerepet játszik, az előbbivel a propaganda, az utóbbival az ahhoz szorosan kapcsolódó cenzúra foglalkozik, de a kettő át is fedi egymást.⁴

A propaganda, a saját táborhoz tartozó nép összefogása és lelkesedésének fenntartása, valamint az ellenfél hitelének és önbizalmának gyengítése már az ókori társadalmakban is kiemelkedő szerephez jutott az állam életében. A befolyásolásnak különböző, az évtizedek és évszázadok előrehaladtával egyre modernebb és hatékonyabb eszközei alakultak ki; a szóbeli és írásbeli meggyőzéstől egészen a vizuális ráhatásig terjed a propagandisztikus eszközök tárháza. Mindegyik módszerben közös, hogy a célcsoportot kiskorú lények gyűlekezetének tekinti, mely önmagától képtelen helyes döntést hozni. A népnek – vélik a propaganda mindenkori létrehozói és „üzemeltetői” – szüksége van arra, hogy valaki irányítsa,

³ A három tárgyalt ország filmpolitikájával, filmpropagandájával és filmcenzúrájával kapcsolatban mindenekelőtt az adott nemzetek nyelvén születtek monográfiák, az általam ismert és használt, a témához illeszkedő műveket a további hivatkozásokban tüntetem fel. Komparatív elemzések azonban még nem kerültek publikálásra spanyol–magyar viszonylatban, és az Egyesült Államok demokratikus filmpolitikáját sem hasonlították még össze érdemben a különböző diktatúrákéval.

⁴ Néhány fontosabb, a történelemtudományban alapvető szakirodalomként kezelt példa a propaganda és az ahhoz kapcsolódó cenzúra témájában: Domenach, Jean-Marie: *La propagande politique*. Párizs, 1950.; Thomson, Oliver: *Mass Persuasion in History: a Historical Analysis of the Development of Propaganda Techniques*. Edinburgh, 1977.; Lasswell, Harold D. – Lerner, Daniel – Speirer, Hans (eds.): *Propaganda and Communication in World History, Vols. 1–3*. Honolulu, 1979–1980.; Jowett, Garth – O'Donnell, Victoria: *Propaganda and Persuasion*. London, 1986.

megmondja neki, mi a követendő irány. A sikeres propagandista eléri, hogy a befogadó akár önmaga elveinek ellentmondva viselkedjen, még azt is megtegye, ami hátrányára szolgál.

A művészeti alkotások az állami propaganda egyik legfontosabb eszközei, ezeken keresztül az állam közvetett kapcsolatba lép a társadalom tagjaival. Az ideológia szellemében született munkák és a politikai vezetéssel közösséget vállaló művészek támogatása, azok állami és művészeti díjakkal történő kitüntetése domináns kultúra kialakítását célozzák, ez a kultúra pedig természetesen a domináns politikai hatalom eszméit közvetíti a társadalom felé.

Az audiovizuális eszközökkel operáló propaganda abból a tényből indul ki, hogy a képek és hangok együttese elementáris hatást gyakorol a befogadó személyre. A néző szeme előtt pergő események valódinak tűnnek, amit a híradókban, dokumentumfilmekben és játékfilmekben lát a közönség, reálisnak értékeli. Számára az így kapott információ párosul az újdonság varázsával és a szórakozással, a film játékkideje alatt átkerül a mozgó (ál)valóságba. A propaganda professzionális művelői könnyen elérhetik a kívánt hatást.

A diktatúrák keletkezésével és működésével foglalkozó Hannah Arendt⁵ szerint a totalitárius propaganda egy fikciós világot épít fel a társadalom köré, amely önmagába foglal minden később születő direktívát is. Az irányítási hierarchia és a centralizált döntéshozás áll a középpontban. Amikor a totalitárius eszközökkel irányító csoport hatalma teljessé válik, elveszíti a kapcsolatot a realitással, és kizárólag az általa konstruált fiktív világot tekinti valódinak, a benne létező egyetemes törvények legitimálják az adott mozgalom későbbi rendelkezéseit, esetleges pozícióváltásait is. A propaganda feladata az, hogy a tömegek számára ezt a fiktív világot igazinak és egységesnek mutassa, ugyanakkor ne látszódjon a fennálló rend teljesen stabilnak és megbonthatatlanak, mert csak így lehet igazolni, hogy a továbbiakban is szükség van a hatalmat gyakorló párt vagy csoport egyeduralmára. A társadalom számára olyannak kell tűnjön ez a világ, mint amelyet egyértelmű, józan ésszel is felfogható döntések irányítanak, minden szándék építő jellegű (oktatás, építkezések, kultúra egységesítése), az ellenség pedig mindezeket le akarja rombolni. Arendt ebben a mechanizmusban jelentős szerepet tulajdonít a filmnek.

A propaganda csak akkor érheti el célját, ha olyan elemeket is beépít a rendszerbe, amelyek meggátolják a hatalommal ellentétes nézetek népszerűsítését. A cenzúra intézménye, amennyiben hatékonyan működik, a propaganda-mechanizmus nélkülözhetetlen alkotóelemévé válik.

A cenzúra egyidős az írásbeliség kialakulásával. A különböző történelmi korokban hatalmon lévő politikai és társadalmi csoportok, valamint a hozzájuk eleinte szorosan kötődő, később tőlük elváló egyházak egyik elsődleges célja volt, hogy kontroll alatt tartsák a társadalmat. Nem szükséges előfeltétel, hogy mindez diktatórikus berendezkedésen belül történjen, a demokráciákban is megfigyelhető ugyanez. A propagandát szükségszerűen mindig kiegészítette a cenzúra. Az információ szabad áramlásának megakadályozása, a napvilágra kerülő adatok szelektálása, a fő irányelveknek és az ideológiának ellentmondó eszmék külvilágtól történő elzárása mind a propagandisztikus manipuláció egyik fő eszközének számítanak. A cenzúra akadályoz, formál, generál, megszabja, milyen információ milyen formában jut el a befogadóhoz.

⁵ Ezt összefoglalja: Aprea, Gustavo: *¿Existe un cine totalitario?* In: Block de Behar, Lisa – Rinesi, Eduardo (eds.): *Cine y totalitarismo*. Buenos Aires, 2007. 93–94.

A cenzori beavatkozás során szövegeket vagy bármely más, egyéni kreatív folyamat kapcsán létrejövő végterméket vizsgálat alá vonnak, majd eltávolítanak, módosítanak benne részeket, esetleg teljes egészében be is tiltják azt.

Héctor Borrat cenzúra-szakértő négy kategóriába sorolja a politikai hatalom által gyakorolt cenzúrát, és ezeken belül összesen nyolc fajtát különböztet meg: 1. a hatalom által alkalmazott módszer alapján közvetlen és közvetett cenzúra; 2. a beavatkozás időbeni elhelyezkedését illetően előzetes és utólagos cenzúra; 3. a cenzúrázott üzenet tartalma alapján információ- és véleménycenzúra; 4. a cenzúrázott médium alapján egyénre szabott és általános cenzúra.⁶

Mindezek a hatalom közvetlen beavatkozása révén jelennek meg a gyakorlatban. Az ön-cenzúra során viszont maga az alkotó igyekszik eltávolítani munkájából minden olyan elemet, amelyről gyanítja, hogy a cenzori hatóság nem fogja majd engedélyezni a közzétételét.

A filmcenzúrát két részre bonthatjuk. Az egyik a bírálóbizottságok által szükségesnek tartott cenzúra, amelyet a kiskorúak védelmében alkalmaznak, illetve az olyan személyeket akarják megóvni bizonyos tartalmaktól, akik bántónak érezhetik a látottakat. Ezzel szemben áll a „fentről” megszabott, kötelező érvényű cenzúra, amikor egy hatóság által megkövetelt cenzori aktusban egy ideológiai elhatározás ölt testet. A felsőbb hatalom (állam, stúdió, producer, bizonyos országokban az egyház) úgy dönt, nem fogja megengedni, hogy a kérdéses jelenettel szembesüljön a néző, mert az esetleg ellentmond a politikai hatalom által meghatározott hegemon ideológiának, sértheti a nemzeti büszkeséget, más országok állampolgárait, valami olyat ábrázolna, ami összezavarná, esetleg kritikai gondolkodásra készítetné a nézőt. Vagy egyszerűen csak kérdések vetődnének fel benne az aktuális állapotokra vonatkozóan.⁷

Diktatúra és filmpolitika: Spanyolország és Magyarország

Az alábbiakban az autokratikus berendezkedésű Spanyolország⁸ és Magyarország filmpolitikájának főbb jellemzőit mutatom be azokban az években, amikor az adott rezsim az ország mozgóképes életére lényeges hatással bírt, mivel ez utóbbinak az egyeduraltat megvalósító hatalmi csoport intézkedéseit kellett hatékonyabbá tennie. A két ország közötti alapvető ideológiai – politikai különbség természetesen közvetlen hatást gyakorolt filmpolitikájuk alakítására.

Az 1939-ben lezárult spanyol polgárháború után a lázadó jobboldali csoportok győzelmet arattak a köztársasági bal, balközép kormányerők felett. A felkelők uralma alatt álló térség filmkészítése eleinte nem támaszkodhatott a már létező és magas színvonalon működő technikai háttérre és a filmszakmához értő személyekre, mert a stúdiók és a szakemberek döntően a kezdetben köztársasági ellenőrzés alatt álló területekhez kötődtek, a legitim kormánnyal szimpatizáltak. Kizárólag néhány magánkézben lévő stúdió állt Franco és csapata rendelkezésére, hogy a harchoz elengedhetetlen vizuális propagandagépezet beinduljon (mint például a Casanova dinasztia tulajdonában álló Cifesa stúdió). Ez azonban

⁶ Borrat, Héctor: *Los múltiples recursos del poder para implantar censuras*. In: Bezunarten, D. – Canga Laregui, J. (eds.): *Los límites de la información política*. San Sebastián, 1989. 159.

⁷ A nemzetközi filmtörténetet a cenzúra szempontjából vizsgálja egy friss tanulmánykötet: Biltereyst, Daniel – Vande Winkel, Roel: *Silencing Cinema. Film Censorship Around the World*. New York, 2013.

⁸ A spanyol Franco-diktatúra filmpolitikáját mutatja be a jelen sorok írójának monográfiája: Lénárt András: *A spanyol film a Franco-diktatúrában. Ideológia, propaganda, filmpolitika*. Szeged, 2014.

nem sikerülhetett külső támogatás nélkül, mely hasonló politikai színezetű és berendezkedésű országokból érkezett, és megalapozta az elkövetkezendő évtizedek spanyol mozgóképgyártását.⁹ A két elsőszámú szövetséges – ahogyan más téren is – Olaszország és Németország volt. Franco mindkét országgal filmművészeti egyezményeket kötött még a polgárháború alatt, hogy a külföldi nyersanyag segítségével készíthessék el saját játékfilmjeiket és propagandaértékű dokumentumfilmjeiket.¹⁰ A filmgyártás minden területe ettől kezdve a Nemzeti Mozgalom (a Franco köré csoportosuló jobboldali pártok együttes politikai irányító intézménye) hatáskörébe tartozott. A diktatúra első évtizedének egyeduralmát a totális kontroll és a (külső és belső) ellenség elleni állandósult harc jellemezte. Az új rezsimmel szembenálló filmesek egy része (mint Luis Buñuel) az emigrációt választotta, mások hazájukban maradtak, alkalmazkodni próbáltak az új erőviszonyokhoz annak érdekében, hogy idővel a hivatalos irányelvek szabta keretek között forgatott filmjeiken keresztül próbáljanak meg rendszerkritikát gyakorolni (e kategóriába tartoznak a spanyol filmtörténet legnagyobb alakjai, mint Juan Antonio Bardem és Luis García Berlanga).

A filmpolitika erőteljes ideológiai szempontú átformálása Kelet-Közép-Európa egyes országaira is jellemző volt. Magyarország a második világháború után a szovjet befolyási övezet részévé vált. 1945-től a már létező, filmgyártásra szakosodott intézmények (Hunnia Filmgyár és Magyar Filmiroda) és maga a filmkészítés is nehéz helyzetbe került. A filmes szakemberek egy része – a spanyol esethez hasonlóan – ideológiailag megbízhatatlannak bizonyult, rendszerellenesnek bélyegezték őket. Ennek ellensúlyozására már az első években megtörtént az új, megbízható személyek bevonása. A filmgyártás megindítását elősegítendő, a négy nagy politikai párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt) saját filmgyártó vállalatot alapított, hogy világnézetüknek megfelelő tematikájú, szándékuk szerint színvonalas és közérthető filmeket készítsenek. A nyersanyagellátást a háború előtti időkből megmaradt készletekből, magánbefektetők külföldi behozatalából és – kisebb részben – állami forrásból fedezték.¹¹ Amikor viszont a különböző pártok kezében lévő filmvállalatok a teljes anyagi csőd közelébe kerültek, a spanyolhoz hasonló központosítás indult meg, ami elvezetett az 1948-as államosításhoz.

Mindkét ország vezető politikusai számára nyilvánvaló volt, hogy a néphez közvetlenül elérő film a leghatásosabb eszköz, amely tudatformáló, gondolkodást befolyásoló erővel rendelkezik. Mind a spanyol Nemzeti Mozgalom, mind a magyar pártok, elsősorban az MKP, később pedig az MDP és az MSZMP számára prioritást élvezett a filmgyártás fenntartása és teljes befolyásolása. Még akkor is, amikor már egyértelművé vált, hogy a kizárólag belföldi terjesztésre gyártott filmek veszteségesek lesznek. Az irányítók a gazdasági szempontokat háttérbe szorították, így elsősorban a mondanivalóra, a „helyes” értékek propagálására koncentráltak,¹² ami mindkét ország esetében egyenesen következett az állam hivatalos kultúrpolitikájából.

⁹ A polgárháború alatt a felkelő csapatok filmkészítéséről ír: Álvarez Berciano, Rosa – Sala Noguera, Ramón: *El cine en la zona nacional (1936–1939)*. Bilbao, 2000. Ugyanebben az időben a köztársasági erők filmgyártásáról lásd: Sala Noguera, Ramón: *El cine en la España republicana, 1936–39*. Bilbao, 1993.

¹⁰ Diez Puertas, Emeterio: *Historia social del cine en España*. Madrid, 2003. 103–104.

¹¹ Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Budapest, 2004. 69.

¹² Diez Puertas: *Historia social del cine en España*, 114.; Kovács András: *Adalékok a magyar film drámájához*. In: Gombár József et. al (szerk.): *A magyar film három évtizede*. Budapest, 1978. 25.

Spanyolországban a kultúra legfontosabb feladata a *Hispanidad*, vagyis a hispániség tudat, a spanyol nagyság igazolása volt. Ez összekapcsolódott a legfőbb hispán értékek magasztalásával: bátorság, hazafiság, kereszténység és katonai életforma. A néphez eljuttatott üzeneteknek, így a kultúra termékeinek is, ezeket a fő princípiumokat kellett tükrözniük. A katolikus egyház és a hadsereg alkotta a rezsim két alappillérét. Franco maga alakította ki a legfőbb értékek rendszerét,¹³ és részben személyesen, részben sógora, Ramón Serrano Súñer (1938-ban belügyminiszter, utána két éven keresztül külügyminiszter) segítségével örködött is a kialakult dogmák felett. Ez minden területen, így a filmpolitikában is megmutatkozott. Súñer 1938-ban a következőképpen fogalmazta meg a film szerepét a korabeli spanyol társadalomban: „...figyelembe véve, milyen befolyással rendelkezik a film a gondolatok szabad áramlása és a tömegek nevelése felett”, a Spanyol Állam minden szükséges intézkedést megtesz, hogy a potenciális veszélyforrásokat ellenőrzése alá vonja.¹⁴ Konkrét irányelvek ekkor még nem születtek, és éppen ez volt a szabályozás egyik legfőbb hibája. A spanyol filmművészet egyik intézmény hatásköréből a másikba vándorolt. 1939-ben került sor a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium szárnyai alá tartozó Filmgazgatási Albizottság létrehozására, majd 1941-ben a Spanyol Falange és a Nemzeti-Szindikalista Offenzíva Juntaihoz (Franco Nemzeti Mozgalmát alkotó pártok) tartozó, Oktatási Minisztériumon belül megalakuló Népoktatási Altitkárság veszi gondjaiba a filmpolitikát.¹⁵ A következő jelentősebb változásra 1951-ig, az Informatikai és Turisztikai Minisztérium felállításáig kell várni, ezen belül különböző titkárságok és altitkárságok foglalkoztak a film ügyével. Ami mind-egyikben közös volt: a személyek politikai megbízhatóságuk és nem filmművészeti szak-képzettségük alapján kerültek a testületekbe.

A spanyol filmpolitika gyakori és sokrétű módosulása több tényezőnek is volt köszönhető. Mindenekelőtt fontos elemként említhető, hogy a polgárháború előtti évtizedekben egyik kormány sem rendelkezett határozott állásponttal azzal kapcsolatban, hogyan is kellene kezelni a filmgyártást (többek között a 20. század első évtizedeiben kibontakozó nemzetközi vita is érezte hatását a mozgókép létjogosultságáról¹⁶), kell-e szabályozni – és ha igen, milyen módon – a filmkészítést, -terjesztést és -bemutatást. Másrészt a Franco-rendszer nem egy egységes intézmény volt, ahol egy adott testület egyhangúan hozhatott volna bármilyen döntést. A Nemzeti Mozgalom mellett a hadsereg és az egyház is olyan tényezőt jelentett, mely alapvető szerepet kapott a döntéshozatalban, tagjaik jelen voltak minden fontosabb testületben és bizottságban.¹⁷

¹³ Franco ilyen irányú nézeteiről, a spanyol nagyságról alkotott véleményéről lásd: Vázquez Montalbán, Manuel: *Los demonios familiares de Franco*. Barcelona, 2004. Magyar nyelven az alábbi könyv ad részletes és világos leírást arról, hogy a különböző csoportok milyen elvek köré gyűltek a polgárháború alatt és a diktatúra első éveiben, melyek voltak a közös és az eltérő pontok: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése*. Budapest, 1988. 151–175.

¹⁴ Caparrós Lera, José María: *Historia crítica del cine español*. Barcelona, 1999. 67.

¹⁵ Hueso, Ángel Luis: *El cine y el siglo XX*. Barcelona, 1998. 150.

¹⁶ A mozgókép megszületését követő évtizedekben a különböző társadalmi csoportok eltérően viszonyultak a filmhez. Míg a szegényebb rétegek számára pusztán szórakozásként funkcionáltak a vetítések, az értelmiség két részre szakadt: egyesek szerint a film kizárólag az alsóbb rétegek legalapvetőbb ösztöneit elégítette ki, míg mások úgy vélekedtek, hogy új művészeti ág jött létre. Ricciotto Canudo már 1911-ben „hetedik művészetként” aposztrofálta a filmet, az építészet, a szobrászat, a festészet, a zene, a tánc és a költészet összeolvadásaként létrejött művészeti formaként. Erről lásd: Canudo, Ricciotto: *A hetedik művészet esztétikája*. Budapest, 1961.

¹⁷ Az alábbi, a Franco-korszakot tárgyaló monográfia fejezetei részletesen ismertetik a hadsereg és az egyház szerepét a diktatúrában. Preston, Paul: *El ejército*, García de Cortázar, Fernando: *La*

A cenzúrát is ehhez igazították. Nem beszélhetünk egységes cenzúráról, a beavatkozásnak nem léteztek központilag meghatározott keretei. Minden mű megítélése külön döntést igényelt, „testre szabott” eljárások határozták meg, mi maradhat egy filmben, és mit kell belőle eltávolítani. Ez sok esetben a pillanatnyi közhangulattól, a cenzorok személyétől és szeszélyétől függött.¹⁸ A forgatókönyveket is előzetes cenzúrának vetették alá, majd az elkészült filmet egy másik bizottság is megvizsgálta. A rendezők, hogy ne vesszen kárba a munkájuk, igyekeztek élni az öncenzúra eszközével: a forgatókönyvekből már előre kivágták azt, amit a bizottság valószínűleg úgysem hagyott volna jóvá.

A spanyol modellel szemben a magyar kultúrpolitika – a történelmi folyamatoknak megfelelően – a szocialista útmutatást követte. Lenin úgy vélekedett, hogy a társadalmi forradalom sikerének záloga a kulturális forradalom azzal párhuzamos megvalósítása, mely az osztályharc stratégiáját szolgálja, és létrehoz egy új értelmiséget is. A film ezen belül különösen jelentős pozíciót foglalt el, Lenin megfogalmazása szerint „minden művészet közül számunkra a film a legfontosabb”.¹⁹ A művészetpolitika a kultúrpolitika önálló ágazatává vált, ahol a szocialista realizmus lett a követendő irány, mely tematikájában a szocializmusban élő nép mindennapi hősiességét ábrázolja.²⁰ Ennek alapelve az egyszerűség és közérthetőség, valamint a szocializmus melletti elkötelezettség. A szovjet kultúrpolitika megalkotása Andrej Alekszandrovics Zsdanov nevéhez fűződik, ennek lesz egyik leghűségesebb folytatója az 1948 utáni Magyarországon Révai József (hivatalosan csak 1949-től töltötte be a Népművelési Minisztérium vezető tisztségét). Ahogyan Révai fogalmazott: „Mit jelent a kultúrforradalom? [...] Jelenti azt, hogy népünk szocialista átnevelésének szolgálatába kell állítanunk minden eszközt: az iskolát, az agitációt, és a propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját.”²¹ Révai kezdettől fogva a filmművészetnek szentelte a legnagyobb figyelmet az összes művészeti ág közül, s úgy vélte, abban minden körülmények között a párt és a nép iránti szolidaritásnak és szimpátiának kell megmutatkoznia. Ennek érdekében minden egyes, valamilyen szempontból jelentősnek ígérkező film gyártási folyamatát végigkísérte a forgatókönyvek megszületésétől egészen a végső vágás befejezéséig.²²

A szabályozás azonban a magyar esetben is bonyolult volt. Már 1945-ben rendeletet hoztak a Magyar Filmügyek Országos Bizottságának felállításáról, mely a forgatókönyvek előzetes cenzúrázásával, gyártási költségek odaítélésével és a tervek engedélyeztetésével foglalkozott, a szakértelem azonban – a spanyol helyzethez hasonlóan – itt sem volt követelmény: a különböző csoportok (pártok és minisztériumok) összesen húsz főt delegáltak a bizottságba, míg a filmszakemberek mindössze négy fővel képviseltethették magukat. A bizottság neve rövid időn belül többször is megváltozott (végül Országos Filmhivatal lett, ezen belül később létrejött a Filmipari Igazgatóság), de szakértelem tekintetében nem történt lényegesebb változás. Az államosítás évében viszont már tisztázódtak a hatáskörök:

Iglesia. In: Carr, Raymond (y otros): *La época de Franco. 1939/1975*. Madrid, 2007. 409–495., 499–557.

¹⁸ Hueso: *El cine y el siglo XX*, 151.

¹⁹ Számos munka idézi ezt a klasszikussá vált kijelentést. Magyarul lásd például: Thompson, Kristin – Bordwell, David: *A film története*. Budapest, 2007. 148.

²⁰ Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: *A magyar kultúrpolitika története*. Debrecen, 2005. 122–123., 127.

²¹ Idézi: Bolvári-Takács Gábor: *Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948–1989*. Budapest, 1998. 16.

²² Bolvári-Takács: *Filmművészet*, 16.

minden olyan filmiparral és filmművészettel foglalkozó ügyosztályt és szekciót a Filmipari Igazgatóság intézkedési körébe utaltak, melyek korábban különböző minisztériumokhoz, hatósági vállalatokhoz, állami vagy magánintézményekhez tartoztak.²³ 1948-ban ugyanakkor ez a hatóság is megszűnt, és létrejött az Országos Filmhivatal. A korai Kádár-korszakban is fennmaradt a szigorú kézi vezérlés a filmpolitikában.

Mindkét ország konszolidációs filmgyártására jellemző volt a sematizmus elleni harc, amely végül magába a sematizmusba torkollott. Hogy a lehető leglényegretörőbben és legközérthetőbben „jöjjön át” a filmek üzenete, Franco, Rákosi és Kádár (korai) állama is a filmek azonos szerkezetét részesítette előnyben, bár a megfilmesített történetnek mindig változatosnak és szórakoztatónak kellett lennie. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a tárgyalt korszakok hivatalosan is támogatott spanyol és magyar filmjeit, leegyszerűsített cselekményszerkezet és karakterizáció jellemzi őket, valamint az elvont tartalmak és jelentések mellőzése. Éppen a sematizmust eredményező sematizmus-ellenesség okozta a legtöbb kárt a nemzeti filmgyártásnak. Bár készültek filmművészeti szempontból igencsak értékes alkotások, ezeket a hatalom ritkán becsülte meg, majd a diktatúrák „puhulásakor” kerülnek felszínre ismét a filmesztétikailag is nagyra értékelhető művek.²⁴

A fennálló politikai rendszerhez való hűség és a mindennapok negatívumainak elhallgatása a filmek általánosan jellemző eleme volt. A katolicizmus megítélését tekintve a két filmpolitika jól láthatóan ütköztethető: a mindent átható buzgó vallásosság (úgynevezett nemzetikatolicizmus) a legtöbb korabeli spanyol műben megjelenik, míg az egyházi és vallási téma a magyar szocializmus filmjeiben tabunak számított: Szóts István *Ének a búzamezőkről* (1947) című alkotásának vetítéséről például Rákosi tüntetőleg kivonult, amikor a kamera egy imádkozó körmenetet mutatott; a filmet azonnal be is tiltották, mert túlzottan klerikálisnak és „reakciós”-nak ítéltetett.²⁵ Ha a rendszer egészének ellentmondásait vitték vászonra az alkotók, akkor biztosra vehették a mű betiltását. Ez leginkább a magyar esetre volt igaz. Várkonyi Zoltán *Keserű igazság* (1956) című filmje például a szocialista társadalom építésének és a sztahanovista munkamodell negatív oldalait mutatta be, a forgatás után néhány hónappal bekövetkező forradalom pedig igazolta az aggályokat. Várkonyi művét betiltották, harminc évvel később láthatta csak a közönség; nem volt mit kívágni belőle, mert az egész film a rendszer ellen szólt, ezért magát az alkotást kellett elrejtetni a közönség elől.²⁶ Spanyolországban inkább a vágóasztalon távolították el a filmekből a problémás részeket, a diktatúra egészét kritizáló művek az 1950-es évek végéig nem születtek.

Ugyanakkor mindkét országban létezett bizonyos belső ellenállás, amely megpróbálta kijátszani a hatalom éberségét. Spanyolországban az alkotóknak számos alkalommal sikerült keresztülvinniük eredeti terveiket, mivel rájöttek: a cenzorok – egy-két kivételtől eltekintve – nem állnak olyan intellektuális színvonalon, hogy az egyértelmű jeleneteken átlás-

²³ Szilágyi Gábor: *A szocialista magyar filmgyártás kialakulása és megteremtése a felszabadulás után*. In: Gombár József et. al (szerk.): *A magyar film három évtizede*. Budapest, 1978. 13–20.

²⁴ A magyar esetről általános áttekintést nyújt: Szilágyi Gábor: *Tűzkeresztység. A magyar játékfilm története 1945–1953*. Budapest, 1992. A spanyol esetről lásd: Gubern, Román (y otros): *Historia del cine español*. Madrid, 2009. 181–294.

²⁵ Szekfű András: *Interjú Szóts Istvánnal*. Filmtudományi Szemle, 5. évf. (1976) 6. sz. 9.

²⁶ Ennek hátteréről lásd: Kelecsényi László: *Keserű igazság*.

In: <http://magyar.film.hu/filmtortenet/filmelemzesek/keseru-igazsag-1956-filmtortenet-elemzes.html> (letöltés ideje: 2014. február 21.)

sanak, és észrevegyék a mögöttes tartalmakat²⁷ (ezeket az alkotásokat külföldön díjakkal halmozták el, így a spanyol cenzorok sokszor csak későn vették észre, hogy valami „átsúszott” a kezeik között²⁸). Magyarországon a hatásköri tisztázatlanságok segítették a filmek szabadabb önkifejezését. Bár a filmgyártás az Országos Filmhivatal körébe tartozott, ideológiailag a „Párt” örködött a készülő művek felett, annak is a Filmpolitikai Bizottsága. Ez a két hivatal pedig sok esetben egymásnak ellentmondó döntéseket hozott, ugyanazt a véleményt két ellentétes módon indokolták, a felelősség kérdése elsikkadt az állami és a pártirányítás közös terében. Mindehhez hozzájárult, hogy a Filmhivatal és a Bizottság tagjai között is kevés filmes szakember képviseltette magát.²⁹

A filmek témáját tekintve hasonlóság mutatkozott a múlt megítélése kapcsán. Mindkét országban úgy vélték, hogy az ideális téma egy olyan kor középpontba helyezése, amely vagy az éppen fennálló ideológia morális igazolását nyújtja, vagy ideológiailag inkább semleges, de mindenképpen az adott nemzet kiemelkedő voltát hangsúlyozza. Az önmagukat „nemzeti érzelmű”-nek nevező spanyol forgatókönyvírók olyan múltbeli témákhoz nyúltak, mint a 16. századi dicsőséges Spanyolország, illetve a latin-amerikai függetlenségi háborúk és a spanyol polgárháború egyes fázisai, olyan nézőpontból megvilágítva a spanyol nagyságot, hogy az akkoriban fontosnak vélt értékek összeegyeztethetők legyenek a francói hitvallással. Megtörtént események után kutattak, amelyek példaként szolgálhattak a moziba járó közönség számára.³⁰ Mindenekelőtt a polgárháborús témájú *Keresztes Hadjárat filmek*,³¹ a fegyveres erőket heroizáló eposzok,³² a történelmi *papírmásé* filmnek nevezett, a Spanyol Birodalom és a napóleoni hódítás időszakába visszanyúló alkotások³³ és a katolicizmus jegyében született művek³⁴ kerültek középpontba. Mindegyik a *hazafias film* kategóriájába tartozik. Megkülönböztetett figyelmet érdemel a Franco tábornok által saját kezűleg, de álnéven írt, önéletrajzi ihletésű filmregényén alapuló *Faj (Raza, 1942, rend.: José Luis Sáenz de Heredia)*, amely minden szempontból a francói filmpolitika legfontosabb

²⁷ Vallés Copeiro del Villar, Antonio: *Historia de la política de fomento del cine español*. Valencia, 1992. 50.

²⁸ Juan Antonio Bardem és Luis García Berlanga, valamint az önmagukat „disszidens” (Spanyolországban maradt, de a rendszerrel szembenálló) filmeknek nevező rendezők több ilyen alkotást is készítettek. Bardem két nemzetközi tekintetben is kiemelkedő filmje is ezek közé tartozott: az *Egy kerékpáros halála (Muerte de un ciclista, 1955)* és a *Fő utca (Calle Mayor, 1956)*.

²⁹ Szilágyi: *Tűzkeresztség*, 64–65.

³⁰ Galán, Diego: *El cine político español*. In: Galán, Diego: *Siete trabajos de base sobre el cine español*. Valencia, 1975. 91–95.

³¹ Például: *Repülőrak (Escuadrilla, 1941, rend.: Antonio Román)*, *Vörös és fekete (Rojo y negro, 1942, rend.: Carlos Arévalo)*, *A Szentély nem adja meg magát (El Santuario no se rinde, 1949, rend.: Arturo Ruiz Castillo)*

³² *Harka! (¡Harka!, 1941, rend.: Carlos Arévalo)*, *Légió, hozzám! (¡A mí la Legión!, 1942, rend.: Juan de Orduña)*, *A Fülöp-szigetek utolsó harcosai (Los últimos de Filipinas, 1945, rend.: Antonio Román)*

³³ *Szent királyné (Reina Santa, 1947, rend.: Rafael Gil)*, *Szerelmi örület (Locura de amor, 1948, rend.: Juan de Orduña)*, *Aragóniai Agostina (Agustina de Aragón, 1950, rend.: Juan de Orduña)*, *Amerika hajnala (Alba de América, 1951, rend.: Juan de Orduña)*

³⁴ *Félnótás (Balarrasa, 1950, rend.: José Antonio Nieves Conde)*, *Fátima asszonya (La Señora de Fátima, 1951, rend.: Rafael Gil)*, *Marcelino, kenyér és bor (Marcelino pan y vino, 1955, rend.: Ladislao Vajda)*

terméke: az elmesélt történet a Franco-korszak ideológiai kollázsának, egyben a *Hispanidad* eszméjének hű képviselője.³⁵

Szintén említésre méltók azok a kommunista-ellenes spanyol filmek, amelyek Magyarországot választották témául, bemutatva, hogy a szovjet elnyomás alatt álló országban az élet elviselhetetlen, aki csak tud, elmenekül. A *Mielőtt a kakas szól* (*El canto del gallo*, 1955, rend.: Rafael Gil) egy magyar pap és egy szovjet tiszt párharcát mutatja be, filmnyelvi eszközeivel és nyomasztó légkörével az amerikai *film noirokat* idézi meg. A *Vérrapszódia* (*Rapsodia de sangre*, 1957, rend.: Antonio Isasi-Isasmendi) az 1956-os magyar forradalom idején játszódik, egy magyar zongorista történetét és szökését örökíti meg. Mindkét film sztereotíp és sablonos karaktereket felvonultató antikommunista propaganda, ahol Magyarországot sötét, az ott élő emberek számára elviselhetetlen diktatúra képét nyújtja. A magyarok többsége azonban belenyugszik a helyzetbe, vagy együtt is működik a rendszerrel; kivételt képez a főszereplő, aki a maga eszközeivel folytatja a kommunisták elleni harcot. A Spanyolországba menekült Kubala László futballista Magyarországról való szökését mutatja be *Az ászok békére törekszenek* (*Los ases buscan la paz*, 1954, rend.: Arturo Ruiz-Castillo) című spanyol kalandfilm, amely megtörtént eseményeket vegyít fiktív történetekkel, szintén az antikommunista propaganda zsánerén belül. Kubala és családja önmagát alakítja a filmben.³⁶

Magyarországon a '60-as években készült történelmi filmek³⁷ is hasonló célt szolgáltak: a múlt társadalmi típusai, az elnyomó és az elnyomott rétegek ellentéte, vagyis a kezdettől fogva létező osztályharc megjelenítése tudatosíthatta a nézőben, hogy a jelenkor a múlt konzekvens folytatása, azzal a különbséggel, hogy a dolgozó osztály a jelenben felülkerekedett.³⁸ A Rákosi-korszakban, valamint az 1956-os forradalom „napjaiban” készült filmek³⁹ igyekeztek az ideológiát szórakoztató köntösbe csomagolni, ezek központi történeteszlálai a korabeli politikai helyzetbe ágyazva nyerték el fő mondanivalójukat. A Kádár-korszak markáns politikai állásfoglalásokat tartalmazó filmjei pedig már alkalmat nyújtottak arra, hogy az ideológiai alapvetéseket a szereplők megtárgyalják a vásznon, akár úgy is, hogy lelkiismereti konfliktusba kerülnek önmagukkal vagy a rendszerrel. Ezek a filmek különbséget tettek a „rég” (Rákosi-korszak) és az „új” (Kádár-korszak) Magyarország között, és nem rejtették el az ellentmondásokat sem.⁴⁰

³⁵ Ez a filmregény nyomtatásban is megjelent a filmbemutató évében: Andrade, Jaime de: *Raza. Anecdotario para el guión de una película*. Madrid, 1942.

³⁶ A szerző jelenleg a magyar–spanyol filmkapcsolatok témájában végez kutatásokat, ahol a magyar kommunizmust és az 1956-os eseményeket tárgyaló spanyol filmek is kiemelkedő szerepet kapnak. Az eddigi eredmények ismertetése magyar nyelven: Lénárt András: *A Budapest-Barcelona tengely. Spanyol hungarikum - magyar témák a spanyol filmekben*. Filmvilág, 57. évf. (2014) 6. sz. 26–29.

³⁷ Mindenekelőtt Várkonyi Zoltán filmjei: *A kőszívű ember fiai* (1964), *Egy magyar nábob* (1966), *Kárpáthy Zoltán* (1966), *Egri csillagok* (1968).

³⁸ Szilágyi: *Tűzkeresztség*, 144–145.

³⁹ Például: *Dalolva szép az élet* (1950, rend.: Keleti Márton), *Állami áruház* (1952, rend.: Gertler Viktor), *Hannibál tanár úr* (1956, rend.: Fábri Zoltán). Az Állami áruház kapcsán az alábbi írás szemlélteti a korabeli „párthű” közönségfilmben fellelhető abszurdításokat: Huber Zoltán: *Teambuilding a diktatúrában*. Filmvilág, 56. évf. (2013) 6. sz. 22–24.

⁴⁰ Például: *Megszállottak* (1961, rend.: Makk Károly), *Hús óra* (1965, rend.: Fábri Zoltán), *Tízezer nap* (1967, rend.: Kósa Ferenc), *Falak* (1968, rend.: Kovács András), valamint Jancsó Miklós hatvanas években készült filmjei.

A „mai” témákat alapvetően mindkét országban veszélyesnek ítélték: ha a közönség saját korát látja viszont, elkerülhetetlen, hogy szembesüljön az ellentmondásokkal, önmaga kiszolgáltatott helyzetével. Az alacsonyabb gyártási költségek miatt azonban mégis próbáltak jelenkori témákat is taglalni a filmekben, törekedve azok szigorú felügyeletére (nem mindig sikerrel, ahogyan azt a korábbiakban már láthattuk). Ugyanakkor ezek az alkotások egyfajta „szelepként” is funkcionáltak: a jelenkori társadalom főbb problémáit ábrázolták, majd azokra a filmekben valamilyen megoldást nyújtottak, így a nézők saját életükre is kivetíthették a látottakat. Spanyol filmekben általában *happy end*del zárult az ilyen történet, a magyar filmek esetében a szereplők egy részénél megmaradt az egzisztenciális bizonytalanság.⁴¹

A konszolidáció időszaka különböző ideig tartott a tárgyalt országokban: Spanyolországban az 1960-as évek elején, amikor az ország már nyitottabb volt a külvilág felé, a művészek megengedhettek maguknak bizonyos fokú liberalizációt, a filmvászonon már a jelenkor problémái is megjelenhettek, igaz, nem direkt módon (José María García Escudero filmművészeti főigazgató működése érdemel kiemelés az 1960-as évek elején, aki – kortárs politikusok szerint – túlságosan is engedékeny volt). Magyarországon a desztalinizációs folyamat következményeként mozdult el a filmpolitika irányítása engedékenyebb irányba. Az Aczél György nevével fémjelzett időszakban pedig kiemelt pénzügyi támogatásban is részesültek a filmek, s a cenzori felügyelet már enyhébbnek mutatkozott. A Magyarországra jellemző *3T-elv* (*Támogat, Tűr, Tilt*) a Franco-korszak kultúrpolitikájában is beazonosítható. Egyik ország esetében sem beszélhetünk „totális kontroll”-ról; bár szigorú szabályozást vezettek be a kultúra területén, nem léteztek áthatolhatatlan korlátok. A rendszerek egyik ellentmondása, hogy nem tudták megvalósítani a hegemon, egyeduralkodó kultúrát. Spanyolországban 1959-ben irányelvként fogalmazták meg, hogy a spanyol állam külpolitikáját is elsősorban kulturális alapokra kell helyezni, mivel erő, pénz és presztízs hiányában csak így lehet esély a hangsúlyos jelenletre nemzetközi szinten.⁴² Magyarországon pedig az 1958-ban elfogadott „Művelődéspolitikai irányelvek” legitimálták a kultúra sokszínűségét.⁴³

Az 1960-as és 1970-es évek spanyol és magyar filmművészete nemzetközi téren is elismerések sorát kapta, például fesztiváldíjak formájában, s világszínvonalú filmrendezők forgatták jelentős munkáikat, nem egyszer koprodukcióban.⁴⁴ Mindkét országban készült egy-egy film, amely a fennálló rendszer (ön)ellentmondásait szatirikus módon viszi vászorra, görbe tükröt állítva nem csak a politikai döntéshozók, de a társadalom elé is: míg Spanyolországban *A hóhér* (*El verdugo*, 1963, rend.: Luis García Berlanga) egyszerre támadja a halálbüntetést, a túlbujánzó bürokráciát és a teljesen életképtelen Franco-rendszer szinte minden elemét, addig Magyarországon *A tanú* (1969, bemutató éve 1979, rend.: Bacsó

⁴¹ A kapcsolódó magyar filmekre jó példák az előző lábjegyzetben felsorolt alkotások. A spanyol filmgyártásban megemlíthető az *Az a boldog pár* (*Esa pareja feliz*, 1953, rend.: Juan Antonio Bardem és Luis García Berlanga), *A bérlő* (*El inquilino*, 1957, José Antonio Nieves Conde) vagy *A lakásokcska* (*El pisito*, 1959, Marco Ferreri).

⁴² Spanyol Külügyminisztériumi Levéltár (a továbbiakban: AMAE), R-10208/66 iratköteg; „Funciones políticas de la Dirección General de Relaciones Culturales”, 2/II/1959.

⁴³ A Kádár-korszak ideológiája és művelődéspolitikája kapcsolatáról részletesen ír: Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, 1998.

⁴⁴ Magyarországon elsősorban Bacsó Péter, Fábri Zoltán, Gaál István, Gazdag Gyula, Herskó János, Jancsó Miklós, Kósa Ferenc, Kovács András, Makk Károly, Sára Sándor és Szabó István neve említhető. Spanyolországban Juan Antonio Bardem, Luis García Berlanga, Mario Camus, Basilio Martín Patino és Carlos Saura tartoznak ide.

Péter) a szocializmus paradoxonjait és az áldozattá váló kisember hányattatásait hozza felszínre maró gúnnyal és színvonalas humorral. A szóban forgó rendszerek, egyben az adott országok örökérvényű és időtálló klasszikusai ezek az alkotások.

Demokrácia és filmpolitika: az Amerikai Egyesült Államok

A mozgóképes művészet demokráciákban is bírhat az általában diktatúrákra jellemző, propagandisztikus jelentőséggel. Korábban csak legendák szóltak róla, később azonban már bizonyítást is nyert, hogy Winston Churchill is brit filmek, mindenekelött a magyar származású Korda Sándor (Alexander Korda) segítségével próbált közvetlen kapcsolatot kialakítani az állampolgáraival, kedvező képet festve önmagáról, valamint bel- és külpolitikájáról.⁴⁵ A legfrissebb filmtörténeti kutatások szerint a *Lady Hamilton (That Hamilton Woman, 1941)* című Korda-filmben a Lord Nelson szájából elhangzó németellenes mondatokat valójában Churchill írta és küldte el a forgatókönyvíróknak, hogy illessze be azokat a párbeszédbe; nem véletlen, hogy a brit miniszterelnöknek, saját bevallása szerint, ez volt a kedvenc filmje.⁴⁶

Az Amerikai Egyesült Államok szolgálhat talán a demokratikus filmpolitika legtökéletesebb példajaként, miközben itt is megfigyelhetők antidemokratikus államokra jellemző döntések. Carmen Martín Gaité spanyol író szerint „filmvetítőjén keresztül az Egyesült Államok rendelkezik a világ leghatalmasabb szellemi birodalmával”.⁴⁷ Hollywood mindig azonnal reagált a világpolitika eseményeire. A spanyol polgárháború időszakában az amerikai filmek nagy szerepet játszottak abban, hogy nemzetközi szolidaritási mozgalom indult meg a spanyol köztársaságok mellett, Franco ellen, míg maguk a filmek csak ritkán érintették a konkrét háború témáját. A második világháború idején mindez fokozódott: hős amerikaiak lepték el a vásznakat, akik senkit és semmit nem kímélve harcoltak a tengelyhatalmak ellen a demokrácia védelmében; Roosevelt elnök tudatosan használta fel Hollywoodot propaganda célból. A *Miért harcolunk (Why We Fight, 1942–1945, rend.: Frank Capra)* című, hét részből álló propaganda-dokumentumfilm az egyik legjobb példája az ilyen műfajú alkotásoknak: az amerikai kormány megbízásából, George C. Marshall vezérkari főnök közvetlen utasítására készített sorozat feladata volt, hogy a Pearl Harbort ért támadás után filmnyelvi eszközökkel mutassa be az amerikai hadsereg tagjainak, hogy miért is kell az USA-nak részt vennie a második világháborúban. A filmeket hamarosan már nem csak katonák, hanem civilek előtt is vetítették, Frank Capra sorozata a propagandafilmekek történetének egyik leghatásosabb és legfontosabb darabjává vált.⁴⁸ A közönséget szabadidejében is hazafiasságra nevelték, a világháborús amerikai filmpropaganda máig az egyik legjelentősebb audiovizuális propagandának számít, amelyet hol egymással együtt-

⁴⁵ Paris, Mike: *La industria británica de cine y el problema de la descolonización*. In: Montero, Julio – Rodríguez, Araceli (eds.): *El cine cambia la historia*. Madrid, 2005. 50.

⁴⁶ *Lady Hamilton*. Imágenes de Actualidad, Vol. 23. (2008) No. 12. 23.

⁴⁷ Martín Gaité, Carmen: *Usos amorosos en la posguerra española*. Barcelona, 1987. 30.

⁴⁸ Leni Riefenstahl *Az akarat diadala (Triumph des Willens, 1935)* című, szintén klasszikussá vált német propagandafilme bevalottan nagy hatással volt Frank Caprára. A *Miért harcolunkról*, születésének okairól és hatásáról számos elemzés készült, lásd például: Weiss, Shannon: *Frank Capra & Why We Fight*. In: <http://frankcaprawhywefight.wordpress.com/> (letöltés ideje: 2014. február 21.)

működve, hol külön stratégiát követve fejtettek ki a kormány megbízásából tevékenykedő filmesek és a magánfilmstúdiók.⁴⁹

Az ezt követő hidegháború különleges helyzetet teremtett. A nagypolitika szüntelenül napirenden tartotta a kommunista veszélyt és a szovjet fenyegetést, az amerikaiak rettegtek egy lehetséges támadástól. Megszülettek az úgynevezett *paranoia filmek*. Ezek egyik fajtája a konkrét kémkedéssel, szovjet ügynökökkel operáló munkák.⁵⁰ Több amerikai film más országokban mutatja be a szovjetek tetteit, így tudunk a magyar 1956-os forradalom utáni időszakba helyezett antikommunista kalandfilmről is.⁵¹ A másik csoportba tartoznak a közel száz darabot számláló inváziós filmek, amelyek áttételes szovjetellenes propagandát képviseltek: földönkívüliek, testrablók, szörnyek és óriáspolipok „rohamozták meg” a vásznakat, de az első látásra csak alacsony színvonalú horrornak és fantasztikus filmnek elkönyvelt, valójában propagandisztikus céllal készült művek megszületését is az idegen erőttől, többnyire a Szovjetuniótól való félelem motiválta. A szörnyeket könnyen be lehetett helyettesíteni a megszálló kommunista ügynökökkel.⁵² Hollywood ugyanígy reagált a későbbiekben kirobbanó tényleges háborúkra is: Korea, Vietnam, Öböl-háború, Irak, Afganisztán. Ezek a filmek azonban általában nem magáról a háborúról szólnak, hanem olyan történeteket mesélnek el, amelyek az amerikai hazafias érzést táplálják. A konkrét háborúról készülő filmek többnyire háborúellenes nyílt vagy áttételes propaganda művek, ahol a traumát és az elhibázott döntéseket hangsúlyozzák,⁵³ időnként pedig a humor eszközt használják a háború traumájának érzékeltetésére.⁵⁴ A Szovjetunió összeomlása után Hollywood szerint az USA egyedül maradt mint a világ képét meghatározó nagyhatalom és a demokrácia védelmének egyetlen letéteményese. A több évszázada formálódó, mítoszt teremtő és azt fenntartó amerikai lépropaganda huszadik és huszonegyedik századi elemévé vált a demokratikus filmpropaganda, az ellenség pedig általában nem amerikai, vagy ha mégis az, akkor tetteit külföldi szálak mozgatják annak megfelelően, hogy éppen mely nemzet teste-síti meg a fő ellenfelet.

⁴⁹ Az amerikai politika és filmpropaganda témájáról általános elemzést ad: Combs, James E. – Combs, Sara T.: *Film Propaganda and American Politics*. New York, 1994. A második világháborús filmpropagandáról lásd többek között: Koppes, Clayton R. – Black, Gregory D.: *Hollywood Goes to War: How Politics, Profits and Propaganda Shaped World War II Movies*. Berkeley – Los Angeles, 1990.

⁵⁰ Néhány emblemikus alkotás: *A vasfüggöny* (*The Iron Curtain*, 1948, rend.: William A. Wellman), *A vörös Duna* (*The Red Danube*, 1949, rend.: George Sidney), a *Pekingi expressz* (*Peking Express*, 1951, rend.: William Dieterle) vagy *A fiam, John* (*My Son John*, 1952, rend.: Leo McCarey).

⁵¹ *A budapesti rém* (*The Beast of Budapest*, 1958, rend.: Harmon Jones)

⁵² Ilyenek például: *Földönkívüli jövevények* (*It Came from Outer Space*, 1953, rend.: Jack Arnold), *Hódítók a Marsról* (*Invaders from Mars*, 1953, rend.: William Cameron Menzies), vagy *A testrablók támadása* (*Invasion of the Body Snatchers*, 1956, rend.: Don Siegel). A számtalan sci-fi mellett a kultikus *Star Trek – Űrszekerek* (*Star Trek*, 1966–1969) című televíziós sorozat is egyik vezérfonalként használta a szovjet–amerikai szembenállást, de a világűrbe helyezve, emberek és idegen fajok háborújaként ábrázolva azt, majd a '80-as évek második felében indult *Star Trek: Az új nemzedék* (*Star Trek: The Next Generation*, 1987–1994) már a békés egymás mellett élésre való törekvés szellemében készült.

⁵³ Például: *Apokalipszis most* (*Apocalypse Now*, 1979, rend.: Francis Ford Coppola), *A szakasz* (*Platoon*, 1986, rend.: Oliver Stone), *A háború áldozatai* (*Casualties of War*, 1989, rend.: Brian DePalma), *Született július 4-én* (*Born on the Fourth of July*, 1989, rend.: Oliver Stone).

⁵⁴ Mint a koreai háború közegébe helyezett *M.A.S.H.* (*MASH*, 1970, rend.: Robert Altman), illetve az ez alapján készült, kultikussá vált televíziós vígjátéksorozat, a *M.A.S.H.* (*M*A*S*H**, 1972–1983).

Erre engednek következtetni az adott korszakokban készült akciófilmek, thrillerek, kalandfilmek és tévésorozatok is. A 20. század közepétől az amerikai filmekben a „főgonosz” általában abból az országból vagy térségből került ki, amely az adott időszakban kevésbé baráti vagy éppen ellenséges viszonyban állt az Egyesült Államokkal. Eleinte náci vagy náci-szimpatizáns, később kommunista vagy kommunista-szimpatizáns ellenfelek lepték el a vásznakat,⁵⁵ majd az 1990-es évektől a közel-keleti térségből érkeztek az USA ellenfelei. Az 1980-as és 1990-es években nagy népszerűségnek örvendő amerikai akciófilmek⁵⁶ antagónista-változásain jól nyomon követhető ez a folyamat, majd a 21. századba lépve, a 2001. szeptember 11-i események után a veszély már egyértelműen az arab régió felől leselkedik az amerikai társadalomra.⁵⁷

Az amerikai filmpolitika demokratikus irányítására az elmúlt évszázad folyamán többször is árny vetődött. Az 1930-as évektől kezdődően Hollywood már rendelkezett azokkal a normákkal, amelyeket kívánatos volt betartani a filmkészítés során. A politikai és üzleti körökben nagy befolyással bíró katolikus körök olyan szabálygyűjtemény összeállítását szorgalmazták, amely az erkölcs, valamint a családi és az amerikai nemzeti értékek védelmében megszabja, hogy a filmesek milyen témákat és milyen módon vihetnek filmvászonra, valamint mi az, ami teljes mértékben elfogadhatatlannak számít. 1930-ban született meg az *Amerikai Filmproducerek és Filmterjesztőkhöz (Motion Picture Producers and Distributors of America, MPPDA)* kötődő *Produkción Kódex* (ismertebb nevén a *Hays Kódex* – a Szövetség elnöke, Will H. Hays nevét viselve). Az eredetileg újságíróként dolgozó, katolikus körökben nagyra becsült és befolyásos Joseph I. Breen öröközte a Kódex betartatása felett, minden bemutatásra kerülő filmnek rendelkeznie kellett az illetékes bizottság engedélyével.⁵⁸ A szabályozás számos tiltást megfogalmazott, elfogadhatatlan volt többek között a szexualitásra utaló jelenet vagy párbeszéd, vulgáris kifejezések használata, faji keveredésre való utalás, az egyház negatív színben való feltüntetése és más nemzetek állampolgárainak megsértése, de további huszonhat pontban ajánlásokat is megfogalmazott, köztük a kiskorúakra, a fegyverek használatára, a bűnözés ábrázolására és a házastársi kapcsolatokra vonatkozóan.⁵⁹ Az MPPDA és a Hays Kódex nem függött az államtól vagy a mindenkori kormánytól, ajánlásai azonban a legfelsőbb körökből érkező kívánalmak voltak, mivel e testület, és a hozzá kötődő Kódex, teljhatalommal bírt a filmirányítás terén.

A spanyol esetben már szoltunk az előzetes cenzúra fogalmáról, ehhez hasonlót az USA-ban is találhatunk. Az elkészült forgatókönyvet véleményeztették az illetékes cenzori bizottsággal, a forgatás során jelen volt a cenzori hatóság által delegált személy, majd a premier-

⁵⁵ Lásd a korábbiakban felsorolt filmeket, valamint a népszerű kémfilm műfajának korabeli darabjait.

⁵⁶ Ezekben az évtizedekben a legnépszerűbb akciófilmsztárok a fennálló politikai helyzetnek megfelelően kaptak ellenfelet a filmjeikben, így két évtized alatt alkalmuk volt megküzdeni több nemzet bűnözőivel és terroristáival is. A könnyedebb hangvételű televíziós kalandfilm- és krimisorozatokba is gyakran ezekből az országokból érkezett az egyes epizódok negatív karaktere. Például: *Mission: Impossible* (1966–1973) és folytatása (1988–1990) vagy az *Én, a kém (I Spy)*, 1965–1968).

⁵⁷ A *24* (2001–2010) című tévésorozat, illeszkedve a legújabb korok kihívásaihoz, az évadok során szinte minden korábbi és jelenlegi ellenséges országból felvonultatott Amerika-ellenes személyeket, és ezt a vonalat követi a *Homeland: A belső ellenség (Homeland)*, 2011-től folyamatosan is. Mindkettőnek közös vonása, hogy a történet szerint a külső ellenfél szövetségesre talán az USA-n belül is.

⁵⁸ Black, Gregory D.: *Hollywood Censored: Morality Codes, Catholics and the Movies*. Cambridge, 1996. 36–38., 42–43.

⁵⁹ Byrd, Cathy – Richmond, Susan (eds.): *Potentially Harmful: The Art of American Censorship*. Athens, 2006. 45–49.

re bocsátás előtt még egyszer megtekintette a filmet a bizottság. A katolikus és protestáns üzletemberekből és politikusokból álló *Tisztesség Nemzeti Ligája* (*National Legion of Decency*) az MPPDA felkérésére minden filmet kategorizált; a kompetens szervezeteknek ellentmondani nem lehetett, amennyiben egy stúdió mégis megtette ezt, súlyos szankciókra számíthatott.⁶⁰ Bár az évtizedek során a Kódex és a mögötte álló mogulok befolyása egyre csökkent, még az 1960-as években is tényezőnek számítottak.

A politika beavatkozása Hollywood életébe az 1940-es évektől minden korábbinál hangsúlyosabbá vált. Ennek gyökerei évtizedekkel korábbra nyúltak vissza. Az 1917-es szovjet forradalom hírére az USA-ban eluralkodott a „Vörös félelem” (*Red scare*); attól tartottak, hogy az országba érkező európai bevándorlók kommunista eszméket hoznak magukkal, és ezzel „megfertőzik” új hazájukat is. Az 1918-ban megalakuló, szovjet anyagi támogatással működő *Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártja* (CPUSA) népszerűvé vált a nehéz gazdasági körülmények között élő amerikaiak szemében.⁶¹ Az 1938-ban felálló *Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság* (HUAC) fő feladata kezdetben a szélső-jobboldali, náci és rasszista szervezetek felügyelete volt,⁶² de a kormányzat még ugyanebben az évben új megbízást adott számukra: az amerikai művészeti életben, elsősorban a filmgyártásban vizsgálja meg a résztvevők kommunista-szimpatíáját. A második világháború alatt a HUAC tevékenysége ismét a fasiszta-szimpatizánsokra irányul, mivel a Szovjetunió ekkor szövetségese az USA-nak, a harcok után, a hidegháború kezdetével azonban újfent a kommunista-szimpatizánsok kerülnek a középpontba.⁶³ Hollywood két részre szakadt: a konzervatív, önmagukat „igaz amerikaiak”-nak nevező filmesekre (mint John Wayne, Walt Disney, Gary Cooper és a – többek között – általuk létrehozott *Amerika Eszményeit Őrző Filmszövetség* (*Motion Picture Alliance for the Preservation of American Ideals*), vagy a későbbi elnök, Ronald Reagan, aki az FBI informátoraként is kémkedett filmes kollégái után a *Filmszínészek Szakszervezete* elnökeként), valamint a gyanúba keveredett művészekre és mellettük tanúskodó kollégáikra.⁶⁴ A tanúk padjára idézett filmesek alapvetően ebbe a két csoportba tartoztak. A célkeresztbe került személyek elleni egyik fő vád az volt, hogy támogatták a spanyol baloldali köztársasági kormányt, vagy egyszerűen

⁶⁰ Byrd – Richmond: *Potentially Harmful*, 54–57.; Sánchez Noriega, José Luis. *Historia del Cine*. Madrid, 2005. 377–378.

⁶¹ A CPUSA történetét a kezdetektől az 1950-es évekig kimerítően tárgyalja: Foster, William Z.: *Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának története*. Budapest, 1953.

⁶² Ugyanakkor a legfrissebb kutatási eredmények szerint az 1930-as években a hollywoodi stúdiók kapcsolatban álltak Németországgal, és esetenként Hitler véleményét is kikérték egy-egy film kapcsán. A filmstúdiók ugyanis nem akartak, nem mertek szembeszállni egy olyan rendszerrel, amely – sejtésük szerint – hamarosan jelentős európai hatalmi centrummá fog válni. Ügyeltek arra, hogy ne állítsák be negatív színben a Führert. Mindenekelőtt a Metro Goldwyn Mayer stúdió állt szorosabb kapcsolatban a náci Németországgal. Erről lásd: Urwand, Ben: *The Collaboration: Hollywood's Pact with Hitler*. Belknap Press, 2013.

⁶³ Bőséges szakirodalom áll rendelkezésre a hollywoodi „boszorkányüldözés” témájában. Ezek közül az általam használt források: Freedland, Michael: *Hollywood on trial: McCarthyism's War Against the Movies*. London, 2007.; Gubern, Román: *La caza de brujas en Hollywood*. Barcelona, 1987. A HUAC az amerikai színházi világban folytatott tevékenységéről (számos kitekintéssel a filmszakmára) ír magyar nyelven: Lengyel György: *Kísértet járja be – Amerikát*. In: Lengyel György (szerk.): *Színház és diktatúra a 20. században*. Budapest, 2011. 129–177. Lásd még az alábbi rövid ismertetést: Dániel Ferenc: *Csillagos-sávós paranoia. McCarthy és kora*. Filmvilág, 47. évf. (2004) 3. sz. 12–15.

⁶⁴ Neve, Brian: *HUAC, the Blacklist, and the Decline of Social Cinema*. In: Lev, Peter: *The Fifties: Transforming the Screen, 1950-1959*. Berkeley – Los Angeles, 2003. 65–68., 144–145.

csak antifasisztának vallották magukat; a HUAC által beidézett filmesek szinte mindegyike megtalálható volt Franco tábornok tiltólistáin is, amelyekre azok a személyek kerültek, akik nem szerepelhettek a spanyol mozivásznakon és a sajtóban, mert valamilyen módon (filmekben vagy jótékonyági, esetleg politikai szervezeteken keresztül) nyilvánították a spanyol Második Köztársaság iránti szimpátiájukat.⁶⁵

A HUAC által beidézett személyek közül feketelistára kerültek azok, akik nem voltak hajlandók együttműködni a bizottsággal, illetve bizonyítást nyert, hogy szimpatizálnak a kommunizmus eszméjével; meghatározott ideig nem foglalkoztathatták őket az amerikai szórakoztatóiparban. Közülük többen arra kényszerültek, hogy mások nevét „vegyék bérbe”, vagyis más személyazonosság alatt dolgozzanak, így mégis a filmszakma közelében maradhattak.⁶⁶ A társaik ellen valló filmeseket viszont idővel a szakma kiközösítette.⁶⁷ A *Hollywoodi Tízek* néven elhíresült vádlottak (forgatókönyvírók és rendezők, többek között Edward Dmytryk, John Howard Lawson, Dalton Trumbo és Alvah Bessie) börtönbe is kerültek, rajtuk kívül pedig közel háromszáz filmiparban dolgozót lehetetlenítettek el azzal az indokkal, hogy az illetékes bizottságok feltételezése szerint szimpatizáltak a kommunista eszmékkel.⁶⁸ A HUAC tevékenységével párhuzamosan megkezdődött a kommunizmus-ellenes, a szovjet kémtevékenységgel foglalkozó, propaganda-célzatú filmek gyártása.⁶⁹ Az 1950-es évek közepére az amerikai társadalom és a média a HUAC ellen fordult, tevékenységét korlátozta a Kongresszus. A feketelistákon szereplő személyek⁷⁰ közül azonban sokan azok hivatalos eltörlése után is megbélyegzettek maradtak.

Az Amerikai Egyesült Államok volt az egyik első demokratikus állam, amely 1953-tól hivatalos szerződéseket kötött a spanyol Franco-diktatúrával, a HUAC egyik albizottságát irányító Joseph McCarthy szenátor pedig részt vett a volt spanyol külügyminiszter, José Félix de Lequerica által kialakított, az USA-t megcélzó spanyolbarát lobbiban.⁷¹ 1940–1941-től, megelőzve több más területet, az USA és Spanyolország küldöttségei folyamatosan írták alá a megállapodásokat filmimportról és nyersanyagvásárlásról. Hollywood előtt megnyíltak Spanyolország kapui: szuperprodukciók forgatását helyezték át a nemzetikatolikus államba, Franco tábornok különösen Samuel Bronston (eredeti nevén Bronstein, Lev Troc-

⁶⁵ A lista megtalálható: AMAE, R-1724/126. Néhány ismertebb hollywoodi név a spanyol tiltólistákon: Charles Chaplin, Joan Crawford, Humphrey Bogart, Lauren Bacall, Spencer Tracy, Bette Davis, Bing Crosby, Fredric March, Henry Fonda, Douglas Fairbanks Jr, James Cagney, William Dieterle, Lewis Milestone, Claude Rains, Fritz Lang és John Ford.

⁶⁶ Több amerikai film is hitelesen mutatja be az 1950-es és 1960-as években feketelistára került alkotók helyzetét. Néhány példa: *A jónevű senki, avagy a stróman* (*The Front*, 1976, rend.: Martin Ritt), *Feketelistán* (*Guilty by Suspicion*, 1991, rend.: Irwin Winkler), *Egy elhibázott élet* (*Citizen Cohn*, 1992, rend.: Frank Pierson), *A Hollywoodi Tízek egyike* (*One of the Hollywood Ten*, 2000, rend.: Karl Francis).

⁶⁷ A legemlékezetesebb a színész-rendező-forgatókönyvíró Elia Kazan esete, aki kollégáira tett terhelő vallomást, emiatt haláláig ellentmondásosan viszonyult hozzá Hollywood. A Kazannal történetet magyar nyelven összefoglalja: Takács Ferenc: *Az árulás szelleme. Kazan és démonai*. Filmvilág. 47. évf. (2003) 3. sz. 4–8.

⁶⁸ Gubern: *La caza de brujas en Hollywood*, 21–85.

⁶⁹ Lásd az 50–52. számú jegyzeteket.

⁷⁰ A feketelistára került filmesekről teljes áttekintést ad: Wagner, Dave – Buhle, Paul: *Blacklisted: The Film Lover's Guide to the Hollywood Blacklist*. New York, 2003.

⁷¹ Gil Pecharromán, Julio: *La política exterior del franquismo (1939–1975)*. Barcelona, 2008. 177.

kij unokaöccse) orosz származású amerikai producerrel alakított ki jó viszonyt, így született meg néhány, azóta már klasszikussá vált alkotás.⁷²

A film erejében rejlő lehetőségekre az elmúlt évszázadban Franco tábornok mellett Sztálin, Hitler, Mussolini és Kim Jong Il is kiemelt figyelmet fordított, de bizonyos demokráciákban is megfigyelhető volt a 20. század folyamán (és még a 21. században is), hogy az állam nem kizárólag művészi megnyilatkozásként tekint a filmekre. A fentiekben felvázolt, három eltérő politikai rendszerre jellemző filmpolitika mutatja, hogy a mozgókép erejét a legtöbb hatalom megpróbálja felhasználni érdekei és céljai alátámasztása érdekében.

Spanyolország és Magyarország a tárgyalt korszakban, bár ideológiájukban messzebb nem is állhattak volna egymástól, kultúrpolitikájukat tekintve azonos irányvonalat követtek, sok esetben azonban éppen ellenkező előjellel, igazodva a fennálló rezsim hitvallásához. Tekintve a művészetek között leginkább privilegizált területet, a filmgyártást, az azonnosságok és különbségek feltárása megmutathatja, milyen általános irányvonalat követtek az autokratikus vezetés alatt álló társadalmak. Mindkét országban alapvetően két típusú film kerülhetett közönség elé: anyagi és politikai támogatást is nyújtottak a rezsim ideológiájával összhangban álló filmeknek, valamint megtúrták azokat az alkotásokat, amelyekre inkább a semleges hangvétel volt jellemző. A diktatúra későbbi időszakában az enyhébb, majd a hangsúlyosabb kritikát tartalmazó művek is moziba kerülhettek, de a rendszerellenes, az állam alapelveit és működését megkérdőjelező filmek a spanyol és a magyar esetben is tiltólistára kerültek, vagy a jelenetek és a párbeszédnek nagymértékű csonkítás (cenzúra) áldozataivá váltak. A filmkészítést folyamatosan felügyelték: a forgatókönyv előzetes cenzori vizsgálata után a fontosabb, esetleg veszélyesebbnek tűnő filmek forgatását állandó kontroll alatt tartották, majd a cenzori bizottság utasítására módosításokat kellett beiktatni. Ezek szinte minden esetben politikai indítatásból történtek (a hivatalos indoklás más okokat is tartalmazhatott, például erkölcsi indokból vagy a gyermekek védelmében hozott intézkedéseknek nevezték őket), így nem meglepő, hogy a bizottságokban kis létszámban képviseltették magukat a filmművészethez értő szakemberek. A legfőbb különbségek a két rezsim ideológiai eltéréseiből fakadtak, így a indoklások és a filmek tartalma is más volt: míg Spanyolországban a nemzetikatolicizmus és a hispán faj védelmében léptek fel, addig Magyarországon a szocializmus építését akarták óvni a korlátozásokkal. A vallás kiemelkedő elem: míg Franco rendszere a katolicizmusra épült, és e hit szellemében kellett eljárni minden téren, addig Rákosi és Kádár a vallástalanított társadalmat tartotta ideálisnak. A konkrét cél tehát különbözött, de az oda vezető út és az eszközök gyakran nagy hasonlóságokat mutattak.

Az Amerikai Egyesült Államok megalakulása óta a demokrácia védelmének egyik fő bástyájaként definiálja önmagát, bel- és külpolitikájában is e missziójára hivatkozva jár el. Az alkalmazott eszközök azonban sokszor egy kevésbé demokratikus ország módszereire emlékeztetnek, mindezek megfigyelhetők a filmpolitika bizonyos korszakaiban is. Az erkölcs, a vallás és a mások (nők, gyermekek, más nemzetiségek) védelmében hozott intézkedések, valamint a külpolitikai érdekek változásai az autoriter vezetésű államokból ismerős propaganda- és cenzúragépezeteket indítottak be, ahol csak a felülről (illetékes hatóság, stúdió, különböző szervezetek stb.) jóváhagyott témák kerülhettek vászonra. Ezek a testüle-

⁷² Például: *El Cid* (*El Cid*, 1961, rend.: Anthony Mann), *A Római Birodalom bukása* (*The Fall of the Roman Empire*, 1964, rend.: Anthony Mann), a *Királyok Királya* (*King of Kings*, 1961, rend.: Nicholas Ray), az *55 nap Pekingben* (*55 Days at Peking*, 1963, rend.: Nicholas Ray) és *A cirkusz világa* (*Circus World*, 1964, rend.: Henry Hathaway).

tek hivatalosan nem álltak állami ellenőrzés alatt, működésüket azonban nagymértékben befolyásolták a kormányzatban és az irányelvekben beálló változások. A világpolitika alakulása, a világháborúk és a hidegháború újabb szintre emelték a beavatkozás gyakorlatát, ami autoriter és elnyomó hollywoodi rendszerbe torkollott a 20. század közepére. Az ezt követő évtizedek és a terrorizmus elleni harc végérvényesen az amerikai értékek és érdekek képviselőjévé tették az Egyesült Államok filmjeit, ahol az audiovizuális propaganda a produkciók egyik szerves, állandó, szinte már észrevehetetlen részévé vált.

ANDRÁS LÉNÁRT T.

Power and film. An introduction to the film policies of dictatorships and democracies

The aim of this paper is to outline, through three case studies, the main features of the relations between cinema and politics in the 20th century. Film was one of the most important inventions of the 20th century, no wonder that societies became highly attracted to this new form of entertainment. Political leaders, especially dictators, soon realized that motion pictures provided them with a new and almost perfect channel to reach and manipulate their citizens. However, democracies also made use of the power of films. Official national cinema usually reflects the ideology of the ruling power, assisting the basic principles of the domestic and foreign policy. This paper focuses on film policies from various aspects (institutions, propaganda, censorship) in relation to three countries of the past decades: two authoritarian regimes (communist-socialist Hungary and francoist Spain) and one democracy (the United States). By laying stress on the similarities and differences, we can delineate the basic principles of film policies. The dictatorial Hungarian and Spanish cases are examined in a comparative way, while with reference to the USA we focus on the democratic film policy's pseudo-democratic measures, introduced by basically not state-controlled associations.

VAJDA ZOLTÁN

Szentsimentalizmus a korai amerikai eszmetörténetben

Bevezető

Az Egyesült Államok korai időszakának (1776–1861) eszmetörténet-írásában az utóbbi harminc évben egyre érzékelhetőbb a szentsimentalizmus művelődéstörténeti irányzatának intenzív kutatása. A szentsimentalizmus leginkább irodalomtörténeti kategóriaként ismert, azonban az angolszász világban kialakulása filozófiai fejleményekhez kapcsolódik, így nem meglepő, hogy jelenléte nem korlátozódik szépirodalmi művekre. Előjáróban még azt is fontos leszögezni, hogy jóllehet 18. századi jelenségről van szó, az Egyesült Államokban a szentsimentalizmushoz köthető jelenségek egészen a 19. század közepéig kimutathatók.¹

A jelen tanulmányban arra vállalkozom, hogy egyrészt bemutassam a téma szakirodalmának legfontosabb megállapításait, illetve a szentsimentalizmus amerikai eszmetörténetben megjelenő általános jellegzetességeit, másrészt egy konkrét jelenség, az 1787. évi amerikai alkotmány ratifikációs vitája kapcsán képet adjak a szentsimentalizmus legfontosabb kategóriáinak működéséről, azok jelentőségéről korabeli politikaelméleti összefüggésben, továbbá megvilágítsam a vitában részt vevő politikai erők álláspontjai közötti különbséget a szentsimentalizmus fogalomhasználata szempontjából.

Angolszász területen a szentsimentalizmus a 18. századi felvilágosodás filozófiája eszménye-
ihez kapcsolódott, elsősorban annak morálfilozófiai aspektusához, azon belül pedig az er-
kölsi érzékkel összefüggésben. Az erkölcsi érzék létezését valló skót és angol morálfilozó-
fusok az embert alapvetően olyan entitásként határozták meg, amely a társadalomba szüle-
tik, társas lényként. David Hume (1711–1776) és mások is tagadták a társadalmi állapotot
megelőző természeti állapot létét, és hangsúlyozták a társadalom meghatározó szerepét az
emberi viselkedésben és kultúrában. Másrészt úgy vélték, az erkölcsi érzék megfelelő fej-
lettsége elengedhetetlen a közösségben való létezéshez. Thomas Hobbes-szal (1588–1679)
és Bernard Mandeville-lel (1670–1733) polemizálva tagadták, hogy az ember eredendően

¹ A szentsimentalizmussal kapcsolatos amerikai és brit irodalom- és művelődéstörténeti vizsgálódá-
sokra többek között lásd Barnes, Elizabeth: *States of Sympathy: Seduction and Democracy in the
American Novel*. New York, 1997.; Bell, Michael: *Sentimentalism, Ethics and the Culture of Feel-
ing*. Houndmills, 2000.; Boudreau, Kristin: *Sympathy in American Literature: American Senti-
ments from Jefferson to the Jameses*. Gainesville, 2002.; Douglas, Ann: *The Feminization of
American Culture*. New York, 1977.; Ellis, Markman: *The Politics of Sensibility: Race, Gender and
Commerce in the Sentimental Novel*. Cambridge, 1996.; Halttunen, Karen: *Confidence Men and
Painted Women: A Study of Middle-Class Culture in America 1830–1870*. New Haven, 1982.;
Hendler, Glenn: *Public Structures of Feeling in Nineteenth-Century American Literature*. Chapel
Hill, 2001.; Todd, Janet: *Sensibility: An Introduction*. London, 1986.; Tompkins, Jane: *Sensa-
tional Designs: The Cultural Work of American Fiction 1790–1860*. New York, 1985.

önző lény. Ugyanis ha az lenne, érveltek, nem volna képes társadalomban élni.² Ennek megfelelően fontos tulajdonságnak tekintették a szeretetet, jóakaratot és a másokkal való együttérzés, valamint ezek kifejezésének a képességét.³

Ugyanakkor, bár a szentimentalizmus alapvetését jelentő filozófia a társadalmi állapot kizárólagosságát hirdelve anti-Lockeánus volt, maga a szentimentalizmus pszichológiai aspektusát tekintve végső soron John Locke (1632–1704) érzékelést a középpontba állító empirikus filozófiájából merített.⁴ Amint azt Locke az ezzel kapcsolatos műveiben kifejti, az ember fejlődése során az érzékelés útján szerez információkat, és alakítja ki tudását a világról születésétől kezdve, előzetes gondolati kezdemények nélkül. A világ jelenségeinek érzékelése, illetve a képesség a másokkal való együttérzésre tehát egyaránt tartalmazta a fejlődés elemét a korabeli elképzelések szerint. A másokkal való együttérzés, a szimpátia képessége a 18. század második felére pedig gyakran úgy jelenik meg a kor gondolkodásában mint a humanitás előfeltétele. Az isten által teremtett embernek képesnek kell lennie arra, hogy „szimpátiát” és „jóakaratot” érezzen és mutasson mások iránt.⁵ Ennek az emberi ideálnak a nevezetes megnyilatkozása a kor angol nyelvű irodalmában Henry Mackenzie (1745–1831) népszerű regényének főhőse, Harley (*The Man of Feeling*, 1771), aki túláradó érzelmekkel bír mások szenvedései iránt. Ez a tulajdonsága ugyanakkor lehetetlenné teszi számára a túlélést a rideg, ellenséges, érzéketlen társadalmi környezetben. Halálát is részben az okozza, hogy nem képes elviselni a mások szenvedése felett érzett bánatát.⁶

A szentimentalizmus filozófiájának irodalom- és művelődéstörténeti leképeződése mellett ugyanakkor a politikai gondolkodásban megjelenő vetülete is jelentős. Az Egyesült Államok korai története pedig a kutatók számára az effajta vizsgálódás ideális terepévé vált, hiszen az ország születése arra az időszakra tehető, amikor a szentimentalizmus kultúrája erőteljesen jelentkezett az Újvilágban.

Az amerikai szentimentalizmus az eszmetörténeti szakirodalomban

A szentimentalizmus vizsgálatának kezdetei az amerikai eszmetörténetben a forradalomhoz, illetve az azt megelőző időszakhoz, az amerikai nemzet kialakulásához kapcsolódnak. Az ez irányban végzett kutatások közül elsőként említendő Jay Fliegelman történész munkája, aki az amerikai forradalmat megelőző kultúrtörténeti változások vizsgálata során jutott arra a következtetésre, hogy a függetlenségi törekvéseket valójában az angolszász kultúrában a 17–18. században a családdal és azon belül a gyermekneveléssel összefüggő koncepcióváltás alapozta meg. A 18. század közepére – elsősorban a korábban már említett John Locke gyermekneveléssel összefüggő filozófiai nézeteinek hatására – mind az anyaországban, mind pedig a gyarmatokon a gyermek fejlődésével összefüggésben átalakult a nézetrendszer, ahogy ezzel párhuzamosan a szülő–gyermek viszony is. Ennek nyomán megjelent az elvárás a szülők irányában, hogy gyermekeik szellemi és erkölcsi fejlődésében irányító szerepet vállaljanak annak érdekében, hogy azok önálló felnőtté válhassanak. Ugyanakkor az is egyre elfogadottabb nézetté vált, hogy a családon belüli szeretetkötelékeknek az alapja valójában ez a megváltozott szülői szerep. Mi több, úgy vélték, hogy a nevelés nyo-

² Bell: *Sentimentalism, Ethics and the Culture of Feeling*, 16–17.

³ Mullan, John: *Sentiment and Sociability: The Language of Feeling in the Eighteenth Century*. Oxford, 1990. 18–56.

⁴ Todd: *Sensibility*, 24–27.

⁵ Fiering, Norman: *Irresistible Compassion: An Aspect of Eighteenth-Century Sympathy and Humanitarianism*. *Journal of the History of Ideas*, vol. 37. (1976) 196.

⁶ Mackenzie, Henry: *The Man of Feeling*. Ed. by Vickers, Brian. Oxford, 2001.

mán kialakuló kapcsolat erősebb lehet, mint pusztán a vérségi kapcsolaton nyugvó viszony. Emiatt a kor irodalmi alkotásaiban egyre gyakoribb a nem vér szerinti szülők ábrázolása, akik a nevelés következtében ugyanolyan kapcsolatot alakítanak ki nevelt gyermekeikkel, mint a vérszerinti családi kötelékek esetében. Ezzel egy időben a vérségi kapcsolaton nyugvó szeretetkötelékek veszítettek jelentőségükből, azokat helyettesíthették a gondos és szeretetteljes nevelésen alapuló viszonyok. Vagyis a természetes szeretetkötelékek helyett a hangsúly áttevődött a nevelésre, illetve a gondoskodáson alapuló kapcsolatra.⁷

Nem nehéz észrevennünk, hogy a vérségi, természetes családi szentimentalizmus kötelekektől a nevelésen, fejlődésen alapuló változat irányába történő elmozdulás valójában a politika szféráját is érinthette, ha az anyaországhoz fűződő vérségi rokoni szálak tartósságát már nem lehetett az új, szentimentális szeretetelmélettel igazolni. A patrióta amerikaiak úgy érezték, az anyaország méltatlanul bánik velük, és a locke-i elveknek, valamint a már a korabeli kulturális felfogásnak is ellentmondó modellt képviselt.

A szentimentális filozófia amerikai hatását a politikai gondolkodásra a forradalom időszakában ugyanakkor célirányosan Gary Wills vizsgálta először, mégpedig Thomas Jeffersonnal (1743–1826) összefüggésben. Wills a szentimentalizmus hatását Jefferson gondolkodásában elsősorban a skót morálfilozófusok, valamint az angol író, Laurence Sterne (1713–1768) irodalmi munkásságán keresztül mutatta ki.⁸ Többek között felhívja a figyelmet Jeffersonnak Maria Cosway (1760–1838), angol festőnőhöz írt (1786) híres levele kapcsán, hogy az abban leírt, a „fej” és a „szív” között folyó dialógusban a szív mint az erkölcsi érzék és így a szeretet és jóakarát „szerve” és képviselője kerül fölénybe. Tehát Jefferson Laurence Sterne és más szentimentális gondolkodók elveit teszi magáévá ebben a levélben.⁹ Mi több, Jefferson a földrajzi vetületét is megfogalmazta ennek a dichotómiának, és az Unió északi államait a fejjel, míg a délieket a szívvel hozta összefüggésbe,¹⁰ illetve a Voltaire-nek (1694–1778) 1785-ben írt egyik levelében is megfogalmazta a szívvel kapcsolatos „hitét”.¹¹

Wills arra is rámutat Jeffersonnal kapcsolatban, hogy számára az erkölcsi érzék, illetve az ezzel összefüggő jóakarát kulcsfontosságú a társadalom kohéziójának fenntartásához, és ez az összetartó erő a gravitációhoz hasonlatos.¹² Ezzel összefüggésben Wills szintén elsőként mutatta ki a szentimentalizmus filozófiájának erőteljes jelenlétét a Függetlenségi Nyilatkozat (1776) jeffersoni változatában. Wills értelmezésében Jefferson számára a függetlenné válás egyik legfőbb indoka az amerikaiak brit anyaországhoz fűződő, vérségi, rokoni szálakon alapuló szeretetkötelékeinek a szétszakadása, ami a politikai szálak megszűnését is eredményezte.¹³ Wills szerint a Függetlenségi Nyilatkozat szövegéből kihagyott részek valójában ezeknek a politikai kötelekeknek a szentimentális természetét magyarázzák, és maga a szöveg egésze így a briteket mint „érzelmek nélküli fivéreket” tagadja meg a függetlenség kinyilvánításával. A kihagyott részek nélkül a végső, Kongresszus által elfogadott

⁷ Fliegelman, Jay: *Prodigals and Pilgrims: The American Revolution against Patriarchal Authority, 1750–1800*. Cambridge, 1982. 29., 51., 194., 229., 181–182.

⁸ Wills, Garry: *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*. New York, 1979. 275., 281.

⁹ Wills: *Inventing America*, 275–276., 279.

¹⁰ Wills: *Inventing America*, 282.

¹¹ Wills: *Inventing America*, 287.

¹² Wills: *Inventing America*, 287–288.

¹³ Wills: *Inventing America*, 291–292.

változat kevésbé érthető, mivel a szeretet mint összetartó erő elsikkad benne, csak áttételes utalásokban marad meg, és ezek a teljes érvelés nélkül érthetetlenek.¹⁴

A Wills által megkezdett kutatási irányít vitte tovább Peter Coviello, aki a Függetlenségi Nyilatkozat jeffersoni változatát meghatározónak itéli az amerikai nemzetfelfogás kialakulásában. Ugyanakkor továbbmegy a szentimentális vonatkozások feltárásában, és emellett érvel, hogy a dokumentum által meghatározott amerikai nemzet egyben a veszteség, a bánat közössége is. Amint arra rámutat, a dokumentum jeffersoni változata igyekszik megoldást nyújtani arra a dilemmára, hogy a függetlenség kinyilvánítása egy olyan „köztársaság nevében” történik, amely ekkor még nem is létezik. Ez pedig csak úgy lehetséges, hogy a „politikai egységet” megelőző egység már készen áll, melyre a „forradalmi autoritás” alapulhat. Ennek az egységnek a jellege pedig alapvetően affektív alapú. Tehát a nemzetet mint politikai közösséget megelőzi a nemzet mint szeretetközösség Jefferson érvelésében. Ilyen értelemben lehetővé válik a gyarmatok számára, hogy nem létező politikai egységük helyett az annál alapvetőbb szentimentális egységükre alapozva deklarálják a függetlenségüket Nagy-Britanniától.¹⁵

Ezen túlmenően azonban – Coviello szerint – Jefferson a nemzetet olyan közösségként is látta, melynek tagjait összetartja a „veszteség” és „sérülés” közös élménye.¹⁶ Ennek alapja az, hogy a függetlenné válás kényszere valójában a britek „árulásából” fakad, akik az amerikaiakhoz fűződő rokoni kapcsolatból eredő szeretet kötelekeit figyelmen kívül hagyva, érzelem nélküli idegenekként léptek fel ellenük, így „alkalmatlan”-ná váltak arra, hogy egyazon (nemzeti) politikai közösségben létezzenek velük.¹⁷ Az észak-amerikai gyarmatosok ezzel szemben olyan közösséget alkotnak Jefferson érvelésében, amely közös érzelmen alapul, s melynek tagjai egyként képesek „szomorúságot” érezni az egykori brit fivérekkel történő „szakítás” miatt. Ez a szentimentális képesség az, amely ugyanakkor előfeltétele a nemzet létrejöttének.¹⁸

Coviello összegzése szerint a Függetlenségi Nyilatkozat jeffersoni változata fektette le az amerikai nemzetfelfogás alapjait, vagyis azt az elvet, hogy „a nemzethez való tartozás” alapvető feltétele az „állampolgár” másokkal való együttérzésre és mások szeretetére való képessége,¹⁹ illetve az ennek a szeretetkapcsolatnak az elvesztése fölött érzett szomorúság.²⁰

Jóllehet tágabb társadalomtörténeti kontextusban, ám szintén a forradalom időszakában vizsgálja – egyebek mellett – az amerikaiak társas kapcsolatokról vallott felfogását Gordon S. Wood. Megállapítja, hogy a kortársak szemében a társadalmat összetartó köteleknek érzelmi alapúaknak és emiatt „természetes” eredetűeknek kellett lenniük.²¹ Ezeket a szeretetköteleket ugyanakkor fejleszthetőnek gondolták, és úgy vélték, a civilizáció, valamint a rendszeres társas érintkezés révén erősíteni lehet azokat. Ennek az attitűdnek az eredménye volt a skót és angol felvilágosodás filozófiájából megismert „társasság”

¹⁴ Wills: *Inventing America*, 319.

¹⁵ Coviello, Peter: *Agonizing Affection: Affect and Nation in Early America*. Early American Literature, vol. 37 (2002) 443. Lásd még Coviello, Peter: *Intimacy in America: Dreams of Affiliation in Antebellum Literature*. Minneapolis, 2005. 166.

¹⁶ Coviello: *Agonizing Affection*, 443.

¹⁷ Coviello: *Agonizing Affection*, 451. Lásd még: Coviello: *Intimacy in America*, 164.

¹⁸ Coviello: *Agonizing Affection*, 451., 454. Lásd még Coviello: *Intimacy in America*, 164–165.

¹⁹ Coviello, Peter: *Intimacy in America*, 166.

²⁰ Coviello, Peter: *Intimacy in America*, 164., 167.

²¹ Wood, Gordon S.: *The Radicalism of the American Revolution*. New York, 1991. 214–215.

(*sociability*) és „udvariasság” (*politeness*) jelenségei, melyek a korabeli étosz alapján a társas interakciókat szabályozták.²² A középosztálybeli otthonok „nappali szobái”, a „klubok” és „kórházak” voltak többek között a társas érintkezés színterei, ahol a „szeretet”-et és az „embertársak iránt érzett egyéb pozitív érzelmeket gyakorolhatták”.²³

Wood is hangsúlyozza, hogy ezt a társadalmat összetartó szeretetet a kortársak a gravitációs erőhöz hasonlították, és alapvetőnek gondolták annak harmóniájához és stabilitásához.²⁴ Úgy vélték, a mások iránt érzett szeretet az éntől távolodva veszít az erejéből, illetve a mások iránt érzett szeretet alapja az „önszeretet” (*self-love*), mivel az utóbbiból meríti erejét.²⁵ Mi több, elvárásaként fogalmazódott meg, hogy az egyének törekednie kell arra, hogy szeretete és szimpátiája túllépjen a lokalitás korlátain, ha meg kíván felelni a civilizált világ követelményeinek. A szimpátia problematikája iránt fogékony amerikaiak többsége úgy vélte, képes erre, és „kozmpolita” módon képes szeretetet és szimpátiát érezni a tőle különbözőek iránt. Ráadásul ennek a szimpátiának a hatóköre – nézetük szerint – kiterjedt az egész emberiségre.²⁶

Woodnak ez a szeretet politikai szerepét előtérbe állító elemzése a republikánus erény fogalmának átalakulását tekinti kiindulópontjának.²⁷ Szerinte ugyanis a korábbi, a közjó és az önérdek alapvető szembeállításán alapuló erény volt az, amely a társiaság, a jóakarát és egyéb, a modern kor váltoásaival összefüggő fogalmak révén új formát öltött, mely tökéletes összhangban volt a modern kort meghatározó, a kereskedelmi kapcsolatokból eredő társadalmi érintkezés új formáival. Ily módon a szereteten és szimpátián alapuló kohéziós erők a felvilágosodás modern termékeinek tekinthetők.²⁸

A társadalmi különbségeket és egyenlőtlenséget felülíró szentimentális diskurzus átszüremkedett a szélesebb társadalmi közegbe is, ahol a felsőbb osztályok tagjai a „barátság” ideálján keresztül igyekeztek hangsúlyozni az alsóbb néprétegek iránti jóakarátukat.²⁹ Ráadásul, Wood szerint, a kortársak szemében a szentimentális együttérzés képessége volt az a közös vonás, amely hasonlóvá tette az emberiség képviselőit, és egyaránt kimutathatónak bizonyult a társadalom felső és alsó rétegeiben. A legtöbb gondolkodó számára ennek a képességnek a záloga a fentebb már bemutatott erkölcsi érzék volt. Mindez abból a szempontból is jelentőséget nyert, hogy a forradalmárok az egyenlőség eszméjét is összefüggésbe tudták hozni a szimpátiára való képességgel: „a demokratikus egyenlőségnek” ez volt „a valódi forrása”.³⁰

A szentimentalizmus kulturális és politikai vetületének a legátfogóbb vizsgálata amerikai viszonylatban a forradalom időszakára vonatkozóan Sarah Knott nevéhez fűződik.³¹ A történész munkájában hangsúlyozza, az érzékenység kultusza Nagy-Britannia észak-amerikai gyarmatainak elsősorban férfiakat és nőket egyesítő baráti társaságokon keresztül

²² Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 216–218.

²³ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 218.

²⁴ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 219–220.

²⁵ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 220.

²⁶ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 221–223.

²⁷ Az amerikai republikánizmusról magyarul lásd: Lévai Csaba: *A republikánizmus-vita: Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti háttéréről*. Budapest, 2003.; Vajda Zoltán: *Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében*. Aetas, 19. évf. (1998) 4. sz. 39–68.

²⁸ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 218.

²⁹ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 224.

³⁰ Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 239–240.

³¹ Knott, Sarah: *Sensibility and the American Revolution*. Chapel Hill, 2009.

hódított teret. Ezek tagjai a társas érintkezés rituáléin keresztül gyakorolhatták az udvarias viselkedés különféle formáit³² az érzékenység kultúráját jellemző társasság és udvariasság, valamint őszinteség jegyében. A társas interakciók fiziológiai alapját pedig az a korabeli tudományos elképzelés jelentette, miszerint az én a szellem és a test megfelelő egységben reagál a külvilágra.³³

Knott szerint a szentimentális társas körökön belül nem számítottak a társadalmi nemmel, vallási hovatartozással, osztállyal összefüggő különbségek. Ily módon ezek a mikroközösségek előkészítő szerepet játszottak a forradalom idejére kialakuló új, amerikai nemzeti érzület kialakulásában, illetve közvetítették a szélesebb társadalom felé az érzékenység értékrendjét.³⁴ A függetlenségi háború idején ezeknek a civil közösségeknek a sora a gyakran belőlük kialakuló patrióta hadsereg tisztjeinek a baráti köreivel bővült. Ezek a társaságok vetették meg az alapját a „közös érzületen” keresztül a nemzeti közösségnek mint egymás iránt szimpátiát érző személyek összességének.³⁵ Ily módon érvényesült a szentimentális etika azon tétele, miszerint az érzékenységen alapuló szeretet és szimpátia hatóköre az énből kiindulva, koncentrikus körökön keresztül kiterjed az egész emberiségre.³⁶

Knott a szentimentális nemzeti közösség létrejöttében kitüntetett szerepet szán a művelt közönséget megcélzó magazinoknak. Ezek ugyanis a társadalmi reform szellemében az érzékenységre apellálva, a gyengék és elesettek segítségének szükségességét hirdették – az egész társadalom megújítása érdekében. Ezen túlmenően pedig fontos szerepet játszottak abban, hogy a hangsúly áttevődjék a férfiak és nők kis társaságairól a családra mint a szentimentális közösségeszmény megtestesítőjére. Ezzel egyidejűleg a család szerepének erősödése eredményeképpen a nők mint a szentimentális kultúra legavatottabb képviselői jelentek meg ezekben az orgánumban és rajtuk keresztül a szélesebb kultúrában. Tőlük várták el, hogy a szentimentális érzületre való fogékonyságuk révén a férfiak szokásait is sikerüljön megváltoztatniuk a családi szférában, és így az egész társadalom közelebb kerüljön a szentimentalizmus eszményéhez.³⁷

Knott ugyanakkor arra is rámutat a magazinok érzékenységgel összefüggő ideológiája kapcsán, hogy azok szentimentális szempontból nem egységesen kezelték a különféle identitáscsoportokat. A nők például nem szólalhattak meg a szentimentális kultúrát terjesztő magazinokban, illetve a feketék és indiánok szentimentális együttérzésre való képességét általánosan nem ismerték el, jóllehet mindkét csoport gyakran jelent meg a domináns fehér szimpátia tárgyaként.³⁸

Jóllehet nem közvetlenül a szentimentalizmus perspektíváját alkalmazza, mégis a jelen tanulmány témájához szorosan kapcsolódik John Saillant cikke az amerikai faji kérdés, illetve a rasszok közötti szeretet kérdéskörében.³⁹ Gondolatmenetének alapvetése az, hogy a rasszok közötti szeretet (*charity*) fogalma az Egyesült Államok korai történetében alapvetően összefüggött azzal a változással, ami magát a szeretet felfogását érintette. Ennek az

³² Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 105.

³³ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 116., 123.

³⁴ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 147–148., 151.

³⁵ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 190.

³⁶ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 201.

³⁷ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 220., 223–228.

³⁸ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 232–233., 237–238.

³⁹ Saillant, John: *Black, White, and 'The Charitable Blessed': Race and Philanthropy in the American Early Republic*. In: *Essays on Philanthropy*, no. 8. Indianapolis, 1993.

volt a lényege, hogy a 18. századi elképzelés alapján a szeretet alapvetően az egymást jól ismerő, azonos kultúrájú, egymáshoz közel álló személyek között jöhet létre, és erőssége a köztük lévő fizikai és/vagy kulturális távolság növekedésével egyenes arányban csökken. (Vö. a fentebb már említett gravitációs modellt.) Ez az elképzelés abban az irányban változott a 19. század elejére, hogy a szeretet fogalmát a filantrópia váltotta fel. Az utóbbi szerint a szeretet létrejöhet egymástól térben és/vagy kulturálisan távol eső személyek között is. Az első felfogás következménye az egymáshoz közel álló embereken alapuló kis közösségek szereteten alapuló formációja volt, míg az utóbbi a tágabb közösségre, az egész társadalomra vonatkozott. A másik fontos különbség a két verzió között – mutat rá Saillant – abban rejlett, hogy a korábbi felfogás alapvetően összekapcsolta a szeretetre érdemes személyek minőségét a mások szeretetére való jogosultsággal.⁴⁰

Saillant ennek a különbségtételnek az alapján kimutatja, hogy a korszak gondolkodói közül például Thomas Jefferson alapvetően a szeretet 18. századi verzióját vallotta, ugyanis a feketék és fehérek közötti pozitív kapcsolatot a köztük lévő kulturális és faji különbségek folytán elképzelhetetlennek tartotta. Ezért gondolta úgy, hogy ha az amerikai rabszolgák felszabadulnak, távozniuk kell az Egyesült Államokból, mert jelenlétükkel megsértik a homogén összetételű és kulturális jellegű népesség eszményét, illetve úgy vélte, hogy a „jóakarat” elve nem érvényesülhet a fekete és fehér faj viszonylatában.⁴¹

Jeffersonnal ellentétben viszont akadtak olyan amerikaiak a 19. század elején, akik hittek a rasszok közötti szeretet lehetőségében. Közéjük tartozott Richard Allen (1760–1831), feketebőrű philadelphiai metodista lelkész, aki hangsúlyozta a feketék fehérek iránti szimpátiáját és szeretetét. Ennek megnyilvánulásának tartotta, amikor az 1793. évi sárgaláz járvány idején a feketék Philadelphia városában önzetlen módon ápolták a fertőzött, kórházban fekvő fehér betegeket. Ám egyúttal arra is rámutatott, hogy ezt a filantróp gesztust a fehérek nem viszonozták.⁴²

A szentimentális kultúra politikai diskurzusban játszott szerepére mutatott rá Andrew Burstein is, aki azt állapította meg Thomas Paine (1737–1809), Thomas Jefferson és mások szövegeiben, hogy a patrióta, azaz a brit birodalomtól függetlenedni vágyó írók és politikusok alapvetően a szimpátia és szeretet megszűnésével indokolták a szakítás kényszerét.⁴³ Ez az érzelmekre épülő szentimentalizmus Burstein szerint a korabeli republikanizmus mellett, annak vetélytársaként jelentkező „nyelvként” fogható fel. A szimpátián és szereteten alapuló nyelv pedig egy, a társas érzületek által összetartott politikai közösség alapjává vált.⁴⁴

Burstein azt is kimutatja, hogy a korabeli orvoslásban az idegrendszerrel kapcsolatos elképzelések az érzékenység jelenségén keresztül miként transzponálódtak a politikába, és a politikai retorika szintjén miként váltak meghatározóvá a kor közszereplői számára. Az érzelmekre ható retorika így módon az idegrendszer közvetítésével a politikai cselekvésre különböző hatással lehetett.⁴⁵ Ugyanakkor szerinte a politikai szimpátiára az Újvilágban annak irodalmi változata is jelentősen hatott. A politikai pamflet írók gyakran éltek irodalmi művekből átvett, a szimpátia erejét előtérbe állító gondolatokkal, axiómákkal. Ezek

⁴⁰ Saillant: *Black, White, and 'The Charitable Blessed'*, 5., 10–11., 13–14.

⁴¹ Saillant: *Black, White, and 'The Charitable Blessed'*, 14–16., 17.

⁴² Saillant: *Black, White and 'The Charitable Blessed'*, 18–19.

⁴³ Burstein, Andrew: *The Political Character of Sympathy*. *Journal of the Early Republic*, vol. 21 (2001) 605–607.

⁴⁴ Burstein: *The Political Character of Sympathy*, 608., 610.

⁴⁵ Burstein: *The Political Character of Sympathy*, 614–615.

segítségével igyekeztek meghúzni a határt a politikai–nemzeti közösséghez tartozó érző szívű egyének és az azon kívül eső érzéketlen „agresszorok” között.⁴⁶

Mint fentebb láttuk, a szentimentalizmus amerikai eszmetörténetben játszott szerepének tárgyalása során a kutatók kitüntetett szerepet szántak Thomas Jeffersonnak, és olyan munkák is születtek, amelyek elsődlegesen az ő eszmevilágát állították vizsgálatuk középpontjába. Ezek közé tartozik Peter S. Onuf elemzése, mely Jefferson nemzetfelfogását kutatva őt „szentimentális nacionalistaként” határozza meg.⁴⁷ Onuf nézete szerint Jefferson az Egyesült Államokat olyan nemzetként képzelte el, amely köztársaságok „érdeken” és „szereteten” alapuló közössége,⁴⁸ és amely így szöges ellentétben áll a korabeli európai, hatalmi egyensúlyon alapuló nemzetállami politikai kereten nyugvó rendszerekkel, mivel a „béke, jólét és fejlődés” jellemezte.⁴⁹ Ez különböztette meg Jefferson gondolkodásában az amerikai „szabadság birodalmát”⁵⁰ az európai birodalmaktól.

Ebben az eszményi szeretetközösségen alapuló rendszerben ugyanakkor nem kaphattak helyet olyan csoportok, amelyeknek az uralkodó fehér kultúrához való viszonyát nem a szeretet határozta meg, illetve külön nemzetet alkottak a jeffersoni felfogás szerint. Közéjük tartoztak például a feketék, akik Jefferson gondolkodásában a rabszolgaság tapasztalata miatt eredendően gyűlölettel viseltettek a fehérekkel szemben, és így esetleges emancipációjuk után el kellett volna hagyniuk a szabadság birodalmát, és saját, fajilag homogén köztársaságban élhettek volna, távol Amerikától.⁵¹ Ugyanakkor az ellentétek alapvető oka Onuf szerint valójában abban rejlett, hogy Jefferson a feketékre mint nemzetre tekintett, akik mint ilyen nem léteztek szabad nemzetként egy államban az amerikai (fehér) nemzettel. Fogoly nemzetként a „háború állapotában” voltak a fehérekkel, saját „ország” nélkül.⁵²

Onuf gondolatmenete szerint Jefferson szentimentális nemzetében hasonlóan negatív szerep jutott az indiánoknak, akik számára az asszimilációt vagy a „kihalást” gondolta valós alternatíváknak.⁵³ Ezzel együtt úgy vélte, az indiánok ideális, természetes értékeket képviselnek, amelyek elismerésre méltók. Az emberiség egy korábbi fejlődési állapotában, annak gyermekkorában lévő népcsoportként tétélezte őket, akik között nem a törvények kényszerítő ereje érvényesül, mert társadalmuk a „szereteten” és „társiasságon” alapul, ezért kormányzatra sincs szükségük.⁵⁴ Ezt a természetes, rájuk jellemző tulajdonságukat azonban elveszítették az európai hatalmakkal történő kapcsolatfelvételük nyomán, és „kegyetlen” módon harcoltak az amerikaiak ellen. Ez az interakció az európai kultúrával valójában regressziót eredményezett az esetükben, és a civilizáció „korrump”, „perverz” változatát adaptálták.⁵⁵ Onuf szerint ezen regresszív állapot miatt az indián férfiak „elnyomják” a nőket, nem tisztelve jogukat. Ezért az asszimilációjukat civilizáció révén remélte megvalósíthatónak, és úgy vélte, letelepedett, mezőgazdasági termelésen alapuló életmódjuk révén civilizálódhatnak és válhatnak hasonlatossá a fehérekhez, illetve függetlenné az őket megrontó

⁴⁶ Burstein: *The Political Character of Sympathy*, 615., 617.

⁴⁷ Onuf, Peter S.: *Jefferson's Empire: The Language of American Nationhood*. Charlottesville, 2000. 14.

⁴⁸ Onuf: *Jefferson's Empire*, 2.

⁴⁹ Onuf: *Jefferson's Empire*, 11.

⁵⁰ Onuf: *Jefferson's Empire*, 2.

⁵¹ Onuf: *Jefferson's Empire*, 14., 16.

⁵² Onuf: *Jefferson's Empire*, 148., 171., 149., 161.

⁵³ Onuf: *Jefferson's Empire*, 16.

⁵⁴ Onuf: *Jefferson's Empire*, 24., 25.

⁵⁵ Onuf: *Jefferson's Empire*, 26., 27.

európai hatalmak befolyásától. Ily módon válhatnak csak az amerikai nemzet részévé, illetve „olvadhatnak össze” a fehérekkel.⁵⁶

Onuf hangsúlyozza, Jefferson szentimentális nemzetfelfogásában alapvető szerepet játszott a politikai „homogenitás” elve, ezért a republikánus és föderalista pártok szembenállítását alapvetően két egymástól különböző nemzet ellentétéként fogta fel. Föderalista ellenfeleit ezért a nemzeten kívül álló politikai erőként kezelte: „idegenek”-ként határozta meg őket a harmonikus politikai nemzetben.⁵⁷ A másik jelenség, amely Jefferson számára az amerikai nemzeti egység és homogenitás megbomlását eredményezte, a Missouri válság volt, amely először vetette fel a rabszolgaság nyugati terjedésének korlátozását az 1787. évi szabályozás óta. A válság Jefferson szemében „megosztotta” az amerikaiakat, akik egymás számára „idegenek” lettek. Ez a heterogenitás ugyanakkor számára az amerikai nemzetet hasonlatossá tette Európához. Jefferson már nem látott különbséget Európa és Amerika között, mivel az északiak a Missouri válság következtében idegenekké váltak a rabszolgatartó déliek számára.⁵⁸ A Missouri-válság ezért valójában az Unió szétesésének veszélyét hordozta magában, és a nemzet egysége csak annak feloldása révén állhatott helyre, amikor Missouri az államok közötti egyenlőség elve alapján végül is rabszolgatartó államként léphetett be az Unióba.⁵⁹

Ugyancsak Jefferson nézeteit vizsgálta Gordon S. Wood egy korábbi tanulmányában⁶⁰, arra mutatva rá, hogy azok nagymértékben illeszkedtek a felvilágosodás általános vonulatahoz. Így Jefferson számára a kifinomultság (*refinement*), a civilizáció és annak jótéteményei alapvető fontossággal bírtak. Ezzel összefüggésben a „jó ízlés”, „társiaság” általában, de specifikusan a politikában is alapvető értékeként jelentek meg, a „béke” és „prosperitás” alapját képezték.⁶¹ Jefferson ezek alapján úgy vélte, elegendő, hogy ha a kormányzat a lehető legkisebb méretű, hiszen az emberekben meglévő „természetes társiaság” képessé teszi őket az együttélésre egy erős kormányzat felügyelete nélkül is.⁶² Hasonló elvek vezérelték Jeffersont a „nemzetközi kapcsolatokban” is Wood szerint. A kereskedelem a nemzetek között hasonlóan jó viszonyokat generálhat, mint amelyek a nemzeten belül az állampolgárok között léteznek. Egyúttal azt az eszményt is képviselte, hogy ezekből a kapcsolatokból iktatódjék ki a háborúskodás és az „erőszak”.⁶³

Jeffersonnak ez az eszményi világa ugyanakkor gyökeres átalakuláson ment keresztül, miután az 1810-es évektől kezdve, második elnöksége után visszavonult a politikai élettől. Számára egyre visszataszítóbbnak tűnt a politikai demokrácia kiterjesztése, illetve a kapitalizmus térhódítása. Ezzel egyidejűleg úgy vélte, Amerika eltávolodott a forradalom eszményeitől.⁶⁴ A nép, melyhez korábban nagy bizalommal volt, többé már nem felelt meg a felvilágosodás, illetve a szentimentalizmus eszményeinek. Wood szerint Jefferson nem gondol-

⁵⁶ Onuf: *Jefferson's Empire*, 25., 30., 48., 49., 52.

⁵⁷ Onuf: *Jefferson's Empire*, 77–78.

⁵⁸ Onuf: *Jefferson's Empire*, 113–114., 116–117.

⁵⁹ Onuf: *Jefferson's Empire*, 129., 130.

⁶⁰ *The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson*. In: Onuf, Peter S. (ed.): *Jeffersonian Legacies*. Charlottesville, 1993. 395–417.

⁶¹ Wood: *The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson*, 402., 405.

⁶² Wood: *The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson*, 407.

⁶³ Wood: *The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson*, 408.

⁶⁴ Wood: *The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson*, 410.

ta, hogy az amerikai nép „civilizáltabb”, „udvariasabb”, „társiasabb” képet mutatott volna a 19. század elejére, az emberek nem lettek „felvilágosultabbak”.⁶⁵

Mint láttuk elsősorban Jefferson kapcsán, a szentimentalizmus amerikai politikai gondolkodásra gyakorolt hatását illetően megfigyelhető a kutatások időbeni kiterjedése is, a forradalom korszakán túlmutató elemzések, elsőként az alkotmányozás időszaka vizsgálatának megjelenése.

Az első érintőleges kísérlet a szentimentalizmus egyik részproblémájának feltárására ebből az időszakból Gary Wills nevéhez fűződik.⁶⁶ Ő a skót felvilágosodás amerikai hatása vizsgálatának folytatásaként kitér David Hume pártokról vallott nézeteinek adaptációjára James Madisonnál (1751–1736). Elemzésében a szimpátia és szeretet problémája a képviselők és a nép közötti viszonytal összefüggésben nyer jelentőséget. Amint arra rámutat, Madison számára ez a kapcsolat pozitív és negatív jelleget egyaránt ölthetett, ugyanis egyrészt erősíthette a kormányzatot a nép szövetségi képviselők iránt érzett szeretete, másrészt viszont a nép képviselői iránti szeretet veszélyeket is hordoz magában, ugyanis erős legitimitást kölcsönöz nekik a központi kormányzattal szemben.⁶⁷ Wills rövid elemzése a szentimentális kultúrától függetlenül tárgyalja a szeretet aspektusát, és vizsgálati perspektívája leszűkül a nép és a szövetségi képviselők közötti viszonyra.

Szintén nem a szentimentális hagyományhoz kapcsolódóan, mégis a szimpátia szempontjából releváns tanulmány Leonard K. Sorenson elemzése James Madison politikai filozófiájáról.⁶⁸ Sorenson vállalkozásának középpontjában az erényes, illetve szenvedélyes, a köztársasági berendezkedéshez szorosan kötődő érzületek vizsgálata áll, és abban kitüntetett helyet kap a szimpátia problematikájának egy aspektusa.⁶⁹ Ezzel kapcsolatban fontos megállapítása az, hogy Madison elméletében a nép és az őt kormányzók közötti kapcsolatban alapvető szerepet játszik a szimpátia, ugyanis e nélkül nem kerülhető el a zsarnokság kialakulása a köztársaság romjain. A jelen esetben ugyanakkor a szimpátia nem a másik iránti érzést jelenti, hanem olyan körülményeket, amelyek között ugyanaz az érzés jellemzi a képviselőket, mint a népet. Ennek hiánya vezet ugyanis a zsarnokság kialakulásához.⁷⁰

Ennek az azonos érzületnek a megteremtését szolgálja Madisonnál – állítja Sorenson – többek között a hatalmi ágak szétválasztásának az elve, ugyanis ennek segítségével ugyanazok a törvények vonatkoznak a törvényhozókra, mint a népre. Ezt garantálja az előbbtől elkülönülő végrehajtó hatalmi ág. Ráadásul ennek következtében a tisztségviselők ugyanúgy tartanak az elnyomástól, mint a nép, és nem hoznak olyan törvényeket, amelyek ezt szolgálják, hiszen azokat is ugyanúgy érintenék.⁷¹ Ezen túlmenően a választások intézménye is képes részben arra, hogy ugyanazt az érzületet generálja a szövetségi tisztségviselőkben, mint a népben. Ugyanis a választások révén – mutat rá Madison – a politikusok időlegesen a nép helyzetébe kerülnek, hiszen véget ért mandátumuk, és nem biztos, hogy újra hatalomra kerülnek. A szimpátia révén azonos érzés generálódik ily módon bennük is. A hatalom elvesztésének félelme tehát szintén visszatartó erővel bír a politikusokban a ha-

⁶⁵ Wood: *The Trials and Tribulations of Thomas Jefferson*, 414., 415.

⁶⁶ Wills, Garry: *Explaining America: The Federalist*. New York, 1981.

⁶⁷ Wills: *Explaining America*, 34–37.

⁶⁸ Sorenson, Leonard K.: *Madison on Sympathy, Virtue, and Ambition in the 'Federalist Papers'*. Polity, vol. 27. (1995) 431–46.

⁶⁹ Sorenson: *Madison on Sympathy, Virtue, and Ambition*, 434.

⁷⁰ Sorenson: *Madison on Sympathy, Virtue, and Ambition*, 435.

⁷¹ Sorenson: *Madison on Sympathy, Virtue, and Ambition*, 436.

talomgyakorlás során.⁷² Végül, a választások eredményeként hatalomra került politikusok, akik a választók szimpátiáját élvezik, „hálát” éreznek, ami az utóbbiak iránti szeretet alapja lesz, ha csak rövid időre is.⁷³ Ez a kölcsönös szeretet tehát szintén a politikai rendet erősíti Madison szerint – Sorenson olvasatában.

Jóllehet szintén nem a szentimentális fogalmi rendszerre épít, ám az alkotmányozás időszakának vonatkozó művei kapcsán megemlítendő még David Waldstreicher nagy ívű elemzése,⁷⁴ mely a föderalista nacionalizmus ideológiáját a politikai ünnepek által képviselt gyakorlaton keresztül igyekszik megragadni. Feltérképezi azt a stratégiát, melynek révén a ratifikációs vitából győztesen kikerülő föderalisták igyekeztek kijelölni a nemzeti közösség határait. Mindeközben pedig, ha nem is törekszik arra, hogy az alkotmányozás korszakát teljes egészében szentimentális perspektívából szemlélje, utal arra a szerepre, amelyet a szentimentalizmus kultúrája játszott ebben a folyamatban a politikai ünnepek gyakorlatán keresztül.

A korai amerikai történelemben a politika az a terület, ahol – Waldstreicher szerint – a nacionalista érületet patrióta rítusokon keresztül, ünnepek keretében kifejezheték a kortársak. Az ünnepek résztvevői ezek során tehettek bizonyosságot a nemzet iránti elkötelezettségükről, hazafiságukról, illetve eredendően arról, hogy képesek kimutatni a szentimentális együttérzés jeleit. Az ünnepek és rituálék jellegét és tartalmát kialakító politikai elit pedig ezeken keresztül valójában meghatározta a nemzeti érzés kifejezésének legitím formáit, illetve a helyes erkölcsi érzéket, melyre a nemzeti szeretet alapult. Nem meglepő módon, bár ezek az egész nemzetre alkalmazott kritériumok voltak, valójában a középosztály, illetve a nemzeti elit elképzeléseivel voltak azonosak.⁷⁵ Ez a stratégia lehetővé tette a föderalisták számára, hogy különbséget tegyenek azok között, akik őszintén ki tudták fejezni a „szövetségi érzést”, és azok között, akik erre nem voltak képesek. Az előbbieket a „természetes arisztokrácia” táborába tartoztak, akik egyben arra is képesek voltak, hogy megítéljék az ilyen érzelmek őszinteségét, és ezen keresztül a szentimentális republikanizmus elveit magukénak valló valódi hazafiakat.⁷⁶

A valódi hazafiság legfőbb kritériumának pedig a föderalisták az alkotmányhoz való „megfelelő” hozzáállást tekintették. Ezzel összhangban a dokumentum ratifikációját elemző antiföderalisták nem feleltek meg ennek az elvárásnak. Ők képtelenek voltak arra, hogy kifejezést adjanak a föderális szentimentalizmus érzésének.⁷⁷ A politikai jellegű ünnepek során pedig a föderalisták egy egységes nemzeti politikai közösség képét igyekeztek kifejezni, és az antiföderalisták ez ellen ható, megosztó tevékenységét hangsúlyozták. Ezzel az utóbbiak szerintük kizárták magukat a nemzeti közösségből, mely tehát a föderális érületen nyugodott, ám ugyanakkor a föderalisták lehetővé tették számukra a visszatérést a szentimentális nemzeti közösségbe.⁷⁸

Knott fentebb említett munkájában⁷⁹ nem pusztán a forradalom időszakában vizsgálta a szentimentalizmus hatását, az amerikai alkotmány 1787–1788-as ratifikációs vitájában is

⁷² Sorenson: *Madison on Sympathy, Virtue, and Ambition*, 438.

⁷³ Sorenson: *Madison on Sympathy, Virtue, and Ambition*, 440.

⁷⁴ Waldstreicher, David: *In the Midst of Perpetual Fetes: The Making of American Nationalism, 1776–1820*. Chapel Hill, 1997.

⁷⁵ Waldstreicher: *In the Midst of Perpetual Fetes*, 74–75.

⁷⁶ Waldstreicher: *In the Midst of Perpetual Fetes*, 85.

⁷⁷ Waldstreicher: *In the Midst of Perpetual Fetes*, 87., 92.

⁷⁸ Waldstreicher: *In the Midst of Perpetual Fetes*, 87., 92., 97., 98.

⁷⁹ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 238–239.

fontos szerepet tulajdonított annak. Elsőként mutatott rá, hogy a vita során felmerülő kérdések egy része az érzékenység kultúrájához kötődött, de még inkább releváns módon kifejtette, hogy az alkotmány elfogadását támogató föderalisták is, akiknek politikai elméleti álláspontját az eddigi szakirodalom a felvilágosodás racionális vonulatához kötötte,⁸⁰ nagyban merítették a szentimentalizmus eszmerendszeréből. Ennek megfelelően az amerikai politikai közösségről úgy értekeztek, mint amit a szeretet szálai kötnek össze, és így az amerikai nemzet az érzékenység, a „társas érzés” (*fellow-feeling*) idiómáján keresztül jelenik meg.⁸¹ Ezzel a törekvésükkel pedig a föderalisták az alkotmányt ellenző antiföderalisták által képviselt álláspontot igyekeztek meghaladni, amennyiben túl akartak lépni a politikai szentimentalizmus lokális változatán, és annak föderális hatókörét próbálták bizonyítani.⁸²

A két tábor ellentéte ugyanakkor Knott szerint még ennél is érdekesebb, mélyebb filozófiai természetű törésvonalat mutat. Az antiföderalisták a szeretet és szimpátia azon változatát alkalmazták, amely a hasonlóság elvén alapul, és ezért a kis területű állam homogén jellegű népességén belül érvényesülhetett. Emiatt (is) utasították el a föderális köztársaság koncepcióját, hiszen abban nem lehetett szó homogén populációról. Ezzel szemben az új alkotmány által képviselt föderális rendszert a föderalisták szentimentális szempontból is védhető ideálnak gondolták, mivel úgy vélték, hogy létezik a politikai szimpátiának egy olyan változata, amely nagy területen, heterogén populáció esetében is érvényesülhet.⁸³ Mindennek elsősorban a képviselet tekintetében volt jelentősége, mivel az antiföderalisták a lokális szimpátia kötelékeinek meglétét várták el képviselők és választóik között, hirdelve, hogy az előbbieknél hasonlítaniuk kell az utóbbiakra, azaz azonos társadalmi csoportból kell származniuk. Ezzel szemben Knott szerint a föderalisták azt hirdették, hogy a szövetségi törvényhozás képviselőinek felül kell emelkedniük a politikai szimpátia helyi körein, illetve a hasonlóság elvén.⁸⁴ Ennek megfelelően úgy vélték, hogy a szövetségi képviselőknek nem kell hasonlítaniuk a választóikra, hanem a szövetségi köztársaság egésze iránt kell elkötelezettséget és szimpátiát mutatniuk.⁸⁵

A szentimentalizmus politikai vetületének a 19. század első felét érintő általános vizsgálata Andrew Burstein történész nevéhez fűződik.⁸⁶ Szerinte ez a kultúra a század elejére olyannyira áthatotta az amerikai közvéleményt, hogy az amerikaiakat ekkor leginkább az „érzés népe” (*People of Feeling*) kifejezéssel célszerű illetni. A szentimentalizmus ily módon valójában a „nemzeti egység” alapvető komponensévé vált a 19. század elejére.⁸⁷

Ugyanakkor azt is megmutatja Burstein, hogy az érzékeny kultúrája miként alakult át az expanzív amerikai kapitalizmus kulturális közegében. Ennek a változásnak az alapvető eleme az „érzelem” és a „hatalom” összekapcsolása volt, és az ennek eredményeképpen létrejövő „jóindulatú agresszivitás” ideológiája vált a korai amerikai demokrácia egyik sarokkövévé.⁸⁸ Ennek materiális alapja a Louisiana Terület 1803. évi megszerzésével lehetővé

⁸⁰ E szerint az alkotmány a politikai közösségben felbukkanó, pusztító erejű szenvedélyek és érzelmeik megfékezésnek intézményi eszközöként jelenik meg a föderalisták elméletében.

⁸¹ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 241., 243., 244., 250., 254., 255., 260.

⁸² Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 257–258.

⁸³ Knott, *Sensibility and the American Revolution*, 243–244.

⁸⁴ Knott, *Sensibility and the American Revolution*, 203.

⁸⁵ Knott, *Sensibility and the American Revolution*, 244.

⁸⁶ Burstein, Andrew: *Sentimental Democracy: The Evolution of America's Romantic Self-Image*. New York, 1999.

⁸⁷ Burstein: *Sentimental Democracy*, 292., XVII.

⁸⁸ Burstein: *Sentimental Democracy*, 289.

váló területi expanzió volt, amely megerősítette az amerikai nemzettudat Európától való különbözősége épülő jellegét.⁸⁹

Az érzékenységen alapuló nemzettudat egyúttal egy olyan birodalom építését is szolgálta egyesek szemében, amelyben az egész „szenvedő emberiség” javát szolgálja a fejlődés és növekedés jelenségével összefüggő „jóindulat”, „bölcesség” és „hatalom”.⁹⁰ Vagyis a nemzeti misszió univerzalisztikus dimenziót is kezdett ölteni: a kortársak szemében Amerika képesnek mutatkozott az egész világ szentimentális reformjára.

Burstein szerint ezt megelőzően az amerikaiak az „érzékenység” „maszkulin” változatát alakították ki a függetlenség elnyerése után, és a „nagylelkű humanitás” eszményét kívánták megvalósítani a fizikai terjeszkedés során.⁹¹ Ennek is tulajdonítható, hogy a 19. század húszas éveire fontos változás következett be az amerikai nemzet szentimentális felfogásában: az „érzés” és „hatalom” eladdig ellentétes fogalmi valójában összekapcsolódtak, és együttesen jelentek meg, illetve egybemosódtak a „jóindulatú agresszivitás ideológiájában”.⁹²

Burstein annak a folyamatnak a kezdetét, melynek során az amerikai nemzettudatban az átalakuló szentimentalizmusban egyre nagyobb szerep jutott a hatalomnak, az első amerikai pénzügyminiszter, Alexander Hamilton (1755–1804) tevékenységéhez köti. Szerinte a Hamilton által vallott erős állam koncepciójának részét képezte az érzelmeken alapuló politika kritikája. Az expanzív gazdaságpolitika, az agresszív, központosított kormányzás amerikai verziója testesítette meg számára a racionális politikát. Ráadásul saját, maszkulin töltetű filozófiáját szembeállította ellenfelei feminin jellegű, az érzékenység elvét követő politikájával.⁹³ Ugyanakkor a Hamilton által képviselt kulturális attitűd az 1820-as évektől kezdve összemosódott a szentimentalizmus étoszával.⁹⁴

Ezt a változást segítette az a kardinális jelentőségű tényező, hogy a 19. század gazdasági változásai nyomán létrejövő versengés szelleme nem kedvezett az érzékenység eszményének, illetve az amerikai fehér férfinépeség, mely a leginkább részese volt a kapitalizálódás folyamatának, kezdett kiszorulni a szentimentalizmus világából, és az egyre inkább nőközpontúvá vált, amennyiben a nőikkel szembeni elvárás lett a szeretetteljes, önfeláldozó attitűd.⁹⁵ Míg a férfi ideált az individualizmus kezdte áthatni, ezt ellensúlyozandó, a nők egyre hangsúlyosabb szerephez jutottak a jóakaraton alapuló, a köz javát szolgáló vállalkozásokban.⁹⁶

Burstein hangsúlyozza, hogy Andrew Jackson (1767–1845) 1828. évi elnökké választása során artikulálódott először az az új típusú férfiideál, amely a politikában az „agresszív” demokratikus individualizmust állította előtérbe a nőies arisztokratikus értékrenddel szemben. Ez utóbbit Jackson politikai ellenlábasa, John Quincy Adams (1767–1848) képviselte.⁹⁷ Amikor pedig saját felesége becsületének megvédéséről volt szó, Jackson a „szenvedélyes férfiaság” jegyében tette azt. Eközben a korabeli amerikaiak számára is elfogadható

⁸⁹ Burstein: *Sentimental Democracy*, 234–235.

⁹⁰ Burstein: *Sentimental Democracy*, 248.

⁹¹ Burstein: *Sentimental Democracy*, 288.

⁹² Burstein: *Sentimental Democracy*, 289.

⁹³ Burstein: *Sentimental Democracy*, 302., 304–305.

⁹⁴ Burstein: *Sentimental Democracy*, 308.

⁹⁵ Burstein: *Sentimental Democracy*, 310–312.

⁹⁶ Burstein: *Sentimental Democracy*, 252.

⁹⁷ Burstein: *Sentimental Democracy*, 315.

módon a hatalmat „erkölcsi” cél jegyében használta fel, ami tökéletesen megfelelt a korabeli határvidék eszményének.⁹⁸

Burstein kitér arra is, hogy a déli rabszolgotartók is előszeretettel merítettek a szentimentalizmus diskurzusából, amikor a rabszolgaság védelmében szóltak, illetve állították be magukat érző szívű, jóakarátú humanistákként.⁹⁹ A fehér amerikaiak többsége az indiánok kitelepítését (1838–1839) is hasonló módon igyekezte igazolni, hirdetve, hogy az szükséges a számukra kaotikus állapotot képviselő vadon (*wilderness*) civilizációjához, aminek a bennszülött törzseknek is alá kellett vetniük magukat a fehérek politikájának a jegyében.¹⁰⁰

Ennek részeként az amerikaiak a határon túli terjeszkedés problémáját összekapcsolták a szentimentális demokrácia eszményével, és abban reménykedtek, hogy az az Unió kivül élő idegen népek sorsának a jobbítását szolgálja. Ők is „az érzelem uniójának” a részeseivé válhattak ily módon, a „testvériség érzésének” a jegyében.¹⁰¹ Ennek szellemében a nyugati telepesek gyakran úgy jelentek meg a korabeli leírásokban, mint akik rendszeresen gyakorolják a szentimentális viselkedés különböző formáit. Ez a tulajdonságuk leginkább az idegenekkel szemben tanúsított vendégszeretetük formájában merült fel.¹⁰² Latin-Amerikával kapcsolatban például az „agresszív külpolitika” keveredett az ottani népek iránt érzett „nagylelkűséggel”, a szentimentális demokrácia jegyében.¹⁰³

Burstein szerint tehát a 19. századra átalakult az amerikai szentimentalizmus ideológiája és gyakorlata a kiteljesedő demokrácia eszméje jegyében. Egyrészt ekkorra az amerikaiak elfogadták, hogy az érzelem összeegyeztethető a haszonszerzés üzleti elvével, és a „természetes érzelem” számukra összekapcsolódott az „anyagi” fejlődéssel. Ennek megfelelően a kor hősei kevésbé törődtek már „mások sérülékenységével”, illetve a jótékonykodás feladatát ráruházták a „társadalomra”, „egyházakra” és a női érdekeltségű társulatokra.¹⁰⁴

A szentimentális politikai közösség az amerikai alkotmányozási vitában

Az előzőekben bemutatott munkák a szimpátia és szeretet kérdését módszertanilag annak politikai–kulturális vetületét tekintve alapvetően a korabeli – konkrét és átvitt értelmében vett – gravitációs felfogással kötik össze, vagyis azzal a gondolattal, mely szerint a távolság növekedésével egyidejűleg csökken az egyének közötti szimpátia és szeretet ereje. Ennek a nézetnek elméleti keretben való elemzését végezte el Daniel Wickberg, aki igyekezett feldolgozni a szimpátia szentimentalizmus és érzékenység időszakán is túlmutató hatását.¹⁰⁵ Eszmefuttatásának az egyik eredménye a szimpátia partikularisztikus és univerzalisztikus változata közötti különbség felismerése és kifejtése. Az előbbi a közelségen és hasonlóságon alapuló szimpátia elvét jelenti. E szerint bármilyen mértékű együttérzés vagy szeretet egymáshoz közel álló, illetve hasonló személyek között jöhet csak létre (ekkor a közöttük lévő távolság átvitt értelemben minimálisnak tekinthető). Ezzel szemben a szimpátia univerzalisztikus változata azon a tézisen alapul, mely szerint vonzalom, illetve szimpátia

⁹⁸ Burstein: *Sentimental Democracy*, 318.

⁹⁹ Burstein: *Sentimental Democracy*, 252.

¹⁰⁰ Burstein: *Sentimental Democracy*, 254–255.

¹⁰¹ Burstein: *Sentimental Democracy*, 286.

¹⁰² Burstein: *Sentimental Democracy*, 284.

¹⁰³ Burstein: *Sentimental Democracy*, 287.

¹⁰⁴ Burstein: *Sentimental Democracy*, 323.

¹⁰⁵ Wickberg, Daniel: *The Sympathetic Self in American Culture, 1750–1920*. In: McClay, Wilfred M. (ed.): *Figures in the Carpet: Finding the Human Person in the American Past*. Grand Rapids–Cambridge, 2007. 129–161.

az egymástól alapvetően különböző, illetve távol eső entitások között is kialakulhat, a közöttük lévő fizikai, biológiai, kulturális vagy tér- és időbeli távolság ellenére is.¹⁰⁶

Ez a különbségtétel, illetve az erre alapuló modell segítséget nyújthat többek között annak megértéséhez, hogy a korabeli amerikai politika szereplői milyen megfontolások alapján foglaltak állást egy-egy a közösséget megosztó vitás kérdésben. A továbbiakban egy ilyen problémakört, az amerikai alkotmányozás folyamatának egy szegmensét vizsgálom azzal a céllal, hogy kimutassam, a szimpátia előbb említett kétféle változata alapvetően befolyásolta az 1787. évi amerikai alkotmány ratifikációs vitájából győztesen kikerülő föderalisták érvelését az alkotmány alkalmasságával és működőképességével kapcsolatban. Mi több, mint látni fogjuk, világosan kimutatható, hogy annak nem pusztán egyik vagy másik változatára hivatkoztak előszeretettel, hanem mindkét variánst képesek voltak beépíteni az alkotmány legitimizálását szolgáló érvelésükbe. Mindezek kifejtéséhez ugyanakkor előzetesen röviden utalni szükséges az antiföderalista ellentábor elméleti alapvetésére.

Az alkotmány elfogadása mellett érvelő föderalisták ebből a szempontból is legjelentősebb írásai a Föderalista iratok (*Federalist Papers*) címen megjelent kötetben összegyűjtött változatban váltak ismertté. Ezek az iratok az alkotmány New York állambeli ratifikációs vitája kapcsán születtek, három szerző, Alexander Hamilton, John Jay (1745–1829) és James Madison tollából, akik egységesen Publius álnéven jegyezték a politikai esszéket. Ezért az alábbiakban elsősorban ezekre a dokumentumokra támaszkodva kísérlem meg bemutatni a föderalisták politikai szimpátiával kapcsolatos nézeteit az új föderatív rendszert illetően.

Az alkotmány 1787. évi megalkotását követő ratifikációs vitában a dokumentum elfogadását ellenző antiföderalisták egyes államokhoz köthető és mindenekelőtt a központi kormányzat megerősítését célzó alkotmányjogi és politikaelméleti változásokkal kapcsolatos fenntartásaikat hangoztatták.¹⁰⁷ Ugyanakkor a ratifikációs vita során olyan szempontok és érvek is megfogalmazódtak, amelyek a szentimentalizmus által meghatározott elméleti keretben értelmezhetők, és ezek jó része az antiföderalisták tevékenységének az eredményeképpen merült fel.

Az antiföderalisták politikai szimpátiával kapcsolatos, az alkotmánnyal szembeni fenntartásai alapvetően annak partikularisztikus változata köré épültek. Ennek az álláspontnak pedig az volt az alapvetése, hogy a nép akaratára épülő képviseleti rendszer valójában akkor működhet csak igazán sikeresen, ha az adott politikai entitás népeisége kulturális, társadalmi és gazdasági értelemben homogén. A heterogén összetételű népesség számára ugyanis nem lehetséges olyan kormányzatot alkotni, amely megfelel sokszínű, ellentmondásos jellegének.

A Cato álnéven író, New York állambeli antiföderalista szerző szerint ez a képlet jellemezte az Egyesült Államokat, ahol az északi és déli államok lakói közötti kulturális és gazdasági különbségek miatt lehetetlen eredményesen működtetni egy olyan szövetségi kor-

¹⁰⁶ Erről részletesen lásd: Wickberg: *The Sympathetic Self in American Culture*, 156–157.

¹⁰⁷ Az új, szövetségi alkotmány 1787 májusa és szeptembere között készült el, érvénybe lépéséhez kilenc állam ratifikációjára volt szükség. A folyamat ez utóbbi szakasza 1788 júniusára zárult le, amikor New Hampshire állam ratifikációs konventje elfogadta a dokumentumot. New York állam csak ezt követően, tizenegyedik államként hagyta jóvá a dokumentumot, amit részben magyaráz az a tény, hogy a közvélemény rendkívül megosztott volt az új alkotmánnyal kapcsolatban, és sokáig az antiföderalisták uralták azt. Az alkotmányozás folyamatára lásd: Beeman, Richard: *Plain, Honest Men: The Making of the American Constitution*. New York, 2009., illetve Maier, Pauline: *Ratification: The People Debate the Constitution, 1787–1788*. New York, 2010.

mányzatot, amely megfelel mindkét régió lakosságának. A déli területeken, írja, „bátorítják a rabszolgaságot, és [...] a szabadságot természetesen kevésbé tisztelik és védik”, és így az ott élők „nem tudják, milyen az, ha saját munkájukkal kell vagyont szerezniük, nem tudják, miként kell gazdálkodni munkájuk eredményével.” Ezért a szabadsághoz fűződő viszonyuk és „érdekeik” tekintetében alapvetően különböznek „az északi államok” lakóitól, mivel ott „a szabadság, függetlenség, szorgalom, egyenlőség és a takarékoság természetesen következnek az éghajlatból és a termőtalajból”.¹⁰⁸

Szerinte ezek az alapvető különbségek képezik az akadályát annak, hogy az egyik állam polgára ugyanolyan mértékben legyen „érintve” a saját, mint a másik állam ügyeiben. Ennek pedig az oka, hogy az emberi „kötelek” a családon belül a legerősebbek, és onnan kezdve gyengülnek. A nemzeti szinten pedig már nem érvényesülhetnek az állami szintre még jellemző, „ismeretségből, szokásokból és hasonló életmódból” fakadó kapcsolatok.¹⁰⁹ Cato tehát a szimpátia és szeretet partikularisztikus változatát véve alapul amellest érvelt, hogy az nem érvényesülhet az Unió egymástól gyökeresen eltérő régióinak és lakosainak viszonylatában, illetve az egyes államok lakosai nem fognak szeretetközösséget alkotni más, az övéktől különböző államokkal.

Ezért szerinte az államok polgárai nem fognak „ugyanolyan kötelességet” érezni egymás iránt, mint saját maguk irányában, és nem fognak ugyanolyan „gondossággal őrödni mások élete, szabadsága és tulajdona felett”, mint a saját maguké felett.¹¹⁰ Emiatt nem kívánatos az új alkotmány által létrehozott politikai struktúra, mivel az Cato szerint az államok kormányzatait leépítve egyetlen közös kormányzatot hozna létre,¹¹¹ és így képtelen lenne kezelni a fent említett, Unión belüli különbségeket, illetve azok következményeit.

Egy másik fontos probléma, amit az antiföderalisták az alkotmánnyal kapcsolatban felvetettek, és a politikai szimpátia kérdéséhez is kapcsolódik, a reprezentáció kérdése volt. Az új alkotmány kétkamarássá alakította a szövetségi törvényhozást (szénátus és képviselőház), és a lakosság arányában, 30 ezer főben határozta meg az egy képviselő választásához szükséges, meghatározott elvek alapján számított lakosság számát. Ugyanakkor értelemszerűen a képviselők és választók arányának eltolódását eredményezte az új konstrukció, amely szerint több választóra jutott egy képviselő. Az antiföderalisták szerint ez viszont azt jelentette, hogy a szövetségi képviselők számának csökkenésével lehetnek majd olyan érdekek, amelyek nem kapnak megfelelő képviseletet a szövetségi törvényhozásban.

A Brutus álnéven író antiföderalista szerző a képviselet eme problematikáját egyértelműen összekapcsolta a politikai szentimentalizmus kérdéskörével. Nézete szerint a sikeres képviselet alapja az, hogy a választók és a képviselők között hasonlóságnak kell fennállnia. Erre azért van szükség, mert csak a néppel azonos érzelmű és kultúrájú tisztségviselők értik meg annak érdekeit, és fogják fel érzelmeiket. Brutus szerint „maga a kifejezés, hogy képviselő, feltételezi, hogy annak a személynek vagy testületnek, amelyet erre a célra választottak, hasonlítania kell azokra, akik megválasztották őket – az amerikai nép képviseletének, amennyiben valódi képviseletről van szó, olyannak kell lennie mint a nép.”¹¹² Ugyanis „azoknak, akik a népet képviselik, annak érzetével és érzéseivel bírnak, és az ő érdekeik kell, hogy vezéreljék [...] Ennek következtében a nagy kiterjedésű és ezért sokféle társadal-

¹⁰⁸ Cato in Storing, Herbert J. (ed.): *The Complete Anti-Federalist*, vol. 2. Chicago – London, 1982. (a továbbiakban: Storing) 112. Az idézeteket saját fordításban közlöm. V. Z.

¹⁰⁹ Cato in Storing, 112.

¹¹⁰ Cato in Storing, 112.

¹¹¹ Cato in Storing, 113.

¹¹² Brutus in Storing, 379.

mi csoportot magában foglaló Egyesült Államokban a lehető legnagyobb számú képviselőre van szükség ahhoz, hogy a képviselet elve maradéktalanul érvényesüljön.¹¹³ Következésképpen minden társadalmi osztálynak megfelelő képviseletet kellene kapnia a képviselőházban oly módon, hogy saját maga közül választ megfelelő arányban képviselőt.¹¹⁴

Ezt a képviseletet pedig Brutus szerint más nem láthatja el, csak az, aki közülük való, ugyanis „a képviselőknek bensőséges tudással kell bírniuk a társadalom különféle rendjeinek szükségleteiről, és meg kell érteniük azok érdekeit”.¹¹⁵ Ezért például a középosztálybeliek érdekeit csak ugyanennek a társadalmi csoportnak a tagjai tudják megfelelően képviselni, a felsőbb osztálybeliek nem. Az utóbbiak ugyanis, mutat rá Brutus, „nem ismerik a középosztálybeliek érzületeit, képességeit, szükségleteit és nehézségeit, híján vannak az irántuk való szimpátiának és együttérzésnek”.¹¹⁶ Más szóval, a középosztályok képviseletét nem láthatják el a felsőbb osztálybeliek, mivel Brutus szerint a partikularisztikus szimpátia hatálya alá esnek. Nem képesek arra, hogy átérezzék a tőlük különböző osztályok helyzetét, hogy együtt érezzenek velük, és képviseljék érdekeiket.

Az antiföderalisták tehát úgy vélték, hogy a szövetségi törvényhozásban a viszonylagosan alacsony számú képviselő nem alkalmas arra, hogy leképezze az összes társadalmi osztályt, és univerzalisztikus szimpatikus képességek híján nem is fogják más osztályhoz tartozók érdekeit képviselni.

Jóllehet a politikai szentimentalizmus problémakörének tekintetében az antiföderalisták elsősorban a szimpátia és szeretet partikularisztikus változatát részesítették előnyben, bizonyos tekintetben esetükben kimutatható az univerzalisztikus szimpátia válfaja is. Ez a különbségeken túlmutató szimpátia pedig szintén az osztályok problémájához kapcsolódott.

Melancton Smith (1744–1798) New York állam ratifikációs vitájában fejtette ki nézeteit arról, hogy a középosztálybeli képviselők képesek arra, hogy szimpátiájuk révén a tőlük alapvetően különböző szegényebb osztályokkal együtt érezve ellássák azok politikai képviseletét is a szövetségi törvényhozásban. Véleménye szerint a középosztály az, amelynek tagjai kellő mértékben „ismerik a nép közös gondjait, valamint hogy mi foglalkoztatja azt”.¹¹⁷ Smith szembeállítja a középosztálybelieket a tehetősekkel, akik vagyoni és társadalmi helyzetüknél fogva nem képesek együtt érezni sem a szegényekkel, sem pedig a középosztálybeliekkel.¹¹⁸ A középosztály ezzel szemben rendelkezik a szimpátia képességével bármely más társadalmi csoport irányában, ugyanis ők azok, akiknek érdekeik azonosak a közjával, mi több, egyesítik a tehetősek és szegények érdekeit is.¹¹⁹ Smith tehát a középosztályban vélte felfedezni az univerzalisztikus szimpátia letéteményesét az Unió politikai rendszerében, és ezért az ő képviseletük erősítését szorgalmazta, amellel érvelve, hogy a társadalmi különbségeken átnyúló szimpátiájuk révén nem pusztán a saját, hanem mások képviseletét is képesek ellátni.

A fentiekkel szemben a föderalisták szeretet és szimpátia felfogása alapvetően abban különbözött az antiföderalistákétól, hogy egyrészt annak partikularisztikus változatát a nép

¹¹³ Brutus in Storing, 380.

¹¹⁴ Brutus in Storing, 380–381.

¹¹⁵ Brutus in Storing, 380.

¹¹⁶ Brutus in Storing, 381.

¹¹⁷ Smith in Storing, 157.

¹¹⁸ Brutus in Storing, 158.

¹¹⁹ Brutus in Storing, 159.

körében azonosították, másrészt a szövetségi képviselők és a nép között is igyekeztek kimutatni, továbbá a szimpátia és szeretet univerzalisztikus változatát az alkotmány által meghatározott képviseleti rendszer keretein belül vélték felfedezni a szövetségi képviselők és a nép viszonylatában.

Az érzékenység kultuszát a ratifikációs vitában vizsgáló, fentebb már hivatkozott Sarah Knott alapvető különbséget tételez az antiföderalisták és a föderalisták szimpátia felfogása között, jellemzően a képviselet tekintetében. Míg szerinte az előbbiek a hasonlóságon és a lokalitáson alapuló szimpátiát tartották kívánatosnak képviselők és választók tekintetében (mimetikus – *mimetic sympathy*), addig az utóbbiak a helyi kötelékeken alapuló hasonlóságon felülemelkedő, szuperlatív (*superlative*) szimpátiát preferálták, amely a szövetségi kormányzati szint és a közjó iránt elkötelezett, így képes felülemelkedni a helyi érdekeken. Ennek következményeként a föderalisták a szövetségi képviselőktől a helyi iránti szimpátián túlmutató elkötelezettséget vártak el, és műveltséghez, vagyonosságához kötötték azt.¹²⁰ Knott fogalomhasználatának és elemzésének hiányossága ugyanakkor, hogy a hasonlóság és különbözőség fogalmait a lokális és szövetségi viszonylatában határozza meg, holott azokon belül is szükséges vizsgálni a szimpátia és szeretet gravitációs modelljét. Az így megjelenő struktúrák megragadására pedig alkalmasabb Wickberg modellje, mivel annak révén megmagyarázható, hogy a lokális és a szövetségi szint mégis hogyan kapcsolódik össze a partikuláris vagy az univerzalisztikus szimpátia révén.

Szentimentális szempontból nem feltétlenül különül el egyértelműen a Knott által leírt módon a két fél ratifikációs vitában képviselt álláspontja, ugyanis egyrészt a föderalisták valójában ugyanúgy építettek a hasonlóság elvére a szimpátia Unión belüli meghatározásakor, mint ellenlábasaik, illetve amikor az eltérő, a különbségek ellenére érvényesülő szimpátia koncepcióját alkalmazták, nem feltétlenül a szövetségi szint lebegett a szemük előtt. Ráadásul az antiföderalisták is alkalmazták a hasonlóságon túlmutató szimpátia változatát.

Fentebb már láttuk, hogy az antiföderalisták az Unió lakosságát túlságosan heterogén összetételűnek ítélték ahhoz, hogy az új alkotmány alapján létrehozandó politikai rendszer fenntartható legyen. A föderalisták ezzel szemben ugyanennek a népességnek a homogén jellegét vallották. John Jay például a 2. Föderalistában kijelenti: a „Gondviselés” „ezt az összefüggő országot egy egységes népnek adta – egy olyan népnek, amely ugyanazon őstől ered, ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanazt a vallást vallja magáénak, ugyanazokhoz a kormányzati elvekhez ragaszkodik...”¹²¹ Ez az azonosság pedig alapját képezi a népet összetartó kötelékeknek. „Úgy tűnik, ez az ország és ez a nép egymásnak teremtett, és a Gondviselés rendelte úgy, hogy egy ilyen örökség, amely annyira megfelel és illik egy testvéri közösséghez, amelyet a legerősebb kötelékek kötnek össze, soha nem bomlik fel békétlen, egymásra féltékenykedő és idegen szuverenitásokká.”¹²² Ha erre a katasztrófára sor kerülne, fejt ki Jay az 5. Föderalistában, „az irigység és féltékenység hamar kioltják a bizalmat és a szeretetet, és az egyes konföderációk partikuláris érdekei, nem pedig az összamerikai általános érdekek lennének törekvéseik céljai”.¹²³

Madison szintén azokat a szálakat hangsúlyozza, amelyek a föderális szinten összetartják az amerikai népet. Amint azt a 14. Föderalistában írja: „Ne hallgassatok a természetellenes hangra, mely azt mondja nektek, hogy az amerikai emberek, akiket a szeretet meg-

¹²⁰ Knott: *Sensibility and the American Revolution*, 243–244.

¹²¹ Kramnick, Isaac, (ed.): *The Federalist Papers*. Harmondsworth, etc. 1987. (a továbbiakban: *Federalist*), 91.

¹²² *Federalist*, 91.

¹²³ *Federalist*, 101.

annyi szála köt össze, többé már nem tudnak együtt élni ugyanannak a családnak a tagjaként. [...] a rokon vér, az összekeveredett vér, amit szent jogaik védelmében ontottak, megszentelt Uniójukat, és borzalmat vált ki arra a gondolatra, hogy idegenné, vetélytársná, ellenségévé váljanak egymás számára.”¹²⁴ A Jay és Madison által megállapított szentimentális kötelékek a szimpátia partikularisztikus változatán alapulnak, és feltételezik az amerikai nép homogén összetételét, illetve a hasonlóság elvére alapozva biztosítják a politikai egység alapjait.

Ami a szövetségi kormányzat és a nép közötti szimpátia és szeretet partikularisztikus változatát illet, azt a föderalisták leginkább a törvényhozás tekintetében igyekeztek kimutatni. Madison például a 49. Föderalistában kifejti, hogy a szövetségi kormányzat három ága közül a törvényhozás és azon belül a Képviselőház az, amely a legközelebb áll a néphez. Az utóbbiak szimpátiát éreznek a képviselők iránt, ugyanis közeli kapcsolatban állnak velük. Ezek a kapcsolatok pedig a hasonlóság elvén alapulnak, „vérségi”, „baráti” és „ismeret-ségen” alapuló kötelékek – ahogy fogalmaz.¹²⁵

Ezen túlmenően, amint azt Madison az 56. Föderalistában megállapítja, a szövetségi törvényhozás tagjai más módon is kötődnek az államok politikumához: ismeretségi szálak fűzik őket az államok törvényhozásaihoz, ugyanis valószínűleg már működtek ott képviselőként, és tisztában vannak a helyi politika ügyeivel, mivel részt vettek és ismereteket szerezték az állami törvényhozásokban.¹²⁶

Hasonlóképpen látja Jay a szövetségi kormányzat és a nép közötti kötelékeket, és közülük kiemeli azokat, amelyek a szenátus tagjait, sőt magát az Egyesült Államok elnökét is a néphez fűzik. Amint azt a 64. Föderalistában kifejti, a szövetségi hatalom ezen ágait olyan erők kötik a néphez, melyek révén biztosítható az iránta való „felelősség”. Ezt a néphez való „hűség” mellett többek között a „családi szeretet és ragaszkodás” fogják biztosítani.¹²⁷ Azaz, Jay szerint, jóllehet a szenátus, illetve az elnök a szövetségi szinten, az államoktól elkülönülve fejtik ki tevékenységüket, valójában szentimentális szálak fűzik őket a néphez, így nem fognak annak ellenében tevékenykedni. Nézete szerint tehát léteznek olyan, partikularisztikus szimpátián alapuló szálak, amelyek összekötik a szenátus tagjait és az elnököt mint a szövetségi végrehajtó hatalmat az egyébként tőlük különálló néphez.

Ugyancsak a partikularisztikus szimpátia elve alapján érvel Hamilton a mellett, hogy a különféle osztályok megfelelő módon tudják egymást képviselni a szövetségi törvényhozásban. Amint azt a 35. Föderalistában kifejti, az antiföderalisták aggodalma ellenére minden osztály képviseletet kaphat a szövetségi törvényhozásban, ugyanis azokat a társadalmi csoportokat, amelyek nem tudnak képviselőket választani a Kongresszusba, mások nagyszerűen tudják majd képviselni.¹²⁸ Gondolatmenete szerint jóllehet látszólag különbözik a „munkások” (*mechanics*) és „iparosok” (*manufacturers*) osztályától, a „kereskedők” (*merchants*) osztálya tudja őket a legmegfelelőbben képviselni. Ennek pedig az az oka, hogy közös érdekekkel bírnak. A „munkások” és „iparosok” „tudják, hogy a kereskedő természetes patrónusuk és barátjuk, hiszen ők látják el az utóbbiakat a kereskedéshez szükséges áruval, és tisztában vannak azzal [...], hogy az érdekeiket a kereskedők hatékonyabban képesek ér-

¹²⁴ Federalist, 144.

¹²⁵ Federalist, 315. Madison azért hangsúlyozza ezeket a szálakat, mert általuk a törvényhozás a szövetségi kormányzat többi ágához képest különös jelentőségre tesz szert a többi szövetségi hatalmi ág rovására, ami többek között indokolja az egyensúly megteremtését közöttük.

¹²⁶ Federalist, 341.

¹²⁷ Federalist, 380.

¹²⁸ Federalist, 233.

vényesíteni, mint saját maguk”, ugyanis képességük nem elegendő ahhoz, hogy megvédjék azokat a Kongresszusban.¹²⁹

Ugyanúgy a hasonlóságon alapuló partikularisztikus szimpátia érvényesül Hamilton érvelése szerint a földhöz kapcsolódó társadalmi csoportok esetében. Ezek a „földbirtokosoktól” a „legszegényebb bérlőig” a földet érintő adók révén összekapcsolódnak érdekek tekintetében, hiszen mindannyian abban érdekeltek, hogy ezek az adók minél alacsonyabbak legyenek. A „közös érdekről pedig mindig feltételezhetjük, hogy az a szimpátia legbiztosabb köteleke” – érvel Hamilton.¹³⁰ Hamilton tehát homogenizálja az Unión belül létező, földtulajdonhoz kapcsolódó társadalmi csoportokat, és a szimpátia érdeken alapuló partikularisztikus változatának kötelekeit azonosítja az esetükben.

Mindazonáltal Hamilton a szimpátia univerzalisztikus változatával is számol a képviselő tekintetében. Amellett érvel, hogy létezik olyan társadalmi csoport, amely a többi, tőle különböző csoportok érdekeit képes képviselni. Ezt a csoportot pedig a „tanult szakmák” tagjai alkotják, akik nem tartoznak semmilyen más osztályhoz, így semlegesek, és egyformán tudják képviselni a többi csoportot is a szövetségi törvényhozásban. Ők valójában a köztársaság összérdekét képviselik.¹³¹

A szimpátia univerzalisztikus változatának egy másik példája a föderalisták világában szintén az osztályok problematikájával függ össze. Robert Livingston (1746–1813) a New York állambeli ratifikációs konvenció vitája során fejtette ki azon nézetét, hogy valójában a tehetősek azok, akik képesek együtt érezni a szegényekkel, vagyis a tőlük különböző társadalmi csoporttal. A szegényeket ugyanis kizárólag a saját problémáik foglalkoztatják, ezért érzéketlenek mások szenvedése, nyomorúsága iránt: „azok, akik a leginkább el vannak foglalva a saját gondjaikkal és nyomorúságukkal, a legkevesebb szimpátiával viseltetnek mások nyomorúsága iránt” – jelentette ki. „A szegények szimpátiája általában önző, míg a gazdagoké inkább érdektől mentes érzélem.”¹³² Az univerzalisztikus szimpátiára való képesség a gazdagok részéről pedig következőképpen lehetővé teszi, hogy a tőlük különböző társadalmi csoportok érdekeit is képviseljék.

Ez a föderalista érvelés is az új alkotmányhoz tartozó képviseleti rendszert erősítette, hiszen nem az antiföderalisták által preferált összképviseletet tartotta követendő eszménynek, hanem a reprezentációnak az univerzalisztikus szimpátiára is építő, bizonyos társadalmi csoportokat mások által kiváltó rendszerét.

Mint láttuk tehát, jóllehet eltérő nézeteket vallva és eltérő céllal, a föderalisták nem tartózkodtak a szimpátia partikularisztikus változatának használatától, és a hasonlóságon alapuló szeretet- és szimpátiakötelekeket olyan tekintetben is igyekeztek kimutatni, amelyben az antiföderalisták logikája szerint azok nem léteztek. Egyrészt az amerikai népet összetartó, a föderális Unió alapjaként tételezték a centripetális erőt jelentő szentimentális kötelekeket, másrészt az egymástól elkülönülő szövetségi és állami kormányzati szint közötti kapcsolat bizonyítására is használták azokat. Ugyanezt a célt szolgálta az univerzalisztikus változat megjelenése érvelésükben, mely a képviselők és választók közötti különbségeket meghalad-

¹²⁹ Federalist, 233.

¹³⁰ Federalist, 234.

¹³¹ Federalist, 234–235. A „tanult szakmák” képviselői ügyvédek, orvosok, illetve egyházi emberek voltak.

¹³² Kaminski, John P. – Saladino, Gaspare J. et al., (eds.): *The Documentary History of the Ratification of the Constitution*. Vols. XX–XXIII. *Ratification of the Constitution by the States*. New York. Madison, 2003–2009. XXII. 1811.

va volt hivatott hozzájárulni a föderatív harmóniához. Az is világossá válhatott a fenti elemzésből, hogy a föderalisták az antiföderalistáknak a központi kormányzat centralizálására vonatkozó félelmeire reagálva elsősorban a szövetségi hatalmi ágaktól a nép felé irányuló szimpátia és szeretet jelenlétét igyekeztek kimutatni az Unióban – az eredményes ratifikáció érdekében.

GLANT TIBOR

„Már a kubai rakétaválság sem a régi”

*Gondolatok a hidegháború legforróbb pillanatának
50. évfordulója alkalmából*

2012 októberében „ünnepeltük” a kubai rakétaválság ötvenedik évfordulóját, bár erről a magyar történész szakma és média egyaránt megfeledkezett. Pedig a szovjetek által 1962-ben végrehajtott karibi rakétatelepítés könnyen atomháborúhoz vezethetett volna, és teljesen megváltoztatta a hidegháború menetét. Maga a rakétaválság az egyik legtöbbet kutatott történelmi esemény, ám érdekes „állatorvosi lova” is egyben mind a hidegháborús történetírás problémáinak, mind a történetírás körül Hayden White óta folyó elméleti vitáknak. Ebben a tanulmányban magyar nyelven első alkalommal megvizsgáljuk a rakétaválság történetét és történetírásának alakulását, s ezek tükrében vázoljuk a hazai hidegháború-kutatás nehézségeit.

Bevezető gondolatok

Néhány évvel ezelőtt Gyáni Gábor joggal tette szóvá, hogy Magyarországon nincs vagy alig létezik Holocaust-történetírás.¹ Nos, ugyanez igaz a hidegháborúra is. Ennek oka a nyilvánvalóan meglévő nyelvi korlát mellett a források egyoldalúsága és a téma politikai vetülete. A források egyoldalúsága abban áll, hogy a hidegháborús kutatások többségükben amerikai forrásokra épültek és épülnek a mai napig. A kutatások középpontjában természetesen a szovjet–amerikai rivalizálás és a nagy háborús konfliktusok értelmezése (például Vietnam, Kuba) áll. Az amerikai kultúra nyitottsága már a hidegháború idején is lehetővé tette a komoly szakmai munka megkezdését, miközben hiteles szovjet forrás alig állt a kutatók rendelkezésére. Ezért a történetírás amerikai fókusszal folyt: az amerikai (nemzeti) történetírást érdeklő témákra összpontosított, és szinte kizárólag amerikai forrásokra (elsősorban a médiára, memoárookra és politikai indíttatású szivárogtatásokra) épült. A szovjet birodalom összeomlását követően részben megnyíltak ugyan a levéltárak, de Moszkva továbbra is féltékenyen őrzi titkait. Nincs érvényben az amerikaihoz fogható információszabadságot garantáló törvény, és orosz levéltárosok hada él a források fokozatos „csöpögtetés”-éből. A volt szovjet csatlósállamok levéltárai is csak részben kutathatók; Magyarországon például korlátozzák a külföldi kutatók hozzáférését egyes 1945 utáni (például állambiztonsági) iratokhoz. A magyar hidegháborús történetírás ezért szűk fókusszal, elsősorban hazánk más országokkal folytatott kétoldalú kapcsolataira összpontosít, így a hazai (egyébként kimondottan színvonalas) kutatások nem (vagy csak 1956 kapcsán) kapcsolódtak be a nyugati, angol nyelvű hidegháborús értelmezési vitákba.²

¹ Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest, 2010. 336–338.

² Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok, 1945–1989. Források*. Budapest, 2009.; Kecskés D. Gusztáv: *Magyar–francia kapcsolatok, 1945–1990. Források*. Budapest, 2013. 1956 kapcsán, an-

Ilyen helyzetben természetes, hogy a kutatási témákat az amerikai kollégák személyes érdeklődése határozza meg. Történtek ugyan kísérletek a szovjet tábor forrásainak feltárására és közlésére (például a *Cold War International History Project* és a *National Security Archive*³), de ezen fórumok forrásokhoz való hozzáférése esetleges és véletlenszerű. Ebbe az amerikai diskurzusba szinte lehetetlen kívülről (a volt vasfüggönyön innenről) bekapcsolódni, főleg ha az ember nem szovjet nagypolitikáról ír, hanem saját országa, régiója történetéről, hiszen a legtöbb kelet-európai ország hidegháborús tapasztalatát az amerikai kollégák mellékszáltnak tekintik, és az esetek többségében meg sem említik. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a volt szovjet csatlósállamok kutatói nem vagy alig számíthatnak a diktatúra vezetőinek érdemi és őszinte segítségére.⁴

Magyarországon a hidegháború mint kutatási téma politikai vetülete szorosan összekapcsolódik a kádári örökséggel az oktatás és a közbeszéd terén is. 1989-ben elmaradt a diktatúra és az új, demokratikus rendszer közti világos határvonal meghúzása (például a lusztráció), és a pártállami múlt feltárása csak részben (elsősorban 1956 kapcsán) élvezett és élvez ma is prioritást. Mivel a pártállam egykori vezetői 1989 után is szabadon politizálhattak, a múlt szelektív feldolgozása (például D-209-es ügy) a napi politika eszközévé vált. Nem vagy csak elvétve születtek memoárok és készültek szakmailag megalapozott mélyinterjúk (*oral history*). Ráadásul az 1991 óta tartó permanens oktatási reform során elmaradt az Egyesült Államokra vonatkozó tananyagok kidolgozása és beépítése a középiskolai (esetenként egyetemi) tantervekbe (is). Így az Egyesült Államok (és ezzel együtt a hidegháború) történetének oktatását nem elsősorban a történelmi, hanem az angolos-amerikanista képzések vállalták magukra, s teszik ezt angol nyelven. Az oktatás és a politika eltorzította a közbeszédet is: a médiában hátborzongató összeesküvés-elméletek keringenek szinte minden amerikai vonatkozású kérdésben, az újságírók többsége pedig, szakmai ismeretek hiányában, nyugati sajtóban megjelent cikkekből ollózza össze a hidegháborúval kapcsolatos információkat. Ennek egyenes következménye, hogy kiemelkedően fontos hidegháborús események kerek évfordulóinak kapcsán sem alakul ki érdemi diskurzus magyar nyelven. A fentiek tükrében aligha meglepő, hogy „a hidegháború legforróbb pillanatáról” magyar nyelven szinte semmi újat nem olvashattunk 1989 óta.⁵

gol nyelven megkerülhetetlen forráskiadvány: Békés, Csaba – Byrne, Malcolm – Rainer, János M. (eds.): *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*. Budapest–New York, 2002. A CEU Press hasonló forráskiadványokat jelentetett meg az 1953. évi német, az 1968. évi csehszlovák, az 1980–1981. évi lengyel válságról valamint az 1989. évről is. Örvedetes fejlemény, hogy magyar történészek elkezdtek komoly amerikai szaklapokban publikálni, de ezek a cikkek is erősen magyar vonatkozásúak. Lásd például: Szőke, Zoltán: *Delusion or Reality? Secret Hungarian Diplomacy during the Vietnam War*. *Journal of Cold War Studies*, vol. 12. (2010) No. 4. 119–180.

³ Mindkét központ washingtoni székhelyű, az előbbi a Wilson Centerben, az utóbbi a George Washington Egyetemen működik. (a továbbiakban: CWIHP és NSA).

⁴ Egy személyes élmény: 1997-ben, amikor a Szent Korona hazahozatalát kutattam, éppen azok vizsgálták felül a korabeli külügyi dokumentumok titkosítását, akik annak idején maguk írták azokat. Saját interjúimon kívül nem hallottam egyéb, átfogó *oral history* programról. Ez alól kivétel az 1956-os forradalom története és feldolgozása.

⁵ A MATARKA saját, 2000-ben megjelent cikkemen túl (a részleteket lásd lentebb, a 17. jegyzetben) számon tart három HVG cikket 2002-ből, egy Élet és Tudományban megjelent írást 2007-ből és egy forrásközlést 2012-ből: Kecskés D. Gusztáv: *A szovjet csatlós államok a NATO perspektívájában az 1962-es kubai rakétaválság idején. Dokumentumok*. *Világtörténet*, 34. évf. (2012) 1-2. sz. 121–145.

Kérdések a rakétaválság kapcsán

Hitelesnek tekinthető szovjet források hiányában a rakétaválság történetét közel negyedszázadon át az amerikai győzelmi narratíva határozta meg. E szerint Moszkva indokolatlanul agresszív módon támadó atomfegyvereket telepített Kubába Washington tudta nélkül, de Kennedy és tanácsadói (az ExComm) „briliáns módon uralták a helyzetet”, és „tökéletesen kalibrált” válságkezeléssel megoldották a problémát: a katonai akciót elvetve karantén (és nem blokád) alá vonták Kubát, és kikényszerítették a rakéták elszállítását cserébe azért az ígéretért, hogy nem támadják meg a karibi országot.⁶ Dean Rusk külügyminiszter szerint „farkasszemét néztünk egymással, és a másik fél pislogott előbb”.⁷ Ráadásul a rakétaválság lezárása rövid időn belül Hruscsov leváltásához vezetett, így az amerikai „győzelem” teljesen tűnhetett.

Röviden összefoglalva ez az első narratíva a következő elemekre épült: Október közepén Kennedy elnök U-2-es kémrepülőgépek által készített felvételek alapján tudomást szerzett arról, hogy a szovjetek nem védekező, hanem támadó (közép-hatótávolságú, föld–föld atomrakéták) fegyvereket telepítenek Kubába. Andrej Gromiko szovjet külügyminisztertől és Anatolij Dobrinyin nagykövettől is információkat kértek, de mindketten azt állították, csak védekező fegyvereket telepítenek. Október 22-én Kennedy nyilvános beszédben leplezte le a szovjet akciót, indokolatlan agresszióknak nevezte azt, és a rakéták leszerelését és elszállítását követelte. A rakétaválság nyilvános fázisában (Kennedy beszédét követően) a két szuperhatalom vezetője a médián (elsősorban rádión) keresztül üzeneteket váltott egymással, miközben a színpadok mögött élénk diplomáciai tevékenység folyt. Végül a Kuba felé tartó szovjet hajók visszafordultak, Hruscsov beleegyezett a rakéták leszerelésébe (és annak ellenőrzésébe is), cserébe Washington vállalta, hogy nem támadja meg Kubát. A megállapodást mindkét fél betartotta. 1963-ban forródrót kapcsolatot hoztak létre a Fehér Ház és a Kreml között a további, hasonló válságok hatékonyabb kezelése végett.⁸

Az amerikaiak ellentmondó, részletekbe menő szovjet narratíva hiányában⁹ ez az értelmezés egészen a nyolcvanas évek végéig tartotta magát. Azóta kiderült, hogy a történet így korántsem teljes, és három–ötévente érnek bennünket újabb és újabb meglepetések. A folyamatosan szivárgó új információk joggal vetik fel a legfontosabb kérdést: Tudták-e a szovjet és amerikai döntéshozók, hogy pontosan mi is történik Kuba kapcsán saját oldalukon és a másik fél táborában? Meg fogjuk-e ismerni valaha ennek az egyébként látszólag kínos pontossággal dokumentált eseménysornak minden részletét? Hol a határ a politikai döntéshozók titoktartási kötelezettsége és a tények szisztematikus elferdítése, esetleg meghamisítása között? A rakétaválsággal kapcsolatos leckék tükrében mennyire bízhatunk meg

⁶ Schlesinger, Arthur, Jr.: *A Thousand Days. JFK in the White House*. Boston, 1965. 841.; lásd még: Sorensen, Theodore C.: *Kennedy*. New York, 1965.

⁷ *The Cuban Missile Crisis*. BBC, 1992. A dokumentumfilmet két részletben sugározták az angol televíziós társaság *Timewatch* című sorozatában *Defying Uncle Sam* és *Eyeball to Eyeball* címmel. A Dean Rusk idézet a második részből származik.

⁸ Az első összefoglalás Robert Kennedy halála után megjelent visszaemlékezése volt: *Thirteen Days. A Memoir of the Cuban Missile Crisis*. New York, 1969. Erről a kötetről a későbbiekben még többször szó lesz.

⁹ Az igen szűkszavú szovjet narratíva lényege az volt, hogy ők Kubát akarták megvédeni, de az „amerikai imperialisták” támadónak minősítették a szigetországba telepített védelmi fegyvereiket, és atomdiplomáciával kényszerítették ki azok hazavételét. Moszkva ebbe azért egyezett bele, mert Amerika ígéretet tett arra, hogy Kubát nem támadja meg, és ezzel a lépéssel a Szovjetunió megmentette a világbékét.

korábban hitelesnek tartott amerikai forrásokban? Az októberi válság történetének bemutatása során ezekre a kérdésekre is keressük a választ.

Jobb nem is tudni?

John F. Kennedy és bátyja, Robert úgy haltak meg (mindketten gyilkosság áldozataként, az előbbi 1963-ban, az utóbbi 1968-ban), hogy nem tudták, mennyire közel jártak valóban egy véletlen atomháborúhoz. Azzal azonban tisztában voltak, hogy az amerikai közvéleményt ők maguk nem tájékoztatták számos, igen fontos részletről. A Fehér Ház és az ExComm tagjai számára fontosabb volt a győzelmi narratíva fenntartása, mint a válság szisztematikus kiértékelése. Robert Kennedy ugyan meg akarta írni a történet további részleteit *Tizenhárom nap* című visszaemlékezésében, de halálát követően a szövegből kihúzták a Jupiter-rakétákról szóló tárgyalásokra tett utalásokat, ahogyan U Thant ENSZ-főtitkár szerepéről is csak később értesülhettünk. 1974-ben „Októberi rakéták” címmel mutattak be egy televíziós dokumentumdrámát, mely az amerikai győzelmi narratívát mondta fel minden kritikai árnyalat nélkül.¹⁰ 1987-ben azután James G. Blight kutatócsoportja meghívta az ExComm akkor még élő résztvevőit a floridai Hawk’s Cay-be, hogy meginterjúvolja őket, és választ kapjon a hivatalos amerikai narratíva és az időközben angol nyelven is megjelent szovjet emlékiratok közti ellentmondások által felvetett kérdésekre. Az akkor már huszonöt éve elfogadott narratíva tehát már 1989 előtt nagytító alá került a tengerentúlon. 1987 és 1992 között hihetetlen mennyiségű és minőségű információ látott napvilágot, és megkezdődött az érdemi kutatás. A „jobb, ha az emberek nem tudják” típusú politikusi hozzáállást felváltotta a kutatói tudni akarás, és megindult az információk kiszajtolása a nem különösebben segítőkész egykori résztvevőkből. Konferencia követett konferenciát, és 1992-ben (majd 2002-ben) maga Fidel Castro hívta meg Kubába az egykori résztvevőket és az érdeklődő kutatókat. Az első konferencián az angol BBC televíziós társaság forgatási engedélyt is kapott Havannában. Az amerikai kutatók kitartása és a szovjet hidegháborús információk áruvá válása 1990 után végre megnyitotta az utat az érdemi kutatás előtt.

Három-ötévente „új” rakétaválság

1987-ben Bruce J. Allyn, James G. Blight, és David A. Welch korábban említett mélyinterjúi során derült ki, hogy Kennedy hajlott volna egy rakétákat-rakétákért cserére is, és közvetítőként U Thant ENSZ-főtitkárt kérte fel. Ekkor vált nyilvánvalóvá az is, hogy a Hruscsovot legendásan zavaró, Törökországba telepített Jupiter-rakéták leszereléséről is meggyeztek. Kennedy erre azonnal is hajlandó lett volna, s ehhez kérte az ENSZ főtitkárának közbenjárását. Hruscsov diplomáciai kapitulációja azonban azt jelentette, hogy ezt a presztízsveszteséget a Fehér Háznak már nem kellett vállalnia. Blight és csapatának kutatásai mindkét vezetőt felelős döntéshozóként mutatták be a válság nyilvános (október 22–28.) szakaszában. Az első konferencia érdekes hozadéka volt az a felfedezés is, hogy a válságot a három leginkább érintett országban három különböző néven ismerik: Amerikában „kubai rakétaválság”-ként, Moszkvában „Karib-tengeri válság”-ként, Kubában pedig „októberi válság”-ként.¹¹

Két évvel később, egy moszkvai konferencián ismét megdöbbentő információk láttak napvilágot. Kiderült, hogy a korábban csak részben ismert *Mongoose*-hadművelet 1962 ok-

¹⁰ *The Missiles of October*. Tv-film, 1974.

¹¹ Blight, James G. – Welch, David A: *On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis*. New York, 1989. (2. kiad. 1990.)

tóberére katonai akciót irányzott elő Kuba ellen, ha az addigi destabilizációs taktikák nem eredményezik Castro bukását. Ez átírta az „indokolatlan szovjet agresszió” narratíváját, hiszen a korábbi, egységesen hangoztatott amerikai állásponttal ellentétben igenis napirenden volt egy újabb katonai akció a Disznó-öbölbeli kudarc után, de még Kennedy október 22-i beszéde előtt. Robert McNamara védelmi miniszter szerint „ha akkor én kubai vezető vagyok, joggal hihettem volna azt, hogy az amerikai intervenció elkerülhetetlen”. Ugyanitt szembesítette Dobrynin Sorensent a Jupiterek ügyével, ugyanis a volt szovjet nagykövet maga tárgyalt Robert Kennedyyel a törökországi rakétákról. Kennedy volt beszédírója és bizalmasa ekkor ismerte el, hogy a volt igazságügy-miniszter halála után, a *Tizenhárom nap* sajtó alá rendezése során saját kezűleg húzta ki a titkos tárgyalásokra vonatkozó részeket a kéziratból.¹²

Amikor 1992-ben Fidel Castro kubai diktátor meghívta Havannába a rakétaválságban érintett, még élő szemtanúkat, először szembesült a történész szakma azzal, hogy szovjet–kubai viszonylatban is igen komoly feszültségek voltak, s így vált a korábban kétszereplősnek tartott válság háromdimenziós konfliktussá. De az igazi bomba Havannában akkor robbant, amikor Anatolij Gribkov, a rakétatelepítés felelőse beszámolt az Anadir-akció pontos részleteiről. Kiderült, hogy amerikai becslésekkel ellentétben nem 10 000, hanem 40 000 szovjet katona állomásozott Kubában, és a közép-hatótávolságú atomrakéták mellett taktikai atomfegyverekkel is felszerelték a szovjet csapatokat. A mintegy húsz mérőföld hatótávolságú Lunákkal kapcsolatban Hruscsov felhatalmazta a kubai szovjet erők főparancsnokát, Issza Plijev tábornokot, hogy amerikai támadás esetén akár Moszkvával való előzetes egyeztetés nélkül is bevesse azokat. Ezt az „előzetes bevetési engedély”-t a szakirodalom „predelegáció”-nak (*predelegation*) nevezi.¹³

A hidegháború lezárásával párhuzamosan memoáírásai láz tört ki a résztvevők körében. 1994-ben Gribkov és William Y. Smith amerikai tábornok közös, angol nyelvű kötetben osztotta meg kubai emlékeit és harminc évvel későbbi reflexióit, 1995-ben Anatolij Dobrynin, Moszkva „örökös” washingtoni nagykövete adott ki érdekes memoárt, míg 1997-ben Ernest R. May és Philip D. Zelikow tette közzé a rakétaválság idején a Fehér Házban rögzített beszélgetések átíratát. Ezzel párhuzamosan folyt a primér források feldolgozása is. Ebből a terméskből kiemelkedően fontos Aleksandr Fursenko és Timothy Naftali közös kötete 1997-ben.¹⁴ Ehhez fogható kutatói és kiadói aktivitást csak 2012-ben, az 50. évforduló kapcsán tapasztalhattunk.

¹² Blight, James G. – Allyn, Bruce J. – Welch, David A. (eds.): *Back to the Brink: Proceedings of the Moscow Conference on the Cuban Missile Crisis, January 27–28, 1989*. Boston, 1992. Sorensenről lásd: 92–93. A Jupiterek kapcsán McNamara védelmi miniszter még 1998-ban is azt állította a BBC Hard Talk című műsorában, hogy 1962-ben nem született megállapodás a törökországi rakétákról. A Jupitereket „ócskavas”-nak nevezte, és azt állította, hogy egyébként is kivonták volna azokat. Állítása szerint Robert Kennedy azzal fenyegette Hruscsovot, hogy ha a nyilvánosság előtt szólni mer a Jupiterekről, akkor azok maradnak.

¹³ *Cuban Missile Crisis* BBC. (lásd a 7. jegyzetet). A konferencia jegyzőkönyvét ezúttal is kiadták: Blight, James G. – Allyn, Bruce J. – Welch, David A. (eds.): *Cuba on the Brink: Castro, the Missile Crisis, and the Soviet Collapse*. New York, 1993. (2. kiad. 2002.) Predelegáció angolul: “advance presidential authorization for the expenditure of nuclear weapons”.

¹⁴ Gribkov, Anatolij I. – Smith, William Y.: *Operation Anadyr: US and Soviet Generals Recount the Cuban Missile Crisis*. Chicago–Berlin–Tokyo–Moscow, 1994.; Dobrynin, Anatolij: *In Confidence: Moscow’s Ambassador to America’s Six Cold War Presidents (1962–1986)*. New York, 1995.; May, Ernest R. – Zelikow, Philip D. (eds.): *The Kennedy Tapes: Inside the White House during the Cuban Missile Crisis*. Cambridge–London, 1997.; Fursenko, Aleksandr – Naftali, Timothy:

1998-ban azután a korábban már említett, washingtoni székhelyű *National Security Archive* olyan dokumentumok nyomára akadt, amelyek alapjaiban írták át (ismét) a rakétaválság történetét. Kiderült ugyanis, hogy a Gribkov által feltárt szovjet predelegációhoz hasonló direktíva amerikai oldalon is létezett, ráadásul már 1957 óta.¹⁵ Ez azért is volt meglepő, mert az 1987–1992 közti konferenciákon Sorensen és McNamara egyaránt határozottan azt állította, hogy amerikai oldalon atomfegyvert csak és kizárólag Kennedy elnök engedélyével lehetett (volna) használni. A korábbi közhely, miszerint „az Eisenhower kormányzat az atomfegyvereket az amerikai haderő szerves részének tekintette”, új értelmezést nyert. Az amerikai információs szabadságról szóló törvényre hivatkozva az NSA 2001 áprilisára kiperelte a részleteket a szövetségi kormányzathoz. Kiderült, hogy Sorensen és McNamara esetében ismét tudatos ferdítéssel állunk szemben, ugyanis egy 1957. május 22-én kelt elnöki utasítás szerint (mely valamilyen formában egészen a hidegháború végéig érvényben maradt) komoly támadás esetén (akár idegen földön is) az érintett egység parancsnoka használhatott atomfegyvert akkor is, ha nem atomtámadás érte őket.¹⁶ Amennyiben a *Mongoose*-hadműveletben foglaltak szerint 1962 októberében sor került volna amerikai katonai akcióra Kuba ellen, a következő forgatókönyv valószínűleg volna meg: amerikai támadás esetén Plijev beveti a Lunákat, és erre az amerikaiak is atomcsapással válaszolnak. 2000-ben megjelent tanulmányomban ezek alapján úgy érveltem, hogy mivel Kennedy október 15-én és Hruscsov október 22-én visszavonta a predelegációs felhatalmazásokat, az atomháború valószínűleg az megelőzően, október első felében állt fenn. Azóta már kiderült, hogy a helyzet korántsem volt ennyire egyértelmű.¹⁷

2002-ben egy újabb havannai konferencián „természetesen” újabb meglepetés érte a rakétaválsággal kapcsolatos fejleményeket érdeklődéssel követő kutatókat. Az NSA újabb dokumentumokat tett közzé, ezúttal egy szovjet tengeralattjáró 1962. október 27-i kalandja kapcsán. A Levéltár igazgatója egyenesen azt nyilatkozta, hogy „egy Vaszilij Arhipov nevű ember mentette meg a világot”. Ekkor derült ki, hogy Gribkov és a többi szovjet vezető sem bontotta ki az igazság minden szeletét az 1992-es havannai konferencián (sem későbbi írásaikban), ugyanis szovjet oldalon predelegációs felhatalmazást nemcsak Plijev, hanem a jelek szerint a karibi térségbe küldött tengeralattjárók is kaptak. Az utóbbiak csak akkor vehettek be atomfegyvert, ha a parancsnok, helyettese és a politikai tiszt egyaránt e mellett szavaz. A *Foxtrott*-osztályú, B-59-es tengeralattjárót amerikai hadihajók felfedezték, és megpróbálták gyakorló vízi bombákkal a felszínre kényszeríteni. A legénység szerint úgy érezték magukat, „mintha egy olyan olajos hordóban ültek volna, melynek az oldalát kalapáccsal verik”. Mivel sem Moszkvával, sem a kubai csapatokkal nem tudtak rádiókapcsolatba lépni.

“One Hell of a Gamble”: *Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958–1964*. New York – London, 1997.

¹⁵ A részleteket lásd a központ honlapján: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB45/> (letöltés: 2013. október 6.).

¹⁶ *Ibid.* Lásd különösen a 3. dokumentumot. Ezekre alapozva, de még a teljes deklassifikáció előtt született a téma máig legalaposabb feldolgozása: Roman, Peter J.: *Ike's Hair Trigger: U.S. Nuclear Predelegation, 1953–60*. Security Studies, vol. 7. (1998) No. 4. 121–165.

¹⁷ Glant Tibor: *A szakadék szélén: az atomháború valószínű veszélye a kubai rakétaválság idején*. Európai Szemle, 11. évf. (2000) 2. sz. 97–113. A predelegációs engedélyek visszavonásáról lásd: Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 7., 63.

latba lépni, azt hitték, kitört a harmadik világháború. Ezért a három felelős tiszt szavazott, és Arhipov „nem”-je miatt nem vetettek be taktikai atomfegyvert.¹⁸

Az elmúlt tíz év ismét az addig nyilvánosságra került források feldolgozásával telt, s az 50. évforduló alkalmából fél tucat jelentős új munka látott napvilágot. Újabb sokkoló meg-
lepetést jelentett Anasztasz Mikojan szovjet első miniszterelnök-helyettes 1962 novemberi
kubai útjának részletes története, hiszen kiderült, hogy Moszkva a Lunákat előbb ott akarta
hagyni a szigetország védelmére, majd mégis elszállították azokat, mert nem bíztak meg
Castróban.¹⁹ Ezúttal tehát a szovjet és a szovjet–kubai vonal, valamint a válság utáni válság
állt a figyelem középpontjában. Érdekes elemzések születtek a NATO-n belüli vitákról, a
Moszkva és Havanna közti bizalmatlanságról, valamint az Egyesült Államok és a latin-
amerikai országok rakétaválság utáni viszonyáról.²⁰ A CWIHP külön dokumentumgyűjte-
ményt szentelt az évfordulónak: ebben olvashatjuk például a Hruscsov és Antonin Novotni
között, a válság után közvetlenül megrendezett találkozóról készült feljegyzést.²¹ A fentiek
tükrében nézzük, ma mit tudunk a rakétaválságról, és mai ismereteink szerint mikor állt
fenn leginkább az atomháború veszélye.²²

A kubai rakétaválság előzményei

Castro forradalmát az amerikaiak gyanakodva figyelték, ugyanis „a szakállas forradalmár”
olyan elveket vallott, melyek nem voltak elfogadhatók Washington számára. A BBC által
készített, korábban már említett dokumentumfilmben (1992) egy magas rangú CIA-
alkalmazott azt nyilatkozta, hogy a Castro által tervezett földreform önmagában is kom-
munista üzenet volt az ügynökség számára. Castro elődje, Fulgencio Batista tipikus latin-
amerikai diktátor volt, akinek legfőbb célja az volt, hogy a turistaként Kubába érkező ame-
rikaiak kellően kiszórakozhassák magukat. Ráadásul komoly kapcsolatokkal rendelkezett
az amerikai maffiával is, hiszen jóllehet az Egyesült Államokban betiltották a szerencsejá-
tékokat, kilencven mérföldnyire Floridától már szabad volt játszani. A turizmus és a sze-
rencsejátékok visszaszorításával, valamint az amerikai kézen lévő cukornádültetvények ál-
lamosításával Castro alig néhány hónap alatt kivívta az Egyesült Államok ellenszenvét.

¹⁸ Lloyd, Marion: “Soviets Close to Using A-Bomb in 1962 Crisis, Forum is Told”. Boston Globe: 2002. október 13. A további részleteket lásd az NSA honlapján: <http://www.webcitation.org/67Zhorqhc> (letöltés: 2013. október 6.).

¹⁹ Mikoyan, Sergo (Svetlana Savranskaya, ed.): *The Soviet Cuban Missile Crisis: Castro, Mikoyan, Kennedy, Khrushchev, and the Missiles of November*. Washington–Stanford, 2012.

²⁰ Az 50. évfordulóra megjelent, még nem idézett, fontosabb kötetek: Blight, James G. – Lang, Janet M.: *The Armageddon Letters: Kennedy, Khrushchev, and Castro in the Cuban Missile Crisis*. Lanham, MD, 2012.; Coleman, David G.: *The Fourteenth Day: JFK and the Aftermath of the Cuban Missile Crisis: The Secret White House Tapes*. New York – London, 2012.; Gibson, David R.: *Talk at the Brink: Deliberation and Decision during the Cuban Missile Crisis*. Princeton–Oxford, 2012.; Roberts, Priscilla (ed.): *Cuban Missile Crisis: The Essential Reference Guide*. Santa Barbara, CA, 2012.; Stern, Sheldon M.: *The Cuban Missile Crisis in American Memory. Myths versus Reality*. Stanford, 2012.; és egy „mi lett volna ha” elemzés: Swedin, Eric G.: *When Angels Wept. A What – If History of the Cuban Missile Crisis*. Washington, 2010.

²¹ Hershberg, James G. – Ostermann, Christian F. (eds.): *The Global Cuban Missile Crisis at 50*. CWIHP Bulletin No. 17/18 (Fall 2012). Washington, 2012. Ebben olvasható Thomas Blanton rövid bevezető cikke, amelytől a címet kölcsönöztem: *The Cuban Missile Crisis Just Isn't What It Used to Be*. 11–18. A Hruscsov–Novotni találkozó: 400–403.

²² A következő összefoglalás 2000-ben megjelent cikkemre támaszkodik, de friss információk alapján átdolgoztam azt. A jegyzetapparátust is kiegészítettem.

Fidel Castro 1959. április 15-én – három és fél hónappal hatalomra jutását követően – váratlanul az Egyesült Államokba utazott azzal a nyíltan vallott szándékkal, hogy megszerezze a nagy északi szomszéd támogatását az általa megálmodott új Kubához. Mivel látogatását hivatalosan nem jelentette be, és nem tette meg a szükséges diplomáciai előkészületeket sem, Eisenhower elnök elutazott Georgiába egy golfbajnokságra. Castrót azonban az amerikai média és a keleti-parti elit – többek között McGeorge Bundy, a Harvard dékánja, később Kennedy elnök nemzetbiztonsági tanácsadója – is komoly érdeklődéssel fogadta. Mindenki azt szeretne tudni, hogy Castro kommunistának vallja-e magát. Nos, 1959. áprilisában még nem vallotta magát annak, sőt még azt a feltételezést is elutasította, hogy a korábban mellette harcoló kommunistáknak beleszólása volna a legfelsőbb szintű kubai döntéshozatalba. Ez azért érdekes, mert Castro amerikai látogatásával egy időben öccse, Raul, aki tagja volt a kubai kommunista pártnak (bár erről saját bevallása szerint Fidel akkor még nem tudott!), titokban éppen Moszkvával tárgyalt, s Castro fegyvertársa volt a szélsőbaloldali nézeteiről ismert Ernesto Che Guevara is.

Amerikai útjának utolsó előtti napján, április 25-én Castro találkozott Nixon alelnökkel. Ez volt a legmagasabb szintű találkozó, amelyet *ad hoc* útja során sikerült számára megszervezni, s a megbeszélés azért is különösen fontos volt, mert Nixon a McCarthy-korszakban vezető kommunistavadásznak számított. Nixon a találkozóról szóló feljegyzését nem hozta nyilvánosságra, s ebből tudósok és politikai elemzők sora következtetett arra, hogy az alelnök a kubai államfőt kommunistának nyilvánította. A találkozó jegyzőkönyvének egy másolatára Jeffrey J. Safford történész véletlenül talált rá Mike Mansfield szenátor iratai között, és 1980-ban közölte a *Diplomatic History* című folyóiratban. Ebből a feljegyzésből az derül ki, hogy Nixonnak fenntartásai voltak Castróval kapcsolatban, de nem tartotta őt kommunistának: „Róla alkotott véleményem némiképp vegyes. Az egyetlen dolog, amiben biztosak lehetünk, az az, hogy született vezető. Bármit is gondolunk róla, meghatározó tényezője lesz Kuba és általában Latin-Amerika jövőjének. Ószintének tűnik. Vagy rendkívül naiv a kommunizmussal kapcsolatos kérdésekben, vagy maga is kommunista. Én azt hiszem, az előbbi igaz rá [...] Ám mivel született vezető – s erre már utaltam –, nincs más választásunk, mint hogy megpróbáljuk a megfelelő irányba terelni őt.”²³

Castro azonban végrehajtotta a korábban megígért földreformot, és visszaállamosította az amerikai kézben lévő cukornádültetvényeket. Jacobo Arbenz Guzmán, guatemalai vezető hasonló lépésére 1954-ben az Egyesült Államok egy, a CIA által megtervezett és végrehajtott katonai puccsal válaszolt. Fidel Castro tehát darázsfészekbe nyúlt. Az amerikai reakció gyors és elutasító volt: az Eisenhower-kormány megszüntette a Kubával folytatott kereskedelmet, kizárta Kubát az Amerikai Államok Szövetségéből, és a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította déli szomszédjával. A konfrontáció elkerülhetetlennek tűnt. Eközben Hruscsov és Mikojan Havannába, Raul Castro pedig Moszkvába látogatott – mindez egyértelműen jelezte, hogy Castro egyre inkább a kommunisták felé fordul. A kubai vezér később (az 1992-es havannai konferencián, majd egy a CNN televíziónak adott interjújában) ezt azzal magyarázta, hogy a szovjetek a szükség órájában feltétel nélkül mellé álltak, s „támogatták a forradalmat”.²⁴

²³ Safford, Jeffrey J.: *The Nixon-Castro Meeting of 19 April 1959*. *Diplomatic History*, vol. 4. (1980) No. 4. 425–431. Az idézet az utolsó oldalról való. Nixon később megváltoztatta véleményét, ezt Gaddis Smith idézi a későbbi elnök memoárja alapján: Smith, Gaddis: *The Last Years of the Monroe Doctrine*. New York, 1994. 96.

²⁴ *Cuban Missile Crisis*. BBC; *Castro in His Own Words*. CNN, 1998. Az utóbbi a televíziós társaság *Cold War* című sorozatához készült interjú, amit külön is sugároztak.

Castro és forradalma különösen kedves volt Hruscsov számára: Kuba volt az első ország, amelyben – legalábbis Moszkva szerint – úgy „győzött a szocialista forradalom”, hogy ebben a szovjet hadsereg nem segédkezett. Kuba ugyanakkor számos új problémát is felvetett a Kreml számára. Meg kellett oldani a sziget védelmét, noha 1959 után is maradt ott amerikai katonai támaszpont (Guantanamo), és el kellett látni fegyverekkel és szakértőkkel a kubai vezetést. Ezt a „baráti segítséget” a fél világon keresztül kellett eljuttatni az Egyesült Államok tőszomszédságába. Mindenekelőtt azonban meg kellett győzni Castrót arról, hogy csatlakozzon a szocialista táborhoz.²⁵

A kubai–szovjet közeledés nem került el az amerikai hírszerzés figyelmét. A CIA havi egy felderítő repülést hajtott végre Kuba felett, s ezzel párhuzamosan megkezdte Castro-ellenes hadműveletét is. Az öt évvel korábbi guatemalai sikeren felbuzdulva hasonló módszerekhez nyúltak: szabotázsakciókkal megpróbálták destabilizálni a kubai rezsimet, a kereskedelmi kapcsolatok megszüntetésével igyekeztek csődbe juttatni a kubai gazdaságot, és diplomáciailag is elszigetelték Castro államát. Továbbá kubai menekültekből szabadcsapatot hoztak létre és képezték ki, majd kidolgozták a kubai partraszállás terveit is. Az 1960. évi elnökválasztást azonban nem a favoritnak számító Richard Nixon alelnök, hanem a katolikus vallású bostoni demokrata, John F. Kennedy nyerte meg. A kérdés az volt, hogy az új elnök jóváhagyja-e a Kuba ellen intézendő támadást.²⁶

A Kennedy-kormány gyorsan döntött az ügyben: nem volt hajlandó a diplomáciai kapcsolatok felvételére, sőt engedélyezte a CIA által tervezett támadást is. A tervezők meglepetésére azonban az új elnök megtagadta a légi támogatást a Disznó-öbölbeli akcióhoz, így azt gyakorlatilag eleve kudarcra ítélte. Az alig két évvel korábban egy amerikaiak által támogatott diktátor ellen felkelt kubai nép ugyanis – a kissé naivnak tűnő amerikai várakozásokkal ellentétben – nem állt az amerikaiak által támogatott „felszabadítók” oldalára. Castro csapatai súlyos vereséget mértek a partraszálló szabadcsapatra. Ezt követően a kubai elnök az ENSZ-ben csaknem öt órán át tartó beszédben ítélte el az amerikai agressziót. A Kennedy-kormány legkínosabb kudarcát élte meg 1961 áprilisában, és a rakétaválság 25. évfordulója óta megszólalt egykori magas rangú amerikai politikusok döntő többsége a disznó-öbölbeli kudarcban látta a rakétaválság egyik legfőbb okát.²⁷

1961 áprilisát követően az amerikai vezetés Kubát „egy európai sakkjátszma részeként kezelte”. A Kennedy-kormány havi kettőre emelte a felderítő repülések számát, és titokban engedélyezte az egyik legnagyobb CIA-akciót, a Mongoose-hadműveletet. A Mongoose célja Castro megbuktatása és likvidálása (!) volt, s a tervek között szerepelt egy esetleges katonai intervenció is. A hadművelet első részleteire egy 1975-ben lefolytatott kongresszusi vizsgálat során derült fény, a jelentés teljes szövegét viszont csak az ezredfordulón ismerhettük meg. Ezzel együtt Kuba másodlagos szerepet játszott az amerikai diplomáciában: a hidegháború túlfeszített légkörében Berlin és a Távol-Kelet is fontosabb volt Washington számára.²⁸

²⁵ Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 8–9.

²⁶ Az egyik elnökválasztási televíziós vita során Kennedy azt állította, hogy ha őt választják meg, akár fegyverrel is leszámol Castróval. Nixon (aki Eisenhower alelnöke volt akkoriban) tudott a tervezett katonai akcióról, de ezt nem árulhatta el idő előtt. A részleteket lásd: Smith: *Last Years of the Monroe Doctrine*, 102.

²⁷ Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 89; Rusk, Dean: *As I Saw It. As Told to Richard Rusk*. Ed. By Daniel S. Papp, ed.. New York, 1990. 229–245.

²⁸ A Mongoose teljes szövegét is az NSA hozta nyilvánosságra 1998-ban. Lásd még: Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 81–82., 101.

Moszkva sokkal komolyabban vette Kubát, mint ahogyan arra az amerikaiak számítottak. 1962 áprilisában az amerikaiak két hadgyakorlatot is tartottak a Karib-tengeri térségben, melyek során szigetek elleni támadásokat gyakoroltak. Eközben a kubai kémelhárítás – nyilvánvalóan némi túlzással – több száz (!) amerikai szabotázsakcióról számolt be Castciónak. Havannában és Moszkvában is az a vélemény alakult ki, hogy Washington katonai intervenciót tervez Kuba ellen. A korábban már említett moszkvai és havannai konferenciákon Robert McNamara volt amerikai védelmi miniszter elismerte, hogy az amerikai akciókat nézve ő is erre a következtetésre jutott volna, de tagadta, hogy valóban komolyan szóba került a katonai intervenció lehetősége. McNamara állításának azonban némileg ellentmond az a tény, hogy a Szenátus szeptember 20-án 86:1 arányban felhatalmazta a kormányt arra, hogy „az Egyesült Államok biztonságát fenyegető, külső erő által támogatott támadó jellegű katonai erő létrehozása vagy felhasználása megelőzésére” katonai akciót hajtson végre – vagyis az elnök megkapta a kongresszusi felhatalmazást egy Kuba elleni esetleges katonai intervencióhoz.²⁹ A Mongoose-hadműveletben tervezett katonai akcióra 1962 októberében került volna sor. A Kubát fenyegető vélt vagy valós veszélyre a szovjet vezetés nem hétköznapi módon válaszolt: Hruscsov javaslatára atomtámaszponttá alakította át a Floridától alig százötven kilométerre található szigetet, s ezzel kiprovokálta a hidegháború leghátborzongatóbb válságát.

Az Anadir-hadművelet

Kennedy elnök 1962. október 22-i televíziós beszédében a szovjet rakétatelepítési akciót „elhamarkodott és titokban végrehajtott lépés”-nek nevezte. Ő soha nem tudhatta meg azt, amit Anatolij Gribkov tábornok a havannai konferencián tárt a nyilvánosság elé: a döntés májusban, tehát öt hónappal a konfrontáció kirobbanása előtt született, az akció fedőnevét pedig egy a Bering-tengerbe ömlő orosz folyóról, az Anadirról kapta. Ez azért is volt meglepetés az amerikaiak számára, mert a CIA felelős csoportja 1962 nyarán készített felmérésében valószínűtlennek minősítette, hogy a szovjetek atomfegyverekkel lássák el Kubát. 1994-ben angol nyelven is megjelent memoárjában Gribkov büszkén meséli el, hogy az akció mekkora kihívás volt a szovjet hadvezetés számára, és hogy milyen sikeresen hajtották azt végre. Mivel mindkét fél a mai napig rendkívüli jelentőséget tulajdonít a szovjet akciónak, érdemes röviden áttekinteni az Anadir-hadművelet történetét.³⁰

A döntést Hruscsov egyedül hozta meg 1962 májusában. A Szovjetunió Honvédelmi Tanácsának május 21-i ülésén előzetes döntés született: egy teljes hadseregcsoporthoz – atomfegyverekkel együtt – áttelepítenek Kubába. A Honvédelmi Minisztériumban dolgozó második világháborús veterán, Gribkov kapta azt a feladatot, hogy dolgozzon ki egy megvalósítható programot a következő, május 24-i ülésre. Az előzetes terv elkészült, és azt a Tanács jóváhagyta; így vette kezdetét ez a kommunista hadtörténetben egyedülálló vállalkozás. A végső „igen”-t a Szovjetunió Elnöki Tanácsa 1962. június 10-én mondta ki, tizenkilenc nappal azután, hogy Hruscsov először felvetette az ötletet. Gribkov pontosan tudta, milyen új problémákkal kell szembenéznie. Többek között meg kellett győzni Castrót arról,

²⁹ May–Zelikow: *Kennedy Tapes*, 37. Korábban a Kennedy-kormány tagjai minden interjúban és visszaemlékezésben tagadták, hogy katonai akcióra készültek volna, de a Mongoose szövege ezt cáfolja. Az itt idézett kongresszusi felhatalmazás azt bizonyítja, hogy a Fehér Ház a Mongoose-ban tervezettek szerint járt el. Noam Chomsky korábban is gyakran hangoztatott nézete szerint ez a hadművelet „nyerte el a világ legnagyobb nemzetközi terrorista akciója díját”. Guardian, 2012. október 15.

³⁰ Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 9., 102–103.; May–Zelikow: *Kennedy Tapes*, 37.

hogy engedélyezze a rakéták telepítését, oda kellett juttatni ellenséges vizeken át több mint 50 000 szovjet katonát, több tucat repülőgépet, rakétát és atombombát – s mindezt úgy, hogy az amerikai kormány semmit meg ne tudjon a dologról. Az akció befejezését október végére tervezték, s a hivatalos elképzelés szerint novemberi kubai látogatása során Hruscsov hozta volna a világ tudomására a hírt. Az időzítésnek rendkívül fontos szerepe volt, hiszen november elején az Egyesült Államokban kongresszusi választásokat tartottak, és a keleti blokkban ekkor ünnepelték a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 45. évfordulóját.³¹

Castrót nem kellett sokáig győzködni, hiszen az amerikai katonai fenyegetés igen komolynak tűnt. Július 2-án Moszkvába érkezett Raul Castro miniszter, és azonnal tárgyalni kezdett Hruscsovval és Rogyion Malinovszkij honvédelmi miniszterrel. Hamarosan megállapodásra jutottak, és megszületett az a kölcsönös védelmi szerződés, amely megeremtette a szovjet csapatok kubai kalandjának jogi alapját. Fidel Castro azt javasolta, hogy a szerződést hozzák nyilvánosságra, ám a szovjet vezetés ez elől mereven elzárkózott, sőt a nyár és az ősz folyamán többször is biztosították Washingtont arról, hogy a Kubába szállított és szállítandó fegyverek kizárólag védelmi célokat szolgálnak. Az akciót annyira titokban tartották, hogy még a washingtoni szovjet nagykövetet, Anatolij Dobrinyint sem tájékoztatták a valós helyzetről. 1992-ben Castro azzal indokolta beleegyezését, hogy az akció egyszerre javította a szocialista tábor katonai-stratégiai helyzetét és saját forradalma túlélési esélyét. Egy azóta is sok vitát kiváltó interjúban az első szempontot nevezte döntőnek.³²

A moszkvai megállapodást követően szovjet szakértők egy csoportja Kubába utazott te-repszemlére. Kiválasztották a rakétasilók helyét és azt a kilenc kikötőt is, ahová a különleges rakománynak érkeznie kellett. Hruscsov a szintén háborús veterán lovassági tisztet, Issza Plijev tábornokot nevezte ki a Kubában állomásozó szovjet hadseregcsoport főparancsnokává. A döntés célja az volt, hogy elterelje a figyelmet az akció kulcseleméről, az atomfegyverekről. Az első szállítmány július 26-án, a Maria Uljanova nevű teherhajóval ért célba. A Kubába tartó szovjet hajók nemcsak közép-hatótávolságú rakétákat, hanem taktikai atomfegyvereket, úgynevezett Luna-típusú rakétákat is szállítottak. (Ez utóbbi tényről a világ egészen 1992-ig nem szerzett tudomást). Ráadásul Hruscsov és Malinovszkij (szóban) felhatalmazta Plijevet arra, hogy vészhelyzetben, amerikai támadás esetén Moszkva külön engedélye nélkül is használja a Lunákat. A szovjet terv kivitelezése azonban a felszínes előkészítés miatt nem a megfelelő ütemben haladt, s október közepén már jelentős volt a lemaradás.³³

Eközben az időközi kongresszusi választásokra készülő Egyesült Államokban a Republikánusok Kubát állították a kampány középpontjába, s több jelöltjük is azzal vádolta az elnököt és a Demokratákat, hogy kesztyűs kézzel bánnak a túlzottan is gyors ütemben fegyverező Castróval. Többen azt is tudni vélték, hogy szovjet atomfegyverek érkeztek a szigetre. Ezeket az állításokat a CIA nem tudta megerősíteni. Ugyanakkor John McCone CIA-igazgató augusztusban már jelezte Kennedynak, hogy szerinte a hír igaz is lehet. A fentebb már vázolt okokból Kennedy azonban nem vette komolyan McCone figyelmeztetéseit: egy-

³¹ Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 8–16., 19–23., 26–28.

³² *Cuban Missile Crisis*, BBC; *Castro in His Own Words*, CNN.

³³ Gribkov–Smith: *Operation Anadyr*, 50–59. Az ilyen és ehhez hasonló szovjet információk hitelessége körül élénk vita folyt, például a *CWIHP Bulletin No. 3* (1993) hasábjain. Lásd még: Garthoff, Raymond L.: *Secrets of the Soviet World: The Russian Archives and the Reinterpretation of Cold War History*. Diplomatic History, vol. 22. (1997) No. 4. 243–257.

szerűen nem hitte el, hogy Hruscsov támadó atomfegyvereket mer telepíteni Kubába.³⁴ Ugyanerről a szovjet vélemény az volt, hogy ha nekik együtt kell élniük a Törökországban és Olaszországban elhelyezett amerikai atombombákkal, akkor ezt az amerikaiaknak is el kell tűnniük. Ez a látszólag logikus gondolat azonban az amerikai érdekek és tradíciók ismeretének teljes hiányát mutatja. Erre utalva jegyezte meg később memoárjában Dobrynin, hogy a szovjeteknek meg kellett tanulniuk az amerikaiak fejével gondolkozni. Latin-Amerika mindig is elsődleges fontosságú amerikai érdekszféra volt, s az 1954. évi guatemalai akció is jelezte, hogy ez a hidegháború korszakában sem lesz másként. Az amerikai reakció heveségének alábecsülése azonban nem magyarázza Hruscsov történelmi, majdnem végzetes döntését. A bizonyítékok inkább arra utalnak, hogy a szovjet államfő szándékosan provokálta az amerikaiakat, többek között egy nyilvános beszédében is, melyben „eltemette” a Monroe doktrínát.³⁵

Gribov szerint a szovjeteket hármass megfontolás vezette:

1. Legfőbb céljuknak Castro és Kuba védelmét tartották. Ezt a döntést nemcsak a fentebb már említett romantikus megfontolás (az első szovjet hadsereg nélküli győzelem) magyarázza, hanem az is, hogy a Szovjetunió nem engedhette meg magának azt, hogy gyengének tűnjön, ne védje meg egy szövetségését, vagy hogy ezt a feladatot átengedje Mao Kínájának.
2. Kuba megvédése továbbá a szovjet befolyást volt hivatva növelni a Karib-tengeri térségben, elsősorban abban a reményben, hogy további hasonló forradalmakra lehet számítani. Ehhez kapcsolódik egy Gribov által nem említett, ám nyilvánvaló stratégiai megfontolás is: Kubából könnyebb volt elérni Afrikát tengeri úton, mint a Szovjetunióból, s ennek nagy szerepe volt a hetvenes években kirobbant hidegháborús konfliktusokban, például Angola esetében. Az egymással rivalizáló, hidegháborúban részt vevő hatalmak a fekete kontinensen is igyekeztek minél nagyobb befolyásra szert tenni a gyarmati felszabadító háborúk kapcsán.
3. Hruscsov célja ezen túlmenően a stratégiai erőegyensúly helyreállítása volt. A hatvanas évek elejére a szovjet vezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyverkezési versenyben az amerikaiak szinte behozhatatlan előnyre tettek szert, különösen az interkontinentális rakéták terén. Ezért a szovjet vezetés úgy döntött, hogy közephatótávolságú rakétákkal próbálja pótolni a lemaradást – ezeket a rakétákat pedig csak és kizárólag Kubába lehetett telepíteni. Ez egyben megfelelő tárgyalási alapot kínált a törökországi Jupiter rakéták eltávolításának ügyében is.³⁶

A válság előtti válság (október 14–22.)

Kéthétnyi rossz idő után, október 14-én a közel egy hónapja első felderítő repülését teljesítő U2-es egy sor zavarba ejtő fényképpel tért vissza. Azt az amerikaiak már korábban is tudták, hogy a szovjetek Kubába föld–levegő (alapvetően léghárító) típusú rakétákat telepítenek, az október 15-én kielemezett képeken azonban föld–föld típusú (alapvetően támadó jellegű) rakétakilövő állásokat is találtak. McCone azonnal értesítette az elnököt, Kennedy pedig összehívta ExComm nevű válságtábját, melyben helyet kaptak a külügy és a hadügy képviselői, valamint a vezérkari főnökök egyesített tanácsának elnöke és Robert Kennedy

³⁴ Fursenko–Naftali: *One Hell of a Gamble*, 198–204.; Gribov–Smith: *Operation Anadyr*, 97–99.

³⁵ Dobrynin: *In Confidence*, 94–99.; a Monroe-doktrína „eltemetéséről” lásd: Smith: *Last Years of the Monroe Doctrine*, 100–101.

³⁶ Gribov–Smith: *Operation Anadyr*, 11. 13. A Hruscsovot közveszélyes örülként bemutató amerikai elméletekre azért nem térünk ki, mert azokat szovjet források nem erősítették meg.

igazságügy-miniszter is. Az ExComm első ülésén elemezte a helyzetet, majd úgy döntött, hogy a hírt egyelőre nem hozza nyilvánosságra.³⁷ Két nappal később egy Dobrynin jelenlétében lezajlott megbeszélésen Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter – aki pontosan ismerte az Anadir-hadművelet részleteit – megerősítette azt a korábbi szovjet bejelentést, hogy a Kubába telepített fegyverek védelmi jellegűek. Kennedy nem kérte számon rajta ezt a nyilvánvaló hazugságot, Gromiko pedig még a találkozó után sem mondta meg az igazat Dobryninnek. Moszkva úgy gondolkozott, hogy ha a washingtoni nagykövet nem tudja, akkor biztosan nem árulja el a titkot.³⁸

A válság nyilvános szakasza (október 22–28.)

Október 22-én Kennedy az ország nyilvánossága előtt bejelentette, hogy (1) megdönthetetlen bizonyítékai vannak arra nézve, hogy a Szovjetunió Kubába támadó atomfegyvereket telepített. Ezért (2) Kubát karantén alá helyezik, és (3) egy Kubából induló atomcsapást az Egyesült Államok a Szovjetunióan torol meg. Így vette kezdetét a rakétaválság új, nyílt szakasza, mely hét napon át izgalomban tartotta a világot. Hruscsov néhány órával Kennedy elnök beszéde előtt tudomást szerzett a beszéd tartalmáról, és visszavonta a korábban kiadott predelegációs engedélyeket.

Az ExComm-ban lezajlott viták részleteit a résztvevők memoárjaikban összefoglalták, a viták során készített magnófelvételek átiratát pedig 1997-ben és 2005-ben megjelentették. Ezekből a forrásokból egyértelműen kiderül, hogy az ExComm egyes tagjai, elsősorban a katonai stáb, erősen lobbiztak egy Kuba elleni katonai intervenció engedélyezéséért, és hogy erre az elnök a válság egyes pontjain hajlott is. Ennek megfelelően az amerikai stratégiai és taktikai légierőt egyaránt DEFCON 2-es atomriadó-készültségbe helyezték.³⁹

A válság nyilvános szakaszában történt legalább öt olyan incidens, melyek közül – más körülmények között – bármelyik katasztrófához vezethetett volna: október 26-án az Egyesült Államok két olyan rakétatesztet hajtott végre, melyeket a Szovjetunió könnyen első csapásként értékelhetett volna: (1) a kaliforniai Vandenberg Légitámaszpontonról fellőttek egy Atlasz F-típusú interkontinentális rakétát, illetve a Csendes-óceáni Johnson-szigeten végrehajtották a Bluegill Triple Prime kódnevű magas légköri atomtesztet.⁴⁰ 27-én további három incidens borzolta a kedélyeket: (1) Kuba fölött lelőttek egy U2-es kémrepülőgépet. Az Egyesült Államok és a szovjet vezetés is a kubaiakat vádolta, pedig a tűzparancsot egy a tiltó parancsot figyelmen kívül hagyó szovjet tiszt adta ki. (2) Egy amerikai U2-es a szovjet légtérbe kalandozott, és az elfogására kirendelt szovjet vadászpülőket Alaszkából felszállt amerikai vadászgépek támadták meg. Azt biztosan tudjuk, hogy az amerikai légierőben ek-

³⁷ Kennedy: *Thirteen Days*, 23–24., 30., 33–35. Az ExComm teljes névsorát is közli: 30–31.

³⁸ Dobrynin: *In Confidence*, 77.

³⁹ May–Zelikow: *Kennedy Tapes* (1997); Stern, Sheldon M.: *The Week the World Stood Still: Inside the Secret Cuban Missile Crisis*. Stanford, 2005. A DEFCON (defense readiness condition: védelmi készenléti szint) egy ötfokozatú skála, melyen az egyes de facto atomháborút jelent. 2-es szint mai ismereteink szerint csak 1962-ben volt érvényben, a 3-as az 1973. évi Jóm kippuri háború során és 2001. szeptember 11-én.

⁴⁰ Az Atlasz egy amerikai radarállomás bejövő szovjet rakétának nézte: Gaddis, John Lewis: *We Now Know. Rethinking Cold War History*. Oxford, 1997. 273. A Bluegill Triple Prime tesztje a Fishbowl-hadművelet része volt, melynek során egy megatonna alatti bombákat robbantottak a sztratoszférában: Johnston, Robert W.: *High Altitude Nuclear Explosions*. <http://www.johnstonsarchive.net/nuclear/hane.html> (letöltés: 2013. október 6.)

kor éles atomriadó volt érvényben.⁴¹ (3) Ezen a napon került sor a fentebb már bemutatott Arhipov-incidensre is.

Eközben folytak a diplomáciai tárgyalások is. Washington már 23-án tájékoztatta NATO-szövetségeseit, hogy a válság rendezéséhez szükség lehet az olaszországi és törökországi Jupiterek leszerelésére. A törökök érthető tiltakozása mellett az olaszok maguk ajánlották fel, hogy az amerikai elnök „beáldozhatja” a náluk felszerelt rakétákat.⁴² Eközben Kennedy és Hruscsov Dobrinyinen keresztül érintkeztek egymással, a szovjet nagykövettel pedig Robert Kennedy tárgyalt titokban. Egy másik csatornát egy KGB- és egy CIA-ügynök (Alekszander Fekliszov és John Scali) kapcsolatfelvétele jelentett. Ráadásul Kennedy megkérnyezte U Thant ENSZ-főtitkár is, hogy végső esetben közvetítsen. A már sokszor és sok helyen publikált Hruscsov–Kennedy levélváltást követően a szovjet államfő a moszkvai rádióban jelentette be, hogy kivonják Kubából „az önök által támadónak minősített atomfegyvereket”. A válság nyilvános szakasza ezzel október 28-án véget ért.⁴³ Az 1992-es havannai konferencián egy szovjet résztvevő azt nyilatkozta, hogy Hruscsov attól félt, Washingtonban katonai puccs történik, és a válság eszkalálódik, ezért adta be a derekát.⁴⁴ A hivatalosan közzétett közös nyilatkozat szerint az Egyesült Államok megígérte, hogy Kubát nem támadja meg, a Szovjetunió pedig kivonta Kubából a támadó atomfegyvereit. Szovjet részről (1991 előtt) ezt megfelelően dokumentálva soha nem cáfolták. Pedig nem így zárult a történet.

A válság utáni válság (október 28–november 22.)

Az október 28-i megállapodással lezárult a rakétaválság nyilvános szakasza, és kezdetét vette a válság utáni válság. Amerikai részről komolyan vették a támadófegyverek eltávolításának ügyét, és (a szovjetek és kubaiak nem kis meglepetésére) ezek közé sorolták az IL 28-as bombázókat is. A közép-hatótávolságú rakéták leszerelését (és az akció ellenőrzését) már november 8-án befejezték, de a bombázók körüli vita egészen 18-áig elhúzódott. Miután azt hitte, hogy már nincs több szovjet atomfegyver Kubában, Kennedy elnök ebben az időszakban többször is felvetette a stratégiai bombázás lehetőségét, ám Castro végül beadta a derekát, és beleegyezett az IL 28-asok elszállításába is.⁴⁵ Nyitott kérdés, hogy szovjet–kubai részről bevette volna-e a Lunákat, ha az október 28-i megállapodást követően mégis amerikai légitámadásra került volna sor.

A hivatalos megállapodásba ugyan nem írták bele a törökországi Jupiter rakéták leszerelését, de erre a Robert Kennedy és Dobrinyin közti „gentlemen’s agreement” keretében a későbbiekben mégis sor került. U Thant ENSZ-főtitkár Kubába utazott, miként szovjet részről Mikojan is. Az utóbbi hálátlan feladata az volt, hogy a megállapodásból kihagyott és emiatt joggal dühös Castróval elfogadtassa a rakéták kivonását. A szovjetek B-terve az volt, hogy a Lunákat (mintegy 100 darabot) otthagyják Kuba és a „tisza forradalom” védelmére, de Castro kiszámíthatatlan viselkedése miatt Mikojan november 22-én megváltoztatta a tervet.⁴⁶ Egy jellemző incidensként a bolsevik forradalom 45. évfordulóján, november 7-én

⁴¹ Gaddis: *We Now Know*, 273–274., 276–277.

⁴² Lásd az NSA által a kubai rakétaválság 40. évfordulójára összeállított kronológiákat, különösen a másodikat: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nsa/cuba_mis_cri/index.htm (letöltés: 2013. október 6.)

⁴³ Naftali–Fursenko: *One Hell of a Gamble*, 216–289.

⁴⁴ *Cuban Missile Crisis*, BBC.

⁴⁵ Stern: *The Week the World Stood Still*, 205–211.

⁴⁶ Mikojan: *The Soviet Cuban Missile Crisis* (lásd a 19. jegyzetet).

elmondott kubai pohárköszöntőben Castro és Sztálin előtt tisztelegtek, ami nyilvánvaló „üzenet” volt Hruscsov számára.⁴⁷

November 7-én természetesen Moszkvában is nagy ünnepséget rendeztek. Az erre az alkalomra meghívott csehszlovák delegáció már október 30-án megérkezett. Novotni és Hruscsov aznapi megbeszéléséről feljegyzés is készült. E szerint Gromiko pártutasításra hazudott (Hruscsov szerint: „és milyen remekül”), Castro pedig azt kérte Moszkvától október 26-áról 27-ére virradó éjjel írt levelében, hogy ha az imperialisták megtámadják Kubát (amit ő 24-72 órán belül várt), Moszkva megelőző atomcsapással vegye elejét annak, hogy Washington bármikor is első csapást mérhessen a szocialista táborra. Hruscsov erre bizonyítottan nem volt hajlandó, de természetesen a „békés egymás mellett élés” politikájának győzelmét látta az október 28-i megállapodásban. Szerinte az imperializmus nem papírtigris, ahogyan azt a kínaiak állítják, hanem „olyan hús-vér tigris, amely igencsak fenékebe tudja harapni az embert”. Kubában az amerikaiak meg akarták buktatni Castrót, Moszkva pedig meg akarta őt védeni. A rakéták oda telepítésével, majd visszavonásával ezt a célt el is érték: ez a korábbról már ismert „hivatalos” szovjet győzelmi narratíva.⁴⁸ Ezzel együtt Hruscsovot 1964-ben leváltották, helyére Brezsnyev került.

Az Egyesült Államok az 1940-es, 1950-es évek fordulóján kollektív katonai biztonsági szerződések egész sorát kötötte a Távol-Keletről Latin-Amerikán át Nyugat-Európáig. Ezek a szövetségek kívülállóként figyelték a válság nyilvános fázisát, és annak lezárását követően joggal követeltek részletes tájékoztatást az eseményekről és magyarázatot arra nézve, hogy őket miért hagyták ki a döntéshozatalból. Egyiket sem kapták meg érdemben: Washington maga tárgyalt Moszkvával. A döntéshozatalba egyik szuperhatalom sem vonta be saját szövetségeseit. Ha bárkinek még kétsége lett volna, 1962 októberében nyilvánvalóvá vált, hogy az Amerikai Egyesült Államok szuperhatalommá vált, és saját legfontosabb szövetségeseit sem tekinti teljesen egyenrangú partnernek. Szovjet részről még Castrót sem tájékoztatták minden részletről, sőt a nyilvános szakaszt lezáró megállapodást a kubai diktátor háta mögött kötötték meg. A „tisztá forradalom” nem biztosította Castro számára azt, hogy róla csak vele egyeztetve döntsön Moszkva.

Amerikai–szovjet viszonylatban megállapodás született egy közvetlen telefonvonal (a legendás „forródrót”) létesítéséről Moszkva és Washington között. 1963-ban jelentős fegyverzetkorlátozási megállapodást kötöttek. Washington valóban nem támadta meg Kubát, és Törökországból kivonták a Jupitereket (majd újabb rakétákat telepítettek azok helyébe). Egyes kutatók, némi túlzással, egyenesen az enyhülési folyamat kezdetét látják ezekben a megállapodásokban.

A válság az amerikai közbeszédben és kultúrában is jelentős változásokat hozott. A számos példa közül a magyar olvasók leginkább a történet filmes vonalát ismerhetik, elsősorban Stanley Kubrick *Dr. Strangelove* című ikonikus alkotása révén. Kevésbé ismert tény, hogy ezt a filmet további négy olyan alkotás követte, melyek direkt módon beemelték a közbeszédbe az atomháború veszélyét, illetve azt a gondolatot, hogy az emberi létnek maga az ember vet majd véget. Szintén 1964-ben készült el a *Bombabiztos (Fail-Safe)* című film, melyben Sidney Lumet rendező ugyanazt a forgatókönyvet (egy véletlenül indított, visszavonhatatlan amerikai atomcsapás lehetséges következményeit) járta körül, mint Kubrick. 1966-ban, részben szovjet támogatással készített, *Jönnek az oroszok! Jönnek az oroszok! (The Russians Are Coming! The Russians Are Coming!)* című alkotásában Norman Jewison azt mutatja be, hogy egy harci cselekménynek látszó incidens (egy szovjet

⁴⁷ Stern: *The Week the World Stood Still*, 206.

⁴⁸ Hershberg–Ostermann (eds.): *The Global Cuban Missile Crisis at 50.*, 400–403.

tengeralattjáró véletlenül Új-Anglia partjain köt ki) nem feltétlenül vezet háborúhoz. 1968-ban Kubrick azt boncolgatta a 2001 *Űrodüsszeiában*, hogy az ember vesztét az ember által teremtett gép (HAL) okozza majd. Ugyanebben az évben került a mozikba a Franklin J. Schaffner által rendezett *Majmok bolygója*, mely drasztikusan átértelmezte Pierre Boulle eredeti regényét, és a történetet poszt-apokaliptikus amerikai környezetbe helyezte át.⁴⁹

Az atomháború valós veszélye

A ma rendelkezésünkre álló információk alapján a válság mindhárom szakaszában fennállt az atomháború veszélye, de korábbi, 1987 előtti információinkkal ellentétben ez legkevésbé valószínű a nyilvános szakaszban volt. Ahogyan 2000-ben megjelent cikkemben érveltem, ha a Mongoose-hadművelet és az Anadir-hadművelet egyaránt a terveknek megfelelően alakul, akkor 1962 októberének első felében amerikai katonai támadásra került volna sor Kuba ellen. Ebben az esetben Plijev szinte biztosan beveti azokat a Lunákat, melyekről Washingtonnak tudomása sem volt. Szerencsére mindkét program késett az eredeti ütemezéshez képest, és Kuba fölött kedvezőtlen volt az időjárás. Az október 14-én a szigetország fölött átrepülő U2-es még éppen időben fotózta le a csaknem teljesen üzemképes rakétakilövő állásokat. Ekkor kéthétnyi rossz idő miatt került el a világ az atomkatasztrófát, hiszen szovjet és amerikai részről éppen ilyen helyzetekre tervezték és adták a predelegációs felhatalmazásokat. Mindkét fél okosabbnak gondolta magát a másiknál, és sem Moszkva, sem Washington nem tételezte fel a másik félről, hogy hozzá hasonlóan gondolkozik.

Ahogyan azt fentebb már láttuk, a válság nyilvános szakaszát megelőző órákban mindkét szuperhatalom vezetője visszavonta a predelegációs felhatalmazásokat. Kennedy és Hruscsov joggal hihette, hogy teljesen ellenőrzése alatt tartja atomfegyvereiket, de ez nem így történt. Ahogyan azt fentebb szintén láttuk, két napon belül (október 26–27.) legalább öt olyan incidens történt, amely atomháborúhoz vezethetett volna: kettő a Távols-Keleten, kettő a karibi térségben, egy a kaliforniai partoknál. A válság nyílt szakaszában amerikai támadás esetén Plijev aligha használta volna a Lunákat Moszkva engedélye nélkül, de a CIA által becsültnél négyszer nagyobb létszámú szovjet haderő és a közép-hatótávolságú rakéták védelmére telepített légvédelem és légierő (MÍG 21-esek) a vártnál minden bizonnyal sokkal nagyobb veszteségeket okozott volna az Egyesült Államok hadseregének, mint azt Washington gondolta volna.

A válság utáni válság eddig viszonylag kevés figyelmet kapott, hiszen az információ, miszerint Moszkva Kubában tervezte hagyni a Lunákat, viszonylag friss. Ez felveti azt a máig megválaszolatlan kérdést, hogy ha a Lunákról végig mit sem tudó Kennedy végül mégis légicsapással próbálja kikényszeríteni az IL 28-asok elszállítását, akkor vajon Castro használt volna-e önvédelemből taktikai atomfegyvert, akár csak demonstratív céllal. Mi történt volna, ha egy amerikai légicsapás során Mikojan megsérül vagy meghal? Mikojan mindenestre nyilvánvalóan nem bízott a kubai diktátorban, végül ezért döntött november 22-én a Lunák elszállítása mellett.

Leckék és tanulságok

A kubai rakétaválságot követő ötven év egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a források minél teljesebb körű ismeretére kell törekedni egy történelmi esemény elemzése és értékelése során. Amíg a források nem állnak rendelkezésünkre, csak spekulálhatunk, és újra és

⁴⁹ A további részleteket lásd: Lipschutz, Ronnie D.: *Cold War Fantasies. Film, Fiction, and Foreign Policy*. Lanham, 2001.; Shaw, Tony: *Hollywood's Cold War*. Edinburgh, 2007.

újra átírhatjuk saját korábbi elemzéseinket. Keserű hidegháborús lecke a kutató számára, hogy a résztvevők őszinteségére egyik oldalon sem számíthatunk. Az 1987 és 2012 között három-ötévente „átírt” válság kapcsán világosan kiderült, hogy nem elsősorban az emlékezettel van baj. Sokkal inkább az a probléma, hogy különböző megfontolásoktól vezetve az egykori résztvevők hadat viseltek és viselnek az emlékezet és ezzel a múlt legalább részbeni megismerése ellen. Sorensen 1968-ban politikai megfontolásból húzta ki a meggyilkolt Robert Kennedy memoárjából a Jupiterekre vonatkozó utalásokat, és McNamarával egyetemben minden bizonnyal titoktartási kötelezettsége miatt nem mondott igazat Havannában az amerikai hadseregben is létező predelegációról. Castro állításait a mai napig nem támasztotta alá a kubai levéltári források nyilvánosság tételeivel. Hruscsov első amerikai memoárja annyira nyilvánvalóan harcban állt a tényekkel, hogy újabb kötetet kellett megjelentetnie.⁵⁰ A szovjet levéltári források folyamatos „csepegtetése” is komoly kétségeket vet fel és tart életben.

Ami a résztvevők eddig megismert, megismerhető szerepét illeti, az emberben az a benyomás alakult ki, hogy mindkét szuperhatalom okosabb akart lenni a másikkal, és mindkét fél önmagát, és a másikkal kapcsolatos féltékenységeit vetítette rá tárgyalópartnerére. Ennek legnyilvánvalóbb példája az, hogy Moszkvában azzal nyugtatták magukat Hruscsov október 28-i üzenete kapcsán, hogy – mint fentebb már említettük – így vették elejét egy küszöbön álló, washingtoni katonai puccsnak, mely nyilvánvalóan intervencióhoz, majd atomháborúhoz vezetett volna. Amerikai részről McNamara védelmi miniszter a kubai konferencián kijelentette, hogy „egy értelmes politikus semmit nem nyerhetett a kubai rakétatelepítéssel, de mindent elveszíthetett,” miközben a szovjet tábor mintegy 18 000 atomrakéta fenyegette, s ezek között számos olyan, amely nem volt távolabb Moszkvától, Vlagyivosztoktól vagy Leningrádtól, mint a kubai szovjet rakéták New Yorktól, Washingtontól vagy Dallastól. Mindkét fél rendkívül felelőtlen módon vett részt a válságban, és nem vagy nem elsősorban rajtuk múlt, hogy akár október első felében, akár a válság nyilvános szakaszában, akár a válság utáni válság során a konfliktus nem fajult világégéssé. Ezért a kubai rakétaválság a „mi lett volna ha” válságok sorába tartozik és fog is tartozni. A világ talán soha nem állt ennyire közel a nukleáris *armageddon*hoz, és nem „mesteri diplomácia,” hanem kéthétnyi rossz időjárás és egy szovjet tengeralattjárón élesnek hitt harci helyzetben rendezett szavazás (!) mentette meg a világot a tragédiától. Erre senki nem lehet büszke, és ennek tükrében kell megítélnünk a hidegháborút és annak legforróbb pillanatát is. A kölcsönös nukleáris elrettentés angol neve „*Mutually Assured Destruction*” (kölcsönösen garantált pusztulás). Ennek rövidítése MAD, ami szintén angolul „örült”-et jelent. Nincs szó, amely jobban leírná a hét, majd tizenhárom naposnak hitt, valójában hét héten át tartó válságot, melynek során a két szuperhatalom vezetőinek óvatossága ellenére fél tucat alkalommal törhetett volna ki atomháború.

⁵⁰ Khrushchev, Nikita S.: *Khrushchev Remembers*. New York, 1970.; uő: *Khrushchev Remembers. The Last Testament*. New York, 1974. (Mindkét kötetet Strobe Talbott fordította angolra.)

FODOR MÓNIKA

„Elégszer mesélt” történetek

*A narratív történelem és a történelmi tudat szerepe
az Amerikában élő diaszpóra magyarság identitásában*

„És hogy mi tulajdonképpen, ez az '56 égisze alatt nőttünk fel Amerikában. Akármennyire hangoztatva volt vagy nem volt hangoztatva ez a téma. Mi annak a gyerekei vagyunk, vagy annak a történelmi pillanatnak a gyerekei vagy áldozatai. Mi azért születünk ott, ahol születtünk, mert volt egy ötvenhat.”¹ Az 1956-os forradalom eseményeiben való személyes részvétel a szó szoros értelmében életkérdés interjúalanyom, Pigniczky Eszti számára, aki számos kortársával együtt véli, hogy életük egy történelmi pillanat következményeként formálódott.² Másodgenerációs amerikai magyarként identitása fontos eleme a történelmi tudat, amely a bevándorló családtagjaik által átélte európai és magyarországi események lenyomatát viseli magán. Az amerikai társadalomba való beilleszkedésük, az asszimiláció kérdése ugyanakkor a 20. századi amerikai társadalomtörténet egyik kulcs dilemmája. A család és az egyének életeseményei, a tapasztalt és újraértelmezett történelem, valamint az asszimiláció megélése összefonódnak ezekben a személyes narratívákban.

Tanulmányomban a 20. század eltérő időszakaiban Magyarországról kivándorolt személyek másod- és harmadgenerációs leszármazottaival készített interjúk során elmesélt történetekből kirajzolódó történelmi tudatot azonosítom és elemzem. A történelmi tudat az egyén számára releváns történelmi események ismeretére épülő mentális konstruktum,³ amely lehetővé teszi ok-okozati viszonyok feltárását nemcsak az egyén életében, hanem a csoport létezését felölelő, jóval tágabb időintervallumban. A kanonikus történelem ismerete így kulcsfontosságú az egyén élettörténeteinek értelmezésében valamint az egyéni és csoportidentitás létrejöttében is. László János vélekedése szerint minden társadalomnak megvannak a maga „történelmileg kikristályosodott történetei”, és bár az egyének eltérő nézőpontja az egyes esemény elbeszélésének más-más változatait eredményezi, az adott kultúrában való jártasság leírható úgy, mint a lehetséges történetváz-készletek csoportos ismerete.⁴ A történetvázra épülő személyes narratívákban formálódik az egyént is magában foglaló közösség kulturális tapasztalata, ahol így meghatározó identitáselemmé válik nemcsak a kanonikus történelem csoportszintű ismerete, hanem az egyes események átéléséről szóló személyes értelmezésekről alkotott tudás is.

¹ Pigniczky Eszti: *Személyes interjú*. 2005. május.

² Pigniczky Réka: *Inkubátor* (film) 56Films, 2009. DVD.

³ Lerner, Gerda: *Why History Matters: Life and Thought*. New York, 1998. 201.

⁴ László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest, 1999. 47.

Asszimiláció és történeti tudat

A történelem vetületei két síkon jelennek meg a bemutatott személyes narratívákban. Az első a bevándorló generáció saját élménye, meghatározó nemzeti vagy világtörténelmi eseményben szerzett közvetlen tapasztalat, amely gyermekeik, leszármazottaik elbeszélésében él tovább. A szülők, nagyszülők beszámolóit az óhazáról és az ottani körülményekről gyakran nagyon hasonlóak és egyúttal csoportképző erejük van. Meghatározzák a saját, valamint leszármazottaik identitását is, mivel ez a generációkon átívelő különleges többletudás értéket képvisel a jelenlegi amerikai kulturális normákhoz viszonyítva. A korábbi élet-tapasztalatokról adott beszámolók példázják az egyén szerepét egy történelmi esemény során, annak csoportidentitás képző vonását, valamint azt a tudatot, hogy az elbeszélők valamennyien szereplői a történelem bizonyos szakaszának, és adott helyzetben lehetőségük van akár befolyásolni is az események kimenetelét.

A narratívák elemzésekor felmerülő második történelmi vetület az Amerikai Egyesült Államokban letelepedést kísérő asszimiláció, vagyis a kulturális homogenizálódás⁵ folyamatának történetisége. Az asszimiláció megközelítése és definiálása azonban távolról sem egységes a 20. század során, amikor az idegengyűlölet, mint társadalmi viselkedésnorma az elfogadás illetve elutasítás végpontok között számos árnyalatban megjelent. A narratívák történeti tudatra irányuló olvasatával árnyaltabb képet kaphatunk arról, mennyiben határozta meg kivándorlásuk ideje az Amerikai Egyesült Államokban letelepedő magyarok asszimilációját, etnokulturális kötődését és ez által identitását. A narratív keret tehát a történelmi események értelmezése az időstruktúra, linearitás, valamint az elbeszélői pozicionálás eszközeivel. A történet rekonstruálásának elsődleges célja pedig az etnokulturális identitás alátámasztása és bemutatása, illetve az egyén csoportbeli helyének meghatározása az asszimiláció révén.

Az Amerikai Egyesült Államokba érkező bevándorlók és leszármazottaik történetének populáris és tudományos értelmezésében egyaránt nélkülözhetetlen az „asszimiláció” fogalma, írja Russel Kazal.⁶ Ugyanakkor az asszimiláció, mint a bevándorlók egységes és megkérdőjelezhetetlen, mindenkori angolszász, protestáns és fehér hegemónián alapuló amerikai életformához és normarendszerhez történő egyirányú alkalmazkodása⁷ értelmezése mára nemcsak a történészek körében, de a köztudatban is megkopott.⁸ „Van-e egység a különbözőségben?”⁹ Melvin Holli kérdése a 21. századi asszimiláció diskurzushoz kapcsolódva cáfolja a folyamat jósolható és előrelátható voltát, különösen az egyéni különbségeket értékékként hangsúlyozó, az individualizmust előtérbe helyező amerikai társadalomban. A 19. és 20. század fordulójától az 1960-as évek polgárjogi mozgalmáig az asszimiláció, mint szociológiai jelenség meghatározásában még kiemelkedően fontos volt az a feltételezés, mely szerint létezik egy egységes amerikai minta, amely kötelező érvényű valamennyi állampolgár és állampolgárságért folyamodó számára. Az asszimiláció így lineáris tengely mentén leírható változást eredményez, amely az uniformizált minta irányába történő homogenizá-

⁵ Kazal, Russel A: *Revisiting Assimilation: The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History*. American Historical Review, vol. 100. (1995) No. 2. 438–439.

⁶ Kazal: *Revisiting Assimilation*, 437.

⁷ Alba, Richard – Nee, Victor: *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge, MA, 2003. 1–3.

⁸ Kazal: *Revisiting Assimilation*, 437.

⁹ Holli, Melvin: *E Pluribus Unum: The Assimilation Paradigm Revisited*. The Midwest Quarterly, vol. 44 (2002) No. 1. 10.

ciót jelentette. Ebben a folyamatban az asszimiláció maga egy végpontot képviselt, amelynek elérése általánosan elfogadott cél volt minden bevándorló számára.

A fogalom tudományos és közhasználatú elterjedése az 1890-es évek környékére tehető, amikor elsősorban az amerikai társadalom félelmét tükrözte az újonnan, rövid idő alatt érkező több millió bevándorló beilleszkedését illetően. Ebben az időszakban az asszimiláció elsődleges jelentése az egységesség és az egységes normához történő alkalmazkodás: kultúrában, nyelvhasználatban, valamint nemzettudatban.¹⁰ James Jackson Jarves az európai arisztokrata viselkedésmód továbbélésének lehetőségeit vizsgálva a *The New York Times* 1880. június 7-i számának szerkesztői hasábjain írja: „Mára a gyorsan bontakozó valódi amerikai jellem az asszimiláció révén kioltja a korábban importált változatokat, különös-képp az angolt, és saját erőteljes, szerves részévé teszi. De még mielőtt Boston sokszínűsége teljesen beolvad, ha egyáltalán valaha is beolvad, érdekes lesz tanulmányozni a folyamatot.”¹¹ Az idézet jellemző kettősség, az asszimiláció elkerülhetetlensége szembeállítva az egyén és az egyén körül formálódó csoport mindenkori választási lehetőségével, jól tükröződik a kritikus, ám egyik vagy másik tényező mellett mégsem teljesen elköteleződő sajtó hasábjain. Jackson Jarves mintegy felhívást tesz közzé: ezt az egyszeri és megismételhetetlen helyzetet tanulmányozni kell.

A századforduló amerikai társadalmában zajló dinamikus változások értelmezési kereteként az asszimiláció hamar a korabeli progresszív szociológiai viták egyik sarkalatos „vektor fogalma” lett. Mint a vektort, az asszimilációt is iránya és az adott időintervallumon belül elért változások alapján igyekeztek definiálni. A társadalmi és kulturális egységesség leírásának fogalmi történetiségét vizsgálva fontos megemlíteni, hogy a vita valamennyi résztvevője már a kezdetekkor igyekezett kialakítani saját meghatározását az asszimilációt mint vektor irányára és nagyságára vonatkozóan. A korai, nem feltétlenül etnocentrikus, ugyanakkor a társadalmi homogenizálódást hangsúlyozó megközelítések (Edward A. Ross, Henry Pratt Child vagy a populáris drámaszerző Israel Zangwill¹²) hamar ellenvélemények kiindulópontjaivá lettek. Horace Kallen sokat idézett, először 1915-ben, majd 1924-ben újra közzétett, „kulturális pluralizmus” megközelítésében az amerikai nemzettudat nem függ a társadalmi homogenizálódás mértékétől.¹³ Kallen tagadta a generikus amerikai nemzeti identitás létezését is, amelyhez valójában asszimilálnodni lehetne. Filozófusként megközelítése az amerikanizálódás folyamatát etnikai csoportonként eltérőnek írja le, ahol az egyik alapvető változó a csoport tagjainak kivándorlási motivációja.¹⁴ Ez a radikálisan asszimilációellenes vélekedés cáfolta, hogy a társadalmi beilleszkedési folyamatok egyetlen vektor, az asszimiláció meghatározott irányával és nagyságával leírhatók volnának, az egyén figyelmen kívül hagyásával. Elmélete teljessé tette az asszimilációt és a kulturális pluralizmust a társadalmi beilleszkedés folyamatában két lehetséges kimenetként, végpontként ke-

¹⁰ Gleason, Philip: *Speaking of Diversity. Language and Ethnicity in Twentieth-Century America*. Baltimore, 1992. 49.

¹¹ Jackson Jarves, James: *European Aristocracy. The Anglo-Saxon and Latin Races Compared. British Vulgarly and Snobbishness. The difference between true and sham breeding – American manners – The Boston Type*. *The New York Times*, 1880. június 7. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F30A10FD3D541B7A93C5A9178DD85F448884F9>

¹² Gleason: *Speaking of Diversity*, 50–51.

¹³ Gleason: *Speaking of Diversity*, 51.

¹⁴ Kallen, Horace: *Democracy versus the Melting Pot*. In: Sollors, Werner (ed.): *Theories of Ethnicity. A Classical Reader*. London, 1996. 82–86.

zelő értelmezési keretet. Ez a fogalmi tengely körülbelül a polgárjogi mozgalom és azon belül az etnikai csoportok 1960-as évekbeli identitáshangsúlyozó tevékenységéig érvényben maradt.

Szinte egy időben Horace Kallen asszimilációt tagadó radikális nézetének megjelenésével, a chicagói szociológiai iskola városszociológia kutatói szakítottak a társadalmi beilleszkedési folyamatok kettős fogalmi értelmezésen alapuló szemléletével.¹⁵ Robert E. Park asszimiláció elmélete három nyomtatott változatban látott napvilágot abban az időszakban, amikor megszületett az 1924-es bevándorlási törvény, és a tömeges bevándorlás szabályozására irányuló politikai nyomás tetőfokára ért.¹⁶ Park az asszimiláció fogalmát a városba érkező és ott letelepedő bevándorlók tapasztalatainak leírására és megértésére alkalmazta.¹⁷ Interakció alapú megközelítésében az asszimiláció a csoportok közötti átjárás és az ebből fakadó kölcsönös egymásra hatás folyamata, melynek során az egyes személyek és csoportok megismerik egymás emlékeit, érzéseit, viselkedését és világlátását, majd együttes tapasztalatokra és történelemre szert téve közös kultúrát hoznak létre.¹⁸ Ezt a dinamikus értelmezést az asszimiláció kánonban a korabeli túlburjánzó nativizmus, a merev és visszafordíthatatlan amerikanizációról szóló elmélet kritikájaként tartják számon. A közös nyelvhasználat és kulturális értékek mellett az asszimiláció folyamatának természetes következménye lehet az egyének és csoportok etnikai kötődése is.¹⁹ Park dinamikus, interakción alapuló, kétirányú asszimiláció felfogása így paradigmaticus előfutára lett a polgárjogi mozgalmat követő, európai származású amerikaiak körében elterjedt, családi és így etnikai gyökerek keresését célzó törekvésnek és az azokat kísérő újabb meghatározásoknak.

Az első világháborútól a második világháború végéig tartó időszak az asszimilációt időbeli és térbeli folyamatként értelmező kutatásokra épülő társadalomelméleti formációk megjelenésének első aranykora. A klasszikus, három generáció idősíkjában vázolt asszimiláció egyik legsokrétűbb értelmezése W. Lloyd Warner és Leo Srole nevéhez fűződik.²⁰ Warner és Srole, a chicagói iskola fogalmi nyomdokain haladva, dokumentálták az európai származású etnikumok korai homogén és összetartó csoportjainak fokozatos, három generáción át bekövetkező felbomlását, amelyet az Amerikában született generáció társadalmi mobilitása következményének tartottak. Feltételezésük szerint az asszimiláció valamennyi bevándorló számára érvényes időbeli irány, ugyanakkor az idő tartamát illetően jelentős eltérések mutatkoznak az egyének esetében. Az elsősorban európai származású bevándorlókra szabott háromgenerációs elmélet másik kiemelkedően fontos állomása a Turner tanítvány, Marcus Lee Hansen 1938-ban írt esszéje az Amerikai Egyesült Államokba a 19. és 20. század fordulóján bevándoroltak etnikai identitásának változásairól.²¹ Hansen úgy véli,

¹⁵ Kivisto, Peter: *What is the Canonical Theory of Assimilation*. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, vol. 40 (2004) No. 2. 154–160. Az első, Park talán legeredetibb és leginkább kifejett elmélete a chicagói egyetem saját folyóiratában, az *American Journal of Sociology*-ban jelent meg 1914-ben. Ezt dolgozta át némileg munkatársával, Ernest W. Burgess-szel egy bevezető tanulmányban 1921-ben. A harmadik átdolgozat az 1930-ban kiadott *Encyclopedia of Social Science*-ben, maga az „asszimiláció, társadalmi” szócikk volt, amelyben elsősorban korábbi tanulmányai-ban kifejtett gondolatait foglalja össze.

¹⁶ Kivisto: *What is the Canonical Theory of Assimilation?* 149.

¹⁷ Alba – Nee: *Remaking the American Mainstream*, 19.

¹⁸ Alba – Nee: *Remaking the American Mainstream*, 19.

¹⁹ Kivisto: *What is the Canonical Theory of Assimilation?* 161.

²⁰ Alba – Nee: *Remaking the American Mainstream*, 22.

²¹ Hansen, Marcus Lee: *The Problem of the Third Generation Immigrant*. In: Sollors, Werner (ed.): *Theories of Ethnicity. A Classical Reader*. London, 1996. 202–215. Hansen maga is dán bevándor-

hogyan az asszimiláció meghatározásakor nem hagyhatjuk figyelmem kívül az új hazát kereső generáció valamint gyermekeik és unokáik európai gyökereikhez való viszonyának változásait. Így az USA-ban letelepedő első generáció életét meghatározza a beolvadás kényszere, ugyanakkor etnikai gyökereik közösségépítő és etno-kulturális identitásmegetartó erővel bírnak. Gyermekeik a második generáció tagjai, akik számára szüleik etnikai háttére csak nyűg és társadalmi presztízsveszteség forrása. Ugyanakkor a tökéletesen asszimilálódott harmadik generáció számára az etnikai gyökerek többlettudást nyújtanak, így az első generáció bevándorlás- és letelepedés-története iránti érdeklődésüket Hansen az asszimiláció-történet általános érvényű törvényszerűségeként definiálta, amely mára széles körben idézett passzussá vált.²² Az asszimiláció térbeli irányultságának modelljét a szintén chicagói Louis Wirth és Paul Frederick Cressey határozta meg, a bevándorló csoportok „szabályos” letelepedési és költözési mintáit követve.²³

Az asszimiláció fogalmi kánon szintézise a polgárjogi mozgalom előrehaladásával teljesedett ki.²⁴ A korábbi, három generációs kiterjedésben vizsgált asszimiláció mint végpont, elveszti jelentőségét, és előtérbe kerül az etnokulturális identitás kérdése, amely független a bevándorló ősök Amerikába érkezésének idejétől. Nathan Glazer és Daniel Patrick Moynihan paradigmikus megközelítése szerint az etnikai csoportokra jellemző kulturális sajátosságok képesek túlélni az etnikai csoportok felbomlását, majd új formációkat létrehozva regenerálódnak.²⁵ Ez a felfogás gyökereiben szakított a korábbi lineáris időbeli és térbeli asszimiláció meghatározásokkal. Az Amerikai Egyesült Államokban önmagát etnikai csoportként meghatározó közösség nem tartja magát valamikori bevándorló őseik nyelve, kultúrája és szokásai múzeumi kurátorának és őrzőjének. Glazer és Moynihan szerint a magukat valamilyen amerikai-etnikai csoporttal azonosulók sokkal inkább önmeghatározásuk révén kapnak felhatalmazást az egykori kulturális tudás rekontextualizálására.²⁶ Így az etnikai identitás nem kövület, hanem az egyén és az őt körülvevő csoport sajátos arculatának formáló eszköze. A tudományos vitákat az etnikai identitás és vele együtt a családi-etnikai gyökerek feltárásának terjedő divatja kísérte, amely nem vakvágány vagy pillanatnyi identitás hóbort, sokkal inkább az európai származású amerikaiak egy olyan „Amerikát fedeztek fel”, amelybe annak idején őseik érkeztek, írja Matthew Frye Jacobson a hatvanas évek „gyökerek” irányzatának magyarázataként.²⁷ Az etnikai különbségek elvesztették korábbi negatív tartalmukat, és a mindenki számára hozzáférhető és kötöttségek nélkül formálható etnikai örökség viszonylag állandó szubstruktúrát hozott létre az amerikai kultúrán belül.²⁸ Az asszimiláció 20. századi fogalmi megalapozását figyelembe véve, a folyamat sem elkerülhetetlen, sem pedig egyirányú véli Richard Alba és Victor Nee. Sokkal inkább az egyén számára adott választási lehetőségek, valamint az önmeghatározás elve alapján működő

ló szülők gyermekeként saját élettörténetét helyezi keretbe a mára már ikonikusnak számító asszimiláció tanulmányában. PhD fokozatát a Harvard egyetemen Frederick Jackson Turner tanítványaként szerezte.

²² Hansen: *The Problem of the Third Generation Immigrant*, 206.

²³ Kazal: *Revisiting Assimilation*, 445.

²⁴ Alba–Nee: *Remaking the American Mainstream*, 23–27.

²⁵ Glazer, Nathan – Moynihan Daniel Patrick: *Beyond the Melting Pot. The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge, Mass, 1963. (2. kiadás 1964.) 1–23.
<http://archive.org/stream/beyondmeltingpot1963glaz#page/n7/mode/2up>

²⁶ Glazer–Moynihan: *Beyond the Melting Pot*, 16–17.

²⁷ Jacobson, Matthew Frye: *Roots Too. White Ethnic Revival in Post-Civil Rights America*. Cambridge, Mass, 2006. 7.

²⁸ Alba, Richard: *Ethnic Identity: The Transformation of White America*. New Haven, 1990. 2.

csoportokon belüli és csoportok közötti tevékenységek lehetséges következménye.²⁹ A poszt-strukturális asszimiláció értelmezések a Horace Kallen pluralizmus koncepciójában korábban már kulcsfontosságú egyéni háttér, a döntés és választás fogalmi keretében mozognak. A személyes narratívák itt közreadott elemzése az egyéni döntések történetiségének és csoportképző képességének megértéséhez nyújt segítséget.

Történeti tudat, narratív kitekintés és a linearitás kérdése

A történetírás a történelem során átélt események értelmezése és újraértelmezése adott társadalmi korszak normarendszerének függvényében. Történelmi eseményekről sokféle-képpen írhatunk. A kanonikus vagy hagyományos történetírás a rendelkezésre álló források többé-kevésbé lineáris képlet szerinti rendezése. Marjorie Becker megállapítja, hogy a 20. századi történeti témájú írásokban az események általában lineárisan rendezettek. Ettől az a benyomásunk támadhat, hogy az emberi tapasztalások egymás után, sorrendben követik egymás, és a következő mindig kicsit fontosabb, mint a megelőző. Ez a megközelítés Becker szerint azért hibás, mivel nincs két olyan személy, aki az időt ugyanúgy éli meg. Nincs egyetlen átfogó idő struktúra, amely egyaránt érvényes lehetne valamennyi ember számára az emberiség történelmének teljes vonulatán keresztül.³⁰ A személyes történetek ugyanakkor a kanonikus történeti eseményeket értékelik, vonatkoztatják, és azokból az egyén számára releváns információkat szűrnék ki. Így nem lineáris, hanem eseményközpontú életút-történeteket mesélnek, amelyekben a megtapasztalt történelem válik az értelmezés kiindulópontjává és az az elbeszélő történeti tudatát is formálja. „Az elbeszélés olyan tőmetaforaként funkcionál, mely a történelemszemlélet kategóriáit szervezi, és meghatározza azt a percepció és értelmezési keretet, melyen belül a múltból kijelentéseket lehet tenni.”³¹ Az egyének – a történelem szereplőiként – életüket az elmesélt történetek filterén keresztül érzékelik, és a narratívák csoportos szerzőiként hoznak létre közösségeket.³² A csoportra érvényes történeteket sajátos belső, együttműködésen alapuló rendszerezési elvek alapján vizsgálják, és újra írják, valamint hasznosítják a történetbankot vagy „narratív levéltárat”.

Számos elemző fogalomhoz hasonlóan a „narratíva” konszenzusos definiálása sem egyértelmű feladat. Anna De Fina és Alexandra Georgakopoulou különbséget tesz a narratíva mint szövegtípus és elbeszélési mód között. A strukturalizmus mentén definiált szövegtípus főbb szerkezeti aspektusai – tisztán elkülönülő, jól elemezhető egységekből áll – többféle műfaji kontextusban feltárhatók és kultúrafüggők.³³ Az elbeszélés vagy narratíva Labov szerint múltban lezárult konkrét eseménysort elbeszélő műfaj. Olyan alapvető kognitív makroszintű értelmezési keret, amely az átélt eseménysorokat fontossági sorrendbe rendezi.³⁴ A fontosság elsősorban az elbeszélő, másodsorban pedig a hallgató szempontjából ér-

²⁹ Alba–Nee: *Remaking the American Mainstream*, 65.

³⁰ Becker, Marjorie: *When I was a child, I danced as a child, but now that I am old, I think about salvation: Concepción Gonzalez and a past that would not stay put*. *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice*, vol. 1. (1997) No. 3. 344.

³¹ Kisantal Tamás: *TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről*. Aetas, 27. évf. (2012) 1. sz. 200.

³² Ochs, Elinor – Capps, Lisa: *Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge, MA, 2001. 57–58.

³³ De Fina, Anna – Alexandra Georgakopoulou: *Analyzing Narrative. Discourse and Sociolinguistic Perspectives*. Cambridge, 2012. 1–15.

³⁴ Labov, William – Waletzky, Joshua: *Narrative Analysis. Oral Versions of Personal Experience*. <http://www.clarku.edu/~mbamberg/labovwaletzky.htm>

telmezhető. A szöveggént meghatározással szemben a narratíva, mint a gondolkodás és a valóság feldolgozásának és befogadásának módja (Jerome Bruner, Dell Hymes, Paul Ricoeur) valamennyi emberi tevékenységet felöleli és meghatározza.³⁵ Ebben a megközelítésben a narratíva az idő és az emberi emlékezet rendezésének eszköze, ahol a nyelvi elemek kódolják az élményinformációt. Paul Ricoeur szerint a narratíva mint mód összekapcsolja az időt és az emlékezetet az emberi létben. A narratíva így az emberi idő érzékelésének eszköze; az ember a történetek elmondásával emlékezik saját és a közösség tapasztalataira és az egyénileg, illetve közösen átélt eseményekre.³⁶ A csoport létezése attól függ, ismeri és elfogadja-e a közösség valamennyi tagja azokat a történeteket, melyek a közösen átélt élményeket narrativizálják. A történetek hozzák létre a csoportot, és a csoport tagjainak feladata átörökíteni a narratív levéltárat s annak archetipusos szereplőit. A narratíva révén lesz tehát az egyént körülvevő világról szóló valamennyi kognitív reprezentáció történeti vagy nyelvi szempontok által meghatározott. A narratívák szöveg- és módbeli vizsgálata egyaránt az egyént helyezi a középpontba, mint a történelmi események résztvevőjét, illetve megfigyelőjét. Az emberek megtapasztalhatják, újra átélhetik, újraértelmezhetik az eseményeket – emlékeznek és felejtnek.³⁷ A narratíva kettős megközelítése együttesen teszi lehetővé az egyén számára releváns történelmi események megismerését, így a történeti tudatként tárgyalt mentális konstruktum létrehozását. A hagyományos történetírás lineáris, mivel az idő tényleges haladása szerint rendszerezi a megtörtént eseményeket, és az értelmezés kerete így maga az idő előrehaladása. A narratíva ugyanakkor értelmezés, amely az elbeszélő saját perspektíváját hangsúlyozza. A lineáris idő a narrátor számára adott azáltal, hogy az esemény már megtörtént, és lezárult. Az elbeszélés pillanatában tehát nem ez a fontos, hanem az a jelentéstartalom, amelyet a narrátor a történetben a lineáris idő újra-szerkesztésével konstruál.

Elinor Ochs és Lisa Capps értelmezésében a linearitás mint narratív dimenzió egy élet-élményt alkotó események összekapcsolásának lehetséges módja. A lineáris eseménysorok olyan időbeli folyamattá alakítják az eseményláncolatot, amely még a „borzalmas történetek”-et is segít megérteni és elfogadni.³⁸ A linearitás egyértelműsíti és koherenssé teszi az elbeszélést, amely így könnyen átlátható, zárt időkeretben koreografált történeteket mond el. A linearitás kulcseleme, hogy a rendszert felépítő elemek tetszés szerint szétszedhetők és újra összerakhatók, mert a részek összeillenek. A nemlinearitás elve alapján folytatott tevékenység során a szabályok folyamatosan változhatnak és változnak is.³⁹ Musil szerint a lineáris kronológia ellenállhatatlan rendet visz a [kusza] emberi tapasztalatok szövevényébe,⁴⁰ és azok így többszöri alkalommal, szinte változatlan formában újra elmesélhetővé válnak. A lineáris és így kiszámítható történetfolyam elhagyásával ugyanakkor nemcsak a belátható és kontrollálható történeti világból lép ki az elbeszélő, hanem egyúttal többirányú perspektívát nyit a tapasztalatok magyarázatához. A zárt időkeret nyílt marad, a történet

³⁵ De Fina – Georgakopoulou: *Analyzing Narrative*, 15.

³⁶ Dauenhauer, Bernard – Pellauer, David: „Paul Ricoeur.” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/ricoeur/>

³⁷ Rosenzweig, Roy – David Thelen: *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*. New York, 1998. 199.

³⁸ Ochs – Capps: *Living Narrative*, 41–45.

³⁹ Gleick, James: *Chaos. Making a New Science*. New York, 2008. 23–24.

⁴⁰ Musil, Robert: *Man Without Qualities*. New York. 1995, 708–709., idézi: Ochs–Capps: *Living Narrative*, 45.

egyres részei az elmondás helyétől, idejétől, hallgatóságától függően válhatnak hangsúlyossá vagy hangsúlytalaná, hosszan kifejtetté vagy pusztán röpké pillanatnyi utalássá. A személyes történetek nem egyértelműen lineárisak vagy nemlineárisak, általában a két végpont között helyezkednek el a skálán. A narratívákban a megtört kronológia és a nemlineáris cselekményváz egyik fontos kifejezőmódja Gary Saul Morson és Michael André Bernstein terminológiájában a *sideshadowing* vagy „narratív kitekintés,” amelynek alkalmazásával az események kontúrjai, magyarázata és következményei rugalmasak, illetve alternatív logika alapján kerülnek bemutatásra.⁴¹ A narratív kitekintés olyan narratív eszköz, amelynek segítségével az elbeszélő túlmutat az adott pillanatban mesélt esemény keretein. Múltbeli lezártágát felnyitja és jelzi az olvasó vagy hallgató számára, hogy az adott időben több esemény is kapcsolódott az elmondott epizódhoz, amelyek fontosságát a jelenbeli történetmondás is meghatározza.⁴² A narratív kitekintés tehát különösen szorosan kapcsolja össze az elbeszélőt és a hallgatót, hiszen a számos nyitva maradó értelmezési lehetőség nem egy már korábban kifejezett minta alapján meghatározott, hanem dinamikus interakció során, számos alternatíva figyelembe vételével történik. A történeti tudat narratív kifejeződésében a narratív kitekintés lehet az elmesélt esemény történeti hátterének bemutatása, félig elmesélt vagy utalt történet, befejezetlenség vagy eltérések a fő eseménylánctól.⁴³ A szövegből így kirajzolódnak azok a társadalmi és kulturális vonulatok, amelyek az egyén identitását meghatározzák, gátolva vagy segítve kibontakozását.

Történeti tudat az „elgszer mesélt” epizódokban

A tanulmányban szereplő, történelemről szóló narratívákat tizenegy másod- és harmadgenerációs magyar származású amerikai személlyel készített, összesen huszonkilenc kvalitatív interjúból⁴⁴ válogattam ki, amelyeket narratív- és diskurzuselemzés módszerekkel dolgoztam fel. A kutatásban szereplő személyeket önkényes és hólabda módszerű mintavétellel választottam ki, két vagy három alkalommal egy-másfél órás beszélgetés céljából találkoztam velük. A módszer nem teszi lehetővé, hogy általános érvényű következtetéseket vonjak le, de nem is ez, inkább a narratív tartalomelemzés révén felszínre hozható személyes asszimilációértelmezések bemutatása volt a kutatás célja. A kvalitatív vagy mélyinterjú ebben az esetben azt jelentette, hogy néhány tág kérdésen kívül, amelyekhez maradéktalanul nem ragaszkodtam, a beszélgetésben résztvevő személyek határozták meg, mely élményeiket kívánták elmesélni. Az interjúk angol nyelven készültek, és minden esetben rögzítésre kerültek; ehhez beszélgetőpartnereim valamennyien írásban hozzájárultak. Bármikor kérhették a hangrögzítés szüneteltetését, ezzel egy adatközlőm élt is. A résztvevők közül tízen hozzájárultak saját nevük használatához, míg egy személy kérte, hogy alternatív névvel jelöljem. A kiválasztott történetek a tanulmány fókuszának megfelelően két téma köré csoportosíthatók. Az elsőben az adatközlők családtagjaik, szüleik és nagyszüleik második világháborús és az 1956-os forradalombeli részvételéről szólnak, és bemutatják, ahogy a személyes részvételről szóló narratíva a figyelmet a történelmi eseményt leíró szövegről a szöveget értelmező személyre helyezi át. Így a történelmi eseményekről szóló személyes

⁴¹ Ochs–Capps: *Living Narrative*, 44.; továbbá: Bernstein, Michael André: *Foregone Conclusions: Against Apocalyptic History*. Berkeley, 1994. 95–120.; Simon Zoltán Boldizsár: *Tapasztalat, jelenlét, történelem*. Aetas, 28. évf. (2013) 1. sz. 176.

⁴² Bernstein: *Foregone Conclusions*, 105.

⁴³ Ochs–Capps: *Living Narrative*, 45.

⁴⁴ A kutatás első szakasza a Fulbright Magyar–Amerikai Oktatási Csereprogram és Soros Alapítvány támogatásával valósult meg.

narratívák ismerete összekapcsolja az eseményeket átélőket a későbbi generáció tagjaival, miközben sajátos történeti tudati idősíkot hoz létre. A történeti tudat nem más, mint annak elismerése, hogy a múlt a jelen alternatíváinak tárháza.⁴⁵ Az adott eseményhez narratív történeti tudatukkal kapcsolódó emberek olyan közösséget hozhatnak létre, amelyek fennmaradása a történetek ismeretétől függ. A második csoportba tartozó narratívák a világtörténelmi eseményekre csak utalnak, így azok funkciója elsősorban az asszimilációról való gondolkodás időbeliségének meghatározása anélkül, hogy az elbeszélő konkrét dátumokat említene. Ezek a példák jól illusztrálják, hogy az adatközlők számára a narratívákban nem a tényleges kronológia az, ami az időbeliséget meghatározza, hiszen az emlékek rendezésének elve gyakran nem a pontos dátumhoz kapcsolás.⁴⁶ A gyakorta *sideshadowing* vagy narratív kitekintés technikával indikált történelmi események elsősorban a saját asszimilációs élmény és a kanonikus asszimiláció meghatározás közötti szintézisre mutatnak rá.

A második világháború

Az itt következő első történetet Temesváry József adatközlőm mesélte. Józsi nagyszülei a második világháború alatt, illetve azt követően emigráltak Ausztrián keresztül az Amerikai Egyesült Államokba. A családban a gyerekek a kötelező iskolai oktatás megkezdéséig csak magyarul beszéltek, ami az iskolába kerüléskor, az 1960-as évek elején komoly beilleszkedési problémákat okozott, amint ez kiderült visszaemlékezéseiből. Az interjúk idején Józsi feleségével Érden és Budapesten dolgozott, egy osztrák keresztény missziós cég megbízásából. Családjának múltja fontos szerepet játszott abban, hogy Magyarországon kért szolgáltatáslehetőséget. Magyarul értett, többé-kevésbé beszélt is, helyenként kódváltásokkal jelezte is ezt, bár az interjúk angol nyelven folytak. Önmeghatározásában kulcsszerepet tulajdonított nagyszülei háborús részvételének és élményeinek, amire számos alkalommal visszatért az interjúk során.

1. **Józsi:**⁴⁷ Minden hétvégén, minden hétvégén ott voltunk nagymamánál és nagypapánál.
2. Édesanyám, apám szüleit, nagymamát úgy hívtuk 'sovány nagymama'.⁴⁸ És volt
3. 'sovány nagypapa,' aztán volt 'kövér nagymama' és a 'kövér nagypapa'. Tudod, így
4. különböztettük meg őket, és mindig nevettek mikor megérkeztünk hozzájuk,
5. megöleltük, megcsókoltuk őket. És 'sovány nagymama'; ő volt a család őrangyala.
6. Szóval, ha bármi történt, mindig hozzá mentünk. Szóval katolikus család volt, tudod,
7. mindannyian katolikusként nőttünk fel. És ő [sovány nagymama] volt az egyetlen
8. katolikus, akit valaha is láttam Bibliát olvasni. És mindennap imádkozott. Az egyetlen,
9. akit ismerek. Azért olvasta, mert nagypapám magas rangú magyar katonatiszt volt a
10. hadseregben a második világháború idején. A hadseregben, Magyarországon.
11. Mindössze hat hétnyi idő választotta el, hogy tábornok legyen. Szóval nagyon sok
12. mindenem keresztülment. Láta a koncentrációs táborokat, sok háborút látott. Úgy
13. értem, nagyon sokat látott. És soha sem beszélt róla. Soha nem beszélt a háborúról.
14. Olyan parancsnok volt, aki szerette a katonáit, és soha sem tette ki őket olyan
15. helyzetnek, amibe ő maga nem ment volna bele.

⁴⁵ Rosenzweig–Thelen: *The Presence of the Past*, 205.

⁴⁶ Kirby, Kenneth: *Phenomenology and the Problems of Oral History*. *Oral History Review*, vol. 35. (2008) no. 1. 34.

⁴⁷ Temesváry József: *Személyes interjú*. 2005. december.

⁴⁸ A 'sovány nagymama' kifejezést Józsi kódváltással, magyarul használta az angol szövegbe ágyazva.

16. **Kutató:** Melyik háborúban pontosan?
17. **Józsai:** A második világháború. Az első világháború idején még nagyon fiatal volt.
18. akkor járt katonai iskolába. A katonái rajongtak érte. Leült velük beszélgetni, inni,
19. tudod, csak azért, hogy lássa, hogy megkérdezze őket, hogy vannak. Tudod, ez olyan
20. dolog, amit a magas rangú tisztek manapság nem nagyon tesznek. Teljesen
21. elkülönülnek a közkatonáktól. Ő nem így tett. Mindig meglátogatta őket. És rajongtak
22. érte.
23. **Kutató:** És mikor vándoroltak ki az Egyesült Államokba?
24. **Józsai:** Hm, hát valószínűleg, mondjuk a második világháború alatt mentek Linzbe, az
25. egész család. Volt ott egy tábor, menekülteknek. És ők az oroszok elől menekültek.
26. mivel ő [sovány nagypapa] tiszt volt a magyar hadseregben, megölték volna az egész
27. családot. Mindent hátrahagytak. Igazán innen⁴⁹ nem messze van a Szoborpark, a park
28. területe teljes egészében a nagypám tulajdona volt, egészen a Campona
29. bevásárlóközpontig. A teljes terület az övé volt. És amikor elmentek, tudod, bejöttek
30. és mindent elvettek. Én csak nevettem. A nagynéném megpróbált ügyvédet fogadni,
31. hogy próbálják meg és találják ki, visszakaphatjuk-e a birtokot. És az ügyvédek csak
32. vitték a pénzt, vitték a pénzt. És [a nagynéném] nem volt itt. És ha nincsenek
33. kapcsolatai, legjobb, ha az ember elfelejti az egészet. És tudod, elege lett az egész
34. rendszerből. Sok időbe telt.

A múlt, régmúlt és közelmúlt-jelen idősíkjaiban zajló események keveredéséből kirajzolódó történet Józsai nagyapjának második világháborús részvételéről beszélgetésünk során bontakozik ki, és több ponton is kapcsolódik a jelenhez. Az idézett történetet két kutatói kérdés három részre tagolja. A szülők dohányzása, nehézségei, a testvérek közötti sorozatos veszekedés voltak a megelőző témák, és ehhez képest a béke szigete az apai nagyszülőknél tett hétvégi látogatás. Az első részben (1–15. sor), amely teljes egészében a múltból szól, villanásszerű megjegyzésekből megismerjük a házigazda nagyszülőket, akik a történelem körülményei folytán kényszerültek kivándorolni. Józsai nagyapja, akinek nevét nem említi, nemcsak részt vett a háborúban, de meghatározó katonai szerepet is játszott (9–12. sor). Távolléte és szerepvállalása készítette a nagymamát, hogy a feszültség oldására a vallásban keressen menedéket. A 11–13. sorokból derül ki az ellentmondás, hogy Józsai mindössze apja elmondásából, részben pedig kanonikus történeti források alapján van tisztában azzal, hogy katonai vezetőként nagyapja első kézből ismerte a háború pusztítását, embertelenségét, valamint katonai stratégiáit is. Nagyon sokat látott, de nem beszélt róla. A 14. sorban radikális érzelmi és időbeli váltás történik. Míg az 1950–1960-as években már az Egyesült Államokban élő családjának nem beszélt a háborús élményekről (11–13. sor), sajátos bajtársias szellemű parancsnoksága jóval korábbi időszakhoz kötődött. Ezek a történetek a családban nem váltak vasárnapi ebéd melletti beszélgetés témájává, és ami Józsai számára fontos az az, hogy nagyapja megmaradt embernek az embertelenségben (14. sor). Józsai gyerekkorában hétvége került sor a látogatásokra, és a nagymama vallási elkötelezettségét magyarázza az időbeli oda-vissza ugrás, amely megbontja a lineáris történetvázat. A második részben (17–22. sor) Józsai újra, részletesebben leírja nagyapja katonai vezetői viselkedését, emberségét. A kutatói kérdés nyomán kiderül, hogy nagyapját mindig is vonzotta a katonai pálya, majd visszatér a közkatonák és a parancsnok közötti kapcsolat magyarázatára. A harmadik részben (24–32. sor) a katonai szerepről a menekülésre kerül a hangsúly, illetve annak szükségességére és az azzal járó veszteségre. Az asszimiláció kétir-

⁴⁹ Az interjú Erdligeten készült.

nyúságát Józsi számára a család történelmi szerepvállalásával való azonosulás határozza meg. Az elmesélt történet meghatározó és sajátos életút, hiszen a család a családfő világháborús részvétele miatt kényszerült elhagyni hazáját, elveszteni birtokait, ingatlanjait és ingóságai nagy részét. A teljes asszimiláció Józsi számára egyet jelentene a narratív családi örökség feladásával. A földrajzi helymeghatározás a jelenbe kormányozza a beszélgetőpartnert és az olvasót: az interjú helyszínétől karnyújtásnyira fekvő Szoborpark területe a Campona bevásárlóközpontig (27–29. sor), mai értékén számítva szinte felbecsülhetetlen ingatlan, mind a család tulajdona volt. A 30. sorban „én csak nevettem,” nem szerves része a történetnek, inkább a narratív kitekintés, *sideshadowing* eszköze. Józsi tisztában van a 21. századi magyarországi lehetőségek és az USA-ban élő egykori kivándoroltak leszármazottainak elképzelései közötti szakadékkal, amely nemcsak a nagynéni számára áthidalhatatlan. A történet ugyanakkor több szempontból is igazolja a kivándorlás szükségességét és visszafordíthatatlanságát. A Magyarországra visszatelepülés nem merül fel lehetőségként, és ez szükségessé teszi az amerikai társadalomba való beilleszkedést. Az asszimiláció ugyanakkor nem teljes, hiszen a történelmi eseményekben való részvétel egy másik időbeli és földrajzi világban olyan hozzáférhető és kötöttségek nélküli etnikai örökség, amely az egyén számára minden korban választási lehetőséget kínál az azonosulás tekintetében.

A következő történetet szintén Temesváry Józsi nevű adatközlőm mesélte, ezúttal az anyai nagyszüleinek második világháborús szerepvállalásáról és annak következményeiről.

1. **Józsi:**⁵⁰ Az édesanyám apja öngyilkos lett. Postamester volt az egyik faluban, itt,
2. Magyarországon. És a második világháború idején zsidókat segített. Az édesanyám
3. nem értette, mi folyik. Még fiatal volt. És nekem ő mesélte el ezt. És az ok, amiért
4. öngyilkos lett, fejbe lőtte magát, szóval valahogy így jött át. Rendszeresen pénzt vett
5. ki a posta kasszájából a hétvége előtt, pénteken, elvette a pénzt, és odaadta a szegény
6. embereknek. Például ha nem volt cipőjük, adott nekik pénzt cipőre. És segített
7. zsidóknak elrejtőzni. És aztán a rákövetkező hétfőn visszatette a pénzt. Nem volt elég
8. pénze, ahogy én értettem a történetet, de mindig hét elején kapott fizetést. A hétvégén
9. senki sem volt a postán soha. És aztán, nos, rájöttek, valaki bement a postára hétvégén,
10. és észrevette, hogy valamennyi pénz hiányzik, és akkor, hogy a családját mentse a
11. szegénytől, öngyilkos lett. Szóval fejbe kellett lőnie magát. Szóval, én nem
12. ismerhettem őt, de a fényképei alapján az látszik, hogy nagyon büszke ember volt,
13. büszke a hagyományokra, és azt tudom, hogy nagyon szerette a családját. Mert a
14. nagyanyám nagyon szerette őt és felnézett rá. De aztán újra férjhez ment, és sajnos,
15. tudod, nehéz házassága volt. Nem ismertem túl jól őt [a mostohanagyapámat],
16. alkoholista volt és erőszakos.

A történet klasszikus labovi prototipikus történet, főbb részei a bevezetés, eseménysor, megoldás, kóda vagy befejezés, értékelés.⁵¹ A múltbeli eseményeket, a második világháború mindennapi borzalmaikat lineárisan kibontakozó időrend szerint közli. A linearitás funkciója itt az, hogy az idő távlatában is érzékelhető fájdalmat enyhítse, kiszámíthatóvá tegye. A lineáris narratíva a hangsúlyt a már ismert elemekre helyezi biztosítva, az egyén számára a folytonosságot és stabilitást a világban.⁵² A család anyai ágának kivándorlása is a második világháborúban vállalt áldozat és szerep következménye. A történet a nagyapa halálá-

⁵⁰ Temesváry József: *Személyes interjú*. 2005. december.

⁵¹ De Fina – Georgakopoulou: *Analyzing Narrative*, 28–29.

⁵² Ochs–Capps: *Living Narrative*, 91.

nak tárgyilagos közlésével kezdődik. Az öngyilkosságot elkövető személy mindig számos megválaszolhatatlan kérdést hagy maga után. Józsi a kinyomozhatatlan múlt rejtélyét a 3. sorban azzal magyarázza, hogy a történetet édesanyja közvetítésével ismerte meg, és mivel ő sem pontosan értette azt, ami történt, esetleg az itt elmesélt narratíva is hiányos lehet. Rövid, szinte tömondatokban meséli el a tragédiát. A posta kasszájából pénzt kivenni köz-törvényes bűnnek számít, mégis a cél szentesíti az eszközt elv alapján Józsi igazolja a hábo-rú nyomorával és milliók szenvedésével, amit nagyapja próbált tenni a menekülőkért. Ő maga is missziós tevékenységet végez, pontosan tudja, mit jelent segíteni rászorulókon, akik nyomorát a háború az elviselhetetlenségig fokozta. A 11. sorban a történet tragikus zá-rása az öngyilkosság módjának közlése. Ezt követi az értékelés, miért is kellett ezt a szörnyű tettet elkövetnie. Józsi számára a háborús tragédiáról szerzett közvetett tudás olyan tapasztal-at, amely meghatározza történeti tudatát és etnokulturális identitását. A történet beleil-lik abba a második világháborúról ismert lineáris történetvázba, amellyel a kötelező iskolai oktatás során ismerkedhetünk meg. Szükség is van erre a kronologikus, a történetírás sza-bályai szerint rendezett háttérre, hiszen az egyén, a családtag életútja így válik hitelessé és az identitást meghatározóvá. A háború idején élt nagyszülő története az egyetemes törté-netírásban nyer visszaigazolást, ugyanakkor személyessé az elbeszélő jelenében éppúgy, mint jövőjében is a részletek és a bármikor újraszerkeszthető sorrendisége és a hangsúlyok áthelyezhetősége teszi.

1956

Az interjúk során gyűjtött történelmi témájú narratívákban az adatközlők kivándorló nagy-szüleinek és szüleinek történeti tapasztalatai a második világháború átélése mellett az 1956-os forradalomban való részvételről is szólnak. Az első történetet Szentkirályi Levente nevű adatközlőm mesélte. Az interjúk idején, a 2004-2005 tanévben a *Central European University* ösztöndíjas hallgatója volt filozófia szakon. Levente édesapja az 1956-os forra-dalmat követően hagyta el Magyarországot, mivel ápolónőként dolgozó nővére elesett a harcokban, bátyja pedig szintén politikai okokból emigrált. Olaszországon keresztül jutott végül az Amerikai Egyesült Államokba. A történet kapcsán Levente elmesélte, hogy rövid-del édesapja halála előtt hosszabb, interjúszerű beszélgetéseket folytatott vele, amelyekből életének főbb eseményeit próbálta rekonstruálni. Ebből kiderül, hogy Levente saját törté-neti tudatát etnokulturális identitása fontos részeként tartja számon, és törekszik minél több részlet minél teljesebb megismerésére.

1. **Levente:**⁵³ Szóval [apám] tizenhét éves volt, amikor éppen iskolába ment egy nap. És
2. ez ott, a Deák Ferenc térnél történt, valami utcai harc folyt éppen, és ahogy nekem
3. mesélte, összetalálkozott egy tizenkét éves fiúval, akinél volt egy puska, és sírt, a
4. szüleit kereste, és elküldte a fiút, hogy menjen nyugodtan, elvette tőle a puskát, és
5. elkezdett lőni az oroszokra. Hm. Hát, azt hiszem, úgy mondta, hogy három tölténye
6. volt, ezt megkérdeztem tőle abban az interjúban, hogy lelőtt-e valakit. És azt mondta,
7. hogy azt hiszi, nem lőtt le senkit, mivel csak három tölténye volt, hm, de ők lőttek rá,
8. és végül fogta magát, nem tudom, hogy akkor ment-e vissza miután, minden
9. elcsendesedett, vagy igazán, amikor még tartott a lövöldözés, de egy golyó a feje
10. mellett süvített el, és azt hiszem, becsapódott egy épületbe, vagy, egy, egy, azt hiszem,
11. nem fa volt, minden bizonynal épület lehetett, egy ajtókeret vagy valami ilyesmi.

⁵³ Szentkirályi Levente: *Személyes interjú*. 2005. május.

12. Amíg ott volt, kiszedte a lövedéket onnan, és kulcstartónak használta. Kulcstartónak
13. használta egy darabig, hogy [emlékeztesse] ilyen közlőről úszta meg. De egyszerűen
14. nem tudom, ez annyira más élet. Teljesen más élet, úgy értem, mikor én tizenhét éves
15. voltam, ami számított, az, hogy gyakoroltam-e [hangszeren], vagy készen van-e a
16. leckém. Ő pedig, úgy értem, tizenhét éves volt. Elkapták, rájöttek, hogy ő is benne
17. volt, és elfogták és vallatták. Azt hiszem, három napot töltött fogdában, és azt hiszem,
18. párszor jól megverték. De úgy emlékszem, azt mesélte, hogy valami alagsorban
19. voltak, és egyesével vitték ki a fiatal magyar diákokat, magyarokat. És időnként egy-
20. egy lövés hallatszott. És amikor érte jöttek, nyilvánvalóan nagyon meg volt rémülve,
21. hogy meg fogják ölni. Ez persze valami taktika volt, hogy megfélemlítsék, végül azt
22. hiszem, mosogatnia kellett, vagy valami ilyesmit, az épület más részében, és aztán
23. elengedték. Aznap éjjel, mikor a szülei meghallották, hogy elfogták, aznap éjjel
24. mondta az apja: „vissza fognak érte jönni, tudjuk biztosan, hogy vissza fognak jönni,
25. el kell menned.” Vettek neki egy vonatjegyet Rómába, és elment. Hmm. A [nővére], a
26. nagynéném, Klári, nem emlékszem, hány évvel volt idősebb az apámnál, Andrásnál,
27. de őt is megölték. Ápolónőként dolgozott. És az egyik utcai harcban a Kálvin térenél
28. lelőtték. Szóval, ez egy olyan történet, amit elégszer mesélt ahhoz, hogy megmaradjon
29. fejemben.

Az „elégszer mesélt” (28. sor) történetből kiderül, hogy Levente édesapja önkéntelenül keveredett tűzharcba a forradalom idején. Majdnem teljesen lineárisan kibontakozó labovi narratíva ez, amelyet Levente saját életére vonatkozó rövid megjegyzésével (13–16. sor) két részre tagolt. Az első részben (1–13. sor) a tényleges forradalmi cselekményt ismerjük meg, a másodikban pedig a megtorlást és a menekülést (16–27. sor). Az elbeszélés konkrét helyszínhez kötött, a Deák térhez közeli tűzharcban vett részt apja, az ideje is ismert, 1956. november eleje. Az események hitelességét a beszúrt megjegyzések „és ahogy nekem mesélte” (2–3. sor), „hát azt hiszem úgy mondta” (5. sor), „ezt megkérdeztem tőle abban az interjúban” (5–6. sor) erősítik meg, Levente sokszor hallott, valószínűleg jól ismert narratívát mesél. Az események tényszerű leírása magáért beszél, a harcokban való részvétel szükségessége egy percig sem kétséges az akkor mindössze tizenhét esztendő diák számára, a nemzethez tartozás része. Hogy a forradalom Levente számára mennyire távoli és felfoghatatlan körülmény, azt saját magának a 13–16. sorban fogalmazza meg. A háború és a forradalom nem normatív élethelyzet a nyugati világban felnövő tizenéves számára. A beszúrt megjegyzés narratív kitekintés, hiszen Levente elkanyarodik a forradalmi eseményektől saját múltjában keres, de nem talál párhuzamot. A kitekintés megbontja az 1956-os eseményeket rekonstruáló történet zártságát, szigorú időrendiségét, és felhívja a figyelmet a háborús helyzet embertelenségére, a halál közelségére, szembeállítva azt a tizenhét éves fiatal előtt álló lehetőségekkel. A történet célja nem az 1956-os forradalom eseményeinek rekonstruálása, bár mellékterméke lehet ez is, hanem sokkal inkább az események szerepe a bevándorlók leszármazottai történeti tudatának létrehozásában, a narratív kitekintés eszközével. A 16. sorban visszatér édesapjához, újra hangsúlyozva életkorát, majd röviden, de a kiszolgáltatottságot hangsúlyozva meséli tovább a fogdában történeteket. A 22–23. sorban időbeli összecsúszás figyelhető meg, nem derül ki pontosan, hány napot töltött fogdában Szentkirályi András, az azonban egyértelmű a szülei számára, hogy ez milyen további következményeket von maga után. Az időrendiség rövid időre megtorpan, a fogdában töltött idő nem számít, csak az, hogy megtörtént. Levente nagyszülei és édesapja közötti párbeszédet igyekszik rekonstruálni, a szót mintegy átadva nagyapjának (24–25. sor). Az elképzelt nagyapai hang szintén narratív kitekintés, felmentés a hazája elhagyására kényszerülő

számára, jelzi a döntés és a cselekmény traumáját. Más lehetőség is létezett volna, de a gyermeküket féltő szülők számára ez nem jelentett alternatívát. Nagyszülei döntését és érveit Levente nagynénje tragikus halálának felidézésével nyomatékosítja. Ez történhetett volna apjával is, ha a szülők szempontjából értelmezhetetlen hazafiságot választva nem hagyja el Magyarországot. A 27–28. sorban a történet fontosságára tér ki, ezt nem lehet elfelejtetni. Összecsengenek Levente szavai e tanulmány nyitósorában Pigniczky Esztitől idézett véleménnyel: „Mi azért születünk ott, ahol születünk, mert volt egy ötvenhat.” A történelmi részvétel Levente és Eszti szerint is élet-halál kérdése, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni az egyén identitásában.

Az 1956-os forradalomban való részvételről és annak következményeiről, így szülei emigrálásának körülményeiről szól Pigniczky Eszti története is. Esztivel, aki a clevelandi magyar cserkészlet motorja, 2005 májusában és júniusában beszélgettem, amikor férjével és négy gyermekükkel egy évet Budapesten töltöttek.

1. **Eszti:**⁵⁴ Nos, apám részt vett az 1956-os magyar forradalomban, és tagja volt a, ez elég
2. furán hangzik angolul, tagja volt az Almássy téri fegyveres csoportnak, ami később a
3. Royal szálló csoport lett, és ő volt megbízva, hogy élelmezze és ruházza a csoportot,
4. legyen elég kötszer és fegyver. Aztán átment a Péterffy Sándor kórházba, és ott is részt
5. vett az eseményekben. Aztán '57. Februárban, mikor megszállták a kórházat, és
6. rengeteg embert elvittek, és azt hiszem, februárra már rádöbrent, hogy menekülnie
7. kell. '56 előtt volt börtönben mindenféle okok miatt, így rádöbrent, hogy
8. Magyarországon nincs jövője. Ezért aztán hazament Szegedre, aztán átment a határon
9. Jugoszláviába és onnan a táborba, a menekülttáborba két évig, és így 1958-ban
10. érkezett hajóval a keleti partra, Philadelphiába. És elment, hát, voltak rokonok, meg
11. barátok Szegedről, és egy darabig náluk lakott. Anyukám pedig Mosonmagyaróváron
12. lakott, és hát részt vettek a tüntetéseken, azt hiszem, vagy felvonulásokban. Szóval az
13. apja tanár volt, és kántor, és persze soha nem volt párttag, és mindig bajba került, mert
14. valahol felszólalt, vagy nem azt tette, amit tennie kellett volna, és elhatározta, hogy
15. dolgoznia kell. Szóval nem hagyták, hogy továbbra is tanárként dolgozzon, és így nem
16. volt oka, hogy itt maradjon. Aztán összepakolta a három gyereket, és átlépték a határt
17. az éjszaka közepén. És először Svájcban kötöttek ki. És anyukám ott járt a magyar
18. középiskolába, a Burg Castle nevű gimnáziumba. Amikor leérettségizett, befejezte a
19. gimnáziumot, a nagyapám újra úgy határozott, hogy az egész család továbbáll. És
20. akkor mentek az Ohio állambeli Cincinattibe, aztán átköltöztek Philadelphiába. Aztán
21. itt találkoztak a szüleim, Philadelphiában, magyar körökben.

Eszti szüleinek története lineáris, események felsorolásából áll, számos háttértörténetre utalva, melyeket itt nem fejtett ki részletesen. A történetekre mindössze egy-egy mondatnyi, félmondatnyi utalást tesz, és ez a szimbolikus tartalmakkal összefoglalt életút-részlet létrehoz egy olyan szintézist, amely mintegy menüválaszték a hallgatónak vagy olvasónak. Ezek az események kiemelten fontosak szülei magyarországi múltjában. Ebből a készletből építkeznek, és nyújthat további mélyebben és részletesebben kifejtett információt a hallgató számára, például a 4–5. sorban: „részt vett az eseményekben,” a 7. sorban: „'56 előtt volt börtönben mindenféle okok miatt,” a 9. sorban: „a menekülttáborba két évig,” és a 14. sorban: „valahol felszólalt, vagy nem azt tette, amit tennie kellett volna”. Narrátorként nem magyarázza meg az eseményeket pusztán jelentésszerűen felsorolja azokat, jelezve, hogy

⁵⁴ Pigniczky Eszti: *Személyes interjú*. 2005. május

már elégszer hallotta őket, ami lehetővé teszi, hogy bátran felajánlja akár ismeretlen hallgatójának is. A történetek referenciaként kerülnek említésre, az igazi cél nem a részletes és mindenre kiterjedő történetírás, hanem a narrátor életének és identitásának pozicionálása. Mind az adatközlő, mind pedig a hallgató tisztában van a mögöttes tartalmakkal, hiszen olvastak, tanultak róla. A 11. sorban történik a váltás, édesapja magyarországi életéből egy köztöszóval kapcsolódhatunk be egy másik család egyazon időben zajló életébe és döntéseibe. A rövid, tömör, egyszerű mondatok segítségével Eszti hosszú évek történéseit fedi le.

Peterrel 2001. március és áprilisban beszélgettem két alkalommal. Az interjúk időpontjában a *University of Iowa* középvezetőjeként dolgozott, nyilatkozatában kérte, hogy valódi nevét ne használjam. Peter édesapja anyai ágon magyar származású volt, édesanyja ír. Történeteiben határozottan elkülönítette önmagától a magyar hagyományokat őrző és számára értékelhető alternatívát nem jelentő életmódot folytató rokonságát. A magyar és európai történelmi eseményekről nem beszélt, ugyanakkor az itt idézett történet sajátos módon kapcsolódik az 1960-as évek etnikai tudatot formáló időszakához.

1. **Peter:**⁵⁵ Ahogy már elmeséltem telefonon is, apám volt a család magyar származású
2. tagja. És amikor a rokonai eljöttek hozzánk látogatóba az Indiana állambeli South
3. Bend-ből, az [apám] anyja csak magyarul beszélt. Mikor [apám] félttestvérevel beszélt,
4. aki a közelben lakott, ők is magyarul beszéltek. De [apám] sohasem akarta, hogy
5. magyarok legyünk. Azt akarta, hogy amennyire lehet, amerikaiak legyünk. Tudod, a
6. nevem, még azt is inkább jobban szerettem, ha olasznak gondolták, mintha
7. magyarnak. És, hát, szóval, mi úgy nőttünk fel, hogy nem voltunk büszkék, úgy
8. értem, nem, nem szégyelltük magunkat az örökségünk végett, de mégis, arról van szó,
9. hogy apám inkább azt akarta, hogy az asszimilálódott, többségi fehér középosztályhoz
10. tartozunk inkább, mint sajátos etnikai identitásunk legyen.
11. **Kutató:** Volt olyan helyzet, amikor ez jobban kiderült?
12. **Peter:** Mhm, azt hiszem, például az a kérdés, hogy miért nem tanultunk meg
13. magyarul. Tudod, például, amikor egy rokon odajött, és hallottam, hogy magyarul
14. beszél, és megkértem apámat, hogy segítsen ezt-azt elmondani, akkor ő, nem tudom
15. már pontosan, mit mondott, de az volt a benyomásom, hogy „erre nincs szükségetek,
16. ezt nem igazán akarjátok”. Szóval, amikor megkérdeztem tőle, hogy ezt vagy azt hogy
17. mondják magyarul, ezt a játékot nem akarta játszani.
18. **Kutató:** Esetleg érte valami atrocitás, azért lehetett ez?
19. **Peter:** Nagyon magának való ember volt [apám]. Szóval szélsőségekről nem tudok.
20. [...] Semmi olyan omról nem tudok, ami miatt nem akarta volna velünk megismertetni
21. családi hátterét.
22. **Kutató:** Érezted ennek hiányát valaha is?
23. **Peter:** Igen. Mhm. Mert egyfajta identitásvesztés. Tudod, olyan, az ember nem ismeri
24. önmagát, a családját, honnan származik. Hát. Nem igazán szomorú veszteség, csak
25. olyan érzés, hogy nincs meg a teljes kép. Egyfajta lebegő érzet eredményez. Tudod,
26. például középiskolában a gúnynevem, és persze ma már ez politikailag inkorrekt, de
27. WOP⁵⁶ volt. A WOP pejoratív jelző, az olaszokra mondták akkoriban, de tudod, abban
28. a katolikus iskolában a '60-as években mindenkinek volt gúnyneve. Nos, ez azt
29. mutatja, hogy az emberek általában olasz származásúnak vélték. Mivel az arcom
30. inkább anyámra hasonlít, aki ír, skót és angol származású. Apám nagyon sötét bőrű,

⁵⁵ Hevesy, Peter: *Személyes interjú*. 2001. március.

⁵⁶ WOP: without papers. Illegális bevándorló.

31. kreolbőrű volt, persze nem tudom, ennek mi köze, de azt hiszem, a nevemre is inkább
32. azt hitték, olasz, meg ilyesmi, és kicsit, tudod, olyan volt, mintha más lettem volna,
33. mint aki vagyok.

Peter története más, mint az eddig idézett második világháborús és '56-os forradalmi részvételtől szóló történetek. Ő maga sem volt bizonyos benne, hogy édesapja még Magyarországon vagy már az Egyesült Államokban született-e, és hamar egyértelművé vált számára, hogy 1940–1950-es években magyarnak lenni az Egyesült Államokban nem jelent semmiféle pozitív tartalmat. A történet három részre tagolódik, az első kettő a nyelvhasználat és a magyar nyelvismeret hiánya köré épül, míg a harmadik részben egy iskolai élményt eleve-nít fel Peter, azért, hogy etnikulturális identitása alakulását megvilágítsa. Peter édesapja úgy vélte, a magyar nyelv ismerete és használata annyit jelentett, mint az óvilági szokásokat és életformát megtartani. Az Indiana állambeli South Bend-ben tett rokonlátogatásaik alkalmával szembesült a különbséggel, és látta, ahogy a magyar nyelv híd az asszimilálatlan, skanzenbeli életet választó rokonok és az asszimilációval a társadalmi mobilitás kínálta lehetőségeket kiaknázó saját szűk családjá között (4–5. sor). A homogén európai etnikai csoportból homogén fehér amerikai csoportba lépés a tanulmányban korábban tárgyalt két világháború közötti asszimilációelméletek meghatározó eleme volt. A két világ átjárhatatlanul lezárt, az asszimiláció teljes és visszafordíthatatlan ebben a felfogásban. A történetrész végén a 6. sorban az is kiderül, hogy a tévedésből olasz eredetűnek vélt családnév presztízsz és státuszemelőnek tűnt az etnikumok hierarchiájában. A magyar nyelv tovább nem örökítésének tudatos döntése elmosza a határokat az etnikai csoportok között. Ha Peter nem beszél magyarul, akár olasz származású asszimilálódott amerikai is lehet, aki már nem beszél olaszul. A kisebbségi nyelv használata olyan liminális térbe helyezte az egyént, ami számára státuszvesztést jelentett, ezért nem volt kívánatos. A történet második részében Peter konkrét példaként egy egykori rekonstruált dialógusból idézi édesapját, aki minden formáját elutasította a magyar nyelv tanításának (15–17. sor). Egy ilyen rekonstruált dialógusrészlet funkciója a történetben több szinten is megragadható. Az első az, hogy Peter édesapja elszántságát és határozottságát illusztrálja, amikor visszaadja neki a szót. Ezek a tulajdonságok nagyon fontosak egy jelentősen különböző normarendszerű társadalomba való beilleszkedéskor. Ugyanakkor a rekonstruált dialógusrészlet távolságot is jelez Peter saját véleménye és apja döntése között, amelyet a történet harmadik része tovább erősít (23–25. sor). Hangsúlyozza, nem problémát okozó veszteségről van szó, pusztán csak teljesebb képe lehetne önmagáról, ha az édesapja számára nem kötelező érvényű norma a kulturális homogenizáció. A narratíva harmadik részében ismét elhangzik az olasz származás mint esetleges presztízsemelő tévedés, amelyet Peter tudatosan nem helyesbített. Ez az epizód keretbe foglalja és az ismétléssel hitelesíti az etnikum és etnikum közötti társadalmi szakadék meglétét, amelynek teljes értékű áthidalása az adott történelmi korszakban csak az asszimiláció révén lehetséges, még ha ez identitáselemek vesztésével jár is.

Konklúzió

A tanulmányban bemutatott és elemzett narratívákban a történelem ismerete, mind a családi mind pedig az egyetemes históriáé, meghatározó az etnikai identitás tartalmára vonatkozóan. A történetírás lineáris kronológiája keretet ad az egyéni történelmi részvétel hitelesítéséhez és értelmezéséhez, hogy a leszármazottak számára pozitív tartalmak hordozója lehessen. A személyes „narratív levéltár” ugyanakkor lehetőséget kínál a válogatásra, ami a kortárs asszimiláció meghatározásoknak megfelelő, mindenki számára hozzáférhető és kö-

tötségek nélküli etnikai örökség vállalhatóságának feltétele. Valamennyi idézett történet annak megerősítése, hogy miért is kényszerültek a nagyszülők, szülők emigrációra. Az okok eltérőek és az amerikai bevándorlás történetéből jól ismertek. Ugyanakkor főként a politikai helyzet miatt emigrációra kényszerülők gyermekei és unokái narratíváiból kicseng a 19. és 20. századi nemzettudat esszencializmusa, miszerint az egyén köteles ott boldogulni, ahol született. Az elbeszélésekből is kirajzolódnak a 20. század egyetemes (két világháború) és magyar (1956-os forradalom) történelmi eseményei, amelyekben az élet mentése, a túlélés egyetlen lehetősége szembekerülni ezzel az esszencialista nemzeti identitás kritériummal. A történetek erőteljes igazoló igénye, „el kellett hagyni a szülőházjukat” a narratív tekintés technikájával megbontott, lezárt narratív idősíkból keletkező értelmezési térben bontakozik ki, és lehetővé teszi a narrátorok számára a történelmi részvételről szóló elbeszélés történelmi tudat narratívájává való alakítását. A történelmi tudat így nem más, mint az egyén etnokulturális identitása szempontjából fontos történelmi eseményekhez való kapcsolódási pontok feltárása és ezeken keresztül az események folyamatos újraértelmezése. A tanulmányban idézett és elemzett életpizódok a másod- és harmadgenerációs magyar származású amerikaiak identitásértelmezései szűkebb értelemben arról, milyen asszimiláció megközelítés releváns számukra, és tágabb értelemben arról, hogy a történetiség miként lesz közösen átélt tapasztalat forrása és rendezőelve egyéni, családi, közösségi vagy akár nemzeti és nemzetfeletti szinteken. Így a történetiség nemcsak a múltbeli események láncolatának elbeszélése, hanem a jelen értelmezési kerete és a jövő vektora is.

Dokumentumok Henry Clay Kossuth Lajos egyesült államokbeli látogatására vonatkozó véleményével kapcsolatban

Megjegyzés a Szenátusban¹
1850. január 7.

[Henry Clay] válaszol Lewis Cass szenátornak, aki határozatot terjesztett be arra vonatkozólag, hogy a Külügyi Bizottság „vizsgálja meg a diplomáciai kapcsolatok felfüggesztésének hasznosságát Ausztriával” a Magyarország ellen folytatott háborúja következtében, és „aki nagyon magabiztosan azon várákozását” fejezte ki, hogy én „ebben támogatni fogom.” Azon gondolkodik, hogy egy ilyen „komoly és súlyos javaslatot”, amely nem csupán „saját követünk visszahívását javasolja [...] hanem azt is, hogy az országból kiutasítsuk Ausztria követét”, miért „kérdés formájában” terjesztik be [...] „Mindazok a tények, amelyekre a tiszteletre méltó szenátor javaslatát alapozza, történeti jellegűek, ami nem teszi szükségessé, hogy egy bizottság vizsgálja azokat.”

Úgy véli, „a kérdést egy arra vonatkozó közvetlen javaslatnak kell tekinteni, hogy függesztük fel a diplomáciai érintkezést” Ausztriával, s megmagyarázza, miért nem támogat egy ilyen lépést. Cass arra vonatkozó javaslatának elfogadása, hogy „hívjunk vissza egy jelentéktelen ügyvivőt, aki történetesen Bécsben tartózkodik”, megerősíti azt a félelmet, hogy mindennek „természetes következménye az Ausztria elleni azonnali hadüzenet lenne”. Úgy találja mindazonáltal, hogy „létezik egy másik eljárás, amely sokkal kedvezőbb, sokkal jobban megfelel annak az irányvonalnak, amit követnünk kellene. A szenvedő és vérző Magyarországról távozó menekülők a világ minden sarkába szétszóródtak; néhányan vendégszerető partjainkra jutottak, mások pedig most indulnak útnak errefelé, sokan Európaszerte szóródtak szét. Engedjük meg a tiszteletre méltó szenátornak, hogy egy olyan eredeti tervvel álljon elő, amely segítséget és menedéket nyújt a magyar menekülteknek [...], valami olyasmivel, ami méltó lesz ahhoz az országhoz, amely a világ minden tájáról érkezett nyomorultak és elnyomottak menedéke [...], s majd ezután s nem hiába kérheti” majd támogatásomat.

Rámutat arra a hatalmas „ellentmondásra, ami a tiszteletreméltó szenátor előfeltevései és következtetései között feszülnek”. Az Egyesült Államok ügyvivőjének visszahívásával csak „bezárnánk az ajtót az Ausztriával való érintkezés előtt, így semmit sem nyernénk, amivel a szenvedő magyarokon segíthetnénk”. Emlékezteti Casst: a brit parlament is elkötelezte magát arra, hogy „nyitva hagyja az ajtót, és nem függeszti fel az érintkezést Ausztriával”. Ráadásul, minthogy „egy külföldön lévő követ feladata az, hogy gondját viselje kereskedelmi ügyeinknek, hogy gondoskodjon tengerészeinkről, hogy felügyelje más országok és a közöttünk meglévő szerződések hűségese betartását és végrehajtását”, aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy az Egyesült Államok ügyvivőjének visszarendelése csak „megfosztaná orszá-

¹ *The Papers of Henry Clay. Volume 10. Candidate, Compromiser, Elder Statesman.* January 1, 1844 – June 29, 1852. Ed. Melba Porter Hay. The University Press of Kentucky, Lexington, 1991. 643–645.

gunk kereskedőit és tengerészeit azoktól az előnyöktől, amelyek egy képviselőnk bécsi jelenlétéből fakadnak”.

Megtiszteltetésnek veszi, hogy Cass idézte bizonyos „megjegyzéseimet, amelyeket a dél-amerikai függetlenség elismerésekor tettem”, viszont tagadja, hogy „az az irányvonal, amelyet akkoriban követtem, szükségszerűen arra kötelezne engem, hogy együttműködjek vele ebben az ügyben”. Akkor „a cél az volt, hogy bevezessük a nemzetek családjába azokat, akik már hősiessen és dicsőségesen kivívták függetlenségüket”, most viszont az, hogy „megszüntessük egy ősi nemzet létezését [ti. Hogy az Egyesült Államok ne ismerje el Magyarország függetlenségét és elfogadja annak elvesztését – a fordító], már amennyire az érintkezés fel-függesztése ezt eredményezi”. Akkor lehetne bizonyos párhuzamról beszélni, „ha Magyarország meg tudta volna őrizni függetlenségét, ha a magyarok még mindig szabadságukért harcolnának és küzdenének”, azonban „Magyarország sajnos hirtelen és az amerikai világ meglepetésére elbukott. Leigázták, szétzúzták”.

Kifejezi abbéli aggodalmát, hogy Cass határozattervezete „azt az elvet foglalja magában, mintha ennek a kormánzatnak jogában állna megítélni külföldi hatalmak magatartását [...] A jelenlegi határozat [ti. A Lewis Cass által beterjesztett javaslat – a fordító] szerint mi határozzuk meg azt a gyakorlatot, amit e nemzet [ti. Az Egyesült Államok – a fordító] egy másik nemzettel [ti. Ausztriával kapcsolatban – a fordító] kapcsolatban folytat, mégpedig arra vonatkozóan, hogy milyen módon folytasson háborút [...] De hol húzódik ennek a határa? Ön a háborúval kezdi. De ezt a cselekvési elvet ilyen erővel kiterjeszthetné a vallásra és a politikára.” Egyetért John P. Hale szenátorral, aki elítéli Oroszország beavatkozását a háborúba. „Attól félt [ti. Oroszország – a fordító], hogy a szabadság Magyarországon terjedő járványa az ő hasonló helyzetben lévő birtokait is elérheti”, de „neki nem volt olyan ürügye vagy alapja” a beavatkozásra, „mint Ausztriának arra, hogy alávesse [...] lázadó alattvalóit”. Azon gondolkodik, hogy Cass „miért siklott el Oroszország fölött”, s miért irányozta határozattervezetét „Ausztria ellen, mely a kettő közül a kevésbé jogsértő”. Újból felteszi a kérdést: „[...] akkor hol húzódik a határ?” Megrója Casst a többnejűséget gyakorló török szultánnál tett látogatásával összefüggésben, s azt javasolja, hogy ha mi valóban felülvizsgálunk a külföldi nemzetek külpolitikai irányvonalát, akkor „Törökország vonatkozásában azt mondhatnánk, hogy az Önök vallása eltűri a többnejűséget ezért minden kapcsolatot megszakítunk Önökkel, amíg meg nem változtatják vallásukat vagy társadalmi szokásaikat”. Még egyszer azt kérdezi Casstól, hogy „hol van [...] hát a határ?”

További ellenvetést fogalmaz meg Cass határozattervezetével kapcsolatban, mégpedig a „más nemzetek belügyeibe való beavatkozási jogra vonatkozó feltételezéssel” összefüggésben. Minthogy „Magyarország függetlenségét lerombolta és szétzúzta az orosz és az osztrák hatalom szövetsége”, Cass határozattervezete arra szólítja fel az Egyesült Államokat, hogy „avatkozzon be Ausztria és birodalma egy része közötti viszonyát érintő kérdésben; s pontosan arra szólítottunk fel, hogy ezt tegyék. Ezzel azonban teljesen ellentmondanánk e kormány egész politikájának és azoknak az elveknek, amelyek alapjait elsőként Washington fektette le, s amelyet eddig minden utódja követett”. Hozzáteszi: „Uram, amennyiben a nemzetek védelmezőjévé és más hatalmak bírálójává akarunk válni, újból megkérdem a tiszteletre méltó szenátort, hogy hol a határ, s hogy miért korlátozza javaslatát Ausztriára?”

Válaszom Cass azon állítására, miszerint „én egyike voltam a maradi politikusoknak”, míg „ő a haladás mellett állt”, találóan megállapítja, hogy „az a haladás, amit a tiszteletre méltó szenátor érvényre juttatni kíván [...] a külföldön megvívott háborúk felé tett haladás”. „Ez egy nagy ország [...], amelynek nagysága nagy felelősséggel jár [...], hogy el tudjuk kerülni a szükségtelen háborúkat, hogy szilárdan megtartsuk jogainkat, de ne sértsük meg mások jogait”.

Megjegyzés a Szenátusban²
1850. december 30.

Az Egyesült Államok és Ausztria viszonyáról szóló vita során Clay kijelentette: „...fontos, hogy a kormányzat minden ága nagy óvatossággal és körültekintéssel járjon el”. Bár sajnáljuk, Magyarország „nem volt képes biztos és szilárd alapra fektetni saját különálló nemzeti létezését, végzete megpecsételtetett”. S bár „szimpátiánkat [...] természetesen kiterjesztettük harcban álló népére”, mégis azon tűnődik, hogy „megéri-e Ausztria és Oroszország további ingerlése [...] egy olyan ügy miatt, ami már a múlté, ami már bevégeztetett”.

Az, ahogyan Millard Fillmore elnök kezelte azt az iratot [ti. Daniel Webster válaszejegyzékét – a fordító], amely az amerikai kormányzat Ausztria lépéseire adott válaszait tartalmazza „nagy képességekről tanúskodik, mint minden általában véve is, ami ebből a forrásból származik”. Ugyanakkor vitatja, hogy bármi szükség lenne „ezen irat terjesztésére az Egyesült Államok népének” [...] A további példányokra „nincs szükség az Egyesült Államok népe számára”, mivel „őket kielégítik azok az elvek, amelyeket ezen ország halhatatlan Atyja fektetett le elsőként, s mely elvekhez attól a naptól fogva általánosan ragaszkodnak”.

Minden diplomáciai beavatkozás során „nagy óvatossággal” kell eljárni. Ha ezen unió egyik állama „fellázadna a szövetségi kormányzat ellen, és valamelyik európai hatalom információszerzés céljából egy ügynököt küldene ide, ahogyan a mi ügynökünket Magyarországra küldték”, az bizonyosan „erőteljes érzelmeket váltana ki az Egyesült Államok szerte [...] Az ő [ti. Az ausztriai kormány – a fordító] helyzetükbe kellene belehelyeznünk magunkat”, mielőtt az Egyesült Államok bármilyen további lépést tenne a magyar kérdés vonatkozásában.

Úgy gondolja, hogy, bár egyetért az iratok általános hangnemével, mégis vannak olyan vonásaik, amelyeket „fenntartással és kétséggel kellene fogadni”. Bár ez egy „belpolitikai dokumentum,” mégis „a világ minden sarkába el fog jutni,” amint publikálják. „Kétségtelenül volt már precedens arra, hogy külföldi kormányzatokat arra szólítottak fel, hogy adjanak számot olyan cselekedetekről, amelyek némileg, ha nem éppen teljesen, belpolitikai jellegűek voltak”, s azon tűnődik, bölcs dolog-e „ebben a dokumentumban bármi olyat mondani, amit egy másik kormányzatnak szemrehányásként kell értelmeznie”.

Azt gondolja továbbá, hogy „nincs szükség olyan sok példány kinyomtatására, mint ami a javaslatban szerepel”. Az amerikai nép „soha semmit sem hallott erről az üzenetváltásról [...] Azok az elvek, amelyeket ez az irat tartalmaz, rögzültek és szilárdan élnek az amerikai szívben és gondolkodásban”, s publikálásuk csak „tovább növelné a feszültséget egy külföldi kormányzat és a miénk között”. Ehelyett „egy ilyen kényes ügyben óvatosan és körültekintéssel kellene cselekednünk, és semmi olyan elvet nem kellene leszögeznünk, amely az ország eljövendő történelme szempontjából hátrányos következményekkel járhat ránk nézve”.

² *The Papers of Henry Clay. Volume 10. Candidate, Compromiser, Elder Statesman.* January 1, 1844 – June 29, 1852. Ed. Melba Porter Hay. The University Press of Kentucky, Lexington, 1991. 837–838.

Henry Clay Kossuth Lajoshoz intézett beszéde³
Washington, 1852. január 9.

Bocsánatkéréssel tartozom Önnek azért, hogy korábban nem engedtem azon óhajtásának, amelyet nem is egyszer volt szíves tudomásomra hozni, nevezetesen, hogy látni kíván engem. Azonban egészségem olyan gyenge volt, hogy nem mertem megkockáztatni egy ilyen érdekes találkozással járó izgatottságot. Ezen túlmenően, Uram, (tette hozzá némileg tréfásan) az Ön bámulatos és elragadó ékesszólása lakosságunk oly nagy részére – sőt kongresszusi tagjaink közül is néhányra – (ekkor kezével a jelen lévő két vagy három úriember felé intett) olyan delejes hatást gyakorolt, hogy attól félttem, én is hatása alá kerülök, s megingathatja a jelenlegi kormány néhány olyan külpolitikai elvébe vetett hitemet, amelyekkel régóta és szakadatlanul egyetértek.

Ezzel a témával kapcsolatban remélem, meg fogja nekem engedni, hogy azzal az őszinteséggel és nyíltsággal szóljak, amely összhangban áll azzal a jelentőséggel, amellyel a téma az Ön és az én számomra is bírt, s amely nyíltság mindkettőnk – mint a szabadság tisztelőit – megillet.

Bízom benne, hogy akkor is hinni fog nekem, amikor azt mondom Önnek, hogy a legélénkebb szimpátiával viseltetem minden, a Magyarországon és minden más országban a szabadságért vívott küzdelem iránt, s ebben a tekintetben, úgy hiszem, honfitársaim általános érzését fejezem ki. Ugyanakkor, Uram, hazám kedvéért meg kell engednie, hogy tiltakozzam azon politika ellen, amit javasol neki. Felvetvén azt a súlyos és fontos kérdést, hogy egy nemzet rendelkezik-e azzal a joggal, hogy magára vállalja a nemzetek körében a nemzetközi jog végrehajtását, vagyis, hogy az Egyesült Államoknak megvan-e az a joga, hogy megszabja Oroszországnak, hogy milyen legyen a körülötte lévő nemzetekkel fenntartott kapcsolata, nos tehát, hogy ezzel azonnal a dolog gyakorlati oldalára térjek.

Saját maga mondta nekünk, nagy igazsággal és illendőséggel, hogy a puszta rokonszenv vagy a rokonszenv kifejezése nem viszi előbbre az ügyét. Ön „anyagi segítséget” kíván. És valóban, nyilvánvaló, hogy a Kongresszus, az elnök vagy a közvélemény rokonszenvének puszta kinyilvánítása kevés haszonnal járna, hacsak nem lennének felkészülve e nyilatkozatok érvényesítésére azzal, hogy fegyverekhez folyamodunk, s hacsak más nemzetek nem látják ezt a felkészülést és eltökéltséget részünkről.

Rendben van, Uram, tételezzük fel, hogy amit javasol nekünk [ebben az ügyben], az a háború. Elérhetünk-e ezzel bármit is az Ön, a magunk vagy a szabadság ügye számára? Lehetetlen volna akkora nagyságú és számú hadsereg és fegyverek átküldése az óceán túloldalára, amelyek elegendők lennének Oroszország és Ausztria ellen. Talán nem általánosan ismert tény, hogy a velünk vívott háborúja befejezésére Nagy-Britanniát leginkább a nagy költség vezette, amit a csapatok és a lőszer egy ilyen távoli hadszíntérre való átszállítása és fenntartása jelentett, így aztán sohasem tudott harmincezer embernél többet állomásoztatni ezen a kontinensen. Szárazföldön Oroszország sérthetetlen a számunkra, ahogyan mi is azok vagyunk az ő számára. Ami az Oroszország és ezen ország közötti tengeri hadviselést illeti, az a kereskedelem kölcsönös zavarásával járna, de ezen túlmenően más aligha történne. Éppen most szereztem tudomást arról, hogy haditengerészete jobb minden más európai nemzeténél, persze Nagy-Britanniát kivéve. Kevés kikötője van, kereskedelme korlátozott, a mi gazdag és kiterjedt kereskedelmünk azonban hadihajói prédájává válhatna.

³ *The Papers of Henry Clay. Volume 10. Candidate, Compromiser, Elder Statesman.* January 1, 1844 – June 29, 1852. Ed. Melba Porter Hay. The University Press of Kentucky, Lexington, 1991. 944–945.

Ennél fogva tehát, Uram, miután semmit sem értünk el egy ilyen háborúval, miután feladtuk a más nemzetek ügyeibe való be nem avatkozásunk és barátságunk ősi politikáját, indokolhatóvá tesszük számukra, hogy feladják azt a türelmi és be nem avatkozási politikát, amit korábban fenntartottak velünk kapcsolatban. A liberális intézmények barátainak európai bukása után az ottani zsarnokok – végzetes példamutatásunkat utánózva és az által provokálva – gyengeségünk és kimerültségünk órájában az érvelés és a fegyverek majdnem ennyire ellenállhatatlan erejével felénk fordulhatnak, és azt mondhatnak: „Önök példát mutattak nekünk. Önök elhagyták saját földjüket, hogy idegen földre lépjenek, feladták azt a politikájukat, amit gyengeségük idején vallottak, azért, hogy beavatkozzanak e kontinens népeinek életébe azon elvek érdekében, amelyek felsőbbrendűségét hirdetik, s úgy tartják, hogy szükségeseek prosperitásukhoz és létezésükhöz. Mi azonban meg vagyunk győződve arról, hogy az Önök anarchisztikus tanai destruktív jellegűek, s hogy a monarchikus elvek alapvető fontosságúak alattvalóink békéje, biztonsága és boldogsága szempontjából, ezért kipusztítjuk az ágyást, amely e veszedelmes gazt felnevelte; szétmorzsoljuk tehát Önöket, mint a világ jó rendjére és békéjére oly romboló hatású doktrínák propagandistáit.”

Népünk rettenthetetlen szellemissége lehet, hogy felnőhetne – vagy inkább felnőne – ehhez a veszélyhez, s még egy ilyen félelmetes szövetséggel szemben is legyőzhetetlenek maradhatnak. Ám a következmények ránk nézve éppen eléggé szörnyűségesek lennének. Meg kell engednie, Uram, hogy olyan nyíltan beszéljek, mint amilyen mélyen érzek, bár lehet, hogy véleményem nem fontosabb egy haldokló férfi megnyilvánulásánál. Uram, a republikánus kormányzat közelmúltban bekövetkezett szomorú bukása Franciaországban, s az, hogy ez a felvilágosult nemzet önként helyezte nyakát a zsarnokság igájába, arra int bennünket, hogy jelenleg ne bízunk a liberális intézmények európai sikerében. Mindez hatásos figyelmeztetés a számunkra, hogy saját elveink érvényesítése érdekében ne másokra támaszkodjunk, hanem magunkra tekintünk, s minden eddigénél nagyobb figyelemmel ápoljuk intézményeink biztonságát, valamint törekedünk politikánk és elveink megőrzésére.

Azon politikánk jóvoltából, amelyhez Washington ideje óta ragaszkodunk, példa nélküli virágzáson mentünk keresztül, s ezzel nagyobb szolgálatot tettünk a világszabadság ügyének, mint amit fegyverek által elérhettünk volna. Megmutattuk a többi nemzet számára a nagysághoz és a boldogsághoz vezető utat, s ha továbbra is egységes nemzet maradunk, s ha megtart bennünket azon politika, amely helyességében tapasztalatunk oly világosan és dicsőséges módon megerősített minket, akkor egy negyed századon belül olyan példával szolgálhatunk, amelynek a világ értelmes része nem tud ellenállni. De ha egy olyan háborúval, amivel semmit sem tudnánk elérni, belegabalyodnánk az európai politika összekuszálódott hálójába, s ha e háborúban Magyarország elbukna, s mi vele buknánk, mi maradna a szabadság barátainak utolsó reménye világszerte? Nekünk magunknak, Magyarországnak és a szabadság ügyének is sokkal jobb, ha bölcs, békés rendszerünkhöz ragaszkodva és a távoli európai háborúkat elkerülve, égvé tartjuk lámpásunkat ezen a nyugati parton, hogy minden nemzet számára világítson, mintsem hogy teljes kihunyását kockáztassuk a már elbukott és elbukó európai köztársaságok romjai között.

Fordította: LÉVAI CSABA

„...ahhoz, hogy megértsük az embereket,
először fel kell ismernünk,
hogy egyszerre több világban élhetnek
sikeresen”

Beszélgetés James W. Oberly amerikai történésszel

*James W. Oberly amerikai történész professzor a University of Wisconsin állami egyetemen oktat 1983 óta. Kutatási területe a társadalomtörténet, kisebbségek története, migrációkutatás. 2013 tavaszán Fulbright ösztöndíjjal Magyarországon oktatott. Legfontosabb könyvei: *Understanding the Migrant Experience: The Austrian-Hungarian/American Connection, 1870–1930*, társszerzők Annemarie Steidl és Wladimir Fischer (a kézirat publikálásra a Berghahn Pressnél, 2014). *A Nation of Statesmen: The Political Culture of the Stockbridge-Munsee Mohicans, 1815–1972* (Norman: University of Oklahoma Press, 2005). *United States History: A Bibliography of the New Writings on American History*, társszerző Louise Merriam (Manchester: Manchester University Press, 1995), *Sixty Million Acres: American Veterans and the Public Lands before the Civil War* (Kent: Kent State University Press, 1990).*

Először arra kérem, beszéljen szakmai pályafutásának legfontosabb állomásairól. Mennyiben tekinthető az tipikusnak az amerikai viszonyok között?

Úgy vélem, igazán tipikusnak mondható. Négy szakaszra osztható. Az első szakasz doktori tanulmányaimhoz köthető. Az amerikai rendszerben ez két részből áll: először az ember elolvas sok könyvet, majd kitalálja a disszertáció témáját, és megírja a művet. Nagyjából az átlagos idő alatt fejeztem be ezt az első szakaszt: öt év a Rochesterei Egyetemen, ahol sok könyvet elolvastam, kiötlöttem az értekezésem témáját, megvédtem az értekezésemet, és mentem tovább. A következő szakasz lényege az, hogy az ember oktatási feladatot vállal az egyetemen. Én egy regionális egyetemen kaptam állást. Az ilyen intézmények különböznek a kutatóegyetemtől. A fő profil az alapszintű képzés, de ugyanakkor elvárják a kutatást is, és mint bármely más egyetemen, az a követelmény és remény, hogy az ember könyvet publikál a PhD disszertációjából. Én így is tettem: 1990-ben publikáltam a disszertációm, és nagyjából ezzel egy időben véglegesítettek az egyetemen. Ezután, már adjunktusként, pályafutásom harmadik szakaszába léptem. Ebben a fázisban egy új projektbe fog az ember, amit én Louisá-val, a feleségemmel tettem. Az amerikai történelemmel kapcsolatos legfrissebb szakirodalmat dolgoztuk fel egy bibliográfia keretében, és ez elegendő volt egyetemi tanári előléptetésemhez. Végül egy professzortól elvárják, hogy újabb feladatokat vállaljon, így írtam egy könyvet a Wisconsin államban élő indiánok történelméről, illetve itt kell megemlítenem legújabb vállalkozásomat, mely az Osztrák–Magyar Monarchia történetéhez kapcsolódik, és a migrációt vizsgálja. Így tehát pályafutása mindegyik fázisában tovább bővül az illető történész témaköre, aki egyre szélesebb közönséget szólít meg: először a regionálist, aztán a nemzetit, végül a nemzetközit. Ezért azt mondanám, tipikus szakmai pályafutás az enyém, egy nem annyira tipikus helyen. Mi leginkább BA hallgatókat oktatunk, és néhány mesterszakos hallgatónk van csupán.

Határainkon túl „...ahhoz, hogy megértsük az embereket, először fel kell ismernünk ...

Miről írt a disszertációjában?

Az 1812. évi amerikai–angol háború veteránjairól és a nyugdíjukról. Az Egyesült Államok pénzügyminisztériumának nem volt pénze arra, hogy kifizesse az obsitot, ezért inkább földet kaptak a veteránok, körülbelül egy négyzetkilométernyi területet. Négyszázezer emberről volt szó. Ily módon az Egyesült Államok területének egy jó részét állami segélyként adományozták az 1812-es háborúban való részvételért. (Ugyanez történt a mexikói háború – 1846–1848 – idején is.) Azt vizsgáltam, hogy a föld, amit az amerikai kormány az indiánoktól vásárolt, miként került a veteránokhoz, akik a legritkább esetben telepedtek le ott, inkább eladták valakinek a területet.

Beszélhetünk-e az Ön esetében valami különös motivációról, ami arra indította, hogy történész legyen? Vajon kimutatható-e bármilyen hatás családi oldalról?

Középosztálybeli családból származom, apám egyetemre járt, anyám is. Egy egyetemet végzett nőt vettem feleségül, a gyermekeink is egyetemet végeztek. Az volt az elvárás a családom részéről, hogy egyetemen tanuljak tovább. Tehát ahhoz a nemzedékhez tartozom, amellyel szemben támasztott követelmény volt a továbbtanulás. Ami azt a kérdést illeti, hogy miként lettem történész, nos, nem hiszem, hogy történelmi ambícióval jelentkeztem az egyetemre, valószínűleg inkább azt fontolgattam, hogy ügyész vagy ügyvéd leszek. Azonban elkezdtem csodálni az oktatóimat és azt, amit csináltak. A feleségemmel is az egyetemen találkoztam. Apja egyetemi oktató volt, történész, és meggyőzött arról, hogy jó dolog az oktatás és a tanulás. És igaza volt. Családi hatásról van hát szó. Ennyit a családomról.

Az egyetemen hatottak-e Önre az oktatói?

Néhány rendkívüli kutatót és oktatót ismerhettem meg. A Columbia Egyetemre jártam New Yorkban, és sok kurzust látogattam a Barnard College-ban. Az ottani oktatók feladatoknak tartották, hogy BA-s hallgatóikat arra ösztönözzék, hogy MA és PhD képzési programokban tanuljanak tovább. Így aztán engem is erős ösztönzés ért ilyen irányban. Az egyik unokatestvérem egyetemi oktatóként dolgozott, és ő is arra bátorított, hogy történelmi karriert válasszak.

Miként értékeli a kvantitatív történettudomány mint módszer jelentőségét a digitális korban? Miben látja annak legfontosabb szakmai eredményeit?

Az erre a kérdésre adandó válaszomat három részre bontanám. Amikor egyetemista voltam a Rochesteri Egyetemen, az ottan gazdaságtudományi tanszék – és részben a történettudományi tanszék is – a kvantitatív módszereket hangsúlyozta a gazdaságtörténetben. Egyik témavezetőm, Mary Young hagyományosan nagy adathalmazokkal dolgozott, és térképészeti módszereket alkalmazott az amerikai indiánok kismémmizésének és az euro-amerikaiak ezt követő nyugati terjeszkedésének a kutatásában. Az 1970-es évek a nagy számítógépek korszaka volt, a nagyméretű, szobákat kitöltő számítógérek és a nagy adathalmazoké. A másik témavezetőm Rochesterben Stanley Engelman, szintén gazdaságtörténész volt. Ő és munkatársa, Robert Fogel a rabszolgasággal, közgazdaságtannal, valamint a rabszolgakereskedelemmel kapcsolatban végeztek kutatásokat. A nagy tanulmány, amit Engelman és Fogel 1974-ben megalkottak *Time on the Cross* címmel, nem talált kedvező fogadtatásra. Így aztán a kvantitatív történettudomány fejlődése a közgazdászok miatt megállt, ugyanis azzal vádolták őket, hogy nem értik a történettudományt, hogy egyenleteket állítanak fel,

de nem értik, hogy a történelem az egyediről szól és kontextusfüggő.¹ Ugyanakkor a gazdaságtörténészeknek azt a feltételezését, hogy nagy tömegű adat tanulmányozása révén igen sokat megtudhatunk az emberekről alulról felfelé haladva, sokan elfogadták. És úgy vélem, hogy ez a módszer visszatért – nem a nyolcvanas években, amely inkább a posztmodern korszakának tekinthető, hanem a kilencvenes évtizedben, a minnesotai egyetemen, ahol létrehozták a *Minnesota Population Centert*, amely 1790-től kezdve digitalizálta az összes amerikai népszámlálási adatot, valamint sok más statisztikai adatot az egész világból. Ennek a központnak lettem a munkatársa, és a népszámlálási adatokat hasznosítottam a társadalomtörténet terén. Használtam már ezeket az adatokat az oktatás, valamint a kutatás során is. Micsoda változás ez az 1970-es és korai 1980-as évekhez képest! A régi időkben az embernek el kellett mennie a TTK épületébe, és az ottani számítóközpontban lyukkártyákkal kellett dolgoznia. Az 1990-es évekre viszont az ember asztali számítógép vagy laptop előtt a saját irodájában ülhetett, illetve bárhol. Véleményem szerint a második fordulatot a gazdaság- és társadalomtörténetben az amerikai népszámlálási adatok digitalizálása jelentette. A harmadik pedig 2000 óta zajlik, és lényege az, hogy a történelemtudomány kiegészül a geotérbeli térképészettel, illetve a történeti geográfiával. A történelem mint tudományág az időbeli változást vizsgálja: azt próbáljuk kideríteni, hogy a dolgok miért akkor történtek, amikor, illetve hogy miért változtak. A földrajz pedig azt igyekszik megvizsgálni, hogy a dolgok miért változnak térben. Így aztán ésszerűnek tűnik a kettő ötvözése. Úgy vélem, a szakma abba az irányba tart, hogy a földrajzi adatokat összekapcsolja a társadalomra vonatkozó adatokkal. Engem ez felettébb érdekel, így azután az 1990-es években bekapcsolódtam egy kutatási programba, melynek célja az volt, hogy feltérképezze a Felső-tó (az egyesült államokbeli Nagy-Tavak egyike – a fordító megjegyzése) fenekére süllyedt farönköket.

Ennek az a háttere, hogy több mint száz évvel ezelőtt a fehér lakosság kivágta csaknem az összes fát Észak-Amerikában. A legsűrűbb erdők Wisconsin állam északi részét borították. A kivágott keményfa egy részét bárkákkal szállították a Felső-tó öblein át. A bárkák közül néhány elsüllyedt, a tölgyfa rönkök pedig a tó fenekére süllyedtek. Ezek a rönkök ma rendkívül értékesek. Nem indián származású favágók bírósági úton igényt jelentettek be olyan rönkökre, amelyek a Felső-tónál élő két ojibwe indián törzs rezervátumában találhatóak. A két törzsnek én segítettem abban, hogy cáfolják ezeknek az igényeknek a jogosságát. A dokumentum, amit ebben a tárgyban írtam, a fakitermelés gazdaságtörténetének, az ojibwe indiánok kulturtörténetének és a tófenék történelmi geográfiájának a kombinációja volt.

Egy másik vállalkozás, amelyben GIS-t (*Geographic Information Systems* – térinformatika – a fordító megjegyzése) használtam, „Az idők emlékeznek” címet viselte. Ennek keretében szintén egy amerikai indián törzssel dolgoztam együtt, a Stockbridge-Musee mohikánokkal egy birtokvita kapcsán, amelyben a felperesek a környéken élő fehér lakosok voltak. A tervem az volt, hogy pontosan feltérképezem a történeti földhasználathoz kapcsolódó jogi igényeket. Megkértem az indiánok egy nyolcvan-kilencven éves nőkből és férfiakból álló csoportját, beszéljenek arról, hogy mire emlékeznek, mi történt itt ezen a sarkon, vagy hogy mi történt ott, abban az erdőben vagy tisztáson. Beszélgettek egymással, és segítettek egymásnak az emlékezésben. A férfiak olyasmiről számoltak be például, hogy igen, valaha ide jártunk vadászni, vagy hogy itt lehetett a legjobb halat fogni, a nők pedig például olyasmit meséltek, hogy igen, valaha ide jártunk gyógynövényeket gyűjteni. És ahogy be-

¹ Robert William Fogel közgazdászként tevékenykedett, 1993-ban közgazdasági Nobel-díjat kapott. A fordító jegyzete.

szélgettek és emlékeztek, a hallgatóimmal a GPS eszközünkbe betápláltuk a koordinátákat, hogy például ilyen és ilyen szélességi kör és hosszúsági kör, meg hogy 1930-ban a férfiak ide jártak halászni. Egy történet különösen megragadt az emlékezetemben. Az egyik idős ember elmondott egy esetet 1925-ből, ami arról szólt, hogy szarvasra mentek vadászati idején kívül, amit tilt a törvény. A vad elejtésének módja ugyancsak illegális volt: éjjel cserkésztek be a kiszemelt állatot, a szemébe világítottak, és egyrészt elvakították, másrészt a szemébe fénylettek a sötétben, ami könnyű célponttá tette a szerencsétlen párákat. Az idős férfiak pedig elmesélték a kaland további részleteit: Éjjel mentek, vitték a lovaikat és lovaskocsijaikat, tudván, hogy megsértik a törvényt, ám remélték, hogy friss szarvashússal térhetnek haza. Bekapcsolták a lámpájukat, láttak egy szempárt felvillanni a sötétben, aztán elkezdtek lőni arra, amiről azt gondolták, hogy szarvas. Szarvas helyett azonban a saját lovukat lőtték le a hideg éjszakában, tíz mérföldnyire az otthonuktól. Milyen csodás történet! A hallgatóimmal sikerült beazonosítanunk a kudarcra végződött szarvasvadászat pontos helyszínét és a ló kimúlásának a helyét. Ez az eset nagyszerű példája annak, hogy a történelmi geográfia művelésében miként lehet felhasználni az idős amerikai indiánok *oral history*-jét, illetve az emlékeiket.

Az utóbbi időben amerikai történészek, valamint amerikanisták körében tapasztalható az a tendencia, hogy kutatásaikat a „transznacionális fordulat” jegyében végezzék. Mi volt ennek a kiváltója, és Ön miként értékeli ennek a jelentőségét új tudományos perspektívák és eredmények létrejöttének tekintetében?

Ez egy nagyon jó kérdés. A *Journal of American History* egész számot szentelt a transznacionális fordulatnak – talán tíz évvel ezelőtt, és sok más folyóirat is foglalkozott azzal. Úgy vélem, a történészek részéről újabban mutatott érdeklődés a migrációs tanulmányokból ered, különösen az Ázsiából, Afrikából és Latin-Amerikából az Egyesült Államokba irányuló, új migráció tanulmányozásából. A kutatók rájöttek arra, hogy az új migránsok nem szakították el a szálakat a szülőföldjükkel, és hogy az immigrációtörténet régi modelljei valójában nem működnek. A legrégebbi modell Oscar Handlin *The Uprooted* című munkájához köthető. Handlin a magyar, lengyel, ír és más európai területekről származó szegény parasztokról írt, akik szerinte egyszerűen kiszakadtak a falujukból, elveszítve gyökereiket, és teljesen más környezetben találták magukat Bostonban, Chicagóban vagy más amerikai városokban. Odakerültek, és nem lettek igazán sikeresek. A társadalomtörténészek a nyolcvanas években felülvizsgálták ezt az értelmezést, és a bevándorlókra nem mint gyökereiket vesztett emberekre tekintettek, hanem – a fa vagy növény metaforájánál maradva – inkább úgy, mint akiket „átültettek”. A jövevények magukkal hozták az intézményeiket, egyházait, klubjaikat és egyéb szervezeteiket. Azután a legutóbbi időkben a kutatók rájöttek arra, hogy az új migránsok, akik Mexikóból, Afrikából és Ázsiából érkeznek az Egyesült Államokba, mennyire kötődnek a szülőföldjükhöz. Mindenekelőtt pénzt, pénzutalványokat küldenek haza, és amikor az ember visszatekint a múltba, azt látja, hogy valójában ezt tették a magyar bevándorlók is több mint egy évszázaddal ezelőtt. Ezért úgy gondolom, a transznacionális fordulat abból a mostani felismerésünkből fakad, hogy ez az Amerikát elérő bevándorlási hullám új minőséget jelent. Amikor visszatekintünk a történelemben, és megvizsgáljuk az 1890 és 1914 közötti magyar migránsokat, azt látjuk, hogy ők az első modern transznacionális migránsok közé tartoztak. Legalább is én így gondolom. Ugyanis az első olyan bevándorlók ők, akik jórészt írástudók voltak. A dualizmus végére az Osztrák–Magyar Monarchiában csaknem minden gyermek részesült elemi oktatásban. Szinte mindannyikuk tudott olvasni, levelet írni az otthoniaknak, újságokat tudtak hazaküldeni, és a nemzetközi posta segítségével pénzt tudtak küldeni az Egyesült Államokból Magyarországra.

ra. Számomra ezt jelenti a transznacionális: vagyis azt, hogy valaki élhet Chicagóban, foglalkoztathatják az ottani történészek, és egyidejűleg Sáros megye életében is részt vehet. És ez az, amit a mexikóiak és oly sok más migráns tesz manapság: transznacionális életet élnek. Ezért úgy gondolom, hogy ha egy olyan bevándorlót fogadó országban élünk, amelyet elért a modern migráns hullám, vissza kell tekintenünk. Ez azokra is igaz, akik kibocsájtó országban élnek ma: ahogy Magyarországról az elmúlt években olyan sok fiatal ember ment el munkát keresni az Európai Unió más országaiba. Hasznos eredménnyel kecsegtet, ha visszatekintünk az 1890 és 1914 közötti időszak migránsaira, hogy megvizsgáljuk életüket, illetve ha megnézzük, a fogadó és a küldő nemzetek miként változtak meg egy nagy migráció eredményeképpen. Az amerikaiak gyakran úgy akarják magukat látni, mint akik mások, kivételesek. Ez mintegy alapvetése az amerikanisztikának. A gondolat, hogy létezik egyfajta amerikai karakter, de rájövünk arra, hogy az amerikai karakter nagymértékben nemzetközi, és ahhoz, hogy megértsük az embereket, először fel kell ismernünk, hogy egyszerre több világban élhetnek sikeresen. Elhagyják a hazájukat, de aztán visszatérhetnek oda, még akkor is, ha az az amerikaiaknak meglepetést okozhat. Mint például, ha valaki eljön West-Virginia államba, pénzt keres, azután visszatér a magyarországi életébe. Ma ezt csinálják a mexikóiak az Egyesült Államokban. Nem a politikai szabadság miatt jönnek, hanem azért, hogy munkát kapjanak, pénzt keressenek, és azt elküldjék a Mexikóban élő családjuknak. Ebben az értelemben tűnik nagyon is modernnek a magyar migránsok oly régen élt transznacionális élete.

Az új digitalizációs módszerek és technológiák miként változtatták meg az Ön kutatási módszereit és azok jellegét?

Csak annyit mondok, hogy manapság sokkal könnyebb dolga van az embernek, mint amikor az 1970-es évek végén Rochesterben megkezdtem a doktori tanulmányaimat. Az 1812. évi angol–amerikai háború veteránjai számára kiutalt földterületekről szóló disszertációhoz 3000 darab lyukkártya készült. A fizikusok épületének alagsorába jártam, ahol numerikus adatokat gépeltem lyukkártyákra, és ez igen nagy munkával járt. Ma már ez sokkal könnyebb feladatot jelent a személyi számítógép és a legújabb hordozható eszközök jóvoltából. Manapság térképet készíthetünk és adatelemzést végezhetünk speciális szoftverekkel olyan számítógépeken, amelyek teljesítménye jócskán felülmúlja azokét a régi gépekét. Tehát úgy vélem, sokkal könnyebb és egyszerűbb a hozzáférés a megfelelő technológiához. Ezzel együtt azonban nem sok történész végez kvantitatív kutatásokat, sokkal jobban érdeklőket a térképezés, amiben én magam is több lehetőséget látok.

Ön bekapcsolódott egy nagyszabású vállalkozásba, melynek célja az Osztrák–Magyar Monarchiából a 19. század végén és a 20. század elején Amerikába érkező migránsok kutatása. Kérem, szóljon néhány szót erről a vállalkozásról.

A *University of Minnesota* kért fel körülbelül három évvel ezelőtt arra, hogy vegyek részt ebben a kutatásban, melynek célja az, hogy újra megvizsgáljuk az Osztrák–Magyar Monarchiából az Egyesült Államokba irányuló nagy bevándorlást. Gary Cohen az Ausztria történeti tanulmányok képviselőjében, Donna Gabaccia az *Immigration History Research Center*-ből, valamint Steve Ruggles a *Minnesota Population Center*-ből pályáztak együttműködési projekt keretében a Bécsi Egyetem történészeivel. Minnesotának és Bécsnek ugyanakkor szüksége volt valakire, aki fel tudja dolgozni a népességi adatokat. Hozzám fordultak, és én örömmel igent mondtam. Akkoriban éppen magyarul tanultam, és elmondtam nekik, hogy szeretném továbbra is hasznosítani a magyar nyelvű olvasási tudásomat. Azt taná-

csoltam továbbá, hogy az amerikai népszámlálási adatok mellett meg kellene néznünk az 1869 és 1910 közötti magyar adatokat is. Úgy gondolom, hogy a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (MKKSH) egyike volt a legszínvonalasabb közép-kelet-európai statisztikai szervezeteknek. 1918-ig az MKKSH csodálatos, társadalomtudományi igényű munkát végzett összegző jelentéseiben, amelyeket minden népszámlálás után készített. Különösen mély benyomást tett rám egy a hivatal által 1918-ban, a Monarchia bukását megelőzően kiadott kötet, mely a magyarországi kivándorlásról és visszavándorlásról szól. Nos tehát, két bécsi egyetemi kollégával működöm együtt, és azt a négy millió embert vizsgáljuk, akik a Habsburg Monarchia területéről az Egyesült Államokba vándoroltak. Körülbelül másfél milliónyian visszatértek, és számunkra a legérdekesebb kérdés az, hogy kik azok, akik maradtak, vagyis, akik tartósan letelepedtek az USA-ban, és kik azok, akik visszatértek. Azt a nagy jelentőségű felfedezést tettük, hogy a migránsok két nagy hullámáról beszélhetünk, amely északkelet felől, majd délkelet felől indult. Az első bevándorlók Csehországból és Morvaországból érkező cseh és német anyanyelvű népességhez tartoztak. Ők Wisconsin és Nebraska államokban telepedtek le földművelőkként. Dédunokáik közül sokan még ma is farmerek. A csehek nagyon sikeres bevándorlóknak számítottak. Utánuk jött a bevándorlók második hulláma, a Monarchia keleti részéből, Galíciából, Bukovinából és a Felvidékről. A paraszti migránsoknak ez a második hulláma nem akart földműveléssel foglalkozni, hanem inkább az amerikai munkásság táborát gyarapították, és felépítették Amerikát. Négy millió emberről beszélünk. És milyen nehéz volt számunkra – ennek a paraszti, ám iskolázott népesség számára –, akik nem beszéltek az angol nyelvet, hogy megértessék magukat az amerikaiakkal! Amerikában a domináns angol nyelvet beszélők egyáltalán nem értették a jövevényeket, pusztán nagy teherbírású, gyenge szellemi képességekkel bíró emberekként tekintettek rájuk. Készül a témát feldolgozó könyvünk kézírata, és keressük hozzá a kiadót. Reméljük, 2014-ben megjelenik. Annemarie Steidl dolgozik az osztrák népszámlálási adatokon, én a magyar anyagot kutatom, míg a harmadik történész, Wladimir Fischer a délszláv migránsokat vizsgálja.

Miként értékeli a történész szakma helyét és szerepét a mostani válságos időkben? Történészként vállal-e valamilyen társadalmi szerepet?

A válság problémája számomra három részre tagolható. Az első az állami alsófokú és közép fokú oktatás válságával függ össze, míg a második az egyetemi oktatás válságával. Hadd kezdjem azzal, hogy én miként látom a kötelességeinket a történész szakmában az általános és középiskolai tanárok és diákok irányában. Az amerikai állami iskolákban dolgozó tanárok ellen politikai támadás indult azon erők részéről, akik privatizálni akarják az oktatást. Én személy szerint ellenzem ezt, és inkább támogatni és javítani szeretném az állami oktatást. Úgy ítélem meg, hogy a történész szakma egyik feladata az, hogy szorosabb kapcsolatot alakítson ki a tanárokkal, akiket arra képezünk, hogy történelmet és társadalomtudományokat oktassanak. Hadd tegyek fel egy egyszerű kérdést: Mi lesz azokkal a nálunk végzett történész hallgatókkal, akik tanárként helyezkednek el az egyetem után? Ma sokkal inkább tartjuk kötelességünknek, mint régebben, hogy tartsuk velük a kapcsolatot, meghívjuk őket, jöjjenek vissza az egyetemre, szemináriumokra, előadásokra, olvassanak és tanuljanak nálunk. Az utóbbi öt-nyolc évben nagyon sokat dolgoztam együtt gimnáziumi és főiskolai tanárokkal, akik, miután elvégezték az egyetemet, gyakran nem részesülnek továbbképzésben. Tehát meghívjuk őket, műhelymunkában és szemináriumokon vesznek részt, könyveket olvastatunk velük. Ez számunkra pedig azért fontos, mert részben ezért szeretnek tanítani: a történelem izgalmas volta miatt. Egyrészt tehát a szakmai életük hátralévő ré-

szében kapcsolatban kell maradnunk azokkal a tanárokkal, akik nálunk végeztek. Segíteni tudjuk őket abban, hogy tanárokként folyamatosan képezzék magukat.

A másik válság az egyetemeken szintjén tapasztalható. Az Egyesült Államokban az állami egyetemeken is politikai támadásnak vannak kitéve. Az államok egyre kevesebb pénzt akarnak költeni az egyetemekre egyéb, ezekkel versengő költségvetési prioritásaik folytán, főleg a bűnmegelőzéssel és büntetésvégrehajtással összefüggésben. Az Egyesült Államokban egyre inkább uralkodóvá válik az a vélekedés, miszerint az egyetemi oktatásból csupán az abban részt vevő egyén profitál, ezért ennek összes költségét az egyénnek kell állnia. Azonban én ezzel a nézettel is vitatkozom. Úgy vélem, a történész szakmának meg kell mutatnia az általa végzett munka társadalmi értékét. A felsőoktatásba beruházott, az adókból befolyó közpénzek jó befektetésnek számítanak. Az iskolázott emberek kreatívak. Legyenek akár történészek, germanisztika, francia vagy angol szakot végzettek, a köztársaság számára hasznos, ha iskolázott emberek lakják, így érdemes erre közpénzeket áldozni. Ezért úgy gondolom, azt is meg kell mutatnunk, hogy nagyon jól látjuk el a feladatunkat, amikor megtanítjuk a hallgatókat arra, miként legyenek jó állampolgárok.

A harmadik terület, ahol a történész szakma hozzájárulhat a mostani gazdasági válság, illetve specifikusan a hazánkban mutatkozó politikai válság megoldásához, az úgynevezett „köztörténelem” (*public history*). Nekünk, történészeknek megvan a lehetőségünk arra, hogy oktathatjuk az iskola falain kívüli népeket, valamint a saját hallgatóinkat is. Megvan hozzá a szakértelmünk, tudunk mit nyújtani. Megjelenhetünk a TV-ben, leveleket írhatunk, újságcikkeket közölhetünk, szakértőként részt vehetünk bírósági ügyekben, mondhatjuk, hogy mi tanulmányoztuk már az adott kérdést, megvan a tudáson alapuló, adatokkal alátámasztott szakértelmünk. És úgy vélem, hogy különösen a mai Amerikában, amely politikailag olyannyira megosztott, ezt fontos hangsúlyozni, mármint azt, hogy nemcsak úgy, véletlenül tud valamit az ember, hanem elmondhatja, hogy tanulmányozta a kérdést, és megvan a háttere ahhoz, hogy megérte a problémákat.

Milyen tényezők hatására kezdett el magyarul tanulni?

Unitárius vallású vagyok. 25 évvel ezelőtt lettem az. Az amerikai unitáriusok szoros kapcsolatot ápolnak az erdélyi unitáriusokkal, és az én egyházam támogatja egy hargita megyei falu unitárius közösségét. A testvér egyházunk, amely Homoródszentpéteren található, néhány évvel ezelőtt kéréssel fordult hozzánk: küldjünk önkénteseket, hogy segítsenek nekik sport tábort építeni. Azt mondták, nem értenek a táborokhoz, de a gyermekeik szeretnének egy tábort, és ti, amerikaiak, értetek a táborokhoz, és jók vagytok a sportban. Meghallottam ezt a kérést, és azt válaszoltam, én tudok segíteni, és megkérdeztem Vilmos nevű fiunkat, hogy eljönne-e velem egy egyházi útra Románia magyarok lakta részébe és sporttáborba tanárnak. Ő igent mondott, és elmentünk. Indulás előtt vettem egy magyar nyelvtankönyvet és egy szótárat. Senki más nem tette ezt az amerikaiak közül. Ott vagyunk tehát a faluban, és üdvözölni tudom az ottani embereket, odaköszönök nekik, hogy „Jó napot kívánok!” A falubéliek pedig erre azt mondták: „Tisztelt uram,” önnek van füle ehhez a nyelvhez. Jöjjön vissza, és tanulja. És akkor egy ottani nő azt mondta: „Debrecenbe kell mennie. Debrecenben tanítják a mi magyar nyelvünket.” Így hát a következő évben elmentem Debrecenbe, a Debreceni Nyári Egyetemre, és minden évben igyekszem eljutni oda. Nagy kihívás az embernek ötven-hatvan éves korában tanulni ezt a nyelvet. A feleségem, Louisa azonban támogatott engem, és még az előkészítő kurzust is elvégezte Debrecenben. Azon túl, hogy az egyházamat kétnyelvű beszélőként szolgáltam a cserekapcsolat során, meg akarok tanulni legalább annyira jól olvasni magyarul, hogy primér forrásokat tudjak olvasni, a népszámlálási adatokat, meg hogy mit mondanak a magyar történészek a szakfolyóirataik-

ban. Rájöttem, hogy mivel a hallásom nem olyan jó, lehet, hogy soha nem fogom jól beszélni a nyelvet, de ha jól tudom olvasni, annak már örülni fogok, különösen, hogy ezt annak érdekében teszem, hogy támogassam az egyházamat, hogy jó unitáriánus legyek, és segítssem embertársaimat. Segítséget jelent a magyar nyelvtudásom, és hogy más amerikai látogató számára tudok tolmácsolni, vagy amikor erdélyiek látogatnak el hozzánk az Egyesült Államokba, nekik segíték. Tudom, hogy mindez sokat jelent a hargita megyei barátainknak. Amikor Homoródszentpéteren járok, rendszerint szólhatok néhány szót a templom szószékéről, és a hallgatóság hálás azért, hogy valaki van olyan figyelmes, hogy a saját nyelvükön beszél hozzájuk, még ha nagyon erős wisconsin akcentussal is. Az erdélyi székelyek ki-sebbségben élnek, és úgy érzik, a románok nem szeretik őket. És bár úgy vélik, hogy az utóbbi években közelebb kerültek Magyarországhoz, egyébként úgy érzik, elfelejtették őket. Ha pedig valaki az Egyesült Államokból veszi a fáradságot, elmegy hozzájuk, és megtanulja a nyelvüket, az jól esik nekik. Tavaly a feleségemmel ellátogattunk a március 15-i ünnepségekre. Nagyon fontos esemény ez az ottaniak számára. A kívülállónak úgy tűnik, mintha még mindig 1848–1849-et írának. A falubeliek huszároknak öltöznek. Elmentük a templomukba, és együtt ünnepeltünk velük. A Duna TV elküldött egy stábot, hogy rögzítsék az eseményt. A falubeliek nagyon kedves emberek, nagyon szívélyesek, és mi támogatni akarjuk őket. Ugyanakkor nagyon szegények is egyben.

Fulbright ösztöndíjas vendégoktatóként a Magyarországon töltött félév során bizonyára érzekelte azokat a változásokat, amelyek nálunk zajlanak. És mivel az Egyesült Államokban a felsőoktatás különböző formáival is megismerkedett, biztosan van némi benyomása a hallgatókról.

Igen, elég jól ismerem az amerikai felsőoktatás rendszerét. Amint azt röviddel ezelőtt már elmondtam, ma tényleg látjuk, hogy nem engedhetjük meg magunknak azt, hogy csupán kiképezzük a tanárokat, és aztán huszonkét, huszonhárom évesen elengedjük őket a következő negyven vagy negyvenöt évre anélkül, hogy lehetőséget kapnának további szakmai fejlődésre, illetve arra, hogy részt vegyenek a felnőttképzésben. Együtt kell velük dolgoznunk a szakmai pályájuk során, és állami egyetemként a küldetésünk része, hogy tőlünk telhetően a legjobban szolgáljuk a tanárokat. Együtt akarunk maradni a végzett hallgatóinkkal. Azt szeretnénk elérni, hogy visszajöjjenek, és részt vegyenek a mesterszintű képzésünkben, hogy szemináriumokat vegyenek fel nálunk. Ez az egyik dolog, ami megváltozott nálunk. A másik pedig az úgynevezett „értékelés”, amit néha elszámoltathatóságnak hívnak. Wisconsin állam hivatalnokai a következőt mondják: „Dollármilliárdokat költünk az egyetemre. Mit kapunk érte?” Erre mi: „Iskolázott embereket.” Amire ők viszont azt mondják: „Honnan tudják Önök?” Erre valaha azt válaszoltuk: „Nos, érdemjegyeket adunk a hallgatóinknak. Négyeseket, ötösöket vagy hármassokat kapnak.” Erre ők: „Ez nem elég jó. Honnan lehet azt tudni, hogy mit tudnak a hallgatók?” Ezért aztán az utóbbi időben nagyon odafigyelünk az értékelésre, és például ezt mondjuk: „Tanítok egy kurzust, melynek témája bevezetés az amerikai történelembe. Ez az öt célja van az órának, és ezek a követelmények, és így meg így értékelem a hallgatók teljesítményét. A kurzus végén pedig mindegyik hallgatóról meg tudom mondani, hogy elérte-e a kitűzött a célokat, teljesítette-e az előírt követelményeket. Bizonyítékokkal tudom alátámasztani, hogy tudnak esszét írni, amivel egyben azt igazolom, hogy a gondolataikat rendszeren ki tudják fejteni, bizonyítékokat tudnak citálni, és érvelő módszerrel be tudják mutatni a történelem ok-okozati összefüggéseit. Tehát sokkal jobban odafigyelünk az értékelésre és mérésre, mint akkor, amikor harminc évvel ezelőtt elkezdtem az oktatást, amikor csak arról volt szó, hogy ha ötöst kapnak a hallgatók, akkor biztosan kiválóak, ha négyest, akkor nagyon jók. A hármas meg azt jelenti, hogy átlagos. Ez

manapság már nem elég ahhoz, hogy megfeleljünk az értékeléssel kapcsolatos elvárásoknak. Ma már meg kell mutatnunk, hogy a hallgatók valóban tanultak valamit, és amit megtanultak, az az, amit megmondtunk előre, hogy meg fognak tanulni. Így a másik szó, amit használni szoktunk az „intencionális”: konkrét szándékunk van arra nézve, hogy mit igyekszünk csinálni. Úgy vélem, ez a folyamat az egész amerikai felsőoktatásra jellemző. A másik dolog, ami az utóbbi években változott, az az, hogy több kurzust oktatunk az internet segítségével. Már körülbelül hét vagy nyolc éve csinálom ezt kisebb-nagyobb megszakításokkal tanárként dolgozó hallgatókkal. Az a feladatom, hogy Wisconsin állam-szerte együttműködjem a tanárokkal, és olyan kurzusokat oktassak nekik, amelyeket személyesen nem tudnának hallgatni az egyetemen. Ezekben a kurzusokon kötelező olvasmányokat kell olvasni, írni is kell, és a kurzuson részt vevő hallgatók az interneten online vitatják meg annak anyagát. Ez a módszer több munkával jár, mint a hagyományos, de arra számítok, hogy még többet jelent majd a jövőben. Minden amerikai egyetem kísérletezik azzal, hogy miként érhet el több hallgatót online kurzusokkal. Az állam vezetői azt remélik, hogy ez az oktatási forma olcsóbb lehet. Ezzel kapcsolatban viszont kétségeim vannak – a felsőoktatás, függetlenül attól, hogy milyen oktatási és tanulási módszert alkalmazunk, intenzív munkát és magas költségeket jelent. Az online oktatás viszont természetesen megfelel a mai hallgatók igényeinek. Ugyanis nagyon jók vagyunk azon hallgatók oktatásában, akiket ma látunk: tizenkilenc-huszonhárom, huszonnégy évesek fiatalokról van szó, ám nem vagyunk olyan jók abban, hogy olyanokat oktassunk, akik harminc évesek, kis gyermekük van, vagy ötvenesek, akik átképzésen vesznek részt. Köztudottan jelentős az amerikai katonai jelenlét a világban, és nekem vannak hallgatóim, akik Kuwaitban, Afganisztánban, Dél-Koreában és másutt szolgálnak, és az interneten keresztül végzik a kurzusaimat. Hajnal háromkor csinálják a házi feladatukat. Az amerikai bázisokon elérhető az internet. Visszajönnek a hazájukba, ahol tanárok, ügyvédek lesznek, vagy valami más foglalkozást szeretnének űzni. Tehát úgy gondolom, hogy az online oktatás talán fontosabb lesz a jövőben.

Végül, milyen benyomásokat szerzett a történelem oktatásával összefüggésben Magyarországon?

Az itteni hallgatók igazán kiválóak. Angolul hallgatták a kurzusaimat, tehát idegen nyelven, és igyekeztek segíteni nekem a magyar nyelvű kommunikációban. A debreceniek igazán nagyon jók. Minden tekintetben olyan jók vagy jobbak, mint az amerikai hallgatók, akikkel a saját egyetemen találkozom Wisconsinban. A károlis hallgatók alapszintű képzésben vesznek részt, tehát egy korábbi képzési szakaszban vannak, de ők is nagyon megbízhatók, minden tekintetben felveszik a versenyt a wisconsini BA-s hallgatókkal. Az egyik tapasztalat, amit szereztem, az az, hogy milyen nagyok a velük szemben támasztott elvárások. Mielőtt idejöttem, nem tudtam, hogy BA szinten összesen 180 kreditet kell teljesíteniük a hallgatóknak. És a hallgatók 10, néha 13-14 órát vesznek fel egy szemeszterben, ami ráadásul rövidebb, mint Amerikában. Sokat kell hát dolgozniuk. Egy ideig eltartott, mire erre rájöttem. Az Egyesült Államokban a hallgatók sokkal kevesebb kurzust vesznek fel, ám több munkát végeznek egy kurzuson. Ezt tehát először nehezen tudtam megérteni, de a károlis kollégák elmagyarázták nekem, és azt is, hogy örüljek azoknak a hallgatóknak, akik eljönnek az órákra, mert ők a jó tanulók. Azokat, akik nem jönnek el az órára, valójában nem is akarja látni az ember, mivel nem veszik annyira komolyan a tanulást, és én megértettem ezt. Ugyanakkor azon meg csodálkozom, hogy ebben a rendszerben olyan sok hallgató bukik meg. Ráadásul aggódom a magyar egyetemisták jövője miatt. Közülük sokan abban gondolkodnak, hogy elhagyják Magyarországot, és valahol az EU-ban folytatják a pályafutásukat. Meg szoktam tőlük kérdezni az órán – mivel migrációtörténetet oktatok: Milyen

Határainkon túl „...ahhoz, hogy megértsük az embereket, először fel kell ismernünk ...

migránsnak lenni? El tudják magukat képzelni egy ilyen helyzetben? Sem Debrecenben, sem a Károlin nincs olyan hallgatóm, aki végleg el akarná hagyni ezt az országot, de valamikor szinte mindegyikük szívesen élne másutt. Különösképpen Nagy-Britanniában vagy talán Észak-Nyugat Európában. Viszont gazdasági okokból szinte valamennyien úgy gondolják, hogy el kell menniük. És ez elszomorít engem, és a saját államomra gondolok: mi lenne, ha azok a hallgatók, akiket oktatok, azt mondanák: Nem maradhatunk Wisconsinban, mert nem tudunk itt megélni, ezért Chicagoba, Minneapolisba vagy New Yorkba kell mennünk. Ez bizony ahhoz vezetne, hogy az állam elszegényedne. Aggódok Magyarország miatt, hogy nagyon értelmes fiataljai miként éreznek most – talán a gazdasági válság miatt. Lehet, hogy két év múlva jobb lesz a helyzet. Nem tudom. Ezek a fiatalok szinte egytől egyig máshol képzelik el a jövőjüket, még akkor is, ha nem akarnak véglegesen elmenni. Így aztán majd visszajönnek. Ez az ország visszavonzza a népét.

A történelem talán megismétli önmagát – a századforduló migrációs folyamataira gondolok, amelyekről korábban beszéltem...

Igen, igen.

Köszönjük szépen a beszélgetést.

Az interjút készítette és fordította: VAJDA ZOLTÁN

James W. Oberly műveinek válogatott bibliográfiája

Understanding the Migrant Experience: The Austrian–Hungarian/American Connection, 1870–1930. Co-authored with Annemarie Steidl and Wladimir Fischer. (Manuscript in preparation for submission to Berghahn Press, 2014.)

Julius Drachler's Inter-marriage in New York City: A Study in Historical Replication. Accepted for publication, *Historical Methods*, forthcoming 2014.

US Marriages Across Imperial Lines: Jewish Couples in Julius Drachler's Inter-marriage in New York City. Under consideration, *Jewish Social Studies*, 2013.

Mastering the Politics of Government: An American Indian Tribe's Experience in the Removal Period. Prologue: *Journal of the National Archives*, Volume 39, No. 4 (Winter 2008).

The Dawes Act and the Oneida Indian Reservation of Wisconsin, 1868–1920. In: L. Gordon McLester III and Laurence Hauptman, editors, *The Oneida Indian Experience in the Allotment Era.* Norman: University of Oklahoma Press, 2006.

A Nation of Statesmen: The Political Culture of the Stockbridge-Munsee Mohicans, 1815–1972. Norman: University of Oklahoma Press, 2005.

Decision on Duck Creek: Two Green Bay Reservations and Their Boundaries, 1816–1996. *American Indian Culture and Research Journal*, Vol. 24, No. 3 (Fall, 2000) 39–76.

Land, Population, Prices and the Regulation of Natural Resources: The Lake Superior Ojibwas, 1790–1920. In: Linda Barrington, ed., *The Other Side of the Frontier: Economic Explorations into Native American History.* Boulder, CO: Westview Press, 1998.

United States History: A Bibliography of the New Writings on American History. Co-edited with Louise Merriam. Manchester: Manchester University Press, 1995.

The Lac Courte Oreilles Ojibwas and Resources of the Chippewa River Valley: Tribal Sovereignty versus Corporate and Government Power, 1864–1923. In: Mark Lindquist and Martin Zanger (eds.): *Buried Roots and Indestructible Seeds.* Madison: University of Wisconsin Press, 1995.

Sixty Million Acres: American Veterans and the Public Lands before the Civil War. Kent: Kent State University Press, 1990.

Spearing Fish, Playing 'Chicken'. *The Nation*, Vol. 248, No. 24 (June 19, 1989): 844–848.

JAMES W. OBERLY

Amerikai magyar bevándorlók szerelmi történetének (1910) értelmezése

„Sietve vette feleségül anyja választottját” szalagcímmel megjelenő tudósításában a New York Times napilap arról számolt be, hogy 1910. május 12-én Petra Kozkowska, egy „20 éves magyar lány” partra szállt Ellis Islanden, ahol először látta meg leendő férjét, Andrew Mallert, egy coloradói bányászt. A pár még aznap New York városába utazott házasságkötés céljából. A vőlegény anyja rendezte el a frigyét, mivel „ismerte a Kozkowska családot az óhazában, és hallott a lány szépségéről”. A Times tudósítása még további részleteket is tartalmazott: „Tárgyalások kezdődtek, melyek eredményeképpen a lány beleegyezett a házasságba, átkelt az Atlanti-óceánon, hogy találkozzon azzal a férfival, akivel majd házasságot köt.” Az újság és a szerkesztők mindezt nem tartották figyelemreméltónak, és a híradásban jóval több figyelmet szenteltek a „különös paraszti viseletnek”, amit Petra Kozkowska a partraszálláskor viselt, valamint az ezt követő manhattani bevásárló körútnak, melynek eredményeképpen sikerült beszereznie egy új szoknyát, új ingblúzt, lakkbőr csizmát, valamint egy „pompás, széles karimájú konfekció kalapot sok tollal”. Mindezek alapján „öltözetét tekintve” az összkép egy „tipikus amerikai” személyt mutatott. A leendő vőlegény gyémántgyűrűt hozott menyasszonyának, valamint „egy aranyrögöt, amit ő maga bányászott” – feltehetőleg Coloradóban.¹

**HASTENS TO MARRY
HIS MOTHER'S CHOICE**
Westerner Meets and Weds, When
She Lands Here, Girl He
Had Never Seen.
SHE CAME ACROSS SEAS
But Her Quaint Peasant Costume Was
Quickly Discarded After a Bridal
Shopping Trip.

Published: May 13, 1910 Copyright © The New York Times

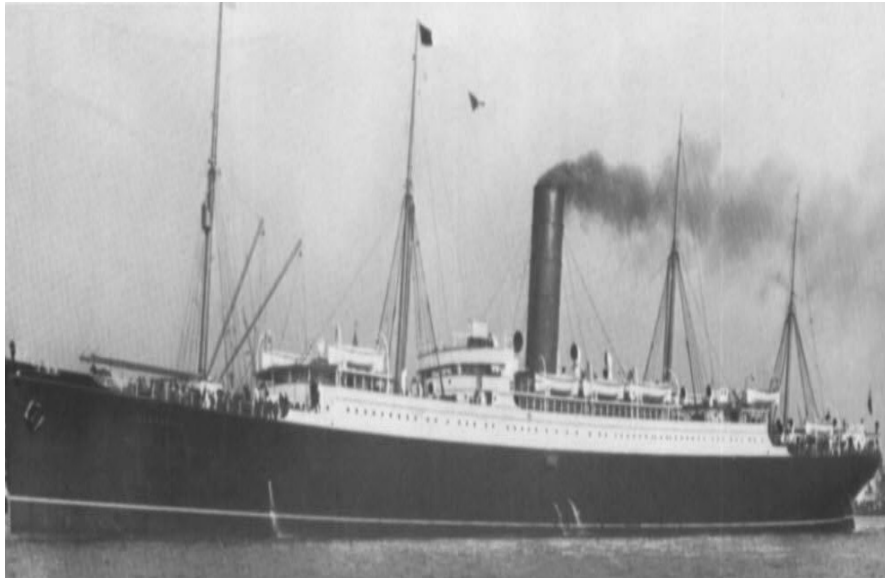
1. ÁBRA

A New York Times beszámolója a két magyar bevándorló házasságáról

Forrás: New York Times, 1910. május 13.

¹ „Hastens to Marry his Mother's Choice.” *New York Times*, 1910. május 13.

A New York Times cikke megjegyezte, hogy a menyasszonyjelölt a Cunard vállalat Carpathia nevű gőzösen hajózott New Yorkba. A mai közvélemény úgy ismeri a hajót, mint amely kimentett és felvett több mint 700 utast a Titanic 1912. áprilisi hajótörése után. A Carpathia menetrendszerinti járatként közlekedett a Fiume (Rijeka) – New York útvonalon azon hajók egyikeként, amelyeket a Cunard vállalat az akkori magyar kikötő és az Egyesült Államok között működtetett. 1903-ban, ugyanabban az évben, amikor a Carpathiát vízrebocsátották, a Cunard vállalat és a Magyar Királyság megállapodást kötött, melynek értelmében a gőzhajótársaság évente legalább harmincezer migránst szállított Fiume/Rijekából New Yorkba.²

2. ÁBRA

A Carpathia gőzös (1910 körül)

Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/RMS_Carpathia Letöltés: 2010. november 5.

A Carpathia egy útja során több mint kétezer migráns szállítására volt alkalmas harmadosztályon. Az Egyesült Államok bevándorlási törvénye, amit még 1819-ben hoztak, minden utasszállító vízi jármű kapitányát arra kötelezte, hogy nyilvántartást vezessen a partra szálló utasokról.³ A Carpathia április 27. és május 11. közötti időszakban Fiume –

² de Levay, Baron Louis: *The Hungarian Emigration Law*. North American Review, vol. 182. (1905) 115–122.

³ Az Ancestry.com adatbázisban található „New York Passenger Lists” elnevezésű rész két primer forrásból, egy 1897 előttről és egy azutániból áll össze. Petra/Piroska utazását a következő forrás alapján lehet nyomon követni: *Passenger and Crew Lists of Vessels Arriving at New York, New York, 1897–1957*; (National Archives Microfilm Publication T715, 8892 mikrofilm tekercsek); Records of the Immigration and Naturalization Service; National Archives. Lásd még: Swierenga, Robert: „List upon List: The Ship Passenger Records and Immigration Research.” *Journal of American Ethnic History*, vol. 10 (1991) No. 342–53. Fiume/Rijeka kikötőjére abból az időből, amikor Petra/Piroska elhagyta a Magyar Királyságot, lásd: Washington, Booker T.: *The Man Farthest Down: A Record of Observation and Study in Europe*. New York: 1912. 213–218. Lásd még: Zolberg, Aristide R.: *A Nation by Design: Immigration Policy in the Fashioning of America*. Cambridge, 2008.; Martin, Susan F.: *A Nation of Immigrants*. New York, 2011. 105–131.

New York között közlekedő járatának listája azonban nem tartalmazza a „Petra Kozkowska” nevet. A „Kozkowska” családnév nem volt tipikusan magyar név. Az utaslista alapos átvizsgálása után látni, hogy azon csupán egy olyan személy neve szerepel, aki a New York Times riportere által azonosított „magyar lány” lehetett. Azt a nőt „Kotroczó Piroská”-nak hívták.

SALOON, CABIN, AND STEERAGE ALIENS MUST BE COMPLETELY MANIFESTED.

LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGERS FOR THE UNITED STATES

Required by the regulations of the Secretary of Commerce and Labor of the United States, under Act of Congress approved February 20, 1907, to be delivered

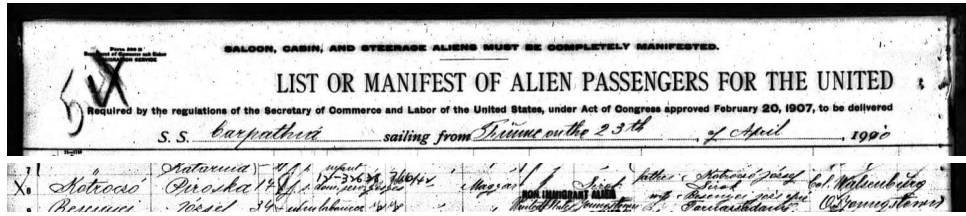
S. S. *Carpathia* sailing from *Siroco* on the *23rd* of *April*, 1910

No. on List	Family Name	Given Name	Age	Sex	Color of Hair	Color of Eyes	Nationality	Place of Birth	Country	City or Town	Final Destination	Other Remarks
1	<i>Novics</i>	<i>José</i>	<i>32</i>	<i>M</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
2		<i>Ena</i>	<i>22</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
3		<i>José</i>	<i>2</i>	<i>M</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
4		<i>Kedja</i>	<i>2</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
5	<i>Pata</i>	<i>Dezsi</i>	<i>23</i>	<i>M</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
6		<i>Dezsi</i>	<i>24</i>	<i>M</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
7		<i>Antonia</i>	<i>42</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
8	<i>Kotroczo</i>	<i>Piroska</i>	<i>18</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
9	<i>Besnyei</i>	<i>Mosé</i>	<i>34</i>	<i>M</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
10	<i>Szabó</i>	<i>Erzsébet</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
11	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
12	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
13	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
14	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
15	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
16	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
17	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
18	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
19	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
20	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
21	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
22	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
23	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
24	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
25	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
26	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
27	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
28	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
29	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>
30	<i>Szabó</i>	<i>Mária</i>	<i>25</i>	<i>F</i>	<i>Black</i>	<i>Black</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Hungary</i>	<i>Siroco</i>	<i>Chicago</i>	<i>Butler, Thomas Street</i>

3. ÁBRA

A Fiume-New York Carpathia járat utaslistája, 1910 április-május
 Forrás: „New York, Utaslisták, 1820–1957” www.ancestry.com Letöltés: 2011. január 15.

A neve a jegyzék 141. oldalán jelenik meg először, tizenhét éves, egyedülálló női háztartásbeli alkalmazottként, akinek világos haja, barna szeme, sötét archőre van, és jó egészségnek örvend. A jegyzék szerint tudott írni és olvasni, magyar nemzetiségű, anyanyelve a magyar nyelv. A jegyzékből azt is kiolvashatjuk, hogy születési helye Sirok, s apját Kotroczó Józsefnek hívták. Ő fizette a gőzhajó-utat Piroskának, akinél 25 dollár készpénz volt. Végül az is kiderül a jegyzékből, hogy úti céljaként az Egyesült Államokban a Colorado állambeli Walsenburg-öt nevezte meg.

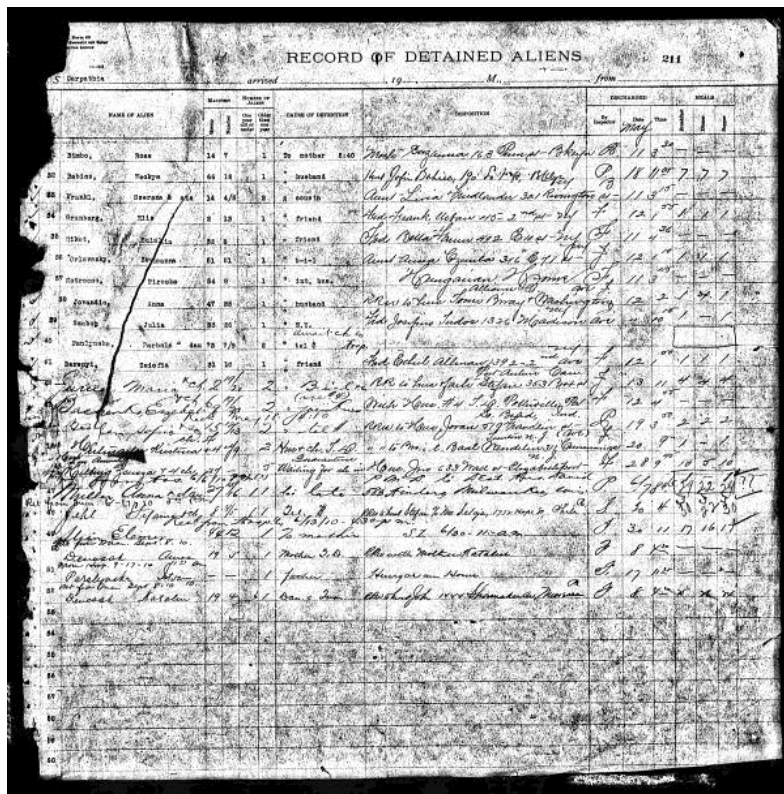

4. ÁBRA

A Carpathia utaslistájának „Kotrosco Piroska”-ra vonatkozó kinagyított részlete

Forrás: „New York, Utaslisták, 1820–1957” www.ancestry.com Letöltés: 2011. január 15.

Feltételezve, hogy a „Piroska” név (a magyar „piros” vagy „piros rózsza” kicsinyítő alakja) azonos az újság történetének „Petrá”-jával, az utasjegyzékből kinyert információk segítenek bennünket abban, hogy kiegészítsük a történetét. Valójában három évvel fiatalabb az újság által megadott kornál, ám ennek ellenére jó munkája volt, hiszen háztartási alkalmazottként dolgozott. Mi több, tudott írni és olvasni, egyedül utazott, és Magyarországról, a heves megyei Sirokból érkezett. Úti célja a Colorado állambeli Walsenburg volt, Huerfano megyében, amely 1910-ben szénbányászati központ volt. A nála lévő 25 dollár azt volt hivatott igazolni az amerikai bevándorlási hatóságok felé, hogy nem szorul állami támogatásra, és nem fogja költséggel terhelni az amerikai adófizetőket.

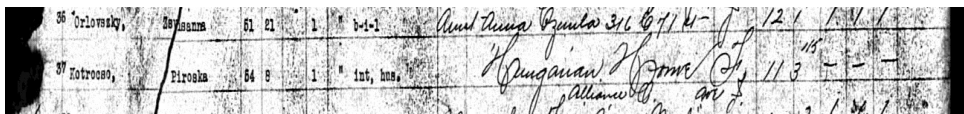
5. ÁBRA

„Feltartóztatott idegenek” a Carpathia-ról, 1910 május

Forrás: „New York, Utaslisták, 1820–1957” www.ancestry.com Letöltés: 2011. január 15.

A Carpathia utaslistája tartalmazott egy második oldalt is, ahol Kotroczó Piroska neve szerepel: ez az oldal azokról az utasokról készült, akiket feltartóztattak Ellis Islanden. A Carpathia 1910. évi tavaszi útjának a kronológiája nem teljesen egyezett azzal, amit a fentebb már említett újság állított, illetve, ha csak a legkisebb eltérést említjük, a Times kihagyta azt a tényt, hogy Piroskát megérkezésekor feltartóztatták. A hajó a New York-i kikötőt május 11-én érte el, és Piroskát Ellis Islanden visszatartották, amíg az amerikai bevándorlási hivatal tisztviselői kihallgatták történetének hitelességéről azt a férfit, akit férjének vallott. A férfi, „Andrew Mallar” azonban nem ért Ellis Islandre május 12-ig, egy nappal azután, hogy a Carpathia kikötött. Jóllehet a Times cikke a „Sietve vette feleségül anyja választottját” címet viselte, az ifjú Andrew nem sietett eléggé ahhoz, hogy időben elérje a Carpathiát. Pontosabban fogalmazunk, amikor azt mondjuk, hogy Piroska a kikötőben rostokolt, hogy találkozzon anyja választottjával. Annak ellenére, hogy Piroskát segítette apja az útiköltség kifizetésével, valamint a 25 dollár ellenére, az amerikai hatóságok nem hitték el Piroska történetét a coloradói férjről. Feltartóztatták, mivel felmerült a gyanú, hogy erkölcstelen célból próbál belépni az Egyesült Államok területére, vagyis prostitúcióval gyanúsították.⁴

Az utaslista szerint egy bevándorlót segítő szervezet, a New York-i „Magyar Otthon” próbált közbelépni Piroska érdekében. Az amerikai hatóságok azonban nem engedték szabadon még a Magyar Otthon által felajánlott felügyelet ellenére sem. Piroska viszont tiltakozott az őrizetbe vétel ellen, és az elzárás idején nem vett magához semmilyen táplálékot. Ugyanakkor a történet boldog véget ért 12-én, amikor is jegyese megérkezett Ellis Islandre, és Piroskát a férfi felügyeletével szabadon engedték. Ezután a pár átment Manhattanbe, összeházasodott, majd pedig elindult bevásárolni. (ebben a sorrendben).

6. ÁBRA

„Feltartóztatott idegenek” dokumentum – kinagyított részlet

Forrás: „New York, Utaslisták, 1820-1957,” www.ancestry.com/ accessed 2011. január 15.

Mit tudunk Andrew Mallarról? Az 1910. évi amerikai népszámlálás nem tartalmaz ilyen nevű személyt; sem az „Andrew”, sem pedig a „Mallar” nem voltak magyar nevek; az „András” vagy „Molnár” valószínűbb magyar nevek lettek volna. Ugyanakkor a Colorado állambeli Huerfano megyei listán szerepel egy „Mike Mallair” nevű személy. Huerfano megyeszékhelye Walsenburg, és ezt jelölte meg úti célként Petra/Piroska a Carpathia tisztjeinek. A felmérést végző kérdezőbiztos az Colorado állambeli Huerfano megye „28. sz. körzetét” 1910. április 2-án kereste fel, és rögzítette „Mike Mallair” nevét és adatait. Ez a személy huszonöt éves volt, egy „Aust-Hungaria” nevű helyen született a jegyzék szerint, és szénbányásként kereste a kenyerét.

⁴ Megjegyzés: A Carpathia fedélzetéről 1910. május 10-én feltartóztatott személyek mindegyike nő volt; lásd Annual Report of the Commissioner-General of Immigration for 1910: „Az év folyamán 24 270 idegent utasítottak vissza a kikötőkben, amely a bebocsátást kérő személyek körülbelül két százaléka.” „Őket a következő indokkal utasították el: [...] 15 927 személy valószínűleg eltarított vagy koldus [...] 316 prostituált és egyéb erkölcstelen nőszemély.”

STATE: *Colorado* DEPARTMENT OF COMMERCE AND LABOR - BUREAU OF THE CENSUS 134 SUPERVISOR'S DISTRICT NO. *5* SHEET NO. *7722*
 COUNTY: *Windsor* THIRTEENTH CENSUS OF THE UNITED STATES: 1910 - POPULATION ENUMERATION DISTRICT NO. *4-C*
 TOWNSHIP OR OTHER DIVISION OF COUNTY: *Regent No. 2* NAME OF INCORPORATED PLACE: WARD OF CITY: *6/A*
 NAME OF INSTITUTION: NAME OF HOUSEHOLD: ENUMERATED BY ME ON THE DAY OF *April* YEAR *1910* DISTRICT: *Regent No. 2* HOUSE NO. *1211*
 SEX, AGE, RACE, MARITAL STATUS, OCCUPATION, COLOR, SEX, AGE, RACE, MARITAL STATUS, OCCUPATION, COLOR, SEX, AGE, RACE, MARITAL STATUS, OCCUPATION, COLOR

<i>Edna</i>	<i>Boards</i>	<i>W</i>	<i>1</i>	<i>S</i>	<i>Colorado</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>
<i>Mike</i>	<i>Boards</i>	<i>W</i>	<i>25</i>	<i>S</i>	<i>Colorado</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>
<i>George</i>	<i>Boards</i>	<i>W</i>	<i>25</i>	<i>S</i>	<i>Colorado</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>	<i>Regent No. 2</i>

7. ÁBRA

„Mike Mallair”-re vonatkozó népszámlálási adat, 1910

Forrás: Egyesült Államok, szövetségi népszámlálási adatok, 1910, www.ancestry.com

Letöltés: 2011. január 15.

Mike Mallair panzióban lakott, amit egy magyar házaspár, Steve és Susie Sjwara üzemeltetett. Steve 1904-ben vándorolt az Egyesült Államokba, huszonhárom évesen, míg Susie egy évvel korábban, 1903-ban. 1807-ben házasodtak össze, és Susie 1909-ben egy Edna nevű leánygyermeknek adott életet. A jegyzékből az is megtudható a Sjwara házaspárról, hogy ugyancsak „Aust-Hungariá”-ban születtek, magyar volt az anyanyelvük, jóllehet Steve, állítása szerint, tudott angolul is. A panzió nem volt nagy, csak egy magyar meg egy horvát ajkú bányász lakott benne Mike Mallairon kívül. Steve maga is szénbányászként kereste a kenyerét.⁵ Sok magyar férfi migráns, aki a „Mihály” nevet viselte, a „Mike” nevet kapta az Egyesült Államokban, így Andrew Maller is, aki New Yorkban feleségül vette Petra Kozkowskát, öt héttel azután, hogy bekerült a Colorado állambeli Huerfano megye 1910-es népszámlálási adataiba. A népszámlálás szerint Mike Mallair 1904-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba, tudott angolul olvasni és beszélni, és 1910 után beszerezte a honosításhoz szükséges dokumentumokat annak érdekében, hogy megkaphassa az amerikai állampolgárságot.

Hogyan és mikor került Andrew vagy Mike Maller az Egyesült Államokba? A családfakutató Ancestry.com honlapon található digitalizált változatban összegyűjtött hajólistákon a coloradoi „Mike Maller” vagy „Mike Mallair” szénbányászhoz legközelebbi találat egy „Mihaly Maler” nevű személy, aki a Pennsylvania nevű gőzösön érkezett Hamburgból New Yorkba 1903 végén. Mihaly akkor tizenkilenc éves, egyedülálló munkásember volt, nemzetiségét tekintve magyar, magyarul beszélt, olvasott és írt is ezen a nyelven. Úti célja az Ohio állambeli Toledo városa volt.

123 LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGERS FOR THE U. S. IMMIGRATION OFFICER AT PORT OF ARRIVAL
 Required by the regulations of the Secretary of the Treasury of the United States, under Act of Congress approved March 3, 1903, to be delivered to the U. S. Immigration Officer by the Commanding Officer of any vessel having such passengers on board upon arrival at a port in the United States.
 PENNSYLVANIA Hamburg

<i>Mihaly Maler</i>	<i>19</i>	<i>3</i>	<i>262A</i>
---------------------	-----------	----------	-------------

8. ÁBRA

Az S. S. Pennsylvania Utaslistája 1903-ból

Forrás: Egyesült Államok, szövetségi népszámlálási adatok, 1910, www.ancestry.com

Letöltés: 2011. január 15.

Mike és Piroska Ellis Islandet minden bizonnyal 1910. május 12-én kora reggel hagyták el. Ezt az alapján gondolhatjuk, amit aznap intéztek. Az első állomásuk egy a Pearl Street 32. szám alatt található manhattani szálloda volt. Innen elsétáltak a városházára, ahol egy kissé bonyolult, két részből álló bürokratikus eljárás során egybekeltek. Először sorban álltak a Házasságkötő Hivatalban, ahol ezen a napon körülbelül száz másik pár is házasságkötő

⁵ Population Census of Huerfano County, Colorado, 1910. Hozzáférés: 2010. október 21. www.ancestry.com

tésre várt. Egy Michael Harris nevű irodai hivatalnok segítségével kitöltötték a házasság engedélyezéséhez szükséges nyomtatványt. „Michael Maller” kifizette az egy dollárnyi illetéket, amit egy 1908. évi állami törvény írt elő annak érdekében, hogy a házasulandó párok komolyan vegyék a házasságkötés aktusát. Michael születési helyeként a magyarországi, Heves megyei Asár (Abasár) község szerepel, szüleiként Michael Mallart és Erzsébetet (leánykori nevén Fehér) nevezte meg. Amennyiben a Times története helytálló, Elisabeth Maller felügyelte a két család házassággal kapcsolatos „előkészületeit”. Michael huszonöt évesnek mondta magát, foglalkozásaként pedig a bányászt nevezte meg, nevét a nyomtatvány alján írta alá. A Harris nevű hivatalnoknak pedig azt mondta, hogy ez volt az első házassága.

„Piros” (nem pedig „Piroska” vagy „Petra”) Kotroczo kijelentette a hivatalnok előtt, hogy a magyarországi Sirokon született, Heves megyében, és foglalkozása háztartási alkalmazott. Amikor pedig az utóbbi kérdésre azt válaszolta, hogy tizennyolc éves, az megkérdezte a pontos születési dátumát – 1891. december 23. – annak érdekében, hogy meggyőződjön róla, nem kell-e beszereznie a szülei, a jegyzék szerint „Joseph Kotroczo” és „Elisabeth” (leánykori nevén Gabor) aláírt és jegyző által hitelesített engedélyét. A New York-i házassági törvény a tizennyolc éven aluliak számára engedélyezte a házasságot, de csak szülői hozzájárulással. Piros már elérte a házasságkötéshez szükséges, törvény által előírt életkort. Annak bizonyítására, hogy szabad akaratából kíván házasságot kötni, a hivatalnok megkérte arra, hogy írjon egy x-et az aláírás helyére, feltételezve, hogy írástudatlan.

STATE OF NEW YORK
Affidavit for License to Marry

STATE OF NEW YORK
County of New York—City of New York

No.

Michael Maller and *Piros Kotroczo*

applicants for a license for marriage, being severally sworn, depose and say, that to the best of their knowledge and belief the following statements respectively signed by them is true, and that no legal impediments exist as to the right of the applicants to enter into the marriage now.

<p>FROM THE GROOM—</p> <p>Full name <i>Michael Maller</i></p> <p>Color <i>white</i></p> <p>Place of residence <i>Asar, Hungary</i></p> <p>Age <i>25</i></p> <p>Occupation <i>miner</i></p> <p>Place of birth <i>Asar, Hungary</i></p> <p>Name of father <i>Michael Maller</i></p> <p>Country of birth <i>Hungary</i></p> <p>Maternal name of mother <i>Elisabeth Fehér</i></p> <p>Country of birth <i>Hungary</i></p> <p>Number of marriages <i>first</i></p> <p>Former wife or wives being or dead</p> <p>Is applicant a divorced person</p> <p>Was, when and where divorce or divorces were granted</p> <p><i>Michael Maller</i></p> <p>Subscribed and sworn to before me this <i>12</i> day of <i>May</i> 1910</p>	<p>FROM THE BRIDE—</p> <p>Full name <i>Piros Kotroczo</i></p> <p>Color <i>white</i></p> <p>Place of residence <i>Asar, Hungary</i></p> <p>Age <i>Dec 23, 1891</i></p> <p>Occupation <i>domestic</i></p> <p>Place of birth <i>Asar, Hungary</i></p> <p>Name of father <i>Joseph Kotroczo</i></p> <p>Country of birth <i>Hungary</i></p> <p>Maternal name of mother <i>Elisabeth Gabor</i></p> <p>Country of birth <i>Hungary</i></p> <p>Number of marriages <i>first</i></p> <p>Former husband or husbands being or dead</p> <p>Is applicant a divorced person</p> <p>If so, when and where divorce or divorces were granted</p> <p><i>Piros Kotroczo</i></p>
---	--

Clerk

9. ÁBRA

„Michael Maller” és „Piros Kotroczo” házassági engedélye (1910. május 12., 1. o.)

Forrás: 12959 sz. házassági engedély, 1910, New York, városi levéltár

Amikor Michael és Piros kézhez vették a házassági engedélyt, átmentek a városháza egy másik részébe, hogy keressenek maguknak egy hivatalnokot, aki majd celebrálja az esküvőt. Egy John McCann nevű, ír születésű elöljárót találtak (lakóhelye a Hell's Kitchen/Clinnton nevű negyedben volt található). Angol nyelven vezette a szertartást, amit Piros nem értett. McCann beszédre a munkájáért járó illetéket a vőlegénytől, leadta a papírjait a Házasságkötő Hivatalban, és ezzel a házasságkötést rögzítő irat szerint Maller úr és Maller asszony törvény szerint megházasodtak, és bevásárolni indultak.

NEW YORK STATE DEPARTMENT OF HEALTH
BUREAU OF VITAL STATISTICS
CERTIFICATE AND RECORD OF MARRIAGE

Know all Men by this Certificate, that any person authorized by law to perform marriage ceremonies within the State of New York to whom this may come, he, not knowing any lawful impediment thereto, is hereby authorized and empowered to solemnize the rites of matrimony between Michael Maller of St. Paul City of New York in the county of New York and State of New York and Piros Kotroczo of St. Paul City of New York in the county of New York and State of New York and to certify the same to be said parties or either of them under his hand and seal in his ministerial or official capacity and thereupon he is required to return his certificate in the form hereto annexed.

In testimony whereof, I have hereunto set my hand and affixed the seal of said city at the City Hall this 12 day of MAY one thousand nine hundred and ten.

John McCann OFFICER
residing at 413 W. 57th St.
in the county of New York and State of New York hereby certify that I did on this 12 day of May in the year A. D. 1910 at CITY HALL in the county of New York and State of New York solemnize the rites of matrimony between Michael Maller of St. Paul in the county of New York and State of New York and Piros Kotroczo of St. Paul in the county of New York and State of New York in the presence of Joseph Berger and John McCann as witnesses and the license therefor is hereto annexed.

Witness my hand at CITY HALL in the county of New York this 12 day of May A. D. 1910.

John McCann
Address 413 W. 57th St.

10. ÁBRA

„Michael Maller” és „Piros Kotroczo” házassági engedélye (1910. május 12., 2. o.)
Forrás: 12959 sz. házassági engedély, 1910, New York, városi levéltár

Piroska Kotroczo/Mihaly Mallar házasságkötésének története a Monarchia migránsai történelmi tapasztalatáról szól. A New York Times riporterének narratívája szerint a divat – az amerikai divat – egy bevándorló parasztlányból azonnal amerikai nőt csinált. Azonban ez az értelmezés komolytalan és idealista ahhoz, hogy kulturális asszimilációról és integrációról szóló történetként elfogadható legyen. Mindazonáltal a két, a Habsburg Monarchiából Amerikába érkező bevándorló szerelmi története segít bennünket abban, hogy feltegyünk néhány nagy társadalomtörténelmi kérdést. A New York Times által közölt történetben szereplő Mrs. Maller miként szerzett tudomást a „Kozkowska” családról? És hogyan tudhatott a jövőbeli anyós a leendő menyé szépségéről? Nem tudjuk azt sem, hogy Andrew Mallar anyja honnan ismerte a környékükön élő Kotroczo családot. A New York Times beszámolója átvált passzív szerkezetbe, amikor leírja Mihaly/Andrew anyjának a házasság nyélbeütésében játszott közvetítő szerepét (lásd: „Megkezdődtek a tárgyalások.”). Feltehetőleg ezek a tárgyalások a Maller és a Kozkowska család között folytak, ám ki kezdeményezte azokat? Ki tárgyalt kivel, és mi volt a tárgyalások témája? Mikor egyezett bele „Petra Kozkowska” abba, hogy feleségül menjen egy tőle 5000 mérföldnyire élő férfihez?

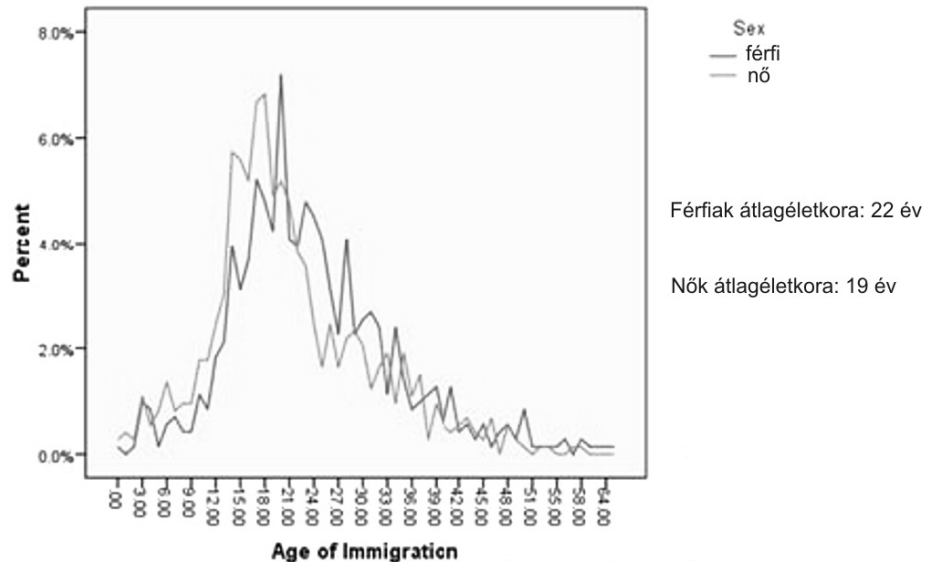
A társadalomtörténész balszerencséjére az 1890., 1900. és 1910. évi Heves megyei népesség összeírás adatait, valamint az 1910. évi népszámlálás adatait megsemmisítette a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (MKKSH), ám szerencsére csak azután, hogy megjelentette a részletes, összesített társadalmi és demográfiai statisztikákat. 1900-ban, amikor Michael elindult Amerikába, Abasár egy kis mezőgazdaságból élő falu volt, Sirok pedig, melyet Piroska hagyott ott, egy nagyobb regionális mezőváros.

Abasár és Sirok az Alföld társadalmi törésvonalán feküdtek, a kelet-magyarországi református vidék és a királyság nyugati része között. Nem ismerjük a vőlegény és a menyasszony felekezeti hovatartozását, jóllehet árulkodó tény lehet, hogy nem kérték egyházi ember segítségét a New Yorkban kötendő házasságukhoz, hanem inkább McCann előljáró polgári tekintélyét vették igénybe. 1896-ban Magyarországon igen, Ausztriában viszont nem voltak kötelesek a házaspárok a házasságkötést polgári hatóságnál bejegyeztetni. Talán a Maller házaspár abbéli döntése, hogy polgári esküvőjük legyen, tükrözi közös világi szellemiségüket, amit még Heves megyéből hoztak magukkal.

Ha Piroska híres szépség volt Sirokon 1910-ben, Michael édesanyja erről – ahogy a Times állította, a kommunikációs csatornák segítségével – értesülhetett a 25 kilométerre fekvő Abasáron. Nincs arra bizonyítékunk, hogy Mrs. Maller – Michael anyja – valaha is az Egyesült Államokba látogatott, így a fia nevében folytatott házasságszerző erőfeszítéseit valószínűleg a nemzetközi postán keresztül fejtette ki. Minden bizonnyal értesítette Michaelt arról, hogy az előkészületek megfelelően folynak a két család részvételével, s, hogy Piroska április 23-án elindult a Carpathia fedélzetén New York felé.

Mindez azonban felvet egy sor kérdést arra vonatkozólag, hogy Maller/Mallair és Kozkowska/Kotroczo története vajon mennyiben tekinthető tipikusnak az adott történelmi kontextusban. Jellemző volt-e például a magyar migráns férfiakra, hogy hat évig dolgoztak az Egyesült Államokban, mielőtt megházasodtak? Ugyanígy, mennyire volt jellemző, hogy egy apa férjhez küldi a tizenhét (vagy tizennyolc) éves lányát az Egyesült Államokba? A bevándorló férfiak jellemző módon huszonöt évesen házasodtak? Azok a nők, akiket feleségül vettek, általában tizenhét év körüliek voltak-e? A magyar migránsok csak más magyar migránsokkal házasodtak? Az volt-e a norma az egyedülálló női migránsok számára, hogy az Egyesült Államokba való érkezésükkor azonnal férjhez menjenek?

Az Egyesült Államokba kivándorló magyarokra általánosan jellemző jellegzetességekre vonatkozó ilyen jellegű kérdésekre válaszolhatunk, ha tanulmányozzuk az *Integrated Public Use microdata Sample*-t (IPUMS). Az 1910. évi Népszámlálási PUMS részhalmaza, mely azokat az Osztrák–Magyar Monarchiából érkezett férfiakat tartalmazza, akik az 1904-es naptári évben érkeztek az USA-ba, képet ad az amerikai bevándorlók azon csoportjáról, amelyhez Michael tartozott. Michael nem volt tipikus abból a szempontból, hogy az átlagosnál korábban, tizenkilenc évesen hagyta el a hazáját, ám nem különbözött lényegesen az 1904. évi csoporttól, amelyben a Monarchiából érkező férfiak átlagéletkora huszonkét év volt. Piroska szintén fiatalabb volt, mint az Ausztria-Magyarországról bevándorló nők átlaga, ugyanis ők jellemzően tizenkilenc évesen érkeztek Amerikába.

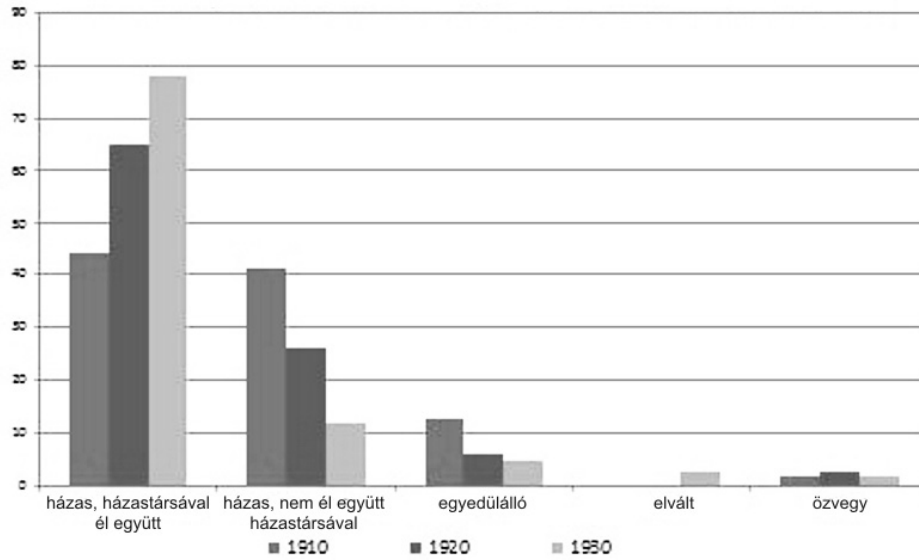

Source: Steven Napples, J. Trent Alexander, Kasia Cienzek, Ronald Coe, Matthew B. Schroeder, and Matthew Sobek.
Integrated Public Use Microdata Series: Version 5.0 (Machine-readable database). Minneapolis: University of Minnesota, 2010.

11. ÁBRA

Az Osztrák-Magyar Monarchiában született személyek életkora New Yorkba érkezésükkor

Michael abban is egy kicsit különbözött a nagy átlagtól abban, hogy hatévnyi egyesült államokbeli tartózkodás után még mindig nőtlen volt. Amikor a Népszámlálási Hivatal felmérést végzett 1910-ben, az 1904-ben Ausztria-Magyarországról az Egyesült Államokba érkező migráns férfiak 80%-a házas. Ez a csoport egyenlő arányban oszlott meg: az egyik felük esetében a feleség az amerikai háztartásban élt, míg a másik felük felesége távol volt, feltehetőleg a Monarchiában. Michael, akit 1910 áprilisában Coloradóban egyedülállóként regisztráltak, 1920-ban (Piroska nevű) házastársával jelenik meg. Ebben a tekintetben már közelebb volt az 1920-as átlaghoz, mivel az Ausztria-Magyarországon született, 1904-ben bevándorló férfiak populációjának kétharmada ekkor már házastársával együtt élt ugyanazon háztartásban. Ez az arány csak növekedett az 1930. évi népszámlálás idejére.

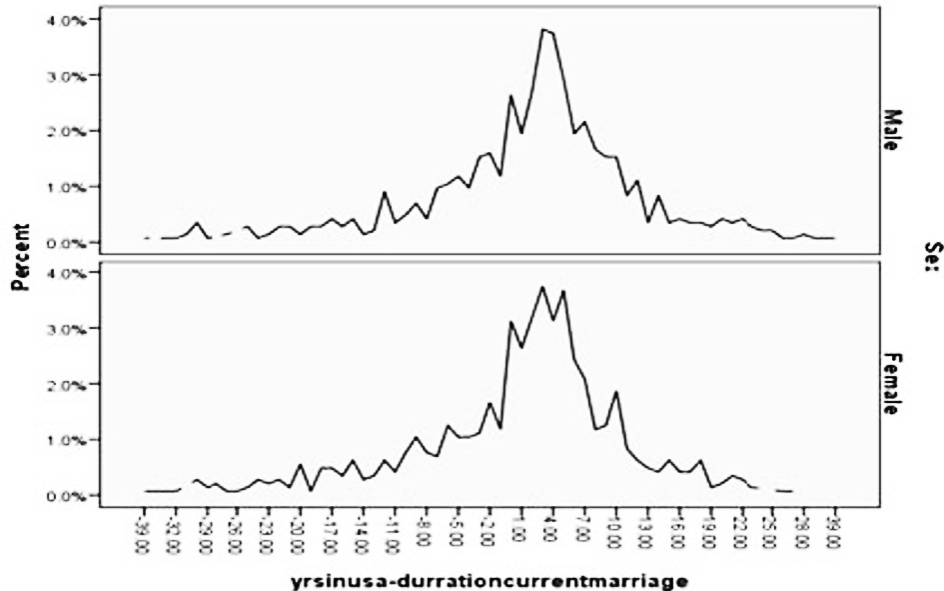

Source: Steven Ruggles, J. Trent Alexander, Katie Genadek, Ronald Goeken, Matthew B. Schroeder, and Matthew Sobek. Integrated Public Use Microdata Series: Version 5.0 [Machine-readable database]. Minneapolis: University of Minnesota, 2010.

12. ÁBRA

Az 1904-ben az OMM-ből az Egyesült Államokba érkező bevándorlók családi állapota

Az, hogy Piroska és Michael ugyanazon a napon esküdtek, amikor a menyasszony megérkezett az Újvilágba, meglehetősen szokatlannak számít az 1910. évi PUMS adatbázisban található osztrák–magyar bevándorlók viszonylatában. Azok a nők, akik az USA-ban mentek férjhez, előtte általában legalább egy évig éltek ott, és rendszerint az első ott töltött négy évben kötöttek házasságot.

Source: Steven Napples, J. Trent Alexander, Kate Genadek, Ronald Cooken, Matthew E. Schroeder, and Matthew Sobik. (Integrated Public Use Microdata Series: Version 5.0 [Machine-readable database]). Minneapolis: University of Minnesota, 2010.

13. ÁBRA

Migránsok házassági végzései, New York város lakosai, akik az OMM-ban születtek, 1910, Public Use Microdata Services

Valószínűtlennek számít a házasságkötés az érkezés első napján, és figyelemreméltó, hogy a Times beszámolója szerint az Ellis Island-i hivatalnokok gyanakodva fogadták az ilyen megoldást.

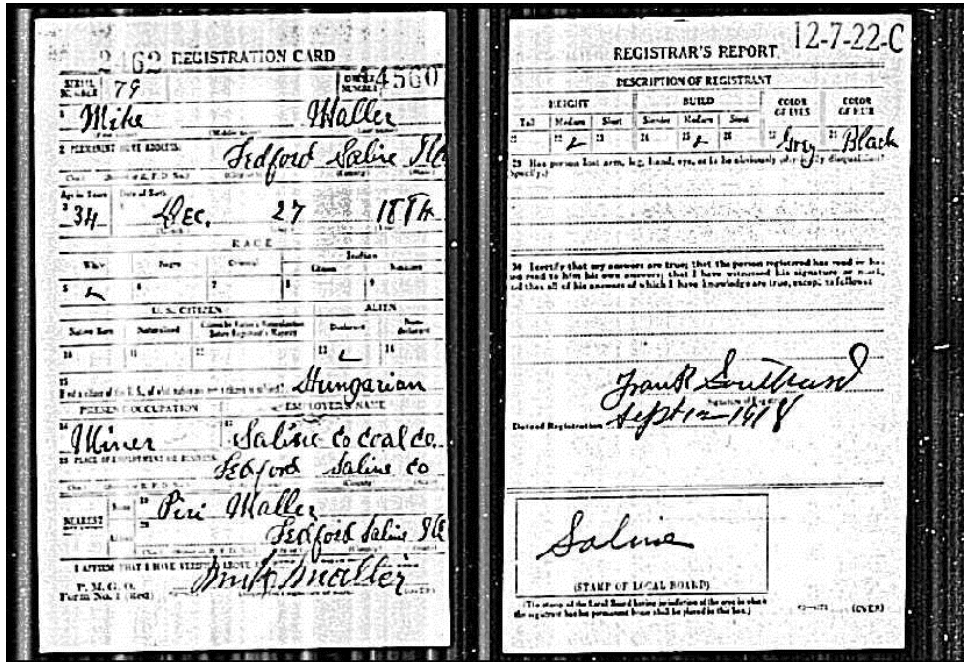
Más szempontból viszont Michael tipikusnak mondható az 1910. évi adatok alapján, ám atipikusnak az 1920. évek szerint. 1910-ben, amikor a Colorado állambeli Walsenburgben élt, Michael már beszerezte a honosításához szükséges papírok első adagját, és nyilatkozott abbéli szándékáról, hogy amerikai állampolgár kíván lenni, jóllehet megőrizte magyar állampolgárságát. Valójában nem töltötte le kötelező katonai szolgálatát, mivel még azelőtt hagyta el a Monarchiát, hogy részt vett volna a kötelező két éves kiképzésben, illetve a magyar tartalékos állományban teljesítendő szolgálton. A szándéknyilatkozata tehát csupán szándékot jelentett, de amíg nem teljesítette az általános hadkötelezettség alapján rá háruló penzumot Ferenc József hadseregében, Magyarországtól nem kaphatott felmentést az eredeti állampolgársága alól. Az, hogy állampolgársággal nem rendelkező lakos státuszával rendelkezett, ám ugyanakkor már megtette az állampolgárság megszerzésére vonatkozó nyilatkozatát, jellemzőnek mondható az 1904-ben kivándorolt 1910. évi amerikai cenzusban megjelenő férfi populációra. Kevésbé tekinthető viszont tipikusnak, hogy 1920-ra nem változott a státusza, és ráadásul 1930-ban még mindig nem rendelkezett állampolgársággal. A legtöbb Magyarországon született férfi, aki 1904-ben az Egyesült Államokba érkezett, 1919-re ugyanis elintézte a honosítást az első világháború nyomán jelentkező amerikanizációs nyomásra.

Az 1910. májusi Ellis Island-i „szerelem első látásra” történet talán legemlékezetesebb részlete Piroska Manhattanben tett bevásárló körútja volt, miután a Bevándorlási Hivatal

szabadon engedte őt. Ez a New Yorkba tett bevásárló út, illetve az ennek eredményeként megújuló ruhatár vajon „tipikus amerikaivá” tette-e őt bármiben is az új ruháin kívül? Más szóval, Piroska vajon ugyanolyan könnyedén dobta el magyar identitását, mint paraszti ruháit? Az 1910-es történetben szereplő vőlegénynek bizonyára sikerült megtakarítania némi pénzt az alatt a hat év alatt, amíg az Egyesült Államokban élt és dolgozott. Végül is ki kellett fizetnie a menettérti jegyet a Colorado – New York útvonalra, valamint az újdonsült menyasszonya számára a Coloradóig szóló jegyet. Azonkívül, hogy új ruhát vett Piroskának, Michael egy gyűrűt és egy aranyrögből készített ajándékot is vett neki. Világos, hogy sikeres volt a szakmájában Amerikában, ám mit akart elérni? Az a tény, hogy nem fejezte be az amerikai honosítását, jelezheti, hogy Piroskával vissza akartak térni Heves megyébe, talán kisebb vagyonnal, amire Andrew a bányában tett szert, illetve Piroska háztartási alkalmazottként vagy talán munkásszálló üzemeltetőként keresett a bányavidéken.

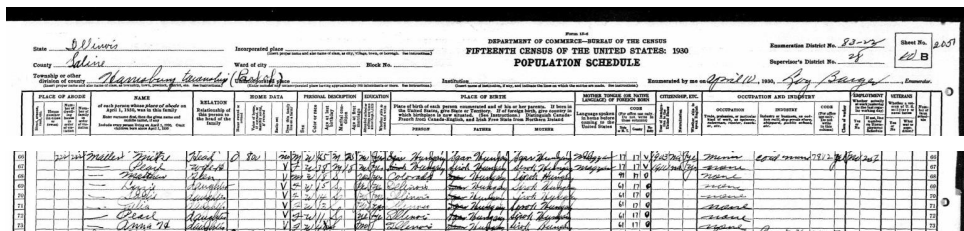
A New York Times története „Andrew Maller”-ról és „Petra Kozkowska”-ról a következő mondattal fejeződik be: „Mallar és Mallarné azonnal indulnak nyugatra”. Feltehetőleg ez azt jelentette, hogy a friss házások azt tervezték, elutaznak a Colorado állambeli Huerfano megyébe, és a férj visszatér dolgozni a szénbányába. A népszámlálási adatok azt mutatják, hogy egy Matthey nevű gyermekük született Coloradoban 1912-ben. Walsenburg és Huerfano megye az 1913-as és 1914-es években a United Mine Workers szervezet és a bányászsztrájkot letörni igyekvő felbérelt sztrájkőrök, valamint a Colorado állambeli milícia közötti küzdelem nyomán vált hírhedtté, és a küzdelem a legerőszakosabb formában a Colorado állambeli Ludlowban dült 1914-ben. A Maller család a ludlowi mészárlást a szomszédos Las Animás megyében vészelte át, és az Illinois állam déli részén található Saline megyei szénbányász régióba költözött. Lányuk, Lizzie, akit talán a két nagyanyja után neveztek el, ott született 1915-ben. A házaspárnak még hat gyermeke született Matthew és Lizzie után. Közülük a legfiatalabb, Joseph, 1937-ben, amikor Piroska negyvennégy vagy negyvenöt éves volt.

Lehet, hogy Mike megúsza a magyar hadseregben a letöltendő katonai szolgálatot, ám amikor az USA belépett az első világháborúba 1918-ban, jelentkeznie kellett az American Selective Service-be, jóllehet házas volt, gyermekei voltak, és harmincnégy évesen stratégiai jellegű munkát végzett, mivel szentet bányászott a Saline Coal Company számára. 1918-as besorozási űrlapja szerint „közepes” magasságú, „közepes” testalkatú, szürke szemű és fekete hajú férfi volt. Ekkor „Mike”-nak nevezte magát, és a felesége nevét „Peri”-ként jelölte meg.

14. ÁBRA
 „Mike Maller” nevét tartalmazó első világháborús katonai nyilvántartási lap
 Forrás: „U.S. World War I Draft Registration Cards, 1917-1918,” www.ancestry.com,
 Letöltés: 2013. május 10.

Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint „Mike” és felesége, akit most már „Pearl” Mallernek hívnak, továbbra is Saline megyében élnek, ahol Mike továbbra is bányászként dolgozik a Saline Coal Companynál. A papíralapú népszámlálási adatok megerősítik, hogy Mike 1904-ben érkezett az USA-ba, míg Pearl 1910-ben. A népszámlálás további, szokatlan információkat is rögzít róluk, egészen a falu szintjéig: Mike esetében „Asart” adja meg, míg Pearl esetében „Sirok”-ot. Egy évtizeddel később, az 1940-es népszámlálás szerint a Maller család mind a tíz tagja az Illinois állambeli Saline megyében élt. Mike már nem bányász-ként dolgozott, hanem a Works Progress Administration alkalmazottjaként. Pearl háztar-tásbeli, és négy gyermekük igazán nem szokványos munkát végzett. Matthew egy helyi te-metkezési vállalatnál balzsamozóként dolgozott, míg három lányuk cselédként vagy mosó-nőként.

15. ÁBRA
 1930. évi népszámlálási adatok – „Mike és Pearl” Maller családja, Harrisburg, Illinois állam
 Forrás: Egyesült Államok szövetségi népszámlálási adatok, 1930, www.ancestry.com
 Letöltés: 2013. május 10.

DEPARTMENT OF COMMERCE—BUREAU OF THE CENSUS
SIXTY-THIRD CENSUS OF THE UNITED STATES: 1940
POPULATION SCHEDULE

NAME: Maller, Mike
RESIDENCE: Harrisburg, Saline, Illinois
DATE OF BIRTH: Hungary, 1911

NAME: Maller, Pearl
RESIDENCE: Harrisburg, Saline, Illinois
DATE OF BIRTH: Hungary, 1911

Relationship: Wife
Married: 1932

Occupation: Clerk

Supplementary information: Mike Maller, Pearl Maller, U.P.A. HERRIN ILLINOIS

16. ÁBRA

1940. évi népszámlálási adatok – „Mike és Pearl” Maller családja, Harrisburg, Illinois állam
 Forrás: Egyesült Államok szövetségi népszámlálási adatok, 1940, www.ancestry.com
 Letöltés: 2013. május 10.

Mike Maller utoljára akkor jelenik meg az USA adatbázisaiban, amikor Amerika belép a második világháborúba, és a negyvenöt és hatvanöt év közötti férfiaknak jelentkezniük kell katonai szolgálatra. Mike 1942-ben ötvennyolc évesnek mondta magát, és nyilvánvaló, hogy nem emlékezett a születésnapjára, mivel a hivatalnok „január 1-jét” jegyezte le. Feleiségeként „Pearl”-t nevezte meg, míg munkáltatójának a WPA-t. Nem töltötte le katonai szolgálatát sem a magyar királyi hadseregben, sem az Egyesült Államokéban.

REGISTRATION CARD—(Men born on or after April 28, 1877 and on or before February 16, 1897)

SERIAL NUMBER: U 1360
 NAME: MIKE (NONE) MALLER
 ORDER NUMBER: _____

PLACE OF RESIDENCE: R.R. 2 HARRISBURG SALINE ILLINOIS
 MAILING ADDRESS: SAME (Hbg. Twp.)

TELEPHONE: NONE
 AGE IN YEARS: 58
 PLACE OF BIRTH: ABASAR HUNGARY
 DATE OF BIRTH: Jan 1 1884

NAME AND ADDRESS OF PERSON WHO WILL ALWAYS KNOW YOUR ADDRESS: Pearl Maller R.R. 2 HARRISBURG ILLINOIS
 EMPLOYER'S NAME AND ADDRESS: W.P.A. HERRIN ILLINOIS
 PLACE OF EMPLOYMENT OR BUSINESS: HARRISBURG SALINE ILLINOIS

I AFFIRM THAT I HAVE VERIFIED ABOVE ANSWERS AND THAT THEY ARE TRUE.
 Signature: Mike Maller

17. ÁBRA

„Mike Maller” nevét tartalmazó első világháborús katonai nyilvántartási lap
 Forrás: „U.S. World War II Draft Registration Cards, 1942,” www.ancestry.com,
 Letöltés: 2013. május 10.

Pearl Maller kilencvenegy évesen, magas kort ért meg az Illinois állambeli Saline megyében. A New York Times riportja szerint 1910. május 12-én, házasságának első napján már fiatal amerikai feleség lett. Ugyanakkor eltartott egy darabig, amíg megváltoztatta a

nevét Pirosról (vagy Piroskáról) Perire, végül Pearlre. Születési ideje, amit az Egyesült Államok Társadalombiztosítója részére megadott, 1892. május 29. volt, ami azt jelzi, hogy rájött az amerikai élet egy fontos aspektusára, ugyanis ezzel a születési dátummal megalapozta függetlenségét az amerikai vagy legalábbis a New York állambeli törvény szerint. Ha 1910. május 12-én valójában tizenhét éves volt, nem pedig tizenhét és fél, nem mondott igazat, vagy Mike hazudott helyette. Ők azt állították a New York Város Házasságkötő Hivatala hivatalnokának, hogy Piroska születési ideje 1891. december 23., ezzel tizennyolc évesnek állítva be őt annak érdekében, hogy szülei beleegyezése nélkül tudjon férjhez menni. Talán ezen a május 12-i napon jött rá, miként lavírozhat sikeresen az amerikai divat és az önkéntes vállaláson alapuló amerikai házassági jogrend világában. Ha ez így volt, az egy fiatal magyar nő transznacionális életének figyelemreméltó példája a több mint száz évvel ezelőtti időkből.

Fordította: VAJDA ZOLTÁN

„Távol Európától, de közel annak szabályaihoz”

Eliga H. Gould: Among the Powers of the Earth: The American Revolution and the Making of a New World Empire.
Cambridge: Harvard University Press,
2012. 301 oldal

Jól ismert tény, hogy az egykori brit kolóniákból született Egyesült Államoknak a tizennyolcadik század záró negyedében számos problémával kellett megküzdenie. Ennek egyik állomása a függetlenségi háború volt (1775–1783), amelynek során az egymással csak igen laza szövetségben és összeköttetésben lévő államoknak be kellett bizonyítaniuk, hogy képesek katonai értelemben felvenni a küzdelmet a hatalmas brit birodalommal. A másik nehézséget a belpolitikai helyzet okozta, amely jó ideig igen kaotikus maradt a függetlenség kivívását követően, és éppen mivel olyannyira képlékeny volt, még magát a szuverenitás állapotát is veszélyeztette. Ezzel szoros összefüggésben jelenik meg a harmadik tényező, a nemzetközi aréna, ahol a fiatal államnak sikeresen kellett megjelennie és manővereznie a többé-kevésbé ellenséges európai hatalmak között annak érdekében, hogy ne csak történelmi balesetnek és kísérletnek tekintsék, hanem komoly nemzetközi szereplőnek, akivel számolni kell.

Eliga Gould könyve ezt a legutóbb említett tényezőt vizsgálja némileg szokatlan szempontból. A hangsúlyt nem az érdekesítő és nagyon is érdekes külpolitikai kérdések részleteire fekteti, bár ezek mindvégig ott húzódnak a háttérben. Sokkal inkább azt vizsgálja, hogy az Egyesült Államok miként kezelte az európai hatalmakkal való kapcsolatát egy bizonyos nézőpontból kiindulva. A szerző szerint ez a lényeges pont pedig a nemzetközi szerződések fontosságának felismerése, az a felfogás, hogy ezeket egyenlő felek kötik meg kölcsönös bizalmi alapon,

elvárva, hogy a másik fél teljesíti az abban foglaltakat. A fiatal államnak, melyet többen is csak lázadónak, vagy ne adj Isten, bűnösnek tekintettek, mivel fellázadt jogos ura ellen, bizonyítania kellett, hogy kiérdemelte azt a pozíciót, amely birtokosával már érdemes szerződést kötni. Másfelől, amit az izgalmasan megírt könyv hitelesen mutat be, az egymást követő amerikai kormányzatok ezt a külfölddel megkötött szerződések által elért diplomáciai elismerést a belpolitikai életben arra használták fel, hogy az USA területén élő kisebbségekkel, indiánnokkal, rabszolgákkal vagy külföldi személyekkel szemben minél szabadabb kezet kapjanak.

A szerző végig meggyőzően mutatja be könyvében, amely a hétéves háborútól (1756–1763) a Monroe-doktrína kihirdetéséig (1823) tárgyalja az eseményeket, hogy az Egyesült Államok mennyire függött az európai háború vagy béke kérdésétől. Gould tézise az, hogy minél jobban igyekezett az Egyesült Államok leválasztani magát Európáról, annál inkább kénytelen volt elfogadni a jogról alkotott európai eszméket, különösen a nemzetközi szinten. Hangsúlyozza, hogy az újonnan létrejött Egyesült Államok számára az egyik legfontosabb cél az volt, hogy az európai hatalmak partnerként fogadják el. Ennek eléréséhez Amerikának „szerződésre érdemes” (*treaty-worthy*) nemzetté kellett válnia. Ez a terminus a könyvben a leggyakrabban fellelhető szókapcsolat, és Gould állítja, hogy ez legalább annyira lényeges szerepet játszott az Egyesült Államok alapításakor, mint a liberális vagy republikánus értelmezés, amely oly gyakran kap hangsúlyt a második világháború utáni historiográfiában. Rendkívül jelentős körülménynek tekintendő, hogy e cél elérése és így az Egyesült Államok jövője is nagy részben az európai országok hozzá fűződő viszonyától függött, vagy Gould sza-

vaival, „a történelem amit [Amerika] folytattott, gyakran az a történelem volt, amit mások kialakítani hagytak számára”. (2. old.)

A talán két legfontosabb európai békeszerződés nyomán (Westfália, 1648; Utrecht, 1713) kezdett kialakulni a „nemzetek törvénye” (*law of nations*) Európában, egy olyan normarendszer, amely Amerikában vagy más, Európán kívüli területeken nem volt honos. Észak-Amerikában a spanyol vagy francia kalózkodó hajók vagy az indiánok nem tekintették magukra nézve kötelezőnek az európai kontinensen megkötött szerződéseket. A brit gyarmatok földrajzi szétszórtsága és berendezkedésük sokszínűsége szintén nem segítette a régi kontinensen kötött békeszerződések pontjainak a tiszteletben tartását. A tizenharmadik század közepén itt (is) vívott hetéves háború az európai hatalmak Európán kívüli problémákra adott reakciójának tekinthető. Ennek, valamint a brit győzelemnek köszönhetően az a brit törekvés, hogy a nemzetek törvényét megszilárdítsák, a kolóniákon is furcsa helyzetet teremtett. Egyrészt a britek sokkal jobb „barátai” lettek az indiánoknak, mint az ott élő telepéseknek, ami nem enyhítette az egyébként is egyre inkább növekvő feszültséget az anyaország és a gyarmatok között. Ennek ellenére Gould azt állítja, hogy a függetlenségi háború nem csupán a britek által megnövelt és a telepések megkeresése nélkül kivetett adók miatt következett be, hanem eredetük szintén fellelhető „abban a kötetlenségben, amely immár korábban soha nem látott mértékben összekötötte a gyarmatosokat Európa diplomáciai köztársaságával”. (42. old.) Tehát a hetéves háború egyik komoly következménye az lett, hogy az amerikai brit gyarmatok bekerültek az európai hatalmak által kialakított szerződéses rendszerbe, ami hasznát az immár amerikaiakká lett egykori brit alattvalók nemzetalakításuk során ismerték fel igazán.

Gould arra is rámutat, hogy a britek minden tőlük telhetőt megtettek, hogy 1763 után minden, a békét fenyegető mozzanatot gyengítsenek. Így például megkettőzött

energiával igyekeztek gátat szabni az óceánon virágzó csempészetnek. Ez azonban sok szempontból sértette a gyarmatok lakosainak érdekeit, akik ebből a tevékenységből hatalmas hasznot húztak, miközben a brit adózás alól minél jobban ki akarták húzni magukat. A szerző szerint az emiatt keletkezett feszültség volt a függetlenségi háború egyik kiinduló motívuma. A hetéves háború után az Észak-Amerikában állomásoztatott tízezer fős brit katonai erő ugyan próbálta érvényesíteni a békeszerződésben foglaltakat, de ezt három tényező veszélyeztette: más nemzetek tagjainak jelenléte az észak-amerikai földrészen (elsősorban a franciáké és a spanyoloké), az indiánok viszonya a többségi nemzethez és mindenekelőtt a gyarmatok lakóinak cselekedetei. A később amerikaivá váló brit gyarmatlakók igen szűken és egyoldalúan értelmezték a brit törvényeket és a békére irányuló erőfeszítéseiket az Új Világ keleti felén. Különös módon azonban, amint amerikaiakká váltak, azon nyomban a korábban gyűlölt anyaország státusát kívánták elérni a nemzetközi szerződések rendszerét és betartását, illetve betarttatását illetően. Ennek fényében nem meglepő Gould azon állítása, miszerint „az amerikaiak felismerték, hogy a függetlenség olyan állapot, amely megkívánja más államok jóváhagyását, és nem olyasvalami, amit egyoldalúan el tudnak érni”. (114. old.) Nem szabad elfelejteni, hogy ez abból is adódott, hogy ekkor az Egyesült Államok katonailag kifejezetten gyengének számított az európai hatalmakkal való összehasonlításban.

A nemzetközi elismerést azonban két tényező is nehezítette. Egyrészt többen kifejezetten hitszegő lázadóknak tekintették az amerikaiakat. Másrészt, főként ebből adódóan, „sem Nagy-Britannia, sem Európa más hatalmai nem fogadták el őket szerződésre érdemes, egyenlő nemzetnek”. (119. old.) Ez különösen igaz volt Londonból nézve, amely a függetlenségi háború után nem volt hajlandó teljes körű kereskedelmi kedvezményeket nyújtani az Egyesült Államok-

nak. Nagy-Britannia mind a tengereken, mind a szárazföldön nehezítette az amerikai helyzetét, például azzal, hogy nem ürítette ki a katonai támaszpontokat, vagy fegyverzetel látta el az indiánokat. Ugyanakkor némi ellenségeskedés jellemezte az amerikaiak Spanyolországhoz és Franciaországhoz fűződő viszonyát is, jóllehet azok az Egyesült Államok szövetségei voltak a függetlenségi háború alatt. Mindennek tetejébe, és az előzőekkel szoros összefüggésben, a Konföderációs Cikkelyek (az Egyesült Államok első, igen sikertelen alkotmánya) érvényességi ideje alatt sokszor kaotikus állapotok jellemezték az országot. Egyfelől az európai országok nem láttak egy egységes államot. Jó példa erre a britek rosszmájú, de lényegre tapintó kérdése, amikor a függetlenségi háború lezárása után felmerült a kereskedelmi szerződések lehetősége: „Egy vagy tizenhárom szerződést szeretne, Adams úr?”¹ Egy másik szempont az volt, hogy a már szuverén Egyesült Államok nem mutatott mindenben készséget a párizsi békében (1783) foglaltak maradéktalan végrehajtására. Példaként említhetjük a lojalisták kompenzációjának kérdését vagy a brit hitelezők veszteségeinek megtérítését, melyeket éveken át nem tudtak kielégítően rendezni. Így kevésbé meglepő, hogy továbbra is fennmaradt az az európai nézet, miszerint az Egyesült Államok nem tekinthető szerződésre érdemes államnak. Éppen ezért bírt hatalmas jelentőséggel az új, mai napig érvényes alkotmány megszületése (1787). Nem csupán erős központi kormányzatot teremtett, melynek nyomán a dokumentum megalkotói egy sokkal egységesebb nemzet kialakulását remélték, hanem ennek következményeként az Egyesült Államok elérte azt a státust a nemzetközi szinten, amely már kielégítőnek tűnt Európából nézve is ahhoz, hogy partnerként tekintsenek a tengerentúli országra.

¹ Janda, Kenneth – Berry, Jeffrey M. – Goldman, Jerry (eds.): *The Challenge of Our Democracy*. New York, 1997. 68.

Az első igazi mérföldkő ebben az olvasatban a Jay-szerződés (*Jay's Treaty*, 1794) volt, amelyet az Egyesült Államok Nagy-Britanniával kötött. A szerződés fontossága abban rejlik, hogy sikerült megakadályozni, legalábbis rövid időre, egy esetleges újabb háborút a két nemzet között. Amerikában ugyan általános felháborodás követte a dokumentum létrejöttét, mert sokan úgy látták, az Egyesült Államok behódol a brit akaratnak, de ennek ellenére a szerződés biztosította a világ legerősebb hatalmával való kapcsolatok továbbfejlődését, s mégpedig a francia forradalom nyomában kitört háborúskodás közepette, ami mindenképpen az Egyesült Államok előnyére szolgált. A britek szintén megkezdték korábbi kötelezettségvállalásuk teljesítését, hozzáláttak az Egyesült Államok területén található katonai támaszpontjaik kiürítéséhez, illetve átadásához. A könyv fő tézise szempontjából sokat mondó részlet az, hogy ezek az átadási ceremóniák, amelyek barátságos hangvételben és az etikett teljes betartásával történtek, „megerősítették, hogy az Egyesült Államok már kivívta Európa tiszteletét”. (139. old.)

Gould kiterjeszti vizsgálatát a kisebbségekre is, és ez mindenképpen üdvözölhető történelmi tett, ugyanis a kor történelmében ezek a csoportok kevésbé megtisztelő figyelmet kapnak. Az egyik ezzel összefüggő kérdés természetesen a rabszolgaság intézménye. Noha papíron a rabszolga-kereskedelem tiltott volt az Egyesült Államokban 1807-től, maga a rabszolgatartás nem volt az. A nemzet legfontosabb alapítóokmányai a rabszolgaság intézményének jogosultsága mellett tettek hitet, még ha név szerint nem is említik azt, és az előbb említett Jay-szerződés csak tovább erősítette ezt immár egy nemzetközi szerződésben. A brit rabszolga-kereskedelmet tiltó törvény erőtlen fenntartásával a tengereken, amit az amerikaiak a maguk részéről ott játszottak ki, ahol tudtak, a rabszolgaság és a rabszolgák behozatala igen gyümölcsöző maradt az Egyesült Államok déli államaiban. Ez a fajta

kettősség azután egészen a Polgárháborúig (1861–1865) fennmaradt: rabszolga-kereskedelem nem, de rabszolgaság igen; rabszolgatartó és a rabszolgaságot tiltó tagállamok egymás mellett élése; az ország a nemzetközi szerződések hálózatának részévé vált, ugyanakkor kínosan ügyelt, hogy ezek saját rabszolgatartását ne érintsék. Ennek egyik eredménye az lett, hogy az 1810-es évek közepére „az Egyesült Államok élvezte a szerződésre érdemes nemzetek számára biztosított jogokat, ám ezek a jogok szinte teljes mértékben az Unió rabszolgatartó polgárainak javát szolgálták”. (177. old.) A helyzetet tovább terhelte, hogy a kompromisszumok árán polgárjogot nyert rabszolgatartás lett a Polgárháború (1861–1865) egyik alapvető oka.

A másik lényeges csoport, amelyet nagymértékben érintett az új állam megjelenése, az indiánok voltak. A britek kifejezetten jó viszonyban álltak a különböző indián törzsekkel, ami az amerikaiak szempontjából kudarc és érdekeiket sértő volt. A mai Florida területén zajlott első szeminel háború (1814–1819) aztán megmutatta, mennyi minden megváltozott a Függetlenségi Háború óta eltelt néhány évtizedben. Az akkori Egyesült Államok „nem csupán a saját jogán szerződésre érdemes nemzetévé vált, de egyre inkább képes volt akarát másokra is rákényszeríteni”. (179. old.) Akárhogy is, Amerika ezt a területet szerződés erejével szerezte, noha ebben az Andrew Jackson által vezetett konkrét katonai erőnek hatalmas szerepe volt. Nagy-Britannia végleg elhagyta ezt a térséget Spanyolországgal együtt, és mindkét nemzet szerződést kötött az Egyesült Államokkal, amely szerződések egyértelműen meghatározott határokat fektettek le az érintett felek területei között. A Floridában élő indiánok azonban jogon kívülinek számítottak az amerikaiak szemében, különösen miután visszautasították az amerikai kormány és a Creek Nemzeti Tanács közötti szerződést. Így az indiánok az amerikai akarat áldozatává váltak, és a Floridában élő szökevény

rabszolgák is elvesztették minden reményüket arra, hogy szabadok maradjanak, mert az Egyesült Államok fennhatósága alá eső területen a rabszolgákat visszatoloncolták korábbi tulajdonosaikhoz. Ahogy Gould megállapítja, ahhoz, hogy mindez végbe mehessen, az is kellett, hogy „az Unió rövid történelmében először Európában béke honolt, és ennek következményeként az amerikaiak szabadon élvezhettek minden olyan jogot, amely egy nagy szerződésre érdemes nemzetnek járt, beleértve azon jogot is, hogy bármilyen szerződést köthessen szomszédaival, akik nem élvezték ugyanezt a státust”. (180. old.)

Gould véleménye szerint az ezt követő békés időszak három eredménnyel járt: az amerikai kormányzat jogosulttá vált más népek sorsáról dönteni érdekszféráján belül, másként hozzájárult a rabszolgaság megszüntetéséhez a déli tagállamokban, valamint hozzásegítette „az Egyesült Államokat, hogy a közvetlen környezetében lévő szárazföldön és tengereken vezető szerepet játsszon”. (215. old.) Bármennyire is közkeletű az a vélemény, hogy az Egyesült Államok Európától minél nagyobb elszigeteltségben akart létezni, Gould jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy Amerika története továbbra is „mélyen és alapvetően összefonódott Európa történelmével, beleértve ebbe elsősorban Nagy-Britanniát, és ez igaz volt az Unió közvetlen közelében lévő országokra és népekre is”. (218. old.)

Gould könyve legalább két szempontból érdemel külön dicséretet. A számos elsődleges forrást feldolgozó mű nem szűk történelmi megközelítést képvisel, amelyet a széles olvasóközönség amúgy is jól ismer. Gould nem csupán az „amerikai” nézőpontot vizsgálja, tudatosan nagy teret szentel a brit, a spanyol, az indián és afro-amerikai nézőpontnak is. Így sokkal összetettebb eredményt ér el, és hitelesebb képet tár elénk a vizsgált történelmi időszakról. Ráadásul remek írói vénával teszi ezt, és az elsöre talán száraznak tűnő téma szórakoztató olvasmányá alakul. Számos ismeretlen eset-

tanulmányt idéz a nagyobb horderejű témák bemutatására, melyek jól érzékeltetik a nemzetközi szerződések problémájának helyi lecsapódásait. Az olvasó, aki kezébe veszi ezt a könyvet, biztos lehet abban, hogy történelmi tudása az Egyesült Államokról és a

vizsgált időszakról kibővül, és mindezt nem kis szellemi élvezetben lesz része.

PETERECZ ZOLTÁN

Egy leporolt könyv a magyar felvilágosodás irodalmának társadalomképéről

Sándor István: *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész: Főúr és nemes. A szöveget gondozta: Scheibner Tamás – Szilágyi Márton – Vaderna Gábor. Ráció Kiadó, Budapest, 2012. 264 oldal*

Sándor István irodalomtörténész eredetileg 1945-ben megjelent, a szakmai köztudatban alig ismert és méltatlanul elfeledett könyvének gondosan szerkesztett, szakszerű utószóval ellátott újrakiadására vállalkozott a Ráció Kiadó. A szerző szándékai szerint a magyar felvilágosodás irodalmának társadalomképét bemutató sorozat első, a főúri és nemesi világgal foglalkozó részét tartja kezében az olvasó. A tervbe vett, nagyszabású koncepció azonban nem teljesedhetett ki, mivel a további kötetek a szerző szakmai parkolópályára szorítása és a második világháborút követő politikai–ideológiai változások miatt már nem jelenhettek meg. A kis példányszámban elérhető művet a szűkebb irodalomtörténeti közösség is alig ismerte, nagyobb szakkönyvtárakban sem volt olvasható, noha az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtárában, vagyis a szerző „alma mater”-ének, a régi Eötvös Collegiumnak a könyvtárában két példánya is fellelhető. (Ezek közül az egyiket Sándor István maga dedikálta a Collegium számára).

Sándor (eredeti nevén Skala) István (1907–1994) tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a nagyhírű Eötvös Collegium tagjaként végezte német–magyar szakon 1925 és 1929 között. E közben harmadéves korában a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. Egyetem évei alatt – mint sok más kortársára – Sándorra a legnagyobb hatást Horváth János gyakorolta. 1930-tól Mezőkövesden

dolgozott középiskolai tanárként, 1936-ban a szegedi Tanítóképző Főiskola professzori állását nyerte el. Itt magyar irodalmat oktatott 1945-ig, amikor egy koncepciók eljárás keretében megfosztották állásától. Ezután 1946 és 1949 között a budapesti Néprajzi Múzeum tudományos munkatársaként dolgozott, több évig vezetve ennek könyvtárát. Ekkoriban érdeklődése a néprajz felé fordult: 1980-ban néprajzból kandidátusi fokozatot szerzett, de az irodalomtörténeti munkától ezután sem távolodott el teljesen (például részt vett Arany János és Jókai Mór műveinek kiadásában).¹

Sándor István jelen munkája a pozitívizmus ideáltípus-kategóriáit igyekszik ötvözni a szellemtörténet esszéisztikus stílusával és a szellemi–kulturális meghatározottságok kiemelésével. Az irodalmi művekben megjelenő társadalmi jelenségeket a szerző nem elsősorban osztályellentétek megnyilvánulásaként (mint az őt bíráló marxista irodalomszemlélet), hanem a felvilágosodás jegyében fellépő művelődési program célkitűzései irányából értelmezi. A felvilágosodás írói – Sándor István szerint – a művelődési viszonyokkal foglalkozva fejtek ki kritikát, ami később gyakran váltott át társadalombírálatba. Sándor a hagyományos (barokk) nemesi és a nyugat-európai felvilágosodás polgári műveltség-esszményét állította egymással szemben. A magyar irodalom kettészakadásának kérdése a két világháború közötti Magyarországon élénken foglalkoztatta az irodalmi közvéleményt (gondoljunk csak Farkas Gyula *Az asszimiláció kora* című könyvére vagy

¹ Életrajzát a kötetet záró utószón kívül lásd: Vajda Tamás: *Sándor István, az elfeledett főiskolai tanár*. In: Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban. Szerk.: Sepsik Enikő – Tóth Károly. Budapest, 2009.

Németh László sokat vitatott című esszéjére).² Sándor István könyve ehhez az aktuálisnak tartott problémához kívánt hozzászólni. Művében az 1770 és 1820 közötti időszak irodalmában megjelenő társadalmi kérdéseket vizsgálja „tárgytörténeti” megközelítésben, vagyis a vizsgált művek társadalomképeinek közös motívumkincsét és toposzrendszerét tárja fel. Sokat merített a két világháború közötti történettudomány eredményeiből: hatott rá Szekfű Gyula a korszakra vonatkozó magyar történeti összefoglaló művének történelemképe és bizonyos mértékben a Domanovszky Sándor szerkesztette *Magyar Művelődéstörténet* bizonyos fejezetei.³ A kor irodalmát az egykori jelentős és kevésbé jelentős nyomtatásban kiadott alkotások tükrében vizsgálta, bár több ponton bővíthető lett volna a hivatkozott anyag – ahogy azt a korabeli recenziók is megfogalmazták –, például a kor szabadkőműves irodalmának, a német és francia drámafordításoknak vagy az országgyűlési pasquillus-irodalomnak behatóbb vizsgálatával.⁴

A könyv első nagyobb egysége *A társadalmi gondolkodás a 18. században* című fejezet. Ebben a Werbőczy *Hármaskönyvén* alapuló hagyományos rendi nemzettudatot, az európai felvilágosodás társadalomszemléletét és a kettő ötvözetét jelentő magyar fejlődést jellemzi röviden a szerző. A 17-18. század nemzetszemléletében a „kegyességgel társított vitézség” a török ellenes háborúkban a kereszténységért harcoló katonanemes alakja jelentette a követendő esz-

ményképet.⁵ A török háborúkat követően a Habsburg-kormánypolitika a magyar nemesség kiváltságainak csorbítására törekedett, amit a nemesség Magyarország Habsburg Birodalmon belüli önállóságának sérelmeként is értelmezett. A közjogi küzdelmek vetületeként kialakult egy sajátos magyar nemesi önkép (a kor irodalmában gyakrabban előforduló szóval „hivatástudat”), amelynek négy „*munkaterület*”-ét, vagyis jellemzőjét különböztette meg Sándor István: a barokk keresztény műveltség ápolását, a Werbőczy *Hármaskönyvén* alapuló jogász szemléletet, a földbirtokos nemesi létformát és az ország fegyveres védelmének kötelezettségét. A felvilágosodás nyugat-európai variánsai a szerző szerint elsősorban a társadalmi-politikai reformokat helyezték előtérbe (a népfelcséplés elve, a hatalmi ágak elválasztása, társadalmi egyenlőség), a magyar fejlődést viszont a műveltség és a kultúra fejlesztésének gondolata jellemezte. A szépírók szinte csak a műveltségi állapotok védelmében vagy bírálatán keresztül jutottak el a társadalmi viszonyok ábrázolásához. Egyetlen kivételként említi ugyan a szerző a politikai röpirat- és gúnyversirodalmat, amelynek társadalomkritikai éle megelőzte a felvilágosodás eszméinek terjedését, de nem teszi hozzá, hogy még nem a fennálló társadalmi rendszer egészét, csak annak működésbeli visszasságait kritizálták.

A történelmi osztályok irodalmi ábrázolásai című fejezetben a „felvilágosodás első ellenzéké”-nek nevezi – mestere, Horváth János népiesség-tanulmánya nyomán – Orczy Lőrincet, Apor Pétert, Faludi Ferencet.⁶ Sándor István a barokk és a felvilágosodás között kibékíthetetlen ellentétet látott. Szerinte a 18. század végére két csoport különült el az irodalmi életben. A szerző ál-

² Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914*. Budapest., 1938.; Németh László: *Kisebbségben*. Kecskemét, 1939.

³ Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. Bp., 1935. és *Magyar művelődéstörténet*. Negyedik kötet: Barokk és felvilágosodás. (Szerk.: Wellmann Imre). Budapest, 1941.

⁴ Erre lásd: Gálos Rezső: *Sándor István: Író és társadalom*. Irodalomtörténet. 36. évf. (1947) 1-2. sz. 65–66.

⁵ Bitskey István: *Virtus és religió*. (Tanulmányok a régi magyar műveltségről). Miskolc, 1999. 131–132.

⁶ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludától Petőfiig*. Budapest, 1927.

tal használt „*kettészakadt irodalom*” kifejezés mögött érezhető a két világháború közötti Magyarország népi–urbánus vitájának visszavetítése. Sándor István értékelésében a „*deákos és magyaros írók*” fejlesztették tovább a barokk műveltség hagyományát, megőrizve a keresztény értékeket, a „*nyugatos haladók*” pedig a legújabb nyugateurópai eszmék hazai átvételére és elfogadtatására helyezték a nagyobb hangsúlyt. A könyv következő fejezeteiben a klérus, a köznemesség és a főnemesség irodalmi képeinek értékelését adja a szerző.

A papság ábrázolásában az egyház hagyományos társadalmi szerepfelfogásának erodálódását mutatja be a könyv. Az antiklerikális szerzők a babonáságok ostromozásával, a szerzetesrendek eltörlésével foglalkoztak, illetve a klérus fényűzését bírálták. Velük szemben az egyházvédő irodalom képviselői az erkölcs és a vallás elhanyagolásából eredeztették az társadalom művelődésbeli hátramaradottságát. A felvilágosodás gondolkodói számára az egyház egyet jelentett a kulturálatlansággal, amit a szerző kategorikusan elutasít, túlzásnak minősít, amikor a 18. század második felében zajló katolikus főpapi intézményalapításokra (például az egri líceum, a piaristák szempei gazdasági kollégiuma, pécsi egyházmegyei könyvtár) utal.

Külön alfejezet bizonyítja meggyőző módon Dugonics András *Etelkájának* egyházpolitikai mondanivalóját: a felekezeti villongások elleni fellépést, illetve a vallássság hasznosságát az állam számára. A kor „közköltészetét”, a szerző által kántorköltészetnek nevezett irányzatot bíráló Versey Ferenc *Rikóti Máttyás* című művén keresztül a falusi–mezővárosi értelmiség szellemi horizontjának korlátoltságára csodálkozhat rá az olvasó.

A kötet, *A föld újjászületése*, illetve a *Parlag és Arkádia* című alfejezete a felvilágosodásnak a köznemességgel kapcsolatban jelentkező belső konfliktusára mutat rá. A szépirodalom szerint a magyar mezőgazdaság 18. századi megújulása és fejlődése az

elmaradott vidékiességet és az egyoldalú szellemi érdeklődést konzerválta a köznemesség körében. Mégis a birtokos köznemesség volt az a kultúrahordozó réteg, amelyet a szellemi értékek iránti vágy és a gazdálkodói lét realitása egyaránt feszítettek az újítások irányába – vonja le a következtetést többek között Kölcsey, Berzsenyi, Bessenyei műveiből vett példák alapján a szerző. Ennek a rétegnek a kismemesi életkörülmények között élő megfelelője volt a Ponyti-típus, a gazdálkodó, szűklátókörű kurta-nemes ábrázolása, amely Bessenyei György színdarabjától (1778) kezdve a reformkori magyar irodalom kedvelt figurájává vált. Fontos megállapítása a könyvnek, hogy a felvilágosodás korának történeti és politikai költészete a *Hármaskönyvből* veszi vezető gondolatait. Ebből vezeti le a Szent Korona-eszmét is, amelynek korabeli értelmezésében megfértek egymás mellett a hagyományos és újító gondolatok, vagyis a koronát isteni, természetfölötti ajándékként felfogó és azt a nemzeti közösség közakarátát kifejező szimbólumnak tekintő írások. A jogásznemes az elmaradott magyar jogrendszer jelképévé lett, a későbbiekben széles körben ismertté vált táblabíró zsánerfiguráját előlegezte meg. A pereskedő nemesi Magyarország és az itt eluralkodó korrupció képei is ehhez az irodalmi figurához társultak már a felvilágosodás irodalmában is. Az idegen nyelv és műveltség ismeretének hiánya enél a rétegnél még nem tudatos szembehelezkedés a változásokkal, hanem csak a klasszikus műveltségi ideálokhoz való ragaszkodást és a hagyományos magyar jogszemléletbe való kapaszkodást jelentette.

Gvadányi peleskei notáriusa (*Egy falusi notáriusnak budai utazása*) azonban már tudatos támadás az „elidegenedett újítók”-kal, a „külföldieskedők”-kel szemben. Főhősének, a Pest–Budát megjárt peleskei notáriusnak a jelmondata: „*omnis mutatio periculosa*” egyben a hagyományos műveltségű vidéki nemesség 1790–1791-ben tanúsított politikai magatartásának tömör jellemzéseként is felfogható. Bessenyei György

műveiben a diéta mint a rendi kiváltságok féltékeny őrzője jelent meg. Az országgyűlésről szóló pasquillusok és röpiratok a résztvevők magán- és közpályáját kísérő érdeklődése azonban nem a felvilágosodás talajában gyökerezik – ahogy Sándor állítja –, hanem már a 17–18. századi magyar rendi politikai kultúrában elterjedt az uralkodó és a rendek közötti alkufolyamat során kompromittálódott követek magánéleti leleplezése gúnyversek formájában.

A *virtus* című alfejezet a magyar nemesség katonai múltjának irodalmi megjelenítéséről, illetve ezen eszménykép részleges megkopásáról szól. A hagyományos szemlélet szerint a nemesség kiváltságos helyzete az ősök haditettei révén szállt tovább az utódokra. A szerző megállapítja, hogy a török háborúk „*frissen élő emlékei szítják*” a hősi múlt tudatát, amelyek nem csupán az elődök tetteivel való meddő hivatkozást, hanem a 18. századi magyar nemes saját katonai érdemeire való hivatkozását is jelentették. Ezeket a harci tapasztalatokat a kor török elleni háborúiban, 1716–1718, 1736–1739, illetve 1787–1791 között szerezték. Emellett a nemesség a kiváltságok fenntartása érdekében ragaszkodott a nemesi felkelés már a 18. században is korszerűtlennek számító intézményéhez. A francia háborúk korának „insurrectiós költészeté”-ben a hazafias buzdító hang keveredett a rendi kiváltságvédelemmel. Sőt, ezek a versek a múlt romantikus nagyságát a jelen süllyedésének képeivel állítják szembe, amivel a reformkori ódaköltészet előfutárává is váltak – állítja a szerző. A hagyományos nemesi felfogással megy szembe, a „virtus” alapértékének tagadására épül a kor „békeirodalma”, amely a felvilágosodás megváltozott időszemléletét is tükrözi: a felvilágosodás gondolkodóit a vértől áztatott múlt helyett egyre inkább a civilizált, a béke áldásait kamatoztató jövő, az „új aranykor” kérdései foglalkoztatták. Uralkodóikat is békefejedelmekként magasztalják, így Mária Teréziát, II. Józsefet és I. Ferencet, akiknek uralkodása alatt Magyarország területén nem

tomboltak háborúk, s – noha paradox módon épp az európai hadakozásoknak köszönhetően – lendületet vett Magyarországon a mezőgazdasági ártermelés. A ruha-viselet is politikai kérdés lett: a józsefi korra a rendi–nemzeti ellenállás jelképévé vált a kuruc kori katonás ruházat felelevenítése a parókás, selymes–csipkés nyugati ízlésű rokokó öltözettel szemben. A kor konzervatív szerzőinek gondolkodásmódja szerint a katonás ruhák viselésével együtt megújulnak az ősi erkölcsök is. Sándor a német nyelvű röpiratirodalmat feldolgozva arra jut, hogy az újítók szemében viszont a hagyományos magyar viselet a magyar elmaradottság jelképévé vált. Miközben a katonai viselet a civil társadalomban divatba jött, addig a szolgálatból kimaradó katonatisztek – a felvilágosodás békeideáljának megfelelően – társadalmon kívüli, felesleges emberekként jelentek meg az irodalmi művekben.

A felvilágosodással azonosított fejlődés, „az eszmék finom porlasztó, mállasztó munkája megindult”, és közvetve, „nem is szándékosan” „újra meg újra társadalomkritikává élesedik”. A barokk és a felvilágosodás közötti „átmenetek változásai”-ról ír Sándor István akkor, amikor megállapítja, hogy a magyar társadalomban a harcos antiklerikalizmus gyorsan teret nyert, az agrár érdeklődés ellen azonban hiába küzdöttek a kor írói, és a rendi alkotmány védelmében a kiváltságvédő „pedáns jogásznemes” típusa továbbra is népszerű maradt, miközben az ősi katonai erények dicsérete együtt jelent meg a pacifizmus hirdetésével. A szerző nem ellensége a felvilágosodásnak, de a könyv egy következő fejezetében már elítéli annak sokszor a valóságtól elszakadt, az emberi tényezővel nem számoló doktrinerességét: „irreális vágyálmainak szolgálatában annyi vér, könny és bűn kiindulópontja volt” – írja.

Sándor István a főúri réteg bemutatásakor nagyban támaszkodik Székfű Gyula *Magyar történetének 18. századi kötetében* leírt, a főnemesség gyökértelenségét, elide-

genedését hangsúlyozó történeti képére.⁷ A török időkben kifejlődött főúri hivatástudatot, vagyis a jobbágyságot a külső veszélytől és az államhatalomtól is védő, egyházi célokra sokat költő, könyvtáralapító, a magyar és latin nyelvű kultúrában iskolázódott, vidéki birtokain élő főúri típus a 18. század második felében lelépett a színről. Ezen értelmezés szerint a felvilágosodás hatására a főnemesség öncélú individualizmusba süllyedt, idegen divatokat követett mind ruházatban, mind életmódban, nyelvhasználatában a német és a francia vált uralkodóvá. A magyar arisztokrácia irodalmi bemutatásakor egyfelől a pasquillusirodalom köznemesi látásmódja érvényesült a „vérében korcs, szellemében magyartalan, erkölcsében léha, társadalmilag sehová sem tartozó, szokásaiban idegen”-nek mondott rétegről. Másfelől a felvilágosodás írói a mágnásokat a magyar művelődés iránti érzéketlenséggel, az újításoktól való idegenkedéssel és céltalan, léha szórakozásokkal vádolták. A szerző szerint a főnemesség és a köznemesség művelődési és mentalitásbeli ellentéte mögött politikai szakadék is meghúzódott. Ennek során a felvilágosult abszolútizmusnak sikerült reformjai végrehajtásához társadalmi támogatást találnia a főnemességben, a köznemesség viszont megmaradt a barokk köznemesi kultúra, politikai álláspontját tekintve pedig a rendi sérelmi politika keretein belül. A rendi szemlélet jegyében az uralkodótól kitüntetést elfogadni annyit jelentett számukra, mint „elkötelezni magunkat egy nemzetellenes aulikus államelmélet szolgálatában”. A leegyszerűsítő képletben persze az 1764–1765. évi országgyűlés jelenthet ellenpéldát, amikor az ország főméltsóságai ellenálltak a nemesi felkelés Mária

Terézia által kezdeményezett reformjának és a nemesi adózás kiterjesztésének – teszi hozzá a szerző. Az elidegenedés csúcspontjának – Németh László véleményét elfogadva – a ferenci abszolútizmus Martinovic-féle összeesküvést követő, 1795 utáni szakaszát tartja.⁸ A gonosz tanácsos – jó uralkodó toposza a feltörekvő új arisztokraták bírálata született meg a kor politikai költészetében, és került át olyan jelentős művekbe, mint például Dugonics András *Etelkája* vagy Katona József *Bánk bánja*. A főnemesség nemzeti öntudata elvesztésének láttelejét adja a kor irodalma, amellyel a költők és írók a magyar irodalom hiányzó mecenatúrájának és a művelt közönség megteremtésének szükségességére hívták fel a közvélemény figyelmét. A „nyelvében él a nemzet” bölcsessége ebben a történeti környezetben válik érthetővé az utókor olvasói számára is. A magyar főnemes nemzeti öntudat híján csak pénzforrásnak tekintette Magyarországot. E fejezet egyik legtalálóbb megállapítását itt teszi a szerző. E szerint a 19. század második felének elszegényedett gentry alakja a felvilágosodás irodalmának csőd szélén álló „pankrott gavallér” (tönkrement úriember) arisztokratájában találja meg tárgy-történeti előzményét.

A szerkesztői utószó Szilágyi Márton tollából röviden ismerteti Sándor István életrajzát, tudományos munkásságát, elhelyezi a szerzőt a kor tudománytörténeti tablóján, továbbá vázolja jelen könyve máig ható tanulságait. A szerkesztők munkáját dicséri például a végjegyzetek lapalji jegyzetkéké alakítása a könnyebb kereshetőség érdekében, az első kiadás óta megjelent kritikai kiadások feltüntetése az irodalomjegyzékben, sőt a szerző által idézett műrészleteknek a kritikai kiadások szövege szerinti javítása is.

Ismertetésünk végére érve feltehetjük a kérdést, hogy mi lehet a hatvanhét évvel ezelőtt megjelent könyv ismételt kiadásának motívuma. Mindenekelőtt az, hogy haszon-

⁷ A történeti és irodalomtörténeti kép is „hanyatló kor”-ként állította be a 18. századot, amelyre már Tarnai Andor is rámutatott egy 1960-as tanulmányában: Tarnai Andor: *Szekfü és a nemzetietlen kor irodalomtörténete*. Irodalomtörténeti Közlemények, 64. évf. (1960) 2. sz. 189–198.

⁸ Németh László: *Széchenyi*. Vázlat. Budapest, é. n. 7.

nal forgathatják a két háború közötti közéleti viták irodalomtudományi megjelenése iránt érdeklődő tudomány- és eszmetörténészek. A tudománytörténeti érdekességen túl azonban a társadalomtörténeti megközelítésekhez kapcsolódó, a hetvenes évektől egyre erőteljesebb irodalomszociológiai kutatások egyik korai úttörőjeként is értékelhetjük Sándor István könyvét. Ösztönözhet e kötet az interdiszciplináris megközelítésmód alkalmazására: a társadalomtörténet, a néprajz- és az irodalomtörténet kutatási eredményeinek felhasználására és egységbe

foglalására. A politikatörténet művelői számára újabb kérdésfeltevéseket inspirálhat az egyes politizáló társadalmi rétegek rendi-nemesi közvéleményben élő képének megértéséhez. A műben elszórt szerzői utalások rávilágíthatnak arra, hogy a közköltészeti műfajok behatóbb ismerete a felvilágosodás-kori magyar irodalom társadalomképének alaposabb feltárásához járulhat hozzá.

NAGY JÁNOS

Közép-Európa újkori történetéről: felvilágosodás, liberalizmus, zsidóság és '56

Charles Kecskeméti: *Pour comprendre l'histoire de l'autre Europe. Recueil d'essais. Honoré Champion, Paris, 2011, névmutatóval 403 oldal*

A francia nyelvű (elsősorban tehát nyilvánvalóan a francia és frankofón olvasókat célzó) kötet összesen tizennyolc, 1994 és 2009 között írott – két kivétellel folyóiratokban és kötetekben már közölt – esszét és tanulmányt foglal magában, melyek hat tematikus blokkba rendeződnek. Három írás foglalkozik Közép- (azaz a kötet címében is szereplő „másik”) Európával, öt tanulmány tárgyalja a felvilágosodás és liberalizmus kapcsolatát, három Ausztria és Magyarország viszonyát, három a közép-európai zsidóság sorsát elemzi, végül két-két írás foglalkozik a történeti Magyarország-képekkel és 1956-tal. Rövid előszavában Kecskeméti Károly elsődleges célkitűzéseként azt jelöli meg, hogy bemutassa három makacs téveszme megalapozatlanságát. Az első: a magyarok Kárpát-medencei letelepedése akadályozta meg a szláv népek egymásra találását. A második: a felvilágosodás nem hagyott mély nyomokat a magyar politikai kultúrán. A harmadik: a magyar társadalomba és kultúrába „számításból” beilleszkedni próbáló neológ zsidóság történelmi kudarcot vallott (itt Kecskeméti az állítás mindkét elemét vitatja). Ezekre a kérdésekre szerzőnk valóban visszatér több írásban is. Ismertetésemben egyenként végigveszem a kötetbe foglalt tanulmányokat, igyekezve kiemelni azok legfontosabb állításait.

A *Másik Európa* címet viselő tematikus fejezet nyitó tanulmányában (*Létezik-e Közép-Európa?*) szerzőnk azokat a történetírókat (Pirenne-t és Longworth-t nevesítve) bírálja igen hevesen, akik Magyarországot és Lengyelországot egyszerűen kívül helye-

zik a nyugati civilizáción, azaz „Európán”. A *Mitteuropa*-eszmé történetének rövid áttekintése során bemutatja annak neumann és Szűcs Jenő-i változatát, majd azt a történeti téveszmét támadja, melynek értelmében a mongol-hun („ázsiai”) magyarok betörése akadályozta volna meg a szláv népek egymásra találását, esetleg nagy birodalommá való egységesülésüket. Kecskeméti aláhúzza, hogy a középkor és a kora újkor során a magyarok általában elfogadható viszonyt ápoltak a szláv államokkal vagy az államot nem alkotó szláv népekkel. Konfliktusok persze voltak, de ez a viszony nem volt rosszabb, mint a szlávoké egymás között, azaz semmi jele annak, hogy Szent István országa idegen testként került volna valamiféle homogén közegbe. A nyugati és a keleti keresztények szembenállásának abszolutizálása vagy túlhangsúlyozása is félreviszi a historikusokat. Szerzőnk végül sajnálattal állapítja meg, hogy a régió tárgyalása általában hiányzik a nagy európai művelődéstörténeti szintézisekből, például René Pomeau-éból² (mi magunk hasonlókat mondhatunk a felvilágosodás Európáját tárgyaló J. Israel trilógiájának utolsó részéről³). A tanulmány konklúziója: létezik Közép-Európa, amely Nyugat-Európa – kétségtelenül különutas – része: az Unió 2004-es bővítése ennek politikai elismerését jelenti (más kérdés persze, hogy a legfrissebb politikai fejlemények arra utalnak, hogy a szövetségből akár kifelé is vezethet az utunk, talán éppen politikai elitünk egy részének a Nyugattal szembeni ellenérzése okán). A

² Pomeau, René: *L'Europe des Lumières. Cosmopolitisme et unité politique au XVIIIe siècle*. Paris, 1966.

³ Israel, Jonathan: *Democratic Enlightenment. Philosophy, Revolution and Human Rights 1750–1790*. Oxford, 2011.

fejezet második tanulmánya (*A diplomácia és az államnélküli nemzetek*) azt vizsgálja, miként rendez el a Bécsi Kongresszus a nemzeti szuverenitással nem rendelkező népek – magyarok, lengyelek, csehek, görögök, stb. – sorsát. A politikai rendezés legfontosabb elve a monarchikus legitimitás, amelyet a kor liberálisainak alkotmányos követelése és a sajtószabadság alapjaiban veszélyeztetnek (ráadásul Metternich arról is meg van győződve, hogy a liberális és demokratikus követeléseket megfogalmazó európai forradalmárok internacionális központi bizottságot alakítottak). A kiépülő rendszer igazi áldozata a lengyelek. Dolgozatában Kecskeméti azt az érdekes kérdést is vizsgálja, hogy milyen szerepe van a diplomáciai iratokban és a döntéshozatalban a *ius gentium*nak, a bölcselők és historikusok használta különböző „nép”-konceptióknak, illetve az európaiság/barbárság fogalmainak. A harmadik tanulmány (*A pánszlávizmus és Közép-Európa: egy illúzió születése*) oly módon számol le a szlávok összetartozását valló és összefogását hirdető, a 19. századi állapotokat a középkorra visszavetítő ideológiai konstrukcióval, hogy áttételesen a reflektálatlan magyar nemzettudat is megkapja a magáét. Kecskeméti aláhúzza, hogy a pánszlávizmus a pángermanizmus mintájára jött létre, sőt szülőatyjai paradox módon Herder és Schlözer voltak. A szlávok összetartozásának eszméje megfelelő ideológiai háttérrel képes ugyan nyújtani egyes népek magyar- és németellenes politikájához, ám arra már nyilvánvalóan nem alkalmas, hogy tartósan összetartsa akár csak két szláv nemzetet. Maguk az oroszok – a nagypolitika szintjén legalábbis – csak az 1870-es évektől kezdték támogatni a pánszláv eszmék terjedését. Palacký híres megjegyzése arról, hogy csak a magyarok sajnálatos színrelépése akadályozta meg a szláv összefogást, elegáns – és talán ma is érvényes – választ kap Eötvös Józseftől, aki szerint anakronisztikus dolog mai kulturális szimpátiáinkat visszavetíteni a középkori időkre. A pánszláv eszme leginkább az önál-

ló állami múlttal nem rendelkező szlovákoknak fontos, míg az oroszokkal (egy másik szláv néppel) küzdelmet vívó lengyeleket nyilván csak mérsékelten érdekli (ne felejtjük el azért, hogy a szláv testvériséget védelmező Mickiewicz jól kiosztja párizsi előadásában a magyarokat). Kecskeméti összességében „hamis tudatként” értelmezi a kétségtelenül fennálló nyelvi hasonlóságra ráépülő kulturális–politikai egység ideálját. Az 1870-es évekre a pánszlávizmus komoly ideológiai fegyverré vált az orosz diplomácia kezében.

A következő nagy tematikus fejezet címe: *Felvilágosodás és liberalizmus*. Az első tanulmány a balassagyarmati „Erényes zárándokhoz” címzett páholyban 1794-ben felolvasott (latin nyelvű) Római levélmagyarázat francia fordítását közli, minimális kommentárral – talán hasznos lett volna részletesebben kifejteni, miben is áll e szöveg jelentősége, azon kívül természetesen, hogy jól illusztrálja: nem minden szabadkőműves páholyra volt jellemző a deisztikus-valláskritikai szellemiség. A következő tanulmány a francia politikai gondolkodás magyar liberalizmusra gyakorolt hatását tárgyalja. Kecskeméti aláhúzza, hogy az 1795-öt követő évtizedek szigorú cenzúrájának köszönhetően még az 1810-es években is régieket, például Helvétius és más radikális felvilágosultakat olvasnak Magyarországon, ami paradox módon egyáltalán nem szolgálja a nyugalmat kívánók ügyét. A magyar szellemi elitben gyakran felmerül egyébként a kérdés: kellenek-e egyáltalán idegen eszmék, s ha igen, nem jobb-e a német és angol mintákhoz fordulni, mint a demokratikus túlzásokból cezarizmusba hulló franciákhoz. Feltűnő azonban, hogy a húszas évektől kezdve jóval pezsgőbb a politikai gondolkodás Magyarországon, mint a szigorúbb cenzurális körülmények alatt élő Ausztriában (címének némileg ellentmondóan az írás azt is tárgyalja, hogy milyen keveset és milyen rosszul tud a francia közvélemény a magyarokról). Az 1811 és 1825 között születettek nagy generációját

Teleki Lászlótól Szalay Lászlón és Eötvösön át Irinyi Józsefíg – akikről egyébként az írás függelékében pár soros életrajzot is olvashatunk – azonban Anglia, Franciaország és Belgium jobban érdekli, mint Németország. Tocqueville, Guizot, Constant, Mignet művei elsősorban a polgári szabadság megszilárdításáról és egy nem abszolutisztikus hatalomgyakorlás ideájáról szólnak számukra. Ehhez kapcsolódik a következő, művelődéstörténeti összefoglalásként is olvasható írás (*A francia kultúra mint a német szupremácia ellensúlya*), amely polemikus felütéssel kezdődik: azt a francia kultúrában meghonosodott előítéletet (Pierre Béhar) támadja, mely szerint németek és magyarok évezredek szövetséget ápolnának az inkább a franciák felé orientálódó szlávok ellen. A német (osztrák)–magyar viszony ennél jóval komplexebb, s Kecskeméti szerint igen gyakran előfordul az is, hogy a francia kultúra a germán szellemi befolyás ellensúlyaként szolgál, amire a legjobb példát a centralisták, illetve a forradalom és szabadságharc néhány fontos résztvevőjének életműve szolgáltatja. A következő tanulmány a halálbüntetés eltörlését tárgyaló országgyűlési vitát tárgyalja, különös tekintettel Szemere Bertalan ott elhangzó beszédére (melynek teljes szövegét francia fordításban közli). Közismert tény, hogy a diétai határozat a felsőtábla vétója és a kormányzat ellenvetései folytán sohasem lépett életbe.⁴ A szövegközlést Szemere Bertalan apologetikus életrajza előzi meg. Az emigrációban Marxszal is kapcsolatban álló magyar politikai sorsa talán Kossuthal való rossz viszonya következményeként lett a viszonylagos elfelejtettség. A törvényjavaslat kontextusának bemutatása jó alkalmat teremt a szerzőnek arra, hogy értő és olvasmányos módon felvázolja a francia olvasó számára a

magyar jogrend mibenlétét és kialakulásának fő állomásait. A fejezet utolsó – korábban kiadatlan – tanulmánya a parlamentarizmus 1848–1849-es működését tárgyalja, aláhúzván egyfelől a képviselőház politikai-ideológiai sokszínűségét, másfelől pedig azt, hogy a parlamenti szabályokhoz való ragaszkodás tette lehetővé, hogy Kossuth ne váljon diktátorrá, illetve hogy a tőle is balra állók ne buktassák meg – azaz, hogy a magyarok forradalma ne kövesse a francia mintát, hanem a végsőkig legalista maradjon.

Az Ausztria és Magyarország címet viselő fejezet első két tanulmányáról itt nem szólok, mert a II. Lipót és a magyar rendek kompromisszumát és az 1867-os kiegyezést tárgyaló szövegek átdolgozott formában az *Histoire de Hongrie*-ban is megtalálhatók. Az utolsó tanulmány „Judapest” és Bécs viszonyát tárgyalja. Kecskeméti aláhúzza, hogy ez a durva (a mai magyar politikai alvilág szóhasználatában is fellelhető), ám nem szellemtelen kifejezés eredendően nem is antiszemita, hanem magyarellenes érzelmek megnyilvánulásaként volt olvasandó. Arról van szó, hogy az osztrák–cseh politikai elit egy része túlzottnak vélte a magyarok élvezte politikai-alkotmányos jogokat és különállást, s ezen elfogadhatatlan helyzet fenntartását az országában élő zsidókkal szemlátomást remek viszonyt ápoló magyar politikai elit rovására írja. A század utolsó évtizedeiben Európa minden országában fellángoló antiszemitizmus bécsi változata tehát erősen magyarellenes érzelmekkel kapcsolódott össze. Tiszaeszlártól és Istóczy Győzőtől függetlenül elmondható, hogy a kiegyezés korának magyar elitje valóban uralni tudja a polgárok egy részének antiszemitizmusát, amelynek századvégi kezdeményei majd Trianon után szöknek szárbá. Kecskeméti elismeri ugyan, hogy az aszimiláció sikereit zengő neológ triumfalizmus kritikára szorul, ám nem fogadja el azt a Katzburg és Karády Viktor nevéhez köthető értelmezést sem, melynek értelmében a neológ zsidók gazdasági és politikai joga-

⁴ Kecskeméti több alkalommal is megjegyzi, hogy reformkor helyett pontosabb lenne a reformjavaslatok koráról beszélni, hiszen a diéta liberális felterjesztéseiből 1848-ig igen ritkán lesz valóban törvény.

kért cserébe nemcsak feladták volna identitásuk egy jelentős részét, hanem kifejezetten a magyar nacionalizmus engedelmes és hatékony eszközeivé szegődtek volna. A „szerződés”-t és a „stratégiá”-t szerzőnk olyan metaforáknak nevezi, amelyek legfeljebb az egyén s nem egy egész közösség viselkedésének leírására alkalmasak: reflektálatlan használatuk nem összeegyeztethető a leírandó társadalmi folyamatok komplexitásával (arról nem is beszélve, hogy ha a neológok valóban kizárólag érdekvezérelt módon cselekedtek volna, inkább 1849 győzteseihez és nem a vesztesekhez kellett volna asszimilálódniuk).

Az utolsó tanulmány jó átvezetésül szolgál a következő tematikus fejezethez, amely a közép-európai zsidóság történetét tárgyalja. Az első tanulmány voltaképpen ismét szövegközlés: Haller József helytartótanácsi ügyvivő 1792-es tervezetének francia fordítását foglalja magában. A zsidók helyzetének javítását célzó, szabadkőműves ihlettségű törvényjavaslatot a diéta végül nem tárgyalta, a szöveg azonban mégis érdekes, mert jó összefoglalását adja a felvilágosult érvrendszernek. A *Magyarország, új Szefarád* című tanulmány a magyar nemzet ügye mellett elkötelezett és a magyar gazdasági élet felfutásában óriási szerepet játszó neológok emlékét védi a támadásoktól, külön kitérve például Löw Lipótra (jeles felmenőjére), akinek életművét a legnagyobb tisztelettel tárgyalja. Kecskeméti kiemeli, hogy – az ellenfeleikkel szemben semmiféle eszköztől vissza nem riadó – ortodoxok inkább a bécsi politikának rendelik alá magukat, a neológok ezzel szemben a magyar nemzeti ügyekkel azonosulnak. Gyurgyák Jánossal⁵ és másokkal szemben is megvédi a neológokat, aláhúzza egyfelől, hogy az áttérések nem feltétlenül értelmezendők a neológia kudarcaként (hiszen az ortodoxok között is akadtak áttérők), másfelől pedig kiemelve, hogy egyáltalán nem hanyatló, nem szégyel-

lős, nem önfeladó közösségről van szó. A fejezet utolsó tanulmánya (*A közép-európai zsidóság története*) széles közép-európai kontextusban tárgyalja ugyanezeket a kérdéseket (ortodoxia és neológia szembenállása, nyelvi és kulturális asszimiláció, a zsidóság gazdasági szerepe, a szabadkőműves-ségben és más politikai mozgalmakban való zsidó participáció, antiszemitizmus), s további kutatásokra szólít fel.

A Magyarország-képek címet viselő fejezet első tanulmánya Apponyi Sándor (1844–1925) szédületes Hungarica gyűjteményének katalógusát tárgyalja. A bibliofil magyar főúr az 1700 előtt megjelent magyar vonatkozású nyomtatványokat gyűjtötte, s a katalógusban az egyes darabokat viszonylag részletesen le is írta. A mintegy 3000 darabból álló gyűjtemény és a katalógus tematikus tárgyalása egyfelől arra ad alkalmat szerzőnknek, hogy az egyes műveken keresztül bemutassa a magyar történelem fordulópontjait és korszakainak jellemzőit, másfelől pedig némi keserűséggel elismerje: a távoli Magyarország viszonylag ritkán került a nyugati historikusok, költők, színházi szerzők stb. érdeklődésének homlokterébe. A második írás egy igen jól használható, adatgazdag historiográfiai áttekintés II. Rákóczi Ferenc életműve (és persze a felkelés) hazai megítélésének változásairól. Szatmár után a Habsburg-hatalom elvárta a historikusoktól, hogy vagy hallgassanak róla, vagy egyoldalú labanc értelmezését adják. A fejedelmet, emigráns társait és Thökölyt azonban nem lehetett kitörölni a magyar történeti emlékezetből, s a 19. századi liberálisok már gyakran és nagy tisztelettel emlegették a kuruc kor nagy alakjait, akik Thaly Kálmán – történészi szempontból igen kétes – tevékenységének köszönhetően pedig igazi kultusz tárgyává váltak, a folyamat a hankák 1906-os visszatérésében csúcsondott ki. Ebben a kultikus tiszteletbe rondított bele Székfű *Száműzött Rákóczi* című munkája. A II. világháború utáni fejleményeket, Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes írásait Kecskeméti itt nem értékeli.

⁵ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2006.

A hatodik, 1956 történetének szentelt fejezetet egy szubjektív mozzanatot is tartalmazó, a szerző által személyesen átélt epizódokat is elbeszélő esszé nyitja: Kecskeméti szerint elbeszélői hangjának hitelességét az biztosítja, hogy sem a Kádár-rendszer kommunista propagandája, sem pedig az események forradalmi és munkás jellegét elhallgatni kívánó (a történeteket elsősorban orszáellenes nemzeti erőfeszítésként interpretáló, Mindszentyre visszavezethető és 1990-től egyre befolyásosabb) nacionalista értelmezések nem befolyásolták gondolkodását. Az előzményeket (a forradalmi „mechanizmust” beindító okokat) a második világháborúig vezeti vissza: legfontosabb kiváltó okként a magát népi demokráciának nevező rendszer átfogóan hazug voltát nevezi meg. A forradalom legfontosabb jellegzetességeit („morfológiáját”) a következő tényezőkben látja: spontaneitás, elsőprő népi támogatottság, tisztesség, sajátos forradalmi lélekállapot (odaadás), s végül a felkelés táborának alapvető sokszínűsége: nem tagadható, hogy a forradalmárok között horthysta jobboldali antiszemitéktől egészen a reform-kommunistákig mindenféle meggyőződésű ember megtalálható volt, s csak a történelmi pillanat kivételessége tartotta össze őket. A másik cikk a forradalom magyarországi historiográfiájának rövid összefoglalója Vásárhelyi Miklósék 1986-os kötetétől napjainkig⁶. Litván György már 1992-ben négy politikai-ideológiai irányzat befolyását azonosította az 1956-os forradalmat tárgyaló történeti művekben: 1. a nagyimrista reformszocialistákét 2. a „harmadik utas” nemzeti demokratákét, akiknek hőse Bibó István volt 3. a Mindszentyt és a horthysta hagyományt tájékozódási pontként tekintő konzervatív jobboldalét 4. a nyilas nosztalgia jegyében

tevékenykedő szélsőjobboldali tradícióét⁷ – ezenkívül Kecskeméti megemlíti még a Berecz-féle Kádár-apológiát is. Történeti kutatások az elmúlt évtizedekben különböző témákban folytak: a forradalom vidéki történéseit elsősorban az 56-os Intézet koordinálta munkacsoportok vizsgálták. Komoly ideológiai viták zajlanak természetesen Nagy Imre megítélésében: a jobboldalhoz kötődő történetesek hajlamosak a mártír miniszterelnökben (a volt NKVD-ügynökben) olyan „megtért” kommunistát látni, aki egy pillanatig sem tarthatott számot a nemzet valódi vezetőjének tisztére, s csak személyes tisztességének és az adott helyzetnek köszönhetően vált a forradalom szimbolikus alakjává. Bár a vitatott kérdésekről igen elfogulatlanul számol be, Kecskeméti szimpátiája jól láthatóan inkább azoké, akik az antisztálinista demokratikus baloldal és a „harmadik utasok” szerepét kívánják hangsúlyozni az események menetében – ez az értelmezési hagyomány Castoriadis, Lefort⁸ és Lomax⁹ műveiből lehet ismerős a tájékozott francia olvasó számára. Konklúziójában úgy fogalmaz, érezhető keserűséggel, hogy a megemlékezések politikai instrumentalizációja és az '56 emlékét belengő demagógia mára használhatatlanná tette azt a csodálatos hagyományt, amely pedig a demokratikus Magyarország erkölcsi fundamentumává válhatott volna.

Kecskeméti Károly és az Honoré Champion kiadó ezúttal is olyan tanulmánykötetet adott a francia – és frankofón – olvasó kezébe, amely adatgazdagságának, tágas történeti perspektívájának és olvasmányos stílusának köszönhetően remélhetőleg so-

⁶ [Vásárhelyi Miklós], *Magyarország 1956: a forradalom, előzményei és utóélete*, s. 1.; s. n.

⁷ Litván György: „Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma”. *Az 1956-os intézet évkönyve I*, 1992. 7–16.

⁸ Castoriadis és Lefort előadásai a *Contribution de la révolution hongroise à la pensée socialiste: cr de la conférence réalisée par l'institut Imre Nagy de sciences politiques*. Bruxelles, 1959.

⁹ Lomax, Bill: *Hungary 1956*. London, 1976.

kakban ébreszti fel a Magyarország és Közép-Európa történelme iránti érdeklődést. A kiadvány értékéből semmit nem von le néhány apróbb szerkesztési hiányosság (például az, hogy korábban már idézett tanulmányokra való visszautalás során gyakran

nem kötötünk, hanem az írások első megjelenésének oldalszáma tűnik fel).

BALÁZS PÉTER

Az 1973-as októberi háború: politika, diplomácia és hagyaték

Asaf Siniver (ed.): The Yom Kippur War. Politics, Diplomacy, Legacy. London: C. Hurst and Co. (Publishers) Ltd., 2013. 331 oldal

Az 1973-as, negyedik arab–izraeli háború a térség 20. századi konfliktusait és világpolitikában elfoglalt szerepét tekintve is meghatározó katonai és politikai esemény. Habár negyven éve történt, és alig három hétig tartott, a téma a mai napig a korszakkal és a térség politikájával foglalkozó történészek kutatásainak középpontjában áll. Ez azzal magyarázható, hogy a jóm kippúri, októberi és ramadáni háborúnak is nevezett konfliktus számos, a közel-keleti politikát máig befolyásoló változást hozott. A háború elsősorban az izraeli, egyiptomi és szíriai bel- és külpolitikára gyakorolt jelentős hatást, valamint Palesztina kérdésében és az USA térségben betöltött szerepét illetően is. A témával foglalkozó szakirodalmak közül kiemelkedik az Asaf Siniver szerkesztésében, 2013-ban megjelent tanulmánykötet, amely 331 oldalon, 15 fejezeten keresztül mutatja be, és tárgyalja a háborút kül- és belpolitikai szemszögből. Asaf Siniver a könyv szerkesztője és egyben társszerzője, a University of Birmingham politológiai és nemzetközi tanulmányok tanszékének professzora, akinek fő kutatási területe az arab–izraeli konfliktusok mellett Richard Nixon és Henry Kissinger külpolitikája. Siniver a könyvében tizenhárom, a témát kutató történész (Carly Beckerman-Boys, Jacob Eriksson, Yoram Meital, Eyal Zisser, Galia Golan, Assaf David, Philipp O. Amour, Rory Miller, David S. Painter, Ahron Bregman, Kenneth W. Stein, Claudia De Martino és Clive Jones) írását gyűjtötte össze. A kötet mindenekelőtt azt elemzi, hogy a konfliktus milyen szerepet töltött be a második világháború utáni vi-

lágpolitikában és a térség politikai életében. Ugyanakkor részletesen tárgyalja a konfliktus izraeli, egyiptomi és szíriai hatásait, Palesztina kérdésén és a szuperhatalmak szerepén túl egészen a háború európai recepciójáig.

A kötet nem a katonai eseményeket hivatott tárgyalni, mivel a háború hadtörténetével foglalkozó, nagy számban rendelkezésre álló művek igen alaposan kutatják már a témát. Ezért a könyv célja a különböző politikai és diplomáciai folyamatok bemutatása, ismertetése. A kötet három nagyobb részfejezetre tagolódik, melynek geopolitikai spektruma folyamatosan tágul. A háború historiográfiáját tárgyaló fejezet után az első nagyobb egység a frontországokban (Izrael, Egyiptom és Szíria) végbement változásokat és politikai folyamatokat mutatja be. A második egység elsősorban a szuperhatalmak tevékenységét vizsgálja, különös tekintettel Henry Kissinger háborús szerepvállalására. Ugyanakkor a részben szereplő tanulmányok a háborúban közvetlenül nem érintett Jordánia szerepét, a palesztin törekvéseket, az európai recepciót és az olajkérdést is elemzik. A két fő részt lezáró harmadik főfejezet pedig a háború politikai hagyatékát tárgyalja.

A megjelent történeti munkákat tanulmányozva a kutató azzal szembesül, hogy a témát vizsgáló szerzők főként olyan izraeli és amerikai, illetve nyugat-európai forrásanyagra támaszkodtak, amelyek elsődlegesen a katonai-stratégiai kérdések és az izraeli közvélemény reakciójának kutatását tették lehetővé. Ezen forrásanyagok rendkívül részletesek, és folyamatosan kerülnek nyilvánosságra titkosítás alól feloldott dokumentumok is, melyek közül talán a legfontosabbak a 2003-ban elérhetővé vált Kissinger-dokumentumok, melyeket a George Washington Egyetem hozott nyilvánosságra.

ra. Ahogyan Siniver is utal rá, a téma arab országokat érintő feldolgozottsága meglehetősen gyér, a kutatók főleg önéletrajzi beszámolókra támaszkodhatnak. A nyugati, de főként izraeli történészek hibásnak tartják Golda Meir miniszterelnököt (1969–1974) és Moshe Dayan védelmi minisztert (1967–1974), mivel az 1967-es háborút és azt követő anyagháború sikereit követően az izraeli politikusok túlságosan magabiztosan, esetenként pedig egyenesen arrogánsan viselkedtek, és nem rendelkeztek egy karizmatikus vezetővel. Golda Meir miniszterelnökségével kapcsolatban Zeev Schiff megjegyezte, hogy Izraelt ebben az időben egy „75 éves nagymama irányította”.¹ Az izraeli történészek szerint a politikusok és a hírszerzés mellett az izraeli katonai vezetőket is felelősség terheli a háborút megelőző politikai és katonai események hibás értelmezésében.

A háborúval foglalkozó kutatók másik csoportja a konfliktust kiemeli a lokális közel-keleti összefüggésrendszerből és globális kontextusba helyezi. Ezen álláspont szerint a jóm kippúri háború csupán egy a meglepetésszerűen indított háborúk közül, amelyek – csakúgy, mint a japán támadás Pearl Harbor ellen vagy a Barbarossa hadművelet – az agresszor vereségével zárultak. Ezt az elméletet főleg a nyugat-európai kutatók képviselik, mely az izraeli mellett a másik domináns álláspont a téma historiográfiájában. Természetesen arab szakirodalom is létezik, amely, habár csekélynek mondható, pontosan emiatt értékes forrásanyag, mely közül a legtöbb angolul is megjelent. Mohammed Heikal és Saad el-Shazly történeti narratívájában például a háború az Izrael által elfoglalt területek visszaszerzésére irányuló katonai műveletként jelenik meg.² E szerzők többek között azt is tárgyalják, hogy

miként bomlott meg az arab országok közötti szoros kapcsolat, és hogy Henry Kissinger hogyan használta fel az események tanulmányozásából nyert tapasztalatot arra, hogy a későbbi szovjet–amerikai tárgyalásokra felkészüljön. A témában alkotó szerzők Anvar Szadatot hibáztatják, aki a Szuezi-csatornán való átkelés után a katonai offenzíva helyett várakozó álláspontot foglalt el, ezáltal időt adva Izraelnek arra, hogy sorait rendezve ellentámadást indíthasson.

A kötet Izraellel foglalkozó fejezeteinek igen lényeges megállapítása, hogy a szidó állam katonai és politikai vezetői is biztosak voltak benne, egy ilyen jellegű katonai akció nem következhet be az évtized közepéig. A támadás a mai napig hatalmas trauma az izraeliek számára, melyet a „mehdal” kifejezéssel illetnek. A „mehdal” mulasztást, katasztrofális kudarcot jelent, melyet a háború óta gyakran használ az izraeli nép. A hadsereg és a politikai vezetők háborús felkészületlensége és a nemzeti tragédia mellett a „mehdal” az 1969 és 1973 közötti izraeli politikára is alkalmazható, mely ebben az esetben az elmulasztott lehetőségek szinonimája. A hatnapos háború látványos és gyors sikereit követő arrogáns és emiatt óvatlan izraeli politika az arabokkal való tárgyalásokat és az elfoglalt területekkel kapcsolatos egyeztetéseket nem vette komolyan, és az arab országokból jövő politikai és háborús készülődésre utaló jeleket figyelmen kívül hagyta. Ide sorolható például az arab „három nem” koncepciója az 1967-es khartoum-i konferencián (1967. szeptember 1.), illetve a nagyszabású egyiptomi hadgyakorlat a háborút közvetlenül megelőző hónapokban. Következésképp az izraeli vezetés az egy helyben állást választotta. Ehhez hozzájárult a két háború közötti úgynevezett anyagháború időszaka is, melynek során az izraeli haderő arab ellenfelénél a jobb kiképzés és az alkalmazott, jobb minőségű haditechnika miatt eredményesebben harcolt. A katonai stratégiák a hírszerzés adataira hagyatkozván állították fel a „koncepciót”, melynek lényege, hogy az arab országok

¹ Lásd: Zeev Schiff: *October Earthquake: Yom Kippur 1973*. London, 1973. 233.

² Mohammed Heikal: *The Road to Ramadan*; Saad el-Shazly: *The Crossing of Suez: The October War 1973*.

hatnapos háború során elpusztított légierejét először újra fel kell építeni, hogy azzal mélységben tudjanak izraeli célpontokat támadni. Ashraf Marwan, egyiptomi ügynök és más izraeli hírszerző jelentése szerint, melyekkel az amerikaiak is egyetértettek, ez 1975-ig megvalósíthatatlannak tűnt. Kölcsönös egyeztetéseket követően mindhárom hadviselő fél fegyverutánpótlást kapott, így az Izraeli Védelmi Erők (*Israel Defence Forces – IDF*) már látványos és döntő sikereket érthettek el. A háborút követő politikai felelősségre vonás és az Agranat Bizottság – a bizottság a háborús mulasztások okait vizsgálta, nevét Shimon Agranatról, az izraeli legfelsőbb bíróság elnökéről kapta – felállítását után Izraelben a jobboldali politikai kurzus vált meghatározó tényezővé.

Egyiptom számára a legfőbb háborús cél a térség status quojának megváltoztatása volt. Gamal Abdel Nasszert halála után 1970-ben Anvar Szadat követte az egyiptomi elnöki posztot, aki úgy gondolta, hogy a közel-keleti térség problémáira az az egyetlen megoldás, ha az Amerikai Egyesült Államok veszi át a közvetítő szerepét. Mindazonáltal a szadati Egyiptomot szoros szálak fűzték a Szovjetunióhoz is, mivel a kommunista nagyhatalom volt az arab országok első számú fegyverszállítója. Hogyan tudta tehát Szadat elérni, hogy az USA beavatkozzon a térség politikájába? Az előző háborúban súlyos veszteségeket szenvedett egyiptomi haderő 1973. október 6-án átkelt a Szezi-csatornán. Ez később meghatározó eseménnyé vált az egyiptomi politika számára, már-már 'mitikus magasságokba' emelkedett, melyre Yoram Meital, az Egyiptommal foglalkozó *The October War and Egypt's Multiple Crossings* című fejezetében folyamatosan reflektál. Az „átkelés” bebizonyította, hogy győzelmet lehet aratni az izraeli haderő felett, visszaadván ezzel az egyiptomi katonai vezetés önbizalmát. A hadművelet azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az arab ország szakított a Szovjetunióval és az Egyesült Államok felé nyitott. Ennek eredményeképp amerikai gazdasági segély

érkezett az országba, mely elsősorban a piacgazdasági alapok lefektetését segítette elő. Ugyanakkor a többi arab ország kiközösítette Egyiptomot, mert az „elárulta” a közös arab ügyet, miközben az egyiptomi lakosság alsóbb osztályai megszenvedték a hirtelen gazdasági váltást. Ennek ellenére Egyiptom számára a jóm kippúri háború politikai és morális győzelmet is hozott, mert bevonta a szuperhatalmakat a konfliktusba, ezáltal megbontva a status quot. Mindazonáltal az egyiptomi vezetés végül nem tudta kihasználni a katonai győzelmeket és az 1967-es határokat sem volt képes visszaállítani.

Másrészről Szíriának, a másik hadviselő arab országnak jutott a politikai vesztes szerepe. A kötet vonatkozó fejezete (Eyal Zisser: *Syria and the October War: The Missed Opportunity*) ezt a háború igen lényeges fejleményének tartja és a témával foglalkozó meglehetősen töredékes szíriai szakirodalomban is nagyon fontos szerepet kap Szíria politikai vesztesként való értelmezése. Szíria számára a Golán-fennsík visszaszerzése volt a legfőbb célkitűzés, de a kezdeti sikerek után megállt a Jordán folyónál, időt adva Izraelnek arra, hogy a kezdeményezést a saját kezébe véve ellentámadást indítson. A szír offenzíva leállítását azóta is kérdés a történészek körében. Egyes szerzők az izraeli védelem megerősödésével és a szíriai vezérkar tétovázásával magyarázzák az eseményt, míg mások egy izraeli bekerítő támadásra és a nukleáris fegyverek potenciális bevetésére hivatkoznak. A szír politikusok szerint Egyiptom hátba támadta őket, mert Szadat céljai nem egyeztek meg az övéikkel, és már a háború első szakaszában keresték a lehetőséget a tűzszünetre. Szíria a háborút követően elszigetelődött, Egyiptom mellett Irakkal is megromlott a viszonya, mert Iránt támogatta az iraki-iráni háborúban (1980–1988). A fejezet hangsúlyozza továbbá, hogy Asszad szíriai elnök gyenge politikus volt ahhoz, hogy kihasználja a kezdeti háborús sikereket.

A hadviselő felek háborús szerepvállalását követően a könyv tágabb szemszögből is

vizsgálja a kérdést, így részletesen tárgyalja a háborúban közvetlenül részt nem vevő Jordánia, a palesztinok, a szuperhatalmak és Európa háborús recepcióját is. Ugyanakkor a kötet e részében szereplő tanulmányok nem követnek egy központi sémát, így a munkában szerkezeti egyenetlenségeket okoznak. Először a szuperhatalmak szerepét vizsgálják, majd Jordániát (Assaf David: *Jordan's War That Never Was*) és a palesztinokat (Philip O. Amour: *Palestinian Politics in Transition: The Case of the October War*). Ezután az európai recepciót és az olajválságot, majd a rész végén az izraeli hírszerzés sikertelenségét elemzi a kötet. Véleményem szerint egy folyamatosan táguuló perspektíva alapján felépített érvelés logikusabb szerkezetet eredményezett volna, bár a történeti áttekintés ennek ellenére is rendkívül alapos.

Asaf Siniver *US Foreign Policy and the Kissinger Strategem* című fejezetében csaknem teljes egészében Henry Kissinger külpolitikájára összpontosít. Kissinger stratégiája négy fontos elemre támaszkodott: (1) Izrael maradjon a legerősebb katonai hatalom a térségben; (2) meg kell akadályozni, hogy a Szovjetunió belefolyjon a béketárgyalásokba; (3) ki kell küszöbölni az olajembargót; (4) az Amerikai Egyesült Államok legyen a háború utáni tárgyalásokat irányító nagyhatalom. Kissinger a háborút megelőző években igyekezett a térségben fenntartani a hatalmi egyensúlyt, mivel az amerikai külügy a kínai–szovjet–amerikai háromszög diplomácia segítségével a vietnámi háború lezárását szerette volna elérni. Az amerikai külügyminiszter egyetértett az izraeliek koncepciójával, és nem vette komolyan Anvar Szadat közeledési szándékát.

Ugyanakkor az arab támadás dilemma elé állította Kissingert. Az Egyesült Államok kormánya nem engedhette meg Izraelnek, hogy látványosan győzelmet arasson, mert így elveszíthetné a potenciálisan Amerika felé orientálódó Egyiptomot. Következésképp az amerikai külügy legfőbb célja az volt, hogy a szovjeteket kiszorítsa a térség-

ből. Ennek érdekében Kissinger, Nixon elnök jóváhagyása nélkül, emelte az amerikai haderő készségi fokozatát, melyet közvetlen üzenetnek szánt a Szovjetunió és Szadat felé egyaránt. Azt akarta elérni ezáltal, hogy a szovjetek ne cselekedhessenek önállóan, az egyiptomi elnök pedig fogadja el az amerikai békefeltételeket. Kissinger kockázatos politikája ebben az esetben is működött: Egyiptom közeledni kezdett az USA felé, de az amerikai–izraeli szövetség továbbra is fennmaradt. A vietnámi háborút lezáró diplomáciai tárgyalásokhoz hasonlóan a Szovjetuniónak a politikai vesztes szerepe jutott. A moszkvai vezetés ugyanis fokozatosan vesztette el a Közel-Keletet. Éppen e folyamat feltartóztatása érdekében javasolták az Egyesült Államok kormányának egy közös amerikai–szovjet békefenntartó kontingens térségbe vezénylését. A szovjetek számára a *détente* fenntartása volt a legfontosabb, ugyanakkor Kissinger jól érzékelte, hogy a szovjet hatalom a kínaiakkal való szakítás után meggyengült, így megfelelően irányított külpolitikai lépésekkel az amerikai külügynek sikerült elszigetelnie a Szovjetuniót.

A fent ismertetett témákon túl a kötet a háború nyugat-európai recepcióján túl számos alkalommal tárgyalja a palesztin-kérdés, a palesztin nemzettudat felemelkedését és megerősödését is, melyet a kötetben publikáló szerzők a háború egyik fontos következményeként tartanak számon. A fejezetben (Philip O. Amour: *Palestinian Politics in Transition: The Case of the October War*) fontos szerepet kap, hogy a háborúnak nincsen palesztin historiográfiája. Így a témával foglalkozó történeti munkák főként a háború utáni palesztin politikai irányzatok bemutatására összpontosítanak, és a háború előtti időszakról egészen az 1980-as évek eseményeiig tárgyalják a palesztin politikai mozgalmak különböző összefüggéseit. A kötet igen meggyőzően érvel amellest, hogy az Európai Közösség háborús recepciójában az olajválság bemutatása és a palesztin önrendelkezési jog elismerése volt a legfőbb szempont. Habár az Európai Kö-

zösség tagjai megtagadták, hogy a hadianyagot szállító amerikai repülőgépek le szálljanak a Közösség területén, az arab világ mégis Európán keresztül próbálta mérsékelni az amerikai szerepvállalást. A fő olajexportőr arab országok ezért az Európában az amerikai gazdaságra gyakorolt hatásánál sokkal jelentősebb gazdasági következményekkel járó olajembargóval kívántak nyomást gyakorolni a nyugat-európai országok kormányaira. Az elsődleges céljuk ezzel az volt, hogy a gazdasági nyomás enyhülése érdekében az európai államok megpróbálják elérni az Egyesült Államok közlekeleti politikájának korrigálását. Az olajválság azonban sem az Egyesült Államokat, sem a Szovjetuniót nem befolyásolta jelentős mértékben. Az olajválságot tárgyaló fejezetben több szerző a két szuperhatalom által importált olajmenyiségre vonatkozó pontos számsorok segítségével támasztja alá a fenti megállapítást. Mindazonáltal az Európai Közösség a háború után harmadik félként kívánt a térségben szerephez jutni. Ennek előmozdítása érdekében jött létre az Euro–Arab Dialógus (*Euro–Arab Dialogue*), aminek célja a kulturális kapcsolatok erősítése volt. Ugyanakkor az 1978-as Camp David-i tárgyalások miatt az egyiptomi kormány ebben már nem vett részt, és ezt követően az Euro–Arab Dialógus megszakadt. A fejezet szerzője, Rory Miller (*Faraway Causes, Immediate Effects: The War and European Consequences*) arra a következtetésre jut, hogy az Európai Közösség sosem tudta befolyásolni a térség politikájának alakulását, annak ellenére sem, hogy az 1980-as Velencei Nyilatkozatban elismerték a palesztin önrendelkezési jogot.

A második rész lezárásában a mű visszatér az izraeli hírszerzés hiányosságaira, melynek kutatói között éles vita zajlik arról, hogy Ashraf Marwan, akire az izraeli hírszerzés jelentős mértékben támaszkodott, kettős ügynök volt-e vagy sem. Ahron Bregman *Ashraf Marwan and Israel's Intelligence Failure* című fejezetében nem foglal állást, csupán arra szorítkozik, hogy

bemutassa a különböző irányzatok képviselőinek érveit. Ashraf Marwan Szadat tanácsadója volt, aki 1970-ben jelentkezett a Moszadnál. Az izraeliek az ő jelentéseire támaszkodva állították fel a „konceptiót” és a legfontosabb ügynököknek tartották. A történészek megoszló véleménye szerint, ha kettős ügynök volt, akkor folyamatosan félretájékoztatta az izraelieket a támadás kezdetének időpontjáról. Ennek eredményeképp az izraeli kormány a valódi támadásra való felhívást már nem kezelte hiteles információként. A másik álláspont szerint azonban nem volt kettősügynök, és habár kétszer tévesen jelentette a támadás megindításának várható időpontját, a többi izraeli ügynök is ugyanilyen információkat szolgáltatott.

A mű harmadik, lezáró részében a háború utáni tárgyalásokat és az izraeli, valamint az egyiptomi társadalmi változásokat elemzi. Kissinger ebben a részben is fontos szerepet kap és Kenneth W. Stein *Evolving a Diplomatic Legacy from the War: The US, Egyptian and Israeli Triangle* című tanulmányában kijelenti, hogy az október 22-i tűzszünetet az izraeliek Kissinger kérésére szegték meg. Milyen érdeke fűződött Kissingernek ahhoz, hogy Izrael november 28-án elálljon a tárgyalásoktól? Az amerikai külügyminiszter elsősorban azt szeretete volna elérni, hogy a békefolyamatok nemzetközi szintre kerüljenek, és hogy így a Szovjetuniót látványosan ki lehessen zárni belőlük. Ez egy újabb remek példa a hidegháborús perifériapolitikára és a Kissinger által preferált sakkárta-diplomáciára.

Siniver könyvének befejezésében a háború társadalmi hatásait elemzi a mű, s főként az izraeli és egyiptomi változásokkal foglalkozik. Ugyanakkor a szíriai társadalmi és politikai változások tárgyalása ebből a fejezetből érthetetlen módon teljesen kimaradt. A háború után Izraelben előretört a jobboldali Likud párt és a konfliktus traumaként maradt fenn a nemzeti kollektív öntudatban és emlékezetben. Az izraeli haderő és Izrael sérthetlenségének mítosza vi-

szont eltűnt. Ennek ellenére a világ zsidóságában még inkább összekovácsolódott és megerősödött az a tudat, hogy Izrael egyedül áll a világban, és csak magára támaszkodhat. A külföldi közvélemény Izraelt megszállónak, a palesztin lakosság elnyomójának tartja. Ez az álláspont manapság is igen erős, és egy újfajta antiszemitizmust, de inkább anticionizmust szült. Egyiptomban – csakúgy, mint az arab világ többi országában – a lakosság többsége nem fogadta el az 1979-es különbékét Izraellel, ahogyan a hirtelen bekövetkezett gazdasági változásokat sem. Egyiptom kiközösítése és a szűnni nem akaró társadalmi problémák ezért az „átkelés” mítoszát fokozatosan beárnyékolták.

Véleményem szerint a *The Yom Kippur War. Politics, Diplomacy, Legacy* egy rendkívül értékes mű. Igen alaposan és mélyrehatóan járja körül a háborút megelőző és azt követő politikai, diplomáciai és társadalmi kérdéseket. Azonban a munka legnagyobb erőssége egyben a legnagyobb gyengesége is. Egyik fejezet sem elemzi kellő részletességgel az általa tárgyalni kívánt eseményt vagy jelenséget, így számos kérdést megválaszolatlanul hagy. A háborút követő társadalmi és politikai változások elemzéséből a szíriai események tárgyalása teljesen kimaradt, a kötet csupán Izraelre és

Egyiptomra szorítkozik. A szovjet és az európai recepcióval kapcsolatban egy szerző sem tér ki arra, hogy a háború milyen visszhangokat váltott ki a kelet-európai országokban. Ez jelentős hiányosság, mivel ezek az országok mind politikailag, mind katonailag – ha csekély mértékben is – szereplői voltak a konfliktusnak. A téma szakirodalmában a háború 40. évfordulója alkalmából számos munkával bővült. Az Asaf Siniver szerkesztette kötet mellett Yigal Kipnis 2012-ben,³ valamint Dr. Tirza Hechter 2014-ben⁴ megjelent művei érdemelnek említést, melyek a háborús és az azt megelőző politikai lépéseket elemzik. Az 1973 októberében zajló arab–izraeli háború magyar nyelven megjelent irodalma azonban meglehetősen szegényes. Kifejezetten a jóm kippúri háborúval egy kötet sem foglalkozik, inkább az arab–izraeli konfliktusokat tárgyalják. Az elmúlt évtizedben megjelent könyvek túlnyomó többsége azonban továbbra is a katonai események és katonai stratégia vizsgálatát helyezik előtérbe. Amint azt a bevezetőben is jeleztük, a könyv minden hiányossága ellenére rendkívül fontos munka a háborút tanulmányozó kezdő vagy tapasztalt kutatók számára egyaránt. Továbbá igen hasznos segédanyag lehet a felsőoktatásban is, bár az ehhez nélkülözhetetlen térképmelléletek hiányoznak a műben szereplő tanulmányokból.

VÉR ANDRÁS

³ Kipnis, Yigal: *1973: The Road to War*. Just World Books, 2013.

⁴ Dr. Hechter, Tirza: *The Yom Kippur War: Trauma, Memory and Myth*. 2014.

Számunk szerzői

BALÁZS PÉTER	történész, Szegedi Tudományegyetem
FODOR MÓNIKA	amerikanista, Pécsi Tudományegyetem
GLANT TIBOR	történész, Debreceni Egyetem
KÖKÉNY ANDREA	történész, Szegedi Tudományegyetem
LÉNÁRT T. ANDRÁS	hispanista, Szegedi Tudományegyetem
LÉVAI CSABA	történész, Debreceni Egyetem
NAGY JÁNOS	PhD hallgató, ELTE, Budapest
JAMES W. OBERLY	történész, University of Wisconsin, Egyesült Államok
PETERECZ ZOLTÁN	történész, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
VAJDA ZOLTÁN	történész, Szegedi Tudományegyetem
VENKOVITS BALÁZS	történész, Debreceni Egyetem
VÉR ANDRÁS	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem
VIDA ISTVÁN KORNÉL	történész, Debreceni Egyetem

A fordításokat készítették: LÉVAI CSABA és VAJDA ZOLTÁN

Contents

Essays

ANDREA KÖKÉNY	
The Early History of Texas as Reflected in <i>Vasárnapi Újság</i>	5
BALÁZS VENKOVITS	
“The Empire was Destined to Fall:” Maximilian von Habsburg and the Hungarian Image of Mexico	28
CSABA LÉVAI	
A Hungarian Politician in the Labyrinths of American Politics: Henry Clay and Lajos Kossuth’s visit in the United States, 1851–1852	47
ISTVÁN KORNÉL VIDA	
The Unwelcome Guest of the Nation? Anti-Kossuth Sentiment in the United States, 1851–52	67
ANDRÁS LÉNÁRT T.	
Power and film. An introduction to the film policies of dictatorships and democracies	87

Workshop

ZOLTÁN VAJDA	
Sentimentalism in Early American Intellectual History	105
TIBOR GLANT	
Even the Cuban Missile Crisis has Changed: Thoughts on the Hottest Moment of the Cold War Occasioned by its 50th Anniversary	126
MÓNIKA FODOR	
„Enough Told” Stories. The Role of Narrative History and Historical Consciousness in the Identity of the Hungaria Diaspora in the United States	143

Evoking the past

Documents Pertaining to the Opinion of Henry Clay on Louis Kos- suth’s Visit to the United States	160
--	-----

Beyond the Borders

„...to understand people we have to realize that they can successfully live in more than one world” Introducing American historian James W. Oberly	165
Selected works of James W. Oberly	175
JAMES W. OBERLY	
Interpreting a 1910 Hungarian Migrants Love Story	176

Reviews

„Away from Europe, but Close to its Rules.” (Eliga H. Gould. <i>Among the Powers of the Earth: The American Revolution and the Making of a New World Empire</i> . Cambridge: Harvard University Press, 2012)	
ZOLTÁN PETERECZ	192
A brushed up book on the image of society in the literature of the Hungarian Enlightenment (Sándor István: <i>Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből</i> . I. rész: Főúr és nemes. A szöveget gondozta: Scheibner Tamás – Szilágyi Márton – Vaderna Gábor. Ráció Kiadó, Budapest, 2012)	
JÁNOS NAGY	197
On the Modern History of Central Europe: Enlightenment, Liberalism, the Jews and 1956 (Charles Kecskeméti, <i>Pour comprendre l'histoire de l'autre Europe. Recueil d'essais</i> , Paris, Honoré Champion, 2011)	
PÉTER BALÁZS	203
The War of October 1973: Politics, Diplomacy and Legacy (Asaf Siniver [ed.], <i>The Yom Kippur War. Politics, Diplomacy, Legacy</i> . London: C. Hurst and Co. Ltd., 2013)	
ANDRÁS VÉR	209
<i>Authors</i>	215

Következő számunk tartalmából

POLLMANN FERENC

Az első világháború kitörése és az osztrák–magyar Albánia-projekt

TAMÁS ÁGNES

Vizuális percepciók a Nagy Háborúról a hatalom szűrőin keresztül. A Borsszem Jankó, a Figaro és a Kladderadatsch rajzainak elemzése

MOLNÁR ESZTER EDINA

Csáth Géza tragédiája. Psziché és történelem

KABA ESZTER

„Őszre hazajönnek mind!” Hadifogolykérdés és a magyar társadalom a Pesti Hírlap hasábjain, 1920–1923

BÓDY ZSOMBOR

„Kisül ily módon, hogy Magyarországon mégsem nyárson sütik a szocialistákat”. Magyarország és egy nemzetközi szervezet kapcsolatainak hétköznapijai az 1920-as években

Bemutatjuk Hartmut Kaelble professzort

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 4000 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 1000 Ft + postaköltség, könyvesboltban 1100 Ft.

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: ELTE BTK könyvtár, VIII. ker., Múzeum krt. 6–8.;

Gondolat Könyvesház, X. ker., Károlyi Mihály u. 16.;

Írók Boltja, Parnasszus Kft., VI. ker., Andrassy út 45.;

Könyvtárellátó Kht., XIII. ker., Váci út 19.

MNM Verano Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.;

Párbeszéd Könyvesbolt, VIII. ker. Horánszky u. 20.;

Teleki Téka, VIII. ker., Bródy Sándor u. 46.

Szeged: Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.;

Katedrális Bt., Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27.;

Könyv- és Jegyzetbolt, Vitéz u.

Miskolc: Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.;

Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház.

Pécs: PTE Iskolaszövetkezet Könyvesbolt, Ifjúság út 6.;

PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár, Rókus u. 2.

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

<http://www.aetas.hu>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Horváthné Szélpál Mária

Szerkesztőségi titkár: Tóth Hajnalka

Telefon: 70/247-0459

A borítót tervezte: Annus Gábor

Nyomdai munkálatok: E-press Kft., Szeged.

ISSN 0237-7934